د . ئەورەحمانی حاجی مارف

فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی

کوردی ـ عەرەبی ـ ئینگلیزی

لەگەڵ دوو پاشکۆ

سلێمانی ـ ٢٠٠٤

پێشەکی

لە کۆتایی ساڵەکانی شەستدا ، خوێندکاری دوا پۆلی کۆلێژی ئادابی زانستگای لێنینگراد بووم و تازە ((فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی))ی ئاخمانۆڤا ئۆلگا سیرگێیڤنا پەخش‌کرابوو[1]... پاش خوێندنەوەی و ئاشنابوونی ، بیر و هزری دانان و نووسینی وەها فەرهەنگێك بۆ ئەوینداران و ئاشقان و هەوادارانی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی زمانی شیرین و دەلالی کوردی هەژاندمی ... لێتان ناشارمەوە و چاك دەمزانی وەدیهێنانی ئەم خەون و هیوا پڕ کێشە قورس و گرانە ؛ ئەم ئاوات و پرۆژە دژوار و ناهەموارە تا دە ساڵێکیش لەمەوبەر ، هێشتا لە هێز و وزە ؛ توان و توانستی بەندەدا نەبوو . دوای ئەوەی بەخۆمدا ڕابینی و زوربەی ئاست و ڕەخ و ئالیەکانم بۆ سانا و ئاسان بوو ، کەڵك و سوودم لەو هەل و دەرفەتە وەرگرت و ، شانم دابە بەری و لە ماوەی دوو ساڵدا ئەم فەرهەنگەم ڕێکخست و پێکەوەنا[2]

بۆ تێگەیشتن و حاڵی بوون لە زاراوەکانی ئەم فەرهەنگەمان : ((فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی)) (کوردی ـ عەرەبی ـ ئینگلیزی) بەپێی

---

[1] ئۆ . س . ئاخمانۆڤا ، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .

ئەم فەرهەنگە نزیکەی (٧ هەزار زاراوەی گشت بوار و ئاستەکانی زمانناسی لەخۆگرتووە و پێناسەیان کراوە . بەرانبەر زاراوە ڕووسییەکانیش ، شێوەیان لەم چوار زمانەدا : (ئینگلیزی ، فەرەنسی ، ئەڵەمانی ، ئیسپانی) دانراوە .

نەك ساڵی ١٩٦٦ ، بەڵکو ئێستاش ، واتە ـ دوای تێپەڕبوونی (٣٦) ساڵ بەسەر بڵاوبوونەوەی ئەو فەرهەنگەی ئاخمانۆڤادا سەرپاکی ئەو زاراوانەی زمانناسانی کورد لە دەرەتان و مەیدانی لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا بەکاریان هێناوە ، ناگاتە چارەکی ئەوەی ، ئەو تۆماری کردووە ، کەواتە ڕەوای هەق نییە ، بۆ کەمیی زاراوەکانی ئەم فەرهەنگەی ئێمە ، گلەیی لە بەندە بکرێ ...

[2] گەرچی فەرهەنگەکەی ئاخمانۆڤا سەرچاوەی سەرەکیی ئەم کارەم بووە و ئەوی ئەو (ڕووسی ، ئینگلیزی ، فەرەنسی ، ئەڵەمانی ، ئیسپانی)یە ، بەڵام لەبەر ئەوەی بۆ کورد ئەم سێ زمانە : (کوردی ، عەرەبی ، ئینگلیزی) پێویستن ، بۆیە بەو شێوەیەم داناوە .

پێویستیی هەر زاراوەیەك ؛ یان بە گوێرەی کێش و سەنگی مەرام و نیاز و مەبەستی ڕاگەیاندنیان ، هەوڵمان داوە ، بە پێناسەکردن بێ ، یان بە لێدوان و لێکدانەوە بێ ، یان تەنیا بە بەرانبەر یەکدی دانانیان و ڕاگرتنیان بێ ... کار و ئەرکمان بە ئەنجام بگەیەنین ...[٣] .

لەبەر ئەوەی خوێندکاری ئەمڕۆی کورد زاراوە زمانناسییەکان بە کوردی دەبیستێ . بۆیە وامان بەباش زانی کوردییەکە بخەینە سەرەتاوە ، واتە فەرهەنگەکە (کوردی - عەرەبی - ئینگلیزی) بێ .. بۆ ئەوەش ، گەر یەکێك زاراوەیەکی بە عەرەبی یان بە ئینگلیزی بێتە بەرچاو و بیەوێ بزانێ بە کوردی چی بۆ دانراوە ، ئەوە بۆ دانەمانی و ئاسانکردنی خواز و کاری ، هەڵمان گێڕاوەتەوە و ، بە دوو پاشکۆ هێناومانەتە سەر بار : لە پاشکۆی یەکەمدا کردوومانە بە (عەرەبی – کوردی – ئینگلیزی) ؛ لە پاشکۆی دووەمیشدا بە (ئینگلیزی - عەرەبی – کوردی) . بۆ دووپات نەکردنەوەی پێناسە و لێدوان و لێکدانەوەیان ، تەنیا زاراوەکانمان بەو سێ زمانە بەرانبەر یەکدی ڕیزکردووە . بۆ دۆزینەوەی پێناسە و لێدوان و لێکدانەوەکانیشیان ژمارەی ئەو لاپەڕانەمان تۆمارکردووە ، کە زاراوە کوردییەکان کەوتوونەتە بەراییەوە ، واتە - بۆ فەرهەنگە سەرەکییەکەی پێش دوو پاشکۆکەوە .

وەك ئاشکرایە ، بۆ بەشێك لەو بابەت و دۆز و مەبەستانەی زمانناسی ، کە لە ئینگلیزی و عەرەبیدا بە تاکە زاراوەیێك جێگیربوون ، لە کوردیدا زاراوەی جۆراوجۆریان بۆ دانراوە . بەوێنە بۆ (Pronoun - الضمیر) لە کوردیدا (جێناو ، ڕاناو ، بۆ ناو) بەکاردەبرێ . بۆ (Verb - الفعل) . (کار ، فرمان ، کردار) دەوترێ .. جا ئێمە ، گەرچی سەرجەمی ئەو زاراوانەمان

---

[٣] بەنده وەك ئاخمانۆڤا هەر بە پێناسەوە بەند نەبووە ، بەڵکو چووەتە مەودا و مەیدانی لێدوان و لێکدانەوە ؛ هێنانەوەی نموونە و بەڵگە لە زمانی کوردییەوە .

تۆمـارکردووه ، بـەڵام جـەختمان کردووەتـە سـەر ئـەوەیان ، کـە بەلامانــەوە لەبارتر و گونجاوترە ، واتە - پێناسەکردن و لێدوان و لێکدانەوەکەمان لێرەدا کردووە .. هەروەها :

١ــ لـە ژێـر زاراوە پەسـەندەکەدا نیشـانەی (=) مـان دانـاوە و بـەدوایدا هاوواتاکانیمان ڕیزکردووە وەك :

جێناو

= ڕاناو ، بۆناو

کردار

= کار ، فرمان

...

٢ ـ بۆ هاوواتاکـانیش هێمـای (بـ . :) واتـه ــ (بڕوانـه) لـه خـوارەوەی نووسراوە و ئەوجا زاراوە پەسەندەکە . وەك :

ڕاناو

بـ . : جێناو

بۆناو

بـ . : جێناو

کار

بـ . : کردار

فرمان

بـ . : کردار

وێڕای ئەمـە لـە باسـی هـەندێ زاراوەدا ، هێمـای (هـ . ، بـ . :) ، واتـە ــ (هەروەها بڕوانه) بەرچاودەکەوێ و بەدوایدا ناوی زاراوەیێکـی دی بـراوە . لەمـەش مەبەسـت ئەوەیـە ، کـە زانیـاری دەربـارەی ئـەم بابەتـە ، هـەروەها لـە لێدوانی ئەو زاراوەیەی دووەمیشدا دەبینرێتەوە .

*   *

بۆ دانان و ڕێکخستنی ئەم فەرهەنگە سەرباری سەرچاوەیێکی زۆری ڕووسی و هەندێ لە بەرهەمەکانی خۆم ، بێ سێودوو دەڵێم ، نەك هەر کەڵك و سوودم لە زوربەی زۆری لێکۆڵینەوە (کتێب ، نامیلکە ، وتار ، نامەی دوکتۆرا ، نامەی ماجستێر ..)ەکانی زمانەوانانی کورد وەرگرتووە ، بەڵکو گەلێ باس و توێژینەوەشیانم بەدەستکارییەکی کەمەوە ڕاگوێزاوەتە ئێرە ... ئەو نووسینە کوردییانەی زانیاریم لێ وەرنەگرتبن ، دەگمەنن ... ئەلحەق زۆرینە و زۆراتییان ماف و بەش و هەقیان دەکەوێتە سەر بەندە و ئەم فەرهەنگە بەهیوا و هومێدم پێنووسیان بەبڕشتتر بێ و خۆشیان بەکار و بەکارلەدەست هاتووتر بن ... ئەوەیش لە توان و توانستی مندا بێ ، پەیمان و بەڵێن بێ ، درێخی نەکردن بێ .

سوپاس و پێزانینم بۆ هەر سێ کوڕ و برا و هاوڕێ و خوێندکاری زێدە ئازیزم : ئازاد ئەمین باخەوان و ئەحمەد حەسەن فەتحوڵلا و محەمەد حسەین زەهاوی ، کە لە دەستخستنی سەرچاوە و سازکردنی پاشکۆکان و کۆمپیوتەرکردنی ئەم بەرهەمەدا ، بە سینگێکی فراوان و گیانێکی ماندوونەناسیەوە ، دڵسۆزانە و کوردانە کۆمەك و هاریکارییان کردووم .. مل کەچی ئەمەك و وەفایانم ... هیوامە بۆ کورد و بۆ گشت ، تەمەن درێژ و لەشساغ بن .

د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف

ئـ

ا ه

ب پ ت

ج چ ح خ

د ر ڕ ز ژ

س ش ع غ ف ڤ

ق ك گ ل ڵ

م ن و(w) و(بۆر)

ۆ وو هـ

ی(y) ێ

ی

ئاخافتن

بـ . : ئاخاوتن

ئاخاوتن | **الكلام** | **Speech**

ئاخافتن = وتن ، گوتن ، قسه

ئاخاوتن له رِێی پێوەندی‌یەوە لەگەڵ زمان دیاری دەکرێ ، بەڵام دیارتر .

ئاخاوتن ـ بریتی‌یە لە کاری سەربەخۆی خواز و تێگەیشتن ، کە وا پێویستی بە جیاکردنەوەیە

١ـ ئاوێتەیێك بە یاریدەی ئەوەی کە وا قسەکەری کارا کەڵك لە یاسای زمان وەردەگرێ بەو مەبەستەی بیری خۆی دەربڕێ .

٢ ـ ئامێرایەتیی دەروونی و بەدەنی بە پێشکەوتنی بابەتەکی‌یەتی ئەو ئاوێتەیە . لە دابەش‌کردنی زمان و ئاخاوتندا ، ئەوەش جیادەکرێتەوە :

أ ـ کۆمەڵایەتی لە تاکایەتی .

ب ـ کرۆکی و بنەڕەتی لە لاوەکی یان ڕێکەوت .

ئەو دیاردەیە ، هەمیشە تاکە و بە تەواوی تاکایەتی حوکم دەکا تێیدا و بە ئاخاوتن ناودەبرێ ، بەڵام لەم دیاری‌کردنەدا شتێکی زۆر نەساز ونە : یان تەنیا ((ئاخاوتن)) تاکایەتی‌یە ، لاوەکی‌یە تەنانەت ڕێکەوتیشە و تەنیا یان ئەو ئاوێتەیە ، کە بە یاریدەی ئەوەی کە وا قسەکەری کارا کەڵك لە یاسای زمان وەردەگرێ ، کە بە هیچ جۆرێك ناشێ لاوەکی بێت و بە تایبەتی هەر ناشێ ڕێکەوت بێ و تەنانەت ناتوانێ تاکایەتی‌یش بێ .

دیاری‌کردنی پێناسەی (ئاخاوتن) کارێکی گرانە . بەر لە هەر شت ئەمە زمان نییە و هەروەها کاری جیاوازی ئاخاوتن نییە . ئێمە باسی ئاخاوتنی بێژەکی و ئاخاوتنی نووسین دەکەین و ئەمە بە تەواوی هاوسەنگن . ئێمە

باسی ئاخاوتنی منداڵ و قوتابی ؛ ئاخاوتنی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ؛ ئاخاوتنی کارگێڕی و هونەری ؛ ئاخاوتنی وتووێژ ... دەکەین .

زمان زیاتر ئاخاوتنە تا نووسین ... زمانناسەکان باوەڕیان وایە ، کە ئاخاوتن بنچینەی زمانە . ئەم پێشترییەی ئاخاواتنیش لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەردەکەوێ :

١- زۆر بەر لەوەی نووسین دابێت ، شێوی قسەکردنی زمانی زانیوە و تا ئەمڕۆش گەلێك زمان هەیە ، کە شێوەی نووسینی نییە .

٢ - منداڵی ساوا یەکەم جار فێری قسەکردن دەبێت و پاشان دەکەوێتە سەر باری فێربوونی نووسین .

٣ - لە کاروباری ڕۆژانەماندا ئاخاوتن دەورێکی باڵاتر لە نووسین دەبینێ . بە واتای ئەوەی ئێمەی مرۆڤ زۆرتری کاتمان بە قسەکردن دەڕوات ، وەك لەوەی بە خوێندنەوە و نووسینەوە .

... هتد

کاری ئاخاوتن تاکایەتی‌یە و هەر جارە بەکارهێنانێکی زمان وەك ئامێری لەیەکترگەیشتنی تاکی جۆربەجۆر . کاری ئاخاوتن پێویستە و دەبێ دوو لایەن بێ : گوتراو و بیستراو ، کە یەکێتی‌یێکی نەپچڕاو پێك دێنن و مەرجی لەیەکترگەیشتنی تێدایە . کاری ئاخاوتن بەر لە هەر شت ڕەوتێکە ، کە زانایانی فیزیۆلۆژی و بیستن و دەروون و زمان لێی دەکۆڵنەوە . کاری ئاخاوتن مەرج نییە هەر ببیسترێ (لە قسەی بێژەیی‌دا) ، بەڵکو هەروەها دەشێ نووسراو بێ (لە نووسیندا) . هەروەها لە حاڵەتی پێوەندیی بێژەیی ئاخاوتندا کە لەسەر شریت تۆمار کرابێ . کاری ئاخاوتن دەشێ بەپێی ڕای جۆربەجۆر و بە شێوازی زانستی هەمەچەشن لێی بکۆڵرێنەوە و باس بکرێ .

ئاخێوەر	المتكلم	Speaker

= قسەکەر

ئارام	الصبر	Petention

ئارام پاراستنی دۆخی پێویستی دەربڕینی دەنگە . لە باری دەربڕینی دەنگی کۆنسۆنانتی کۆسپەکی کپدا ، بەوێنە دەنگی (ت) ، ئارامی‌یەکەی بەرانبەر سفرە . لەباری دەربڕینی کۆنسۆنانتی کپی درێژ و بەتایبەتیش ئاوازەدار و زرینگۆکدا بە ڕوونی هەست بە ئارام دەکرێ .

ئارەزوو	الرغبة	Desire
ئاست	مستوى	Level
ئاسمانە	الحنك ، سقف الفم	Palate
ئاسۆیی	الأفقي	Horizontol
ئاشکرا	صريح	Indicative
ئاکار	صفه ، سمة ، خلق	Feature

ئاکام

بـ : ئەنجام

Consciousness الشعور ، الوعي **ئاگا**

Particles **الأداة** **ئامراز**

- ئامرازی ئاوات‌خواستن **اداة التمني والدعاء**
Subjunctive Particles

وەك (خۆزگە / خۆزیا ... كاشكی ، بریا ...) :

خۆزگە ئەو شەوە بهاتنایە .

كاشكی لەگەڵ ئێوە بهاتایە .

بریا گوڵەكەم بڕواندایە .

Vocative Particles **اداة النداء** **- ئامرازی بانگهێشتن**

ئامرازی بانگهێشتن بۆ ڕووكردنە هەموو جۆرە بانگ‌كراوێك ، چ ئادەمیزاد ، چ غەیری ئادەمیزاد ، چ ناوی مادی ، چ ناوی مەعنەوی ... بێت بەكاردەبرێ . وەك : (ئەی ، هۆ ، هێ ، یا ...) :

ئەی ئەوانەی كۆڵنادەن .

ئەی مانگ ..

ئەی بەختی بەد چیت پێ‌كردم .

....

هۆ كاكەی شوان ....

هێ كچێ

یا خوا

یا شێخ

... هتد

ـ ئامرازی پێوەندی   اداة العطف ، ادوات الوصل/الربط
Conjunction Particles

= ئامرازی بەستنەوە ، ئامرازی لێکدەر ، ئامرازی گەیەنەر ، ئامرازی یەکخەر، ئامرازی پێبەست ، ئامرازی پەیوەستدار .

ئامرزای پێوەندی ئەو جۆرە ئامرازانەن ، کە دوو ڕستەی سادە بەیەکەوە دەبەستنەوە و بە زۆری یاریدەی ڕۆنانی ڕستەی لێکدراو دەدەن ، یان لە ڕستەی ئاوێتەدا ڕستەی شوێنکەوتوو دەگەیەننە ڕستەی سەرەکی .

ئەم ئامرازانە لە زمانی کوردیدا ژمارەیان زۆرە : (و ، ش/یش ، هەم ، بەڵام/ بەڵان ، یا / یان / یاخود .. نەك / نەوەك ، کە ، چونکە ، ئەگەر ، دەنا ، ئەنجا ، بەڵکو ، کەچی و گەلێکی دی) و ئەرکی جۆراوجۆر دەبینن .

چەند نموونەیێك :

تۆ هەتە تیغی دەبان و من هەمە تیغی زبان .

هەندێ ئامۆژگاریم کرد ، ئەویش بەدڵ گوێی لێگرتم .

.....

هاوینی بەغدا گەرمە ، بەڵام شەوانی فێنکە .

یا / یان ... ئێمە دەبین ، یا / یان ئێوە دەبن .

... هتد

ه .، ب . : ڕستەی لێکدراو ؛ ڕستەی ئاوێتە ؛ ڕستەی شوێنکەوتوو .

ـ ئامرازی سەرسوڕمان   اداة التعجب   Interjection Particles

ئەو جۆرە ئامرازانەن ، کە سەرسامیی هەستی ئاخێوەر بەرانبەر شتێك یان کارێك ڕادەگەیەنن ئەم ئامرازانە نابنە بەشێکی ڕستە .

وەك (پەکوو / پەك ئەدی ، دەك ، پەح / پەحا ...) :

پەکوو چ کابرایەکی جاڕسە !

ئەدی نەتبیست گوڵە مێردی کرد !

...

پەح ئەم گوڵە چەند ناسکە !

... هتد

ه . ، ب : ڕستەی سەرسوڕمان

- ئامرازی وریاکردنەوە اداة التنبية Hortatory Particles

ئەم ئامرازانە (ئا ، ئەها ، دادەی ، ها ...) بۆ وریاکردنەوە و بەهۆش هێنانەوە بەکاردەهێنرێن . بەنموونە :

ئا مەڕۆ ، ئیشێکم پێتە .

ئەها ، کەروێشکەکە دەرپەڕی .

...

ها ئەوە دەفتەرەکەت ، ئیتر ونی مەکە .

ئامێرایەتی الالية Mechanism

ئاواز نغمة الكلام Intonation

چۆن مەفهوومی زەنگ لە خاسیەتی بیستنی دەنگدا شتێکی بنەڕەتی‌یە ، بە هەمان چەشن مەفهوومی ئاوازیش لە خاسیەتی ڕستەدا شتێکی سەرەکی‌یە ، ئەویش چونکە ئاواز ، ساز و کێشی پێکهاتنی ڕستە دیاریدەکا

بێ ئەوەی هێزی ڕستە شوێنی خۆی بگۆڕێ ، ئاوازیش دەتوانێ مانای ڕستە جیابکاتەوە . بۆ نموونە ، ڕستەی خەبەری ((شیرین گەڕایەوە)) و ، ڕستەی پرسی ((شیرین گەڕایەوە ؟)) ئاشکرا دیارن و گوێگر ئەم دوو ڕستەیە تێکەڵ ناکا و وەك یەك وەریان ناگرێ ، ئەویش بە هۆی ئەوەوەیە ،

که وا ڕستەی یەکەم - واتە ((شیرین گەڕایەوە)) ئاوازێکی نزمی هەیە ، بەلام ڕستەی دووەم - ((شیرین گەڕایەوە ؟)) بە ئاوازێکی بەرز دەردەبڕرێت .

ماکەکانی ئاواز بریتین لە :

١- ئاهەنگی ئاخاوتن .

٢ - هێز . النبرة - Stress

٣ - وەستان - توقف - Pause

٤ - خێرایی - السرعة Quickness

٥ - زەنگ - الجرس Timber

ئاهەنگ و هێز کە ماکی پێشڕەوی ئاوازن لەسەر بناغە یان دانەی ئاوازی (ummomeuea) و (Syntagme) دادەمەزرێ .

ئاهەنگی ئاخاوتن - بزووتنەوەی دەنگ بەپێی بەرزیی ئاوازە . ئاهەنگی برگە و وشە ، هێزی فرەئاوازی مۆسیقا پێك دێنێ . ئاهەنگی ڕستە ، وێنەی ئاوازێ دەکێشێ ، کە لە بناغەی ئەوجۆرە ئاوازەدا هەیە . جاران بە یاریدەی نۆتە ئاهەنگیان نیشان دەدا ، بەلام ئێستا بۆ دەربڕینی بزووتنەوە خەتی پێچاوپێچ (بەرز و نزم) بەکاردێنن و سەرەتا و کۆتایی بزووتنەوەی ئاوازی پێ دیاری دەکەن . خەت لە فۆرمی گونجاندندا بەپێی باری ئەستوونی بەرزیی ئاوازی بنەڕەتی بە هێزز HZ دەپێورێ ، بەلام لە باری ئاسۆییدا - کات . خەتی درێژەوە بوو زۆر جار نیشانی بزووتنەوەی ئاوازی بنەڕەتی دەدا لە تەلەفوزکردنی بزوێندا .

خاسیەتی ئاهەنگی ڕستەی پرس لەوەدایە ، کە لە برگەی هێزداری ئەو وشەیە پرسیاری لەسەر دەکرێ ئاواز بەرزدەبێتەوە . ڕستەی خەبەری و سەرسوڕمانیش ئاوازی خۆیان هەیە ...

ummomnuca ئاواز لەگەڵ پێکهاتنی ڕستەسازیدا پێکەوە گرێدەدا ، کەوا خاسیەتە بۆ ئەم یان ئەو زمان . ژمارەی umioneuca سنووردارە ، بەوێنە (پ . دێلاتر ی دەنگسازی فەرەنسایی (١٠) جۆر ئاوازی بنەڕەتی

دیاری کردووه . ئاواز تەنیا یاریدەی دەربڕینی پێکهاتنی ژێربێژی ـ ڕێزمانیی ڕستە نادات ، بەڵکو واتای وتراو و هەستی قسەکەریش دەردەبڕێ هەست بەر لە هەر شت بە زەنگ دەردەبڕرێ ، واتە بە بزووتنی ئاواز لە تەنیشت نۆتی ناوەڕاستەوە ، کە مرۆ لەوێوە لە دۆخی هێوەرەوە دەست بە قسە دەکات .

بە دوا سینتاگمەدا ، ئاهەنگ و هێز و خێرایی و وەستان پەیدادەبێ . سینتاگمە دوو ئەرکی هەیە : دەنگسازی و واتاناسی . سینتاگمەی دەنگسازی ، وتە بەسەر ئەو جۆرە ترپانەدا دابەش دەکا ، کە خاسیەتی زمانێکی دیاریکراو بن . دابەش کردنی سینتاگمەیی ڕستە یاریدەی باشتر دەربڕینی واتای کەمدیار و شێوازی جیاوازیی واتا و هەروەها پێوەندیی قسەکەر بەناوەڕۆکی وتنەکەیەوە دەدات . دابەشکردنی سینتاگمەیی ڕستە ، لەتەك ڕیزبوونی وشەدا ، بریتییە لە کەرەستەی چالاکی دابەشکردنی ڕستە ، کە ئەمەش لە ڕستەسازیدا باسی لێوە دەکرێ .

ـ ئاوازی سەروو	النغمة التوافقية	Overtone
ـ ئاوازی فرەئاواز	متعدد النغمات	Polytonic
ـ ئاوازی هاودەنگ	اللفظة المجانسة	Homophonus
ـ ئاوازی یەك ئاواز	احادی النغمه	Momotonic
ئاوازەدار	المجهور	Voiced

ئاوەڵکردار وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن لەسەر بناغەی خاسیەتی وشەسازی و ئەرکی ڕستەسازی و واتاناسی‌یەوە جیادەکرێتەوە .

ئاوەڵکردار خاسیەتی ڕوودان (کە کردار دەری‌دەبڕێ) ؛ خاسیەتی خاسیەت (کە ئاوەڵناو دەیگەیەنێ) ؛ خاسیەتی بارودۆخ (کە ئاوەڵکردار نیشانی دەدا) دیاری دەکا ئاوەڵکردار چۆنێتی ، یان ڕادەی ڕوودان ، یان ڕادەی چۆنێتی شتێك ، یان بارودۆخی جیاوازی ڕوودانی کارێك : شوێن ، کات ، هۆ ، مەبەست ... ڕادەگەیەنێ .

هەروەها دەشێ بوترێ : ئاوەڵکردار ئەو بەشە ئاخاوتنەیە ، کە بارودۆخ و شێوەی ڕوودان و جۆری چۆنێتی نیشان دەدا .. ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕستەسازی‌یەوە خاوەنی ئەو تایبەتێتی‌یەیە ، کە لە ڕستەدا بە کردارەوە ، یان ئاوەڵناوەوە ، یان ئاوەڵکردارێکی دی‌یەوە بەندە .

بەوێنە کە دەوترێ ((ئازاد زۆر دەخوات)) ، ئەوە ((زۆر)) کە ئاوەڵکردارە ، بە کردارەکەوە بەندە ـ واتە وەسفی کرداری ((دەخوات)) دەکات . لە ڕستەی ((ئازاد زۆر جوان دەنووسێ))دا ـ (زۆر) کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵناوەکەوە بەندە ـ واتە ئاوەڵناوی ((جوان)) دەردەخا ، لە ڕستەی ((ئازاد زۆر کەم دەنوێ))دا ـ ((زۆر)) کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵکردارەکەی دی‌یەوە بەندە ـ واتە ئاوەڵکرداری ((کەم)) ڕوون دەکاتەوە .

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ کرداردا :

منیش ئەم قەرارەم زۆر پێ‌خۆش بوو .

(لە خەوما ، ل٣١)

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا :

ئەمیش نە زۆر کەڵەگەت بوو نە کورت .

(لە خەوما ، ل ٦٤)

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵکرداردا :

بەخوا ئەگەر (بەد)ی ناوخۆمان لێمان بگەڕێن ، ئێمە بۆ خۆمان زۆر چاك ئەژین

(لە خەوما ، ل٧٠)

ئەگەر لە ڕووی تایبەتێتی واتاناسی و ڕستەسازی‌یەوە ، ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناو و ناودا بەراورد بکەین ، ئاشکرا هەست بەوە دەکەین ، کە ئاوەڵکردار خاوەنی تایبەتێتی خودی خۆیەتی .. بەشێکی زۆری ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا خاوەنی یەك بنەمان و واتایان وەك یەکە ، بەڵام جیاوازییان لە ڕووی دەوری ڕێزمانی‌یەوە هەیە .

ئاوەڵکردار وەسفی کردارێك یان ئاوەڵکردارێك دەکات ... هەرچی ئاوەڵناوە چۆنێتی و خاسیەتی شتێك نیشان دەدا ، کە ناوێك ڕای دەگەیەنێ ، بۆ نموونە :

(باش) وەك ئاوەڵکردار : (ئازاد باش وەڵامی دایەوە) .

(باش وەك ئاوەڵناو : (ئازاد بە وەڵامی باش دەرچوو) .

واش ڕێ دەکەوێ هەندێ فۆرمی ناو دەبێتە ئاوەڵکردار ، وەك :

سەربانی ماڵ .

وشەی ((سەربان)) بە ڕەسەن ناوە ، بەڵام لێرەدا واتای (شوێن) دەگەیەنێ و نیشاندانی شوێن مەبەستی سەرەکی‌یە . بۆیە دەبێتە ئاوەڵکردار .

لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی ئاوەڵکردار نیشانەی مۆرفۆلۆژی وای نی‌یە ، کە لە ڕێگەیەوە بتوانرێ وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیابکرێتەوە ، بەڵام هەندێ خاسیەتی لێکسیکی و مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیی ئەوتۆی هەیە ، کە دەبنە بنەمای جیاکردنەوەی لە بەشە ئاخاوتنەکانی‌دی .

ـ ئاوەڵكردارى ئاوەڵناوى الظرف الوصفي Adverb adjective

ئەم جۆرەش ئەگەرچى ، وەك ئاوەڵكردارى ناوى لە سێ ڕێگەوە پەیدادەبێ (١ـ بە یاریدەی پێشگر و پاشگر ، ٢ـ بە یاریدەی پێشبەند و پاشبەند ، ٣ـ دووپات کردنەوە) ، بەڵام جۆرى دووەم کەم و سستە .

یەك ـ بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر . وەك :

بەگوڕ ، بەپەلە ...

ژیرانە ، ئازایانە . .

بەژیری ، بەخۆشی ... بەسپیەتی ... بەپانایی ...

.. هتد .

دوو ـ بە یارمەتیی پێشبەند و پاشبەند ، وەك :

بە گوڕەوە ... لە گەورەوە ..

سێ ـ دووپات کردنەوە ، وەك :

جوان جوان ، هێدی هێدی ، وردورد ...

هتد .

ـ ئاوەڵكردارى تەئكیدى الظرف التوكيدي Affirmative adverb

ئەم جۆرە ئاوەڵکردارە تەئکیدکردنە سەر بەجێهێنانی کارێك نیشان دەدا. وەك :

هەڵبەت ، هەر .. بێگومان ، بێسێودوو ، بێچەندوچوون ...

هەڵبەت ـ

وتیان نابێ ، هەڵبەت ئەمە شتێکی لەژێر سەردا هەیە .

(لە خەوما ، ل ٣٣)

... ئەو تۆزە پروپیتەشیان کە ماوە هەڵبەت بردوویانە .

(لە خەوما ، ل٣٦)

- ئاوەڵکرداری جێناوی   الظرف الضميري   Pronominal adverb

لە نێو ئەو ئاوەڵکردارانەدا ، کە لە جێناوەوە سازبوون ، بەر لە هەر شت ، ئەوانەیان دیارن ، کە لە زووەوە لە جێناوی چەندێتی‌یەوە وەرگیراون . وەك : ئەوەندە .. هێندە .. چەند ..

- ئاوەڵکرداری چەندێتی   ظرف الكمية   Quantitative adverb

ئاوەڵکرداری چەندێتی ، چەندێتی ڕوودان ، ڕادەی توونديی ڕوودان ، ئەندازەی چەندێتی ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار دیاری دەکا و لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووداوەڵامی پرسیاری (چەند ؟) ، (کەم ؟ یان زۆر ؟) ؛ (تا چ ڕادەیەك ؟)...و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەڵامی پرسیاری (چقا ؟) ، (چقاس ؟) دەداتەوە .

ا) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بەهێز بوون :

زۆر ، فرە ، گەلێ / گەلێك ، یەکجار ، تەواو .. پڕ .. گەلەك ...

زۆر -

منیش چونکە بە عومری خۆم ئەحواڵی وام نەدیبوو ، زۆر ئەترسام .

(لەخەوما ، ل٣٠)

دۆستیی کورد و عەرەب زۆر کۆنە تەئریخ شاهیدە
ناحەزی ڕوورەش لە داخا با یەخەی خۆی دادڕێ

(بێکەس ، ل ٨٣)

گەلێ -

لە گەرووی شمشاڵ ، لە تەلەی کەمان
گەلێ هەڵساوە ئاوازی جوان جوان

(گۆران ، ل١٠)

گەلەک ـ

مەمێ تاخم عەجباند گەلەک خەلاتێن باش دانە سەرپاجانە تاقم گشگی خەملاندینۆ ب چینانە

(مەمێ ئالان ، ل٤٥)

ب) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بێهێزبوون :

کەم / کەمێ / کەمێك ، پچێك ، نەختێ / نەختەك ، تۆزێ / تۆزێك .. کێم ...

کەمێ ـ

تو خوا ئاوەکەی بۆن گوڵاوەکە

بۆ سەرچاوەکە کەمێ لاوەکە

(پیرەمێرد ، ل١٢٥)

نەختێ ـ

بەسەرهاتی خۆت بۆ من بەیان کە

دەردی گرانم نەختێ ئاسان کە

(بێ کەس ، ل١٥٢)

تۆزێك ـ

کابرای خانچی سەرێکی لێ لەقاندم و .. تۆزێك پێکەنی .

(لە خەوما ، ل٣٦)

تێبینی :

لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێ وشە هەیە ، وەك (قووڵ ، دوور ، پان ، بەرز ، نزم ..) ، کە واتای ئەندازە و پێوانەیان تێدایە و دەکەونە نێوان هەردوو ئاوەڵکرداری چۆنێتی و ئاوەڵکرداری چەندێتییەوە :

نزیك ، دوور ـ

ویل و ئاوارەی ئێلی مرادیم

نزیك لە مەرگم دووریش لە شادیم

(پیرەمێرد ، ل ١٢٦)

ـ ئاوەڵکرداری چۆنێتی ظرف الكيفية Qualitative adverb

ئاوەڵکرداری چۆنێتی واتای ڕوودان یان دەلالەت نیشان دەدا . وەك :

خێرا ـ هێدی ، هێمن ، جوان ، باش ، خراپ .. بەژێری ، بەسواری ، بەگورجی ، بەخۆشی ، بەپەلە ، بەگوڕ ، بەکوڵ .. لەسەرخۆ ، لەسەرلا ، لەسەرسنگ ، لەسەرپشت .. بانەوبان ، شاخەوشاخ .. ڕند ـ خراب ، ئارام ...

چەند نموونەیەك :

ورد ـ

بە باغچەی پاشادا ورد گەڕام ، خوار و ژوور ،

زەرد هەبوو ، بۆم چنیت ، چنگ نەکەوت گوڵی سوور

(گۆران ، ل١٧)

بەخۆشی ـ

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆز هاتەوە

جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشی بەهاتەوە

(پیرەمێرد ، ل١١٩)

ڕند ـ

هەردوو ماعرا گوهداری خەبەردانا وان دکرن ؛ وانا ڕند بهیست چ گەلی عەلی مەمەد گلی کر .

(کوردۆ ، ٣٨)

دەبینین وشەکانی (خێرا ، هێدی ، جوان .. بەپەلە .. لەسەرخۆ ... لەسەرسنگ ... بانەوبان ... ڕند ...) ڕوودان لە ڕووی چۆنێتییەوە دیاری

دەکەن . ئەم جۆرە ئاوەڵکردارانە لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا وەڵامی پرسیاری (چۆن ؟) - چلۆن ؟ کوو ؟) و لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورووودا وەڵامی پرسیاری (چەوا ؟ ، چاوا ؟) دەدەنەوە .

ئەگەرچی بەشێکی زۆری ئاوەڵکرداری چۆنێتی لە بنەڕەتدا ئاوەڵناون ، وەك (خێرا ، هێدی ، هێمن ، جوان ، باش ، خراپ .. لەسەرخۆ .. بەپەلە .. رند ..) ، بەڵام کاتێ چۆنێتی کردارەکە دیاردەخەن ، وەك (شەماڵ خێرا دەنووسێ ؛ نەسرین هێدی دەڕوات ؛ لانە جوان دانیشتووە ..) دەبنە ئاوەڵکردار . هەر لەبەر ئەوەشە ، ئەو جۆرە وشانە تەنیا لە ڕستەدا دەردەکەون ، کە سەر بە چ بەشە ئاخاوتنێکن .

- ئاوەڵکرداری داڕێژراو الظروف المشتقة Derivational adverb

= ئاوەڵکاری داڕێژراو ،

ب . : وشەی داڕێژراو

لە زمانی کوردیدا پێشگر و پاشگر جاروبار یارمەتیی دروستکردنی ئاوەڵکرداریش دەدەن

أ . پێشگر

١- (بێ -) : بێگومان ، بێشك ..

٢- (بە -) بەگوڕ ، بەکوڵ ، بەتەنیا ...

ب - پاشگر

١- (- ێ) : هاوینێ ، بەهارێ ، شەوێ ..

٢- (- انە) : ژیرانە ، پیاوانە ...

٣-(- ئاسایی) : شێرئاسایی ، کوێرئاسایی ...

٤- (- ەکی) : شەوەکی ، بەیانەکی ...

ـ ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی   الظرف شبه الجملة

Cyntactic adverb

ئـــاوەڵکرداری دەســـتەواژەیی بـــەو ئـــاوەڵکردارە دەوتـــرێ ، کـــە لـــە دەستەواژەیەك پێك هاتبێ ـ واتە کۆمەڵە وشەیەك بێ و کرداریان لەگەڵ نەبێ.

جۆری هەرە دیار و سادە و چالاکی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی ئەوەیە ، کە بە یاریدەی پێشبەند و پاشبەند سازدەبێ :

١ـ پێشبەندی (لە) و :

ا ـ پاشبەندی (ەوە) . وەك :

لە ماڵەوە ، لە چەپەوە ، لـە راسـتەوە ، لـە بـازاڕەوە ، لـە هـەولێرەوە ... لەوێوە ، لێرەوە .. لەسەرەتاوە ..

ب ـ پاشبەندی (دا) ، وەك :

لە ماڵدا ، لە کتێبدا ، لە گیرفاندا ..

ج ـ پاشبەندی (ڕا)

لە هەولێرڕا ، لە سلێمانیڕا ..

٢ـ پێشبەندی (بۆ) و پاشبەندی (ەوە) . وەك :

بۆ ماڵەوە ، بۆ ژوورەوە ..

٣ـ پێشبەندی (بە)و :

ا ـ پاشبەندی (ەوە) . وەك :

بە ئاسمانەوە ، بە دارەوە ، بە بەرگەوە ...

ب ـ پاشبەندی (دا). وەك :

بە زەویدا ، بە کوندا ، بە دەمدا

٤ـ پێشبەندی (تا ، هەتا ..) و پاشبەندی (ەوە) ، وەك :

تا ماڵەوە ، تا دەرەوە ..

... و گەلێکی دی .

ئەویش چەند نموونەیەك بۆ جۆری ناسادەی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی:

* لای سەرەوە
لای خوارەوە
بۆ لای سەرەوە
بۆ لای خوارەوە
بۆ لای ڕاست
بۆ لای چەپ

* لە هەموو لا
لەمەولا
لە هیچ کوێ
لەسەر دارەکە
لەبن دارەکە
لەلای دارەکەوە

* بە هیچ چەشنێ
بە هیچ شێوەیەك
بە هیچ ڕەنگێ
بە هیچ کلۆجێ

* هەفتەی ئایندە
ساڵی نوێ
مانگی داهاتوو
وەك جاری جاران
وەك گەڵای دار
.. و گەلێکی دی .

- ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە   الظرف التكراري

Recursiveness adverb

ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە پەنجە بۆ دووپات بوونەوەی ڕوودانەکە ڕادەکێشێ . وەك :

دووبارە ، دیسان ، سەرلەنوێ ، جارێکی دی / جارێکی تر . هەرجارە / هەرجارێ / هەرجارێك / هەرجارەکی .. ئەمجارەش ...

دیسان -

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ثەنا خوانی دەکا

نوکتە سەنجی و ، بەذلە گۆیی و ، عەنبەر ئەفشانی دەکا

(نالی ، ل١٠١)

ئەمجارەش -

... دواجار سەیرم کرد ، گەورەم ئەمجارەش بەدەنگێکی بەرزەوە وتی ...

(لە خەوما ، ل ٥٣)

سەرلەنوێ -

تازە سەوزەگیا سەرلەنوێ ئەڕوێ ،

مەل لە ماجەرای عەیش و نۆش ئەدوێ !

(گۆران ، ل ١٦٨)

- ئاوەڵکرداری ژمارەیی   الظرف العددي

Numeral (number) adverb

ئەو ئاوەڵکردارانەی لە ژمارەوە ڕۆنراون ، کەمن و بە زۆری لێکدراون و لە ڕێگەی دووپاتکردنەوەی بێ یاریدە ، یان دووپاتکردنەوە بە یاریدەی ناوبەندی (بە ، لە ...) سازدەبن . وەك :

یەك یەك ، دوودوو ...

یەكبەیەك ، دووبەدوو ...

یەكلەیەك ،، دوولەدوو ...

ـ ناوەڵکرداری سادە — الظرف البسيط — Simple adverb

ب . : وشەی سادە

وەك : خێرا ، هێدی ، باش ، زۆر ، کەم ، پڕ ، ئێستا ، پار ، سەر ، ژێر ، خوار ، بن ، کن ، پاش ، پێش ، دەر ، بەر ، ناو . . .

ـ ناوەڵکرداری شوێن — ظرف المكان — Adverb of place

ناوەڵکرداری شوێن ، شوێنی ڕوودانی کارێك یان ڕووی بزووتنەوەی شتێك نیشان دەدا و وەڵامی پرسیاری (لە کوێ ؟ لە کوێندەرێ ؟ ...) ؛ (بۆ کوێ ؟) ؛ (لە کوێوە ؟) دەداتەوە . لە دیالیکتی کرمانجیی ژووروودا پرسیارەکە (ل کوی ؟) ، (کویدا ؟) ؛ (ژ کوی ؟) ... یە ، وەك :

سەر ، ژێر ، خوار ، بن ، کن ، پاش ، پێش ، ناو/نێو ، دەر ، بەر ، تەنیشت ، چەپ ، ڕاست لەسەر ، لەژێر ، لەخوار ، لەبن ... لە سەرەوە ، لە ژێرەوە ، لە خوارەوە ، لە بنەوە ، لە پێشەوە ، لە ناوەوە ، لە ڕاستەوە ، لە چەپەوە ... بۆ لای سەرەوە ، بۆ لای ڕاست ، بۆ لای چەپ ... ئێرە ، ئەوێ ، لێرە ، لەوێ ، لێرەوە ، لەوێوە .. تا ئێرە ، تا ئەوێ .. لە هەموولا ، لە هیچ کوێ ... نك / کن ، ژ خارێ ، ل خارێ ، د ناڤ ، ژێرێ ، ژوورێ ، بنڕا ، ڤڕا ، دوورڤا ...

لە ژێر ، لەپاڵ ـ

لە ژێر ئاسمانی شینا ،
لە پاڵ لووتکەی بەفرینا ،
کوردستان گەڕام ،
دۆڵاو دۆڵ پێوام .

(گۆران ، ل٢٨)

لە نێو -

جۆشش و تابە لە نێو دیدەیی گریانمدا

چ تەنوورێکە لە تەندوورەیی گۆفانمدا

(نالی ، ل ٨٩)

لەوێ -

... لەوێ بەچەند پلیکانەیەکدا سەریان خستم

(لەخەوما ، ل٤١)

ل نك -

میری و پادشاهی موویەك ل نك مەلایی

نادەم ب مولکێ عالەم یەك ذەرەیەك عنایەت

(جزیری ، ل١٥١)

لڤر ، ناڤ -

مێرکی گوتێ : دێ لڤر بە حورمەت هەرم ناڤ باژێر

(خالید حسێن ، ل٨)

بەشێکی ئەم ئاوەڵکردارانەش ، وەك (سەر ، ژێر ، ناو ، پێش ، پاش ، چەپ ، ڕاست ...) لە بنەڕەتدا ناوی شوێنن و دەمێك دەبن بە ئاوەڵکرداری شوێن ، کە جێگەی ڕوودانی کردارەکە دیاری بکەن .

- ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێ بوون

Adverb of manner الظرف الشكلي أو كيفية التحقق

ئەم ئاوەڵکردارە شێوەیەك یان جۆری جێبەجێ بوونی کارێك نیشاندەدا و وەڵامی پرسیاری (چۆن ؟) ؛ بە چ جۆرێك ؟) ؛ (بە چ شێوەیەك ؟) ؛ (بە چ چەشنێك ؟) ... دەداتەوە . لە دیالێکتی کوردیی ژووروودا پرسیاری (چ جۆرە ؟)ی بۆ دادەنرێ ..

بەشێك لە ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون ، دەشێ لە ڕێگەی بەراوردکردن یان لێك چواندنەوە دیاری بکرێ ، وەك :

شێرانە ، ژیرانە ، ئازایانە ، پیاوانە ، مەردانە ، منداڵانە .. گورگ ئاسایی ، تۆئاسایی ... وەك پایز ، وەك گەڵا ، وەك جاری جاران ...

شێرانە -

ڕۆڵە ، لای لایە .. (شێرکۆ) لای لایە ...

یاخوا شێرانە بێیتە ناو کایە ...

(بێ کەس ، ل١٥٣)

وەکو شێت -

... بێپەروا وەکو شێت ڕاپەڕیم .

(لەخەوما ، ل٣٥)

بەشێکی دییان لە ڕستەدا بەدوایەکترهاتنی کردارەکە نیشان دەدەن . وەك :

دەستەدەستە ، پۆل پۆل ، تاقم تاقم ، یەك یەك ، قوم قوم ، تنۆك تنۆك ، کەم کەم ، وردەوردە هێدی هێدی ، چیتی چیتی ...

پۆل پۆل -

.. هەر فرکان فرکانی تەریدە و جەردە بوو . پۆل پۆل ئەهاتنە سەر ڕێگەمان .

(لەخەرما ، ل٣٠)

گورج گورج ، جوان جوان -

بە ڕەوتی کەو ، لەنجەی تاوس و قومری

گورج گورج ، جوان جوان ئەهات و جادەی ئەبڕی ..

(گۆران ، ل٣٥)

چیتی چیتی ـ

ماعری ڕەش چیتی چیتی کرن .

(کوردۆ ، ل٤٩)

هێدی هێدی ـ

پیرێ کاری مەلەکێد قەنجەیی کر .
هێدی هێدی خوە نێزیکی دەنگ کر .

(سیابەند و خەجێ ، ل١٩)

دوا بەشیش ، ئەو وشانەن کە گشتێتی شێوەی ڕوودانەکە و بەجێهێنانی ڕادەگەیەنن ، وەك :

بەدووقۆڵی . پێکەوە ، بەگشتی ...

پێکەوە ـ

سا تو خوا ، خێراکە ، با بڕۆین ، دست بگرین ،
بە کامی دڵداری پێکەوە هەڵپەڕین !..

(گۆران ، ل١٦)

ـ ئاوەڵکرداری کات ظرف الزمان Adverb of time

ئاوەڵکرداری کات پەنجە بۆ دەمی بەجێهێنانی کارێك ڕادەکێشی و وەڵامی پرسیاری (کەی ؟ ، کەنگێ ؟ ؛ کەنگی ؟ ؛ کەنگین ؟ ، کەنگینێ ؟ ؛ کەینێ) ؛ (لە کەیەوە ؟) ، (تاکەی ؟) ، (چ کاتێ؟ ، چ وەختێ ؟ ، چ چاخێ ؟) ... دەداتەوە . بۆ نموونە :

ئێستە / ئێستا ، ئەمڕۆ ، سبەی / سبەینێ ، دوێنێ ، پێرێ ، ئێوارە / ئێوارێ ، بەیانی ، نیوەڕۆ ، چێشتەنگاو ، شەوێ ... دەست بەجێ ، یەکسەر ... هاوینێ ، زستانێ ، پایزێ ، بەهارێ ... بەم زووانە ، لەم ڕۆژانەدا ، چەند ڕۆژێکی دی ، جاران ، ئەمساڵ ، پار ، پێرار ... پار نا پێرار ، دەمێکە ، لە مێژە ، هەمیشە ، هەندێ جار ... لەمەولا ، لە زووەوە ، لەو

ـاوه ، له سەرەتاوه ... تا بەیانی ، تا مردن ... نها / نهۆ ، شەڤێ ، سبا ، ـێڤارێ / ئێڤارا ، بەرێ ، ئێرۆ ...

ئێستە ـ

گریانی من و خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێ
بە مەوسیمی بارانە کەوا خونچە دەپشکووت

(نالی ، ل١٥٣)

ئەمڕۆ ـ

کە دەڵێن ئەمڕۆ دەشت و کێو شینە
چەندە مەڵبەندی ئێمە شیرینە

(پیرەمێرد ، ل٣٥٥)

هەمیشە ـ

ئەزانی بۆچی وا کورد زەلیلە
بێ‌ناو و نیشان هەمیشە دیلە

(بێ‌کەس ، ل٩٩)

نها ـ

... نها ئەز کوشتنا خوە ڕازیمە

(کوردۆ ، ل٤٠)

بەشێکی زۆری ئەو ئاوەڵکردانە ، بەتایبەتی (شەو ، ئێوارە ، پار ، بەیانی ، نیوەڕۆ ، هاوین ، زستان ...) لە بنەڕەتدا ناوی کاتن و دەمێك دەبنە ئاوەڵکردار کە ڕوودانی کردارەکە نیشان بدەن .

ـ ئاوەڵکرداری کرداری الظرف الفعلي Deverbative adverb

وەك :

بەگریان ، بەگریانەوە

بەمردوویی ، بەکوژراوی ، بەسووتاوی ..

.. هتد .

ـ ئاوەڵکرداری لێکدراو الظروف المركبة Compound adverb

بـ . : وشەی لێکدراو

ئاوەڵکرداری لێکدراو لە زمانی کوردیدا دەگونجێ پێکهاتبێ لە :

١ـ دووپات کردنەوەی ناو ، ژمارە ، ئاوەڵناو ، ئاوەڵکردار . وەك :

پۆل پۆل ؛ دوودوو ؛ کەم کەم ...

٢ـ دووپات کردنەوە بە هاریکاریی ناوبەند . وەك :

أ ـ (او) وەك :

پشتاوپشت ...

ب ـ (ەو) وەك :

بانەوبان ، پاشەوپاش ...

٣ـ ئاوەڵناو + ناوبەندی (بە) + ناو . وەك :

پڕبەدڵ ، پڕبەدەم ...

... و هەندێکی دی .

ـ ئاوەڵکرداری ناوی الظرف الاسمي Noun adverb

دەستەی هەرە چالاکی ئاوەڵکرداری ناسادە ، ئەوانەن کە ناو هاریکاری ڕۆنانیان دەکا ئەمانیش سێ جۆرن :

یەك ـ بەیارمەتیی پێشگر و پاشگر . وەك :

بێگومان ، بێناز .. بەناو ، بەدڵ ..

هاوینێ ، شەوێ .. پیاوانە ، ژنانە ..

بێناوی ، بێئاگایانه .. بەپیاوەتی ، بەبرایەتی ...

... هتد .

دوو ـ بە یارمەتیی پێشبەند و پاشبەند . وەك :

له ماڵ ، له هەولێر . بۆ ماڵ ، بۆ هەولێر ...

له ماڵەوه ، له هەولێرەوه .. له ماڵدا ، له هەولێردا ..

به ئاسمانەوه ، به دارەوه .. به کوندا ، به زەویدا ...

تا هەولێر .. تا ماڵەوه .

... هتد .

سێ ـ له ڕێگەی دووپاتکردنەوەی بێیاریده یان دووپاتکردنەوەی بەیاریدەوە . وەك :

پۆل پۆل ، دەستەدەسته ، تاقمتاقم ..

شاخەوشاخ ، ماڵەوماڵ .. ساڵبەساڵ ، ڕۆژبەڕۆژ ...

... هتد .

- ئاوەڵکرداری نەفی الظرف النفي Negative adverb

ئەم جۆرە ئاوەڵکردارانه نەفی کردارەکه ڕادەگەیەنن . وەك :

هەرگیز ، هەرگیزاوهەرگیز ، به هیچ جۆرێ ، به هیچ چەشنێ ، به هیچ شێوەیەك ، بەهیچ ڕەنگێ ، بەهیچ کلۆجێ ...

هەرگیز ـ

عاجر مەبه هەرگیز له درۆ و ئیفکی حەسوودان

دونیایه ، دەبێ سەگ بووەڕێ ، شیعه بکا سەب

(نالی ، ل١٣٤)

هەرگیزاوهەرگیز ـ

بەلاّم تەبیعەت هەرگیزاوهەرگیز

بیّ ڕووناکییە بیّ بزەی ئازیز

(گۆران ، ل١٠)

ـ ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست ظرف السببی والمقصود

Adverbs of circumstance

ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست پەنجە بۆ هۆی ڕوودانەکە ڕادەکێشێ و مەبەستی بەجیّهێنانی کارێك دەردەخا و وەلاّمی پرسیاری (بۆچی ؟) ؛ (لە بەرچی ؟) ؛ (بۆ چ مەبەستێك ؟)... دەداتەوە . وەك :

لە بیّئەقڵیدا ، لە تووڕەییدا ، لە ترسا ، لە برسا ، لە خۆشیدا ... بە خۆڕایی ، لەبەرئەوەی ، چونکە ، بە دەم خەوەوە .. لە داخا ، لە قینا ، بە ئەنقەست ...

چونکە ـ

هیچ گویّ نادەیتە دەرد و ئاواتم

چونکە ئەیزانی بیّدەسەلاّتم

(بیّکەس ، ل ٧٦)

ئاوەڵناو الصفة Adjective

ئاوەڵناو وەك بەشە ئاخاوتنێك ، واتای چۆنێتی و خاسیەت و نیشانە ڕادەگەیەنیّ لە ئاوەڵناودا ئەم ڕاگەیاندنە چ لە بەکارهێنانی ڕستەسازیدا و چ لە تایبەتێتی وشەسازیدا ڕوون و ئاشکرا بەدیاردەکەویّ .

ـە مەیدانی ڕستەسازی‌دا جیاوازیی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا لەوەدایە ، کە ـمر لە هەر شت بە بەردەوامی وەك دیارخەر بەکاردەبرێ . ئاوەڵناو لە ـروشتیدا دیارخەری خاسیەتی ناوە .

ئاوەڵناو لە پاڵ ئەوەدا کە دەوری دیارخەر دەبینێ ، هەروەها دەشتوانێ ـمك بەشێکی گوزارە خۆی بنوێنێ . بەڵام لەبەر ئەوەی بەشە ئاخاوتنی دیش ـتوانن ببنە بەشێکی گوزارە و لە نێویاندا ناویش ، بۆیە لە ڕاستیدا ـتوانرێ ئەو ئەرکە وەك تایبەتێتی سەربەخۆی ئاوەڵناو تەماشابکرێ .

لەبەر ئەوەی ئاوەڵناو وەك ئەندامی دی ڕستە کەم بەکاردەهێنرێ ، بۆیە ـبینین مەیدانی ئەرك و وەزیفەی لە هی ناو تەسکترە .

لە حاڵێکدا ئەگەر دوو ئاوەڵناو یان پتر بەیەکەوە بێن ، ئەوە هیچ یەکێکیان لەژێر باری ئەوی دی‌یاندا نی‌یە ، بەڵکو هەردووکیان سەر بە ناوەکەن . بەوێنە :

کوڕێکی چالاك و زیرەك .

شووتی‌یێکی سووری شیرین .

پیاوێکی ئازا و نەبەرد .

کچی جوان و نازدار .

... هتد .

لە باری وشەسازی‌یەوە ئاوەڵناو لەچاو ناودا لە بوونی فۆرمی هەمەچەشندا هەژارە .

لە ڕووی فۆرمەوە ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا هیچ جیاوازی‌یێکی لەگەڵ ناودا نی‌یە ـ واتە هیچ نیشانەیێکی ڕێزمانی نی‌یە ئاوەڵناو لەناو جیابکاتەوە و دەشێ چ ئاوەڵناو و چ ناو بە هەر دەنگێکی بزوێن یان نەبزوێن کۆتایی‌یان بێت . بۆ نموونە :

گەورە ، سپی ... ورد ، ڕاست ...

بەرە ، شووتی ... کورد دەست ...

جیاوازیی ئەم دوو بەشە ئاخاوتنە لە گەیاندنی واتا و بینینی ئەرکدا دەردەکەوێ و هەروەها ئاوەڵناو دۆخ و جنس و ژمارەی نییە و بەڵام ناو هەیەتی . دەلالەتی دۆخ و جنس و ژمارەی ئاوەڵناو دەمێك بەدی دەکرێ ، کە ناوەکە دیاریدەکا ــ واتە دەلالەتی دۆخ و جنس و ژمارەی ئاوەڵناو لە رێی پێوەندی بە ناوەوە ئاشکرا دەبێ .

ئەگەرچی ئاوەڵناو دۆخ و جنس و ژمارەی نییە ، بەڵام خاوەنی خاسیەتێکی تایبەتی خۆیەتی ، ئەویش بوونی پلەیە . بەم چەشنە لەلایەنی وشەسازییەوە پێوەندی ناو و ئاوەڵناو لەم شێوەیەدا دەردەکەوێ : لە سەرێکەوە ناو سێ حاڵەتی هەیە (دۆخ و جنس و ژمارە) ، کە ئاوەڵناو نییەتی . لە سەرێکی دییەوە ئاوەڵناو خاوەنی حاڵەتێکە ـ (پلە) ، کە ناو نییەتی . بەو پێیە بە گشتی ئاوەڵناو و ناو لە چوار لایەنەوە لە یەك جیادەبنەوە جا لە رێگای ئەو چوار حاڵەتەوە دەشێ بە روونی ناو و ئاوەڵناو لەیەکتر جوێ بکرێنەوە .

ئەگەرچی لە زمانی کوردیدا دەلوێ لە رێگای ئەو چوار حاڵەتە بنەرەتییەوە ناو و ئاوەڵناو جیابکرێنەوە ، بەڵام دەبێ ئەوەش لەبیر نەکەین کە لە هەندێ رووی دییەوە ئاوەڵناو تایبەتێتی وای هەیە ، ناو نییەتی . یاخود بە پێچەوانەوە تایبەتێتی ئەوتۆ لە ناودا هەیە ، کە لە ئاوەڵناودا نییە . وەك :

هەرچەندە گەلێ پێشگر و پاشگر هەن و وەك یەك دەچنە سەر (ناو یا ئاوەڵناو یا کردار یا ئاوەڵکردار)ی سادە و دەیانکەنە ناوی دارێژراو یان ئاوەڵناوی دارێژراو ، بەڵام هەندێ پێشگر و پاشگر هەن ، کە هەر ناو رۆدەنێن و ئاوەڵناو سازناکەن ، یاخود بە پێچەوانەوە تەنیا ئاوەڵناو دروست دەکەن و یارمەتیی دارشتنی ناو نادەن .. هەندێ پێشگر و پاشگر هەن دەچنە سەر ناو و ناچنە سەر ئاوەڵناو ، یان بەپێچەوانەوە بە ئاوەڵناوەوە دەلکێن و بە ناوەوە نالکێن . نموونە :

پاشگری (بان) لەگەڵ ئەوەدا کە یاریدەی ڕۆنانی وشەی ((سەربان)) دەدا ، کە ناوی داڕێژراوە ، هەروەها هاریکاریی سازکردنی وشەی ((فێڵبان))یش دەکا ، کە ئاوەڵناوی داڕێژراوە . . .

پێشگری (بێ ـ) و پاشگری (ـ ێنە) یاریدەی ڕۆنانی ناوی داڕێژراو دەدەن ((پێویست ، پێخەف ...)) ، ((نیسکێنە ، زەردێنە ..)) و یاریدەی سازکردنی ئاوەڵناوی داڕێژراو نادەن .. بەپێچەوانەوە پێشگری (بێ ـ) و پاشگری (ـــ ن in ـــ) هاریکاییی ڕۆنانی ئاوەڵناوی داڕێژراو دەکەن بێهۆش ، بێکار ...)) ؛ (ورگن ، تووکن ...)) و لە پێکهێنانی ناوی داڕێژراودا بەشداری ناکەن ..

پێشگری (بە ـــ) و پاشگری (ـــ گەر) دەچنە سەر ناو ((بەهێز ، بەجەرگ ..)) ؛ ((ئاسنگەر ، مزگەر ..)) و ناچنە سەر ئاوەڵناو ... بەپێچەوانەوە پاشگری (ـ ەك)دەچێتە سەر ئاوەڵناو ((بەرزەك ..)) و ناچێتە سەر ناو ...

وێنەیێکی دی لە جیاوازیی ناو و ئاوەڵناودا ئەوەیە ، لەگەڵ ئەوەدا کە ناو دەبێ بە ئاوەڵناو و ئاوەڵناویش دەبێ بە ناو ، بەلاّم ناو نابێ بە ئاوەڵکردار و هەرچی ئاوەڵناوە بە ئاسانی دەبێ بە ئاوەڵکردار . بەوێنە :

وشەی ((جوان)) لە ڕستەی ((نەسرین کچێکی جوانە)) دا ئاوەڵناوە ، چونکە وەسفی ناو دەکا ، بەلاّم ئەگەر بوترێ : ((نەسرین جوان دەڕوا)) ، ئەوە وشەی ((جوان)) دەبێتە ئاوەڵکردار ، چونکە لێرەدا وەسفی کردار دەکا ـ واتە چۆنیەتیی ڕۆیشتن نیشان دەدا . . . وشەی ((منداڵانە)) لە ڕستەی ((دارا ڕەوشتی منداڵانەیە)) دا ئاوەڵناوە ؛ لە ڕستەی ((دارا منداڵانە دەجووڵێتەوە)) دا ئاوەڵکردارە .. هتد .

لە بەراوردکردنی ناو و ئاوەڵناوی ناسادەدا ، ئەوە بەدی دەکرێ ، کە هەر یەك لەو بەشە ئاخاوتنە بەشداری لە ڕۆنانی یەکدیدا دەکەن . بەوێنە لە

ڕۆنـانی نـاوی داڕێـژراوی ((بـەرزی ... گەورەیـەتی ... سـپێتی ... بڵندایەتی ... قووڵایـی ... چاکـە ... سەوزەڵان .. زەردێنـە ... ڕەشکە ... پاکانـە ..)) دا ئاوەڵنـاوی ((بـەرز ... گـەورە ... سـپی ... بڵنـد ... قـووڵ ... چـاك ... سـەوز ... زەرد ... ڕەش ... پـاك ...)) هاوکـاری کـردووە .. یـان لـە سـازکردنی نـاوی لێکـدراوی ((مێرگەسـوور ..... ڕەشماڵ ... سەوزەگیا ..)) دا ئاوەڵناوی ((سوور .. ڕەش ... سەوز ..)) بەشدارە .. بەپێچەوانەشەوە دەبینین لە پێکهێنانی ئاوەڵنـاوی داڕێـژراوی ((بێهۆش ... بەهۆش ... بەهێز ... جیهانی ... شەرمن ... زێڕین ... کرمـێ ... ژنانـە ... خێڵـەکی ... غـەمناك ... شـەڕانی ... نـازدار ... فێڵباز ...)) دا وشـەکانی ((هـۆش ... هـێز ... جیـهان ... شـەرم ... زێڕ ... کرم .. ژن .. خێـڵ ، غـەم ، شـەڕ ، ... نـاز .. فێـڵ ..)) ، کـە نـاون هاریکـارن .. یـاخود لـە دروسـت بوونـی ئاوەڵنـاوی لێکـدراوی ((دڵڕەق .. خۆشباوەڕ .. پیرەمێرد ..)) دا وشـەکانی ((دڵ ... باوەڕ ... مێرد ...)) کە ناون بەشدارن .. هتد ..

جیاوازیی ئەو دوو بەشە ئاخوتنە ـ ناو و ئاوەڵناو ـ شتێکی بنەڕەتییە. ئاوەڵناو بەپێی سروشتی سەربەخۆیی تەواوی نییە و هەمیشە مەبەستی ناو نیشـان دەدا . کـە لەگـەڵیدا هەڤاڵـە . ئاوەڵنـاو خـۆی نـاوی گیـانداڕێك یـان بێگیانێك یان بیرێك یان کارێك دیاری ناکا ، بەڵکو چۆنیەتی و خاسیەت و نیشـانەیان ڕادەگەیـەنێ . بـە واتـاییێکی دیکـە ـ دەتوانـین بڵێـین واتـای ڕاگەیاندنی چۆنیەتی و خاسیەت و نیشانەی ئاوەڵناو ، پەیوەندە بە نـاوی گیـاندارێك یـان بـێ گیـانێك یـان بـیرێك یـان کارێکـەوە ـ واتـە چۆنیـەتی و خاسیەت و نیشانە لە مەودای ناوی گیاندارێك یان بێگیانێك یـان بیرێك یـان کارێکدا . لە ئاوەڵناودا هەمیشە خەیاڵ لەبارەی گیانداری یـان بێگیـانی یـان بیر یـان کارەوە هەیە . جا ئەمەیە کە یاریدەی ئەوە دەدا بـە ئاسـانی و بـە

ـمو نـی ئاوەڵنـاو بـەبێ نـاو بەکاربـهێنرێ . بەوێنـە ، کـە دەوترێ ((قەڵـەمێکم ـــەرێ ! ئـەوە نـا ، سـەوزەکە)) دیـارە مەبەسـت ((قەڵـەمی سـەوزە))ە . ـوەڵنـاوی ((سەوز)) واتـای شـتێکی (سـەوز) دەگەیـەنێ . خـاوەنی ئـەو خـاسیەتە لـە سـەرپاکی ڕسـتەکەدا ئاشـکرا دەبـێ . خـۆ ئەگـەر نیشـانەکە ـ سەوز) ، بەبێ پێوەندی خاوەنەکەی (قەڵەم) بوترایە ، ئـەوە هیچ ئاشکرا ـەدەبوو .

ئەو جێناوانەی ئیشارەت بۆ ناوی گیاندارێك یان بێگیانێك یان بیرێك یان کـارێك دەکـەن ، هەمیشـە دەچنـە ڕیـزی دواوە ، چونکـە ناوەکـە خـاوەنی خاسیەتەکە ـ پتر مانا و مەبەستی وتراوەکـەی هـەڵگرتووە . نـاو بە ئاوەڵنـاو بـووە بـە دیـارخراو ـ ((قەڵـەمی سـەوز)) . ئەگـەر نـاو لـە ئـارادا نـەبێ ، ئاوەڵناوەکـە جێنـاوی نیشـانەکە دەردەخـا (هـەروەك نموونەکـەی سـەرەوە ((ئەوە نا)) .

ـ ئاوەڵناوی چۆنێتی الصفة الكيفية Qualitative adjective

ئاوەڵناوی چۆنێتی ئەو ئاوەڵناوەیە ، کە وا ڕاستەوخۆ واتـای چۆنێتـی و خاسیەت و نیشـانە ڕادەگەیـەنێ . واتـای لێکسـیکیی ئاوەڵنـاوی چۆنێتـی هەمەجۆرە : ڕەنگ نیشان دەدەن (سپی ، سوور ، سەوز ، ئاڵ ، ڕەش ..) ؛ خاسیەت ڕادەگەیەنن (ترش ، سوێر ، گەرم ، قورس ، پتـەو ...) ؛ جـۆری سـیفەت دەردەبڕن (ڕەزیـل ، ڕووخـۆش ..) ؛ شـێوەی مـرۆڤ و گیانلەبـەر دەخەنـە پێـش‌چـاو (خـڕ ، قەڵـەو ، لاواز ، ڕووت ...) ؛ چـەمکی دەوروبـەر دەردەبڕن (ڕاست ، چەپ ، یان ...)و هەندێکی دی .

ئاوەڵنـاوی چۆنێتـی خـاوەنی ئـەو تایبەتییە لێکسـیکی و ڕێزمانییانـەی خوارەوەیە :

١- تواناى پێکهێنانی پلەی بەراورد و پلەی باڵای هەیە ، وەك :

گران - گرانتر - گرانترین

قەڵەو - قەڵەوتر - قەڵەوترین

٢- دەشێ سادە یان داڕێژراو یان لێکدراو بێ . وەك :

ا- سادە . وەك :

جوان ، ڕەش ، لەڕ ، سوور ، ترش ...

ب - داڕێژراو :

* بە یارمەتیی پێشگر . وەك :

بێهۆش ، بەهێز ، نەخۆش ، ناخۆش ...

* بە یارمەتیی پاشگر . وەك :

دانا ، زانا ، لەرزۆك ، نازدار ، فێڵباز ، نەرمۆڵە ، پیسۆکە ...

ج - لێکدراو . وەك :

بالاعەرعەر ، ڕووڕەش ، خۆشباوەڕ ، پیرەمێرد ...

٣- دەلوێ زوربەی ئاوەڵناوی چۆنێتی وەك ئاوەڵکردار بەکاربهێنرێ . بۆ نموونە :

زۆر ، کەم

... کاروانچیەکان زۆریان وت و ئەوان کەمیان بیست .

(لە خەوما ، ل٣٢)

گورج و گۆڵ

هاتوچۆیانە بە گورج و گۆڵی

بەڵام پێکنایە ئیش بۆ کلۆلی :

(گۆران ، ل ١٣٦)

٤- بەشێکی زۆریان دەتوانن ببنە ناوی تایبەتی و نازناو . وەك :

شیرین ، نازدار .. بێکەس ، پیرەمێرد ...

قەدیٚ گوڵ و دەمی گوڵ ئەمەی کە قووتی جانە
لە باغی یاسەمیندا شکۆفەیی گۆڵاٚنە
بەهاری بیٚخەزانە ، شیرین تەشی دەرِیٚسیٚ

(وەفایی ، ل ١٩٥)

بیٚکەس بوو وەك پاڵەوان
پەنجەی لە چاوی چەقان

(گۆران ، ل٨٤)

٥ـ بەشیٚکی کەمی ئاوەڵناوی چۆنیٚتی دەتوانیٚ دەوری ناو ببینیٚ . وەك :

نازداری جافان / نازدارانی جاف ،
گەورەی کورد ، جوانی لادیٚ ، زانای بەناوبانگ . . .
ئای بۆ پەریخان نازداری جافان
ئاهووی زەرِباهووی عەنبەر کلاٚفان

(پیرەمیٚرد ، ل١٢٤)

بۆچ پیٚم نانویٚنی ویٚنەی فۆتۆغراف
ویٚنەی شیرینی نازدارانی جاف

(پیرەمیٚرد ، ل١٢٤)

٦ـ هەندیٚ ئاوەڵناوی چۆنیٚتی دەتوانیٚ لە یەك کاتدا جیٚی خۆی و ناوەکەش بگریٚ . ئەمیش دوو جۆرە :

اـ پیٚشتر ناوەکە دەوتریٚ و جاری دووەم ناوتریٚتەوە . بەویٚنە لە لاپەرە (٤٧)ی چیرۆکی ((لە خەوما))دا باسی ((پیاویٚکی کولٚەبنە)) کراوە ، بەلاٚم لە لاپەرە (٤٨)دا کە باسی هاتۆتەوە ، وشەی ((پیاو)) کە ناوە ، نەوتراوەتەوە نووسراوە : ((کولٚەبنەکە کە لای خوارەوە وەستابوو ، ئەویش هەڵیدایە ...)) .

ب ـ ئەگەرچی ناوەکە لە هیچ شویٚنیٚکدا نەوتراوە ، بەلاٚم لە ناوەرۆکدا هەیە . وەك :

گەورە ئاو ئەڕیژێ و بچووك پێی تێئەخا .

(پەندی پێشینان ، ل٣٧٧)

گەورە قەدری خۆی بە خۆیەوەیە .

(پەندی پێشینان ، ل٣٧٧)

((عەیبە .. عەیبە ...)) ئەی ڕەفیان ماڵی خەڵك وێران ئەكا
پیاو ئەخاتە سواڵ و سووكی ، گەورە سەرگەردان ئەكا

(بێكەس ، ل٨٨)

لە ئاوەرۆكدا دیارە ، مەبەست لە ((گەورە)) و ((بچووك)) پیاوی گەورە ؛ مرۆڤی گەورە ... پیاوی بچووك ، مرۆڤی بچووك ... ە .

ڕوونكردنەوەی تایبەتێتی لێكسیكی و ڕێزمانیی ئاوەڵناوی چۆنێتی جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵناوی نیسبی نیشان دەدەن .بەڵام وەنەبێ هەموو ئاوەڵناوێكی چۆنێتی تێكڕای ئەو تایبەتێتییانەی تێدابێ ، كە لێیان دواین . هۆی ئەو جیاوازییەش بەندە بە كات و سەردەمی پەیدابوونی ئەو ئاوەڵناوە لە زماندا یان بەندە بە واتا و پێكهاتنی ڕێزمانی و شێوازی بەكارهێنانییەوە .

ئەو ئاوەڵناوی چۆنێتییانەی ، كە دەلالەت لە شتێك دەكەن و زۆری و كەمییان نییە ، پلەی بەراورد پێكناهێنن . وەك : كوێر ، شەل ... ئەگەرچی هەندێكیان بە ئاشكرا نیشانەی (تر ، ترین) وەردەگرن ، بەڵام لە ڕووی مەنتیقەوە ((كوێر)) هەر ((كوێر))ە وئیدی ((كوێرتر ، كوێرترین)) زیادە .

بەم چەشنە ئەو تایبەتێتییە لێكسیكی و ڕێزمانییانەی ئاوەڵناوی چۆنێتی ، كە نیشانمان دان تا ڕادەیێك گشتین و دەتوانن ببنە بەڵگە بۆ جیاكردنەوەی ئاوەڵناوی چۆنێتی لە ئاوەڵناوی نیسبی .

ئاوەڵناوی چۆنێتی لە ڕووی پێكهاتنی فۆنەتیكییەوە لە هەردوو دیالێكتی سەرەكیی كوردیدا چەند جۆرێكی هەیە :

١ـ بەشێکی زۆریان بە تەواوی وێک دەچن و هیچ جیاوازییێک لە دەربڕیندا نییە . وەک :

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
چاك	چاك
باش	باش
درێژ	درێژ
سپی	سپی
ڕەش	ڕەش
پیر	پیر

... هتد

٢ـ هەندێکیان جیاوازی لە نێوان بەشێك لە فۆنێمەکانیاندا هەیە ، بەڵام خاوەنی یەك ڕەگن . بۆ نموونە :

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
تاڵ	تێل
سوور	سۆر
هەرزان	ئەرزان
وشك	هشك
هەژار	ژار
سارد	سار
زەرد	زەر
نوێ	نوو
کوێر	کۆر

... هتد .

٣ـ دەستەیەکیان خاوەنی ڕەگی جیاوازن .. بەوێنە:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
هەژار	بەلەنگاز ، کەسیب
ئازا	عەگید ، فێرز ، جندی

... هتد ..

ـ ئاوەڵناوی دارێژراو الصفة المشتقة Derivational adjective

بـ . : وشەی دارێژراو

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناوی دارێژراو بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر ساز دەبێ . بۆ ڕۆنانی ئاوەڵناوی دارێژراو هەندێ پێشگر و پاشگر هەن ، کە دەچنە سەر (ناو یا ئاوەڵناو یا کردار یا ئاوەڵکردار)ی سادە و دەیانکەنە ئاوەڵناوی دارێژراو :

أـ ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ناوی سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی دارێژراو :

* پێشگر

١ـ(بێ ـ) : بێهۆش ، بێهێز ... ٢ـ (بە ـ) : بەهێز ، بەجەرگ ..

* پاشگر

١ـ (ـ ی) : جیهانی ، هەولێری .. ٢ـ (ـ ن ـ in) : ورگن ، گۆشتن ...

٣ـ (ـ ین) : زێرین ، ئاگرین .. ٤ ـ (ـ ەکی) : خێڵەکی ، دەشتەکی ...

٥ـ (ـ اك) : غەمناك ، ترسناك ... ٦ـ (ـ انە) : ژنانە ، پیاوانە ...

... هتد .

ب ـ ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و ئاوەڵناوی دارێژراوی لێ دروست دەکەن :

* پێشگر

١-(نه -) : نەخۆش ، نەساخ ... ٢-(نا-) : ناڕێك ، ناپاك ...

* پاشگر

١-(- انی) : تەختانی ، ڕەقانی .. ٢-(- اك) : ڕووناك ...

٣-(- كەلە) : سووركەلە ، جوانكەلە ... ٤- (- ەڵە) : نەرمەڵە ، سەوزەڵە ... هتد .

جـ - ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ڕەگ و قەدی كردار و ناوی چاوگ و دەیكەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو :

* پێشگر

١- (نه -) :نەمر ، نەبەز ... ٢- (بـ -) : بوێر ، بنووس ...

* پاشگر

١-(- ۆك) : لەرزۆك گەڕۆك .. ٢(- ار) : دیار ..

٣- (- ا) : زانا ، توانا ... ٤-(- وو) : مردوو ، نوستوو ...

... هتد .

بۆ سەر ئاوەڵكرداری سادە :

* پاشگر

١- (- ەكی) : سەرەكی ، پێشەكی ... ٢- (- وو) : سەروو ، خواروو ..

٣-(- ین) : بەرین ...

...هتد .

- ئاوەڵناوی سادە الصفة البسيطة Simple adjective

بـ . : وشەی سادە

وەك : شین ، مۆر ، جوان ، پـاك ، خـڕ ، درێـژ ، گـران ، تـرش ، سـوێر ، ڕووت ، لەڕ ...

ـ ئاوەڵناوی لێکدراو   الصفة المركبة   Compound adjective

ب .: وشەی لێکدراو

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناوی لێکدراو دەکرێ پێکهاتبێ لە :

١ـ دوو ناو   وەك :

گەردن + بلوور = گەردن بلوور

بالاّ + عەرعەر + بالاّعەرعەر

... هتد

٢ـ ناو + ئاوەڵناو . وەك :

ڕوو + ڕەش =.ڕووڕەش

بالاّ + بەرز = بالاّبەرز

... هتد .

٣ـ دوو ناو بە یاریدەی ناوبەندی (بە)

لێو + بە + بار = لێوبەبار

ڕوو + بە + خاڵ = ڕووبەخاڵ

... هتد .

٤ـ ئاوەڵناو + ناو . وەك :

خۆش + باوەڕ = خۆش باوەڕ

پڕ + سوود = پڕسوود

... هتد

٥ـ ناو + ڕەگی کردار . وەك :

دەست + بڕ = دەست بڕ

پیاو + کوژ = پیاوکوژ

...هتد .

٦ـ ئاوەڵناو + ڕەگی کردار . وەك :

ڕەش + پۆش = ڕەش پۆش

ڕاست + گۆ = ڕاست گۆ

... هتد .

٧ـ ژمارە + ناو . وەك :

دوو + دڵ = دوودڵ

چوار + چاو = چوارچاو

... هتد .

و گەلێ حاڵەتی دی .

ـ ئاوەڵناوی نادیار الصفة المبهمة Indefintite adjective

ئاوەڵناوی نادیار ئەو جۆرە ئاوەڵناوەیە ، کەوا دەلالەت لەسەر شتێکی دیاری کراو ناکا و واتای کەوتووەتە چوارچێوەی عەمدێکەوە .

لە زمانی کوردیدا دوو جۆر ئاوەڵناوی نادیار هەیە .

یەك ـ ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوە . وەك :

تر ، کە ، دی ، دیکە ، دن ...

ئەم کۆمەڵە وشەیە ، کە تێکڕایان واتای (Other)ی ئینگلیزی و (اخر)ی عەرەبی دەگەیەنن ، ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوەن و بەتایبەتی لە دۆخی ئیزافەدا دەبینرێن و دەوری دیارخەر دەبینن و بەدوا دیارخراودا دێن . دەشێ سەرپاکیان لە ڕستەدا لە جێی یەکتر بەکاربهێنرێن و بە یەکدی بگۆڕدرێنەوە .

ئاوەڵناوی (تر) :

ئاوەڵناوی (تر) تەنیا لە ناوچەی سلێمانی و کەمێ بەشە دیالێکیتی کرمانجیی خواروودا بەکاردێنرێ .

چەند نموونەیێك :

تا ئەسیری داوی تۆم ڕەحمێ بە حاڵم کە تو خوا
مودەییێکی تر لە دەستت ڕادەبوورم دەرفەتە

(کوردی ، ل٦٧)

هەر ئەوەندەم زانی یەکێکی تریان لە پشتەوە زرموهوڕ دامیە بەر پێلەقە ... ئەوی تریشیان لێم هاتە پێشەوە بە پاڵەپەستۆ بە هەرسێکان دایانگرتم ...

(لە خەوما ، ل٣٨)

با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ ،
بە واتەی خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ

(گۆران ، ل٤٥)

دەزگا و دوکانی شارەکان دادەنرێ
ئەمیان دەفرۆشیت ئەوی تر دەکڕی

(کۆیی ، ل٣٠)

... هتد .

ئاوەڵناوی (کە) :

ئاوەڵناوی (کە) کورتکراوەی (دیکە = دی + کە)یە و هەر لە ناوچەی سلێمانی و چەند شوێنێکی کەمی دی بەرچاو دەکەوێ . ئەگەرچی هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەو ڕایەدان ، کە ئاوەڵناوی (کە) تازە پەیدابووە و کەم بەکاردێنرێ ، بەڵام کەرەستەی بەردەست ئەو ڕایە ڕەت دەکاتەوە . ئەوەتە لە خوێندنەوەی سەرپاکی شیعرەکانی نالیدا ، گەیشتینە ئەو ئەنجامە کە نالی لە شیعرەکانیدا نەك هەر (کە)ی زۆر وتووە ، بەڵکو لە (تر) و (دی) و (دیکە) ... شی زیاتر بەکارهێناوە .

به نموونه :

حۆری ئەوا بە مونتەظیری دێتە مەنظەرە
لاییکی کەش لە جەننەت و ڕیضوان تەدارەکە

(نالی ، ل٤٤٢)

هەر دەمە فەرشی کەسێکی کەیە بێ مەهر و نیکاح
دوورە لە چاکانی ، عەجەب فاحیشە دنیاییکە !

(نالی ، ل٤٦٣)

... هتد .

ئاوەڵناوی (دی) :

(دی) کورتکراوەی (دیکە)یە . هەرچەندە نووسەران ڕاستن لەوەدا ، کە ئەم وشەیەیان داوەتە شێوەی موکری ، بەڵام دەبێ ئەوەش لەیادنەکەین ، کە لە زوربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا بەکاردێنرێ .

چەند نموونەییك :

خونکار جوابی نووسیەوە : ((مانگێکی دی لەشکری دەگاتێ)) .

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ١٨١)

ئەوی دی نازانم چی‌یە ...

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ل٣٧٢)

برایم لەکن میرحەجی بەجێما ، هەتتا ساڵێکی دی ؛ زستانیان بەسەردا هات .

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ٣٧٣)

ڕەقیب و موددەعی هەردوو لە خەودان
هەتا چەن ساعەتێکی دی نەما باس

(نالی ، ل٢٣٣)

.. شەقا دی رەنگەکی دي جلکا لبەر خوە کر و خولێك دا و چو سەر بالی

(خالید حسەین ، ل٦٢)

جارەکا دي ژن باب بگری ڤەهاتە خوارێ و چۆ نك مێرێ خوە ...

(خالید حسەین ، ل٢٧)

... هتد

ئاوەڵناوی (دیکە) :

(دیکە) کە لە زمانی فارسیدا لە شێوەی (دیگر)دا دەبینرێ ، هەر لە شێوەی موکریان و چەند شوێنێکی کەمی دیدا بەکاردەبرێ .

چەند نموونەیێك :

... کابرا زۆر مات بوو ، هیچ کاسبی دیکەی نەدەزانی ...

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ١٨٧)

لە لایەکی تەکیەیە ، لە تەرەفی دیکەیان خانەقا ڕۆنانە

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ل٣٠١)

لە لایەکی دە ملێی شەکر و شەربەت و ، لە لای دیکە نوغل و نەباتی

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ٣٧٦)

... هتد .

ئاوەڵناوی (دن) :

ئاوەڵناوی (دن) لە هەندێ بەشە دیالێکتی ژووروودا بەتایبەتی لە زمانی کوردەکانی سۆڤیەتدا لە کاردایە . وەك :

پادشا گۆت : ((حەلالی و ڕاست گۆییا تە عەیان بوو ، تە خوەست قەنجییێ بکی ، لێ تشتەکی دن قەومی ، گونێ تە تونە ، ئەز نکارم تە بکوژم ..))

(کوردۆ ، ل٤٠)

دوو ـ ئاوەڵناوی نادیاری دیاری کردن . وەك :

وا ، ئاوا

وەها ، ئاوەها ، وەهە

ئەوها ، ئاوها

وەسا ، وسا ، وسان

ئەم چەند وشەیە ، کە سەرپاکیان بەمانای (Such)ی ئینگلیزی دێن ، ئاوەڵنـاوی نادیـاری دیـاری کردنـن و هـەروەك ((تـر ، کـە ، دی ، دیکـە ، ـن ...)) بە زۆری لە دۆخی ئیزافەدا دەبینرێن و دەوری دیارخەر دەبینن و بەدوا دیارخراودا دێن . دەلوێ تێکڕایان لەجێی یەکتر بەکاربهێنرێن و بە یەکدی بگۆڕدرێنەوە .

(وا) و (ئـەوها) لـە هـەردوو دیـالێکتی سـەرەکیی کوردیـدا ـ واتـە لـە کرمانجیی ژووروو و خواروودا ـ بەکاردێنرێن .

(وەها) و (ئاوەها) و (ئاوها) هەر لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووی لە کاردایە .

(وەهـە) و (وەسـا) و (وسـا) و (وسـان)یـش سـەر بـە دیـالێکتی کرمانجیی ژوورووین .

چەند نموونەییێك :

لـە خۆمـەوە .. دەسـتم کـرد بـە قاقـای پێکـەنین ، پێکـەنینێکی وا کـە لەودیوەوە هەموو ڕاچڵەکین

(لە خەوما ، ل ٧١-٧٢)

پیاوێ بوو ئەما ، زۆر تەواو پیاو بوو

خاوەن کردار و مەوقیع و ناو بوو

پیاوی وا نامرێ ، دیارە ئەمێنێ

لەناو عالەما بەرز و ناسراو بوو

(بێکەس ، ل١٤٣)

.. قسێکی وا پەیدابوو لە مەنزڵی کاکم .

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ل٢٨٧)

بە نووری بادە کەشفی ظوڵمەتی تەقوا نەکەم ، چبکەم !

بە شەمعێکی وەها چاری شەوێکی وا نەکەم ، چبکەم !

(مەحوی ، ل٢٣٠)

ـ ئاوەڵناوی نیسبی الصفة النسبية Relative adjective

ئاوەڵناوی نیسبی ئەو جۆرە ئاوەڵناوەیە ، کەوا ڕاستەوخۆ دەلالەتی شتێك ڕاناگەیەنێ ، بەڵکو لە ڕێگای پێوەندیی‌یەوە بەشتی دی‌یەوە واتا دەدات ـ واتە بەهۆی پێوەندی بە دیاردەیەکەوە یان ڕووداوێکەوە دەردەکەوێ

جیاوازیی دیاری مۆرفۆلۆژیی نێوان ئاوەڵناوی چۆنێتی و ئاوەڵناوی نیسبی لە زمانی کوردیدا ئەوەیە ، کە ئاوەڵناوی نیسبی لە ڕووی پێکهاتنەوە تێکڕا ناسادەیە ، هەرچی ئاوەڵناوی چۆنێتی‌یە بە زۆری سادەیە .. لە زمانی کوردیدا هەندێ پاشگر و پێشگر هەن یارمەتیی ڕۆنانی ئاوەڵناوی نیسبی دەدەن ، کە لە ناویاندا هەندێ پاشگر ، وەك (ـ ی ، ـ ین . . .) ؛ (ـ نە ، ـ ەکی ، ـ ە . . .) پتر دیار و چالاکن .

چەند نموونەیێك :

(ـ ی) :

کوردی ، کرمانجی ، عێراقی ، کێوی ، پۆلایی ، شیری ، زستانی . . .

(ـ ین) :

زێڕین ، ئاسنین ، بەردین ، پۆلایین ، دارین ..

(ـ انە) :

پیاوانە ، ژنانە ، ئازایانە ، مەردانە . . .

(ـ ەكی) :

دەشتەكی ، خێڵەكی . . .

(ـ ە) :

بەهارە ، زستانە ، هاوینە . . .

. . . هتد .

مانـای گشـتیی لێكسـیكی ئاوەڵنـاوی نیسـبی نـاگۆڕێ و دەشـێ وەك ((پێوەندی بەرانبەر شتێك)) یان ((خاسیەت بۆ شتێك)) دیاری بكرێ . ئەم بارودۆخە یارمەتی گۆڕینی ئاوەڵناوی نیسبی دەدا بە ناو ـ واتە ئەو ناوەی ئاوەڵناوەكەی لـێ دروست كراوە . بەوێنە :

قاپی زێڕین ـ قاپی زێڕ

گوڵی بەهارە ـ گوڵی بەهار

. . . هتد .

لە زمانی كوردیدا هەر ناوێك تاك بـێ یان كۆ ، ئەگەر لە دۆخـی ئیزافەدا دەوری دیارخەری بینیبـێ ، ئـەوە ئـەركی ئاوەڵنـاوی نیسـبی بـەجێدێنێ و دەتوانێ واتای پێوەندی بە كەسێكەوە نیشان بدا ((شیری دایك ، باغچەی منداڵان . . .)) ؛ مانای پێوەندی بە ڕووداوێكەوە دەربڕێ ((داسـی دروێنـە ، دەرزیی دروومان . . .)) پێوەندی بەكات و شوێنەوە ڕادەگەیەنێ ((بارانی بـەهار ، ڕەشـەبای هـاوین ، چیـای كوردسـتان ، ڕێگـای كوێسـتان . . .)) ؛ پێوەندی بە واتای تەجریدەوە دەخاتە بەرچاو ((دووكـانی هـەلاجی ، هـێزی برایەتی . . .)) . . . هتد

لە زۆر زماندا ئاوەڵنـاوی نیسـبی ، وەك دەسـتوور پلـەی بـەراورد و پلـەی باڵای لـێپەیدا نابێ و نابێتە ئاوەڵكردار .

لە زمانی كوردیـی ئـەمڕۆدا ئاوەڵنـاوی چۆنێتـی و نیسـبی دوو كۆمـەڵی تەواو لەیەكتر دابڕاو نین و سنووری ڕێزمانی لە نێوانیاندا ئاڵوگۆڕی بەسەردا

دێت ، لەبەر ئەوەی خاسیەتی سیمانتیکی ڕێگە بە جیاکردنەوەی گروپێك لە گروپێکی دی دەدا و مەودای گۆڕان پەیدا دەبێ .

لە واتای زوربەی ئاوەڵناوی نیسبیدا ڕەنگی چۆنیەتی هەیە ، کە وا لە ئەنجامی هەندێ هۆی دیاریکراودا ، گەشەدەکا بۆ بوون بە واتایێکی سەربەخۆ . بۆ نموونە : ئاوەڵناوی نیسبی ((ئاسنین ، ژنانە ... و گەلێکی دی)) چۆن دەتوانرێ بە واتای بنەڕەتیی خۆی ، کە ئاوەڵناوی نیسبییە بەکاربهێنرێ ((ڕێگای ئاسنین ، جلی ژنانە ...)) ، هەروەها بەو چەشنە دەشێ بەواتای ئاوەڵناوی چۆنێتییش بەکاربهێنرێ : ((سەری ئاسنین ؛ ڕەوشتی ژنانە ...)) .

ئاوەڵناوی نیسبی کە دەبێتە ئاوەڵناوی چۆنێتی ، هەندێ جار خاسیەتی مۆرفۆلۆژیی ئاوەڵناوی چۆنێتی وەردەگرێ . بەوێنە کەمێکیان دەتوانن نیشانەی پلەی بەراورد و پلەی بالاّ وەربگرن و پچێکیشیان دەشێ ببنە ئاوەڵکردار .

هەندێ ئاوەڵناوی نیسبی لە ئەنجامی زۆر بەکارهێنانی بە واتای ئاوەڵناوی چۆنێتی ، واتای زووی ون دەکا و دێتە ڕیزی ئاوەڵناوی چۆنێتییەوە

- ئاوەڵواتا

ب . : میتافۆر

- ئاوسترالۆپیتیك Australis Pithekos

ب . : مەیموونی سەرەتایی

ئاوێتە خلیط Mixed

ـ ڕیتەبوون	التفاعل	Peation
ـ ئەنگ	اللحن	Melody
ئەرك	الوظيفة	Function

ـ ئەركەكانی زمان   وظائف اللغة   Functions of language

مەبەست لە ئەركەكانی زمان ئەو كارانەن ، كە مرۆڤ بە هۆی زمانەوە لە كۆمەڵدا جیٚبەجیٚیان دەكات . ئەم كارانەش هیٚندە زۆر و ئاڵۆز و وردن ، هەروا بە ئاسانی جیاناكریٚنەوە و هەرچەندیٚكیش هەوڵبدریٚ ، كەلیٚن هەر دەكەویٚتەوە دابەشكردنەكەوە ... بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوەشدا زۆربەی زمانەوانەكان ، لەسەر ئەم حەوت ئەركەی خوارەوە كۆكن :

١ـ هەواڵگەیاندن ؛ ٢ ـ پرسیاركردن ؛ ٣ ـ هەست دەربڕین ؛ ٤ ـ وروژاندن ؛ ٥ ـ فەرمان كردن ؛ ٦ ـ ڕاپەڕاندن ؛ ٧ ـ جیٚخۆش كردن .

زانیاری یان هەواڵگەیاندن بە ئەركیٚكی هەرە سەرەكیی زمان دەژمیٚرریٚ ... مرۆڤ بە هۆی ئەو بەكارهیٚنانەی زمانەوە ، لە دەوروبەری خۆی و دیاردەكانی دەوروپشتی دەدویٚ . هەواڵگەیاندن پیٚوەندی بە زانین و هۆشی مرۆڤەوە هەیە و لەبەر ئەمەیە لە هەموو بەشەكانی زانستیدا ئەم بەكارهیٚنانە زۆرە . ئاخیٚوەر لە دەربڕینی زانیاری یان گەیاندنی هەواڵدا دەیەویٚ بوون و نەبوون ، یان ڕاستی و ناڕاستیی دیاردەكان نیشان بدا و ، هەر لەبەر ئەمەشە ، ئەو ڕستەیەی هەواڵگەیەنە ، دەبیٚت لە هەڵكەوتدا یان ڕاست بیٚ ، یان هەڵە . بە واتاییٚكی دی ، دەبیٚ لەو جۆرانە بیٚ ، كە بتوانیٚ یان ڕاستییەكە بسەلمیٚنیٚ ، یان ڕەتی بكاتەوە . وەك :

١ ـ هەنگوین شیرینە .

٢ ـ هەنگوین تاڵە .

کەواتە مەرج نییە هەموو گوتنێکی هەواڵگەیەن ڕاست بێ (ئەوەتە ڕستەی دووەم ـ ناسەلمێنرێ ... جا لەمەدا ڕستەی هەواڵ یان هەواڵگەیەن لە ڕستەی پرسیار (ئێوە بۆ کوێ دەچن ؟) و فەرمان (باش بخوێنە) و سەرسوڕمان (ئای چەند نازدارە !) جیایە ... ئەم جۆرە ڕستانە : (پرسیار ، فەرمان ، سەرسوڕمان) نە ڕاستن و نە درۆ ... ڕاستی و ناڕاستی تەنیا لە ڕستەی هەواڵگەیەندا سەرهەڵدەدات .

مەبەست لە پرسیار دەستخستنی زانیارییە ، بە واتای ئەوەی بە هۆی پرسیارکردنەوە ، قسەکەر دەتوانێ کەلێنێك یان چەند کەلێنێك لە زانیاریی خۆی بەرانبەر دیاردەیێك پڕبکاتەوە . لەمەدا پرسیارکردن پێچەوانەی هەواڵگەیاندن دەوەستێ، چونکە ڕستەی هەواڵگەیاندن زانیاری دەگەیەنێ ، یان بڵاوی‌دەکاتەوە و سەرچاوەی زانیارییەکەش قسەکەرە ... هەرچی لە ڕستەی پرسیاردایە پرسیارکەر ، گوێگر یان خوێنەر بە سەرچاوەی ئەو زانیارییە دادەنێ، کە لای ئەم دەست ناکەوێ. بۆ نموونە، کاتێ پرسیارکەر، ئەم پرسیارانە لە گوێگر / خوێنەر دەکا ، کە خۆی وەڵامیان نەزانێ :

ـ ئەوە کێیە لە دەرگا دەدا ؟

ـ کەی ئازاد دەڕوا ؟

لە سەرێکی دییەوە ، ڕستەی هەواڵگەیەن و ڕستەی پرسیارکردن وێکدەچن ، چونکە هەردووکیان لە بارەی (زانین)ی هۆشەوەن . هەرچەندە ڕستەی هەواڵگەیەن ، وەك لە سەرەوە نیشانمان دا ، دەربارەی ئەو زانیارییەیە ، کە لای قسەکەرە و ڕستەی پرسیاریش بەپێچەوانەوە ، لەو زانیارییە دەدوێ ، کە لای گوێگر / خوێنەر دەستدەکەوێ . ڕستەی هەواڵگەیەن و پرسیار لەبەر ئەوەی هەردووکیان دەربارەی زانین و زانیارین ، بۆیە بە شێوەیێکی گشتی بەتەواوکەری یەکدی دادەنرێن و بە هەردووکیان جووتێك پێکدێنن .

کاتێ ڕستە یان گوتن بۆ هەست دەربڕین بەکاردێ ـ واتە دەمێ هەست و ـ ئارەزوو و باوەڕی قسەکەر بەرانبەر دیاردەکانی دەورووبەری دەردەخات ، سادەترین جۆری هەست دەربڕین لەو گوتنانەدا دەردەکەوێ ، کە ئەویش نموونی سەرسوڕمانە . وەك :

ئەلحەق زۆر نازدارە !

چاك سەری‌کردووەتە سەر خوێندن !

ئای کە بێ‌فەرە !

کاتێ زمان بە ئەرکی وروژاندن بەکاردێ ، هەست و ئارەزوویێکی تایبەتی لای گوێگر / خوێنەر پەیدا دەکا . بە واتای ئەوەی گوێگر دەورووژێنێ ؛ دڵی خۆش دەکا ؛ ڕایدەپەڕێنێ ؛ هەڵی‌دەدا ... ئەم بەکارهێنانەی زمان ، بە زۆری لە نوکتەگێڕانەوە و پروپاگندە و تراژیدیدا دەردەکەوێ . ئەو گوتنەی دایك ساواکەی پێ ژێردەکاتەوە و ئەو گوتنەی لاوێك یارەکەی پێ دڵخۆش دەکا و ئەو گوتنەی وتاربێژێکی ڕامیاری یان دینی خەڵکی پێ دەورووژێنێ ... ئەمانە هەموو نموونەن دەربارەی بەکارهێنانی زمان بە مەبەستی وروژاندن یان بزواندن و هەژاندن و دڵخۆشکردنی گوێگر و خوێنەر .

دەمێ زمان بۆ فەرماندان بەکاردەبرێ ، کە قسەکەر بیەوێ کارێك بە گوێگر ڕاپەڕێنێ . ئەرکی فەرماندان لەوەدا لە وروژاندن جیادەبێتەوە ، کە تێیدا قسەکەر دەیەوێ گوێگر کارێك جێ‌بەجێ‌بکات ، نەك هەستێکی تێدا پەیدا بێت ، یان هەڵوێستێکی دیاری‌کراوی تێدا دروست‌بکا . سادەترین فەرمان لە شێوەی داخوازیدایە . وەك :

چۆڕێ ئاوم بدەرێ .

ئەمشەو سەرێکمان لێ بدە .

ئەرکی ڕاپەڕاندن لەو گوتنانەدا دەردەکەوێ ، کە خۆیان بریتین لە ڕاپەڕاندنی کارێك . بە واتای ئەوەی لە جیاتی ئەوەی قسەکەر کارێك بە گوێگر ڕاپەڕێنێ . خۆی کارەکە بەجێ‌دێنێ و گوتنەکەشی ڕاپەڕاندنی

کارەکەیە . بۆ نموونە ، کە مەلاییێك لە کاتی ناونانی منداڵێکدا دەڵێ ، ئ
ئەم منداڵەمان ناونا (ئاسۆ) ، ئەوا گوتنەکە خۆی ڕاپەڕاندنی کارەکەیە ، ک
بریتییە لە ناونانی منداڵەکە . دەربارەی ئەم ئەرکەی زمان حاڵەتی دی زۆرە
وەك :

بەڵێن دەدەم ئەو کارەت بۆ بکەم .

سوێند دەخۆم ڕاست بڵێم .

گرەو دەکەم دەرناچێت .

دوا ئەرکی زمان ـ ئەرکی جێخۆش‌کردن ، لەو ئەرکانەیە کە زۆر بڵاوە و لە هەموو زمانێکی سروشتیدا هەست بە بوونی دەکرێ . ئەم ئەرکە (کە دەشتوانین پێی بڵێین ئەرکی کۆمەڵایەتیی زمان) پتر لەو گوتنانەدا دەردەکەوێ ، کە ڕۆژانە بەکاردێ و بەسەر زاری هەموو کەسێکەوەیە بۆ مەبەستی ئاگاداری لە بار و سەربردەی یەکتر و یەکدی دوان و ڕێز و حورمەت‌نان ... وەك : سڵاوکردن و خواحافیزی و پرسینەوە و لە خۆشی و ناخۆشی ...

ـ ئەرکی ڕێزمانی	الوضيفة القواعدية	Grammar function
ئەرك گۆڕی	التبادل الوظيفي	Function change
ئەرێ	الأثبات ، المثبت	Affirmative

شێوازی ئەرێ ڕوودانی کردار و بوونی شتێك ؛ یان بارێك باس‌دەکات ، کە دەشێت باسەکە ڕاست بێت ، یان درۆ . وەك :

ئازاد سێو دەخوات .

هەنارەکە ترشە

...هتد .

هـ . ، ب . : ڕستەی ئەرێ

ستوونی العمودي Vertical

ئەلەفۆن الألفون ، نمط الفونيم(عضو الوحدة الصوتية) Allophone
- شێوەی فۆنێم

بە چەند دەنگێك كە لە یەك فۆنێمدا كۆدەبنەوە (واتە - دەربڕینی یەك فۆنێم بە چەند جۆرێك) دەوترێ ئەلەفۆن (شێوەی فۆنێم) . لەبەر ئەوەی ئەلەفۆن لە ئاخاوتندا ناتوانێ دەوری گۆڕین و جیاكردنەوەی مانای وشە ببینێ ، بۆیەكا زۆر سەرنجی قسەكەر و گوێگر ڕاناكێشێ .

بەشێك لە ئەلەفۆن ، ئەوانەن كە بەتایبەتی بە شێوە و جۆری وتنی كەسانی جیاوازەوە بەستراون . یاخود هەر یەك كەس ، بەلآم بە گوێرەی شوێن و پێویست تەلەفوزی خۆی دەگۆڕێ . بەوێنە (ا) دەتوانرێ بەرز یا نزم ؛ درێژ یا كورت بوترێت . یاخود دەبینین هەموو كەس وەك یەك دەنگی ش) دەرنابڕن . جگە لەوە ئەم جۆرە ئەلەفۆنانەی فۆنێم لە زمانی كوردیدا بە هۆی بوونی دیالێكت و بەشە دیالێكتی جیاوازەوە زۆر بەر گوێ دەكەون . بۆ نموونە ، لە شێوەی هەوراماندا بەر گوێ دەكەوێ ، كە دەنگی (س) وەك ث) و ، دەنگی (ز) وەك (ذ) تەلەفوزدەكرێ . ناوچەی كۆیە و خۆشناوەتی و دزەییاتی و گەردییایەتی (ڵ) دەكەن بە (ر) ، شاری هەولێر دەیكا بە (ل) . لە شاری سلێمانی وشەی (دەربەند) دەكرێ بە (دەربەنگ) . بەلآم ئەمانە هیچیان مانای وشە ناگۆڕن و فۆنێم نین . ئەو جۆرە شێوەیەی فۆنێم ، پێی دەوترێ شێوەی فۆنێمی تایبەتی

بەشێكی دیكە لە ئەلەفۆن ، ئەوانەن كە بە هۆی جێگە و شوێن و كاركردنی دەنگی ترەوە ، شێوەی دەنگێكی تایبەتییان وەرگرتووە و هەمیشە بەو جۆرە دەوترێن . بەوێنە (گ ، ك) لە پێش (ی ، ێ ، وی ، وێ)دا دەگۆڕێن . شێوەی دەربڕینیان وەك (چ) یاخود (ج)ی لێ دێت ، واتە - (گ) و

(ك) له حاڵەتی ئاساییدا له بنی ئەوكەوه تەلەفوز دەكرێن ، بەلاّم له حاڵەتی دووەمدا زمان نزیك مەلاّشوو دەبێتەوه .

هەروەها (ت) كاتیٚ دەكەوێتە پێش بزوێنەوه بە تەوژمێكی بەهێز دەردەبڕرێت ، وەك (تا ، تە ، تۆ ...) ، بەلاّم كە دەكەوێتە كۆتایی وشەوه تەوژمی لاواز دەبێت ، وەك (پەت ، ڕەت ، جووت ...) . له زانستی زماندا بەم جۆره ئەلەفۆنە دەڵێن : شێوەی فۆنێمی پەیوەند ـ Dependent (conditioned) Allophone

ئەلفوبیٚ | الألفباء ، الأبجدية | Alphabet

ـ ئەلفوبێی دەستی | الألفبائية اليدوية | Daktylos

ئەلفوبێی دەستی لەسەر بناغەی وێنەكردنی دەنگ بە یارمەتیی پەنجە دامەزراوه لەگەڵ نیشانەكانی پەنجەدا ئیشارەتیش هەیە ، كە نیشانەی جیاكردنەوەی هاوجووتی و هاوشانیی دەنگ دەدا . بۆ نموونە دەست لەسەر سنگ دانان نیشانەی دەنگی ئاوازەداره ؛ دەست لەسەر سنگ لابردن نیشانەی دەنگی كپە ... ئەم جۆره ئەلفوبیٚیانە بۆ ئەوه سازكراوه تا له كەڵك وەرگرتنی زماندا یاریدەدەری كەسانی كەڕ و بیٚچاویان پیٚبدریٚ ... بەوێنە ، ئەو نووسینەی لوون برایل بۆ كوێرانی داناوه ، پیتەكانی بە یاریدەی شەش خاڵ پێكهاتووه .

لوون برایل (پاریس ١٨٠٩ ـ ١٨٥٢) ـ مامۆستایێكی گەورەی فێركەری كوێران بوو خۆی له تەمەنی سیٚ ساڵیدا كوێربووه . ساڵی ١٨٢٩ پیتی بۆ كوێران سازكردووه ، كە تا ئەمڕۆش له گشت جیهاندا بەكاردێنریٚ . یەكەم كتێب ، كە بە سیستەمی برایل چاپ كرابیٚ ـ ((مێژووی فەرەنسا))

۱۸۳۷)یه . له ڕووسیاش ساڵی ۱۸۸٥ بەم پیتانە دەست کرا بە چاپکردنی کتێب .

ب . : پیتی برایل

ئەلۆمۆرف الالومورف (عضو الوحدة الصرفية) Allomorph

ئەلۆمۆرف بەو شێوە جیاجیایانەی مۆرفێمێك دەوترێ ، کە لە جغز و چوارچێوەی دیدا ئەرك و دەوری مۆرفێم دەبینن ... بەوێنە (ـ ەکە)ی ناسیاوی بە چەشنی جۆراوجۆر بەرچاودەکەوێ : (ـ ەکە) ؛ (ـ یەکە) ؛ (ـ ێکە) ؛ (ـ ۆکە) ؛ (ـ ەك) :

(ـ ەکە) : کوڕەکە

(ـ کە) : براکە

(ـ یەکە) : برایەکە

(ـ ێکە) : کانێکە

(ـ ۆکە) : خانۆکە

(ـ ەك) : کوڕەکان

لەبەر ئەوەی تێکڕای ئەم شێوانە لە ڕووی فۆنەتیکەوە لە یەکدی دەچن و سەرجەمیشیان هەمان ئەرك دەبینن و شێوەکانیشیان بەپێی یاسا گۆڕراون ، دەشێ بە سەرپاکی ئەمانە بوترێ ئەلۆمۆرفی (ـ ەکە) .

هەروەها مۆرفێمی (ـ ان)ی کۆ ، کە لە شێوەی (ـ یان)یشدا دەبینرێ . یاخود فۆرمی (ـ ات) و (ـ هات) و (ـ جات) و (ـ وات) ، کە هەمان ئەرك دەبینن ... جگە لەمانەش مۆرفێمی (ـ گەل) لەگەڵ هەندێ وشەدا ناو کۆدەکاتەوە :

۱ ـ (ـ ان) : کچان ، کوڕان

(ـ یان) : برایان ، مەلایان

۲ ـ (ـ هات) : میوەهات ، دێهات

(ـ جات   میوەجات

(ـ وات   ئاغاوات

٣ ـ (ـ گەل   کورگەل ، مێگەل

ئایا هەموو ئەو شێوانەی سەرەوە ، دەتوانرێ بە ئەلەمۆرفی (ـ ان) دابنرێن ؟

هەندێ زمانەوان هەر ئەوانی یەکەم بە ئەلۆمۆرف دادەنێ ، چونکە یەك ئەرکیان هەیە و لە ڕووی فۆنەتیکەوە وێکدەچن و گۆڕانی (ـ ان) بۆ (ـ یان) بە هۆی یاسایێکی فۆنۆلۆژییەوە لێکدەدرێتەوە . هەندێکی دی کۆمەڵی یەکەم و دووەم پێکەوە دەبەستن و هەموویان بە ئەلۆمۆرفی (ـ ان) دادەنێن ، ئەویش لەبەر هۆی هاوئەرکیی هەردوو دەستە . هەرچەندە گۆڕانی فۆنەتیکیی کۆمەڵی دووەم وا بە ئاسانی لێك نادرێتەوە ، بەڵام تا ڕادەیێك باوەڕەکە ڕێی تێ دەچێ ، چونکە هەموو ئەو ئەلۆمۆرفانە لە شێوەدا لە یەکدی دەچن . بەشێك لە زمانەوانانیش لەسەر ئەوە سوورن ، کە کۆمەڵی سێیەمیش هەر ئەلۆمۆرفی (ـ ان)ە ، چونکە ئەمیش هەر وەك ئەوانی پێشوو هەمان ئەرك دەبینێ ، واتە ـ ناو کۆدەکاتەوە .

پەسەندکردنی ئەم ڕایەی دوایی گشت بنەما سەرەکییەکانی مۆرفێم تێك دەدات ، چونکە ئەگەر گوێ نەدەینە شێوەی فۆنەتیکی ، ئەوا دەبێ بۆ چەندین بیری نابەجێ دەرگا بخەینە سەر پشت و بە نموونە ڕێگە بدەین هەموو وشە و ڕستە هاوواتاکانی وەك : (دارستان ـ لێڕ ـ جەنگەڵ ـ مێشە)... (ناچم ـ ناڕۆم) ... بینە ئەلۆمۆرفی یەکدی .

لە لایێکی دیشەوە دانانی (ـ گەل) بە ئەلۆمۆرفی (ـ ان) کێشەیێکی دیمان بۆ پەیدا دەکا ، چونکە دەمانخاتە دوو هەڵوێستی دژبەیەکترەوە : لە لایەکەوە وشە وەك مۆرفێم پێکدێنین و ، لە لایێکی دیشەوە ئەلۆمۆرفێکمان دۆزیوەتەوە ، وشەیە .

پێویسته تێبینی ئەوه بکرێ ، که هاتنەکایەی ئەلۆمۆرف دەگەڕێتەوه بۆ سێ هۆکار :

١ ـ کاری دەنگی دراوسی . وەك ئەو گۆڕانانەی بەسەر مۆرفێمی (ـ ەکە) و ـ ان)دا هاتووه .

٢ ـ شێوه و شێوازی ئاخاوتن . وەك ئەو گۆڕانەی بەسەر مۆرفێمی ـ ەکە)ی ناسیاویدا دێ وەك (پیاوەکه ـ پیاوه) . ئەلۆمۆرفی (ـ ە) جێی ـ ەکە)ی گرتووەتەوه .

٣ ـ زارەکانی زمان . بەوێنه گۆڕانی ئەلۆمۆرفی (ـ ەکە) به (ـ کە) و یەکە) و (ـ ێکە) و (ـ ۆکە) و (ـ ەك) لە وشەکانی (برا) و (کانی) و (خانوو) و (کوڕ)دا بەپێی زارەکانی زمانی کوردی .

ئەنترۆپۆلۆژی **انثروبولوجيا(علم المجتمعات البشرية)**
Anthropology

= مرۆناسی

نیاز و مەبەستی زمانناسی و ئەنترۆپۆلۆژی لە دوو باردا یەك دەگرن : یەکەم ـ لە دابەشکردنی نەژاد و زماندا ؛ دووەم ـ لە لێکۆڵینەوەی کێشەی پەیدابوونی زماندا .

ئەنجام **النتيجة** Result

= ئاکام

ئەندازه **المعيار ، المقياس** Criterion

ئەندام **العضو** Organ

ـ ئەندامەکانی ئاخاوتن   اعضاء النطق   Organs of speech

= ڕشتەی ئاخاوتن

دەنگەکانی ئاخاوتن لە ڕێگای ئەندامەکانی ئاخاوتنی مرۆڤەوە دروست دەبن .

ئەندامەکانی ئاخاوتن لە پێنج بەشی سەرەکی پێکهاتوون :

١ ـ ڕشتەی هەناسە (الجهاز التنفسي) .

٢ ـ ئەوك (الحنجرة) .

٣ ـ مەلاشوو (الحنك) .

٤ ـ ئەندامەکانی تەلەفوزکردن .

٥ ـ ڕشتەی دەمارە ناوەندییەکان (الجهاز العصبي المركزي) .

ڕشتەی هەناسە لە قەفەزی سنگ (قفص الصدر) ؛ ناوپنچك (الحجاب الحاجز) ؛ بۆریچە (الشعبة) ؛ بۆریی هەوا (القصبة الهوائية) پێکهاتووە . هەوا لە سییەکانەوە بە بۆریی هەوادا بۆ ئەوك دەچێت . ئەوك لە چەند کرکراگە (الغضروف)یێکی بزۆز (المتحرك) پێکهاتووە ، کە بە ماسوولکە پێکەوە بەستراون . یەکێك لە کرکراگەکان بەرەو پێش دەبزوێ و لە ڕووی پێشەوە مل دەردەپەڕێ . دەنگەژێکان بە پانایی ئەوك بە شێوەییێکی ئاسۆیی کشاون . لە نێوان ژێکاندا بۆریی هەوا هەیە .

مەلاشوو لە بۆشایی دەم و لە بۆشایی لووت پێکهاتووە . بۆشایی دەم لە کاتی دەربرینی دەنگەکاندا بارست و شێوەی دەگۆڕێت . بەشێك لە دەنگەکانی زمانی کوردی بە دەم کردنەوەیەکی فراوان دەوترێن ، وەك (ا) . بەشێکی دیکەیان دەمکردنەوەییێکی مام ناوەندی ، وەك (ێ ، ۆ ، ە) . بەشی سێیەمیش دەمکردنەوەییێکی کەم ، وەك : (ی ، وو ، و ، i) و دەنگە کۆنسۆنانتەکان . بۆشایی لووت تەنیا لە دەربڕینی دەنگی (ن ، م)دا هاوبەشی دەکا . لە دەربڕینی تێکڕای دەنگەکانی دیکەی زمانی

کورِدیدا زمانه بچکۆله دەبێت به لەمپەرێك و نایەڵێ هەوا بۆ بۆشایی لووت بڕوا .

ئەندامەکانی تەلەفوزکردن بەتایبەتی بریتین لە زمان و دەم و لە جووڵانەوەیاندا چالاکانە هاوبەشیی دەربڕینی دەنگ دەکەن . بەوێنە لە دەربڕینی دەنگی (ڤ)دا لێوی خوارەوە لە ددانەکانی سەرەوە نزیك دەبێتەوە ؛ لە دەربڕینی دەنگی (س)دا سەری زمان لە ددانەکان نزیك دەبێتەوە .

کاری ئەندامەکانی ئاخاوتن پێوەندیی تەواو و ڕاستەوخۆی لەگەڵ مێشك) - (ڕشتەی دەمارە ناوەندییەکان)دا هەیە و ئەمیش ڕابەر و سەرکاری هەموویانە .

ئەندامەکانی ئاخاوتن ئامێری فووپیاکردنی مۆسیقا دێنێتەوە یاد : سییەکان ـ وەك مووشەدەمە ؛ ئەوکی هەناسە ـ بۆری ؛ بۆشایی دەم ـ دەرچە .

- ئەندامەکانی هەناسە اعضاء التنفس

Organs of respiration (breahing)

<u>ئەندامەکانی هەناسە</u> - بریتییە لە سییەکان و بۆریچە (الشعبة) و بۆریی هەوا . سییەکان و بۆریچە - چاوگ و بەڕێوەبەری لووزەوی ئەو هەوایەن ، کە ئەندامەکانی ئاخاوتنیان لێ پەیدا دەکا . هەناسەدان خۆی لە خۆیدا کارێکی نائاگایە (خۆنەویستە ـ لاارادی) . هەناسەی ئاخاوتن ئەگەرچی وەك هەناسەی فیزیۆلۆژی بە دەمدا تێدەپەڕێ ، بەڵام خاوەنی ئەو تایبەتییەیە ، کە هەناسەکێشانی لە هەناسەدانەوەی زیاترە و بەو جۆرە هەوا لە سییەکاندا هێندە دەمێنێتەوە بۆ ئەوەی بتوانرێ بەردەوامیی هەناسەدانەوە و پێکهێنانی فشاری هەوای پێویست بۆ لەرینەوەی دەنگەژێکان دابین بکرێ لە باری هەناسەدانی ڕاستی ئاخاوتندا ، دروست

بوونی دەنگ - واتە دروست بوونی دەنگی دەربڕراوی ئاخاوتن ـ دەستی پێکرد .کە لەگەڵ دەست پێکردنی هەناسەدانەوەدا جووت دێن .

ئەوك | الحلق ، الحنجرة | Throat

= گەروو

ئەوك - بەشی سەرووی بۆریی هەوایە . لە ئەوكدا ڕشتەی دەنگ هەیە . ئەوك لە چەند کرکراگەییێکی بزۆز پێکهاتووە ، کە بە ماسوولکە پێکەوە بەستراون . یەکێك لە کرکراگەکان بەرەو پێش دەبزوێ و لە ڕووی پێشەوە مل دەردەپەڕێ . دەنگەژێکان بە پانایی ئەوك بە شێوەیێکی ئاسۆیی کشاون . لە نێوان ژێکاندا بۆریی هەوا هەیە .

بۆ پێکهاتنی دەنگەکانی ئاخاوتن سێ باری دەنگەژێکان ـ سێ فۆرمی بۆشایی دەنگ ـ گرنگن . لە دەمی هەناسەدانی ئاسایی‌دا (بەتایبەتی لە هەناسەکێشاندا) و هەروەها لە دەربڕینی کۆنسۆنانتی کپدا ، دەنگەژێکان دەکشێن و خاودەبنەوە ؛ بۆشایی دەنگیش قاڵبی فراوانی سێ سووچی وەردەگرێ ؛ لە ڕشتەی دەنگدا هیچ دەنگێك دروست نابێ . باری دووەم لە دروست بوونی دەنگدایە - واتە لە درکاندنی دەنگە بزوێنەکان و زرینگۆکەکان (resonant) و کۆنسۆنانتە ئاوازدارەکاندا . دەنگەژێکان لە یەك نێزیك دەکەونەوە و تورت دەبن ؛ لەژێر فشاری لووزەوی هەوادا دەنگەژێکان دەکشێن ، بۆ ئەوەی ڕێگە بە دەرچوونی پاڵنانی هەوا بدەن و ئەمجا دەبزوێن ؛ دەنگەژێکان دەلەرێنەوە ؛ لە بۆشاییدا لەسەر دەنگەژێکانەوە لەرینەوەی هاوئاوازی هەوا پەیدا دەبێ ـ دەنگ یەکێکە لە جۆرەکانی دەنگی مۆسیقی . باری سێیەم : دەنگەژێکان لە یەك نێزیك و خاون ؛ بۆشایی دەنگ داخراوە ؛ لەم بارەدا هەوا بە زەحمەت بە ئەوكدا تێدەپەڕێ . بەم جۆرە چرپە

ـروست دەبێ ؛ دەنگی تەوژمۆکی ئەوکی ـ کۆنسۆنانتی کپی کۆسپەکی
ـەوکی ـ پەیدا دەبێ .

ئێتیمۆلۆژی الاتيمولوجيا (علم اصل الكلمة وتأريخها) Etymology

ئێتیمۆلۆژی ئەو بەشەیە لە زانستی وشە ، کە لە پەیدابوون و وەرگرتن و گەشەکردنی وشە و ئەو دەورانەی پێیدا تێپەڕیوە دەدوێ .

بەوێنە لە لێکۆڵینەوەی ئێتیمۆلۆژیی زمانی کوردیدا ، پێویستە بەتایبەتی بنج و بناوانی زمانی کوردی ساغ‌بکرێتەوە ؛ وشەی ڕەسەنی کوردی و وشەی ئێرانی و هیند و ئەورووپایی دەست‌نیشان بکرێن ؛ وشەی بێگانە و ڕەگی بێگانە لە زمانی کوردیدا دیاری بکرێن ، چالاکی و سستیی موفرەداتی زمانی کوردی بخرێتە پێش چاو ... هتد .

(Etymology) لە (etymos ـ ڕاستی ؛ دروستی ؛ چوون‌یەك) و (logos ـ لێکۆڵینەوە ، زانست)ی یۆنانی‌یەوە ڕۆنراوە .

ئیدیەم

ب . : فرێز

= ئیدیۆم ، فریزیۆلۆژی ، فرێزی گیراو

ئیدیۆم

ب . : فرێز

ئیزافە الأضافة Izafet , Postpositional attributive group

ئیزافە ئەو دۆخەیە ، کە دیارخەر و دیارخراو دەکەونە پاڵ یەکدی و پێوەندیی وەسفی و خاوەنێتی و چۆنیەتیی نێوانیان دەردەکەوێ .

هـ . ، ب . : نیشانەی ئیزافە ؛

دیارخراو ؛

دیارخەر .

ئینتەرفیکس

ب . : ناوبەند

لە (Interfixus)ی لاتینییەوە وەرگیراوە .

- ب -

بابەتەکی   **الموضوعي**   Objective

بەرتەك   **رد فعل**   Reaction formation

بەرزی

ب . : بڵندی

Object المفعول بەرکار

= کراو ، تەواوکەر

ئەو وشەیە یان ئەو فرێزەی ڕستەیە ، کە کردەوەی دەکەوێتە سەر .

Dierect object المفعول المباشر - بەرکاری ڕاستەوخۆ

= بەرکاری یەکسەر ، کراوی یەکسەر ، تەواوکەری ڕاستەوخۆ .

ئەو وشەیەیە یان ئەو فرێزەیە ، کە ڕاستەوخۆ کارەکەی دەکەوێتە سەر .

Indirect object المفعول غیر المباشر - بەرکاری ناڕاستەوخۆ

= بەرکاری نایەکسەر ، کراوی نایەکسەر ، کراوی تیان ، تەواوکەری ناڕاستەوخۆ .

بەرکاری ناڕاستەوخۆ ئەو جۆرە بەرکارەیە ، کە ڕووداوی کردارەکەی ڕاستەوخۆ ناکەوێتە سەر ، بەڵکو بەهۆی ئامرازی تایبەتییەوە دەبێت .

Enclitic , Syneclitic الانظوائی ، یطوق ، یحبس بەرگر

ئەو وشەی بێهێزە که بەپێچەوانەی دواگرەوە ، بە وشەی پێشەوەیەوە دەبەسترێتەوە . جێناو و پاشبەند و نیشانە و هەندێ ئامراز دەبنە بەرگر .

وەك : (باوکی تۆ ...) .

Method المنهج بەرنامە

Direction الاتجاه بەریان

Developmental direction اتجاه النمو - بەریانی فراژۆبوون

بەشەکانی ئاخاوتن ، کە باسی هەرە سەرەکیی وشەسازین ، لە هەموو زمانێکدا پەیدا دەبن و لە رێگەی سێ تایبەتییەوە لەیەك جیادەکرێتەوە و دیاری دەکرێن : ١ـ مانای رێزمانی ؛ ٢ـ گۆڕان ؛ ٣ـ بەکارهێنانی سینتاکسی.

ئەوەی پتر لە نێو زماناندا هاوبەش بێ ، مەسەلەی بەشەکانی ئاخاوتنە . لە لێکدانەوەی کێشەی بەشەکانی ئاخاوتنەوە باسی رێزمانی هەموو زمانێك دەست پێ دەکات .

بۆ یەکەم جار نەخشەیێکی لەباری بەشەکانی ئاخاوتن لە لایەن زانا یۆنانییەکانی ئەسکەندەرییەوە (سەدەی دووەمی پێش زایین لە شاری ئەسکەندەرییە) ، کە بۆ زمانی خۆیان سازکردبوو هاتە ناوانەوە .

رۆمانەکان ئەو نەخشەیەیان بە دەستکارییێکی کەمەوە بۆ زمانی لاتینی وەرگرت . لە سایەی دەوری زمانی لاتینییەوە لە کولتووری سەدەکانی ناوەڕاستدا . ئەو نەخشە کۆنە بۆ لێکۆڵینەوەی هەندێ لە زمانە ئەوروپاییە نوێیەکان بەکارهێنرا و دواتر بۆ زمانەکانی دیکەی جیهان کەڵکی لێوەرگیرا .

لەو نەخشە یۆنانی ـ لاتینییەدا ، هەشت بەشی ئاخاوتن ـ کە ئەو دەمە پێیان دەوتن (بەشەکانی وشە) ـ دیاری کرابوون ... لە زۆر زماندا تا ماوەییکی درێژ هیچ گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەردا نەهێنرا ، بەڵام دواتر گەشەی پێدرا . بەوێنە لە یەکەم کاری رێزمانیدا ، کە دەربارەی زمانی رووسی (نەك زمانی کڵێسەی سلاڤیانی) نووسراوە و خاوەنەکەی زانای بەناوبانگ (میخائیل ڤاسیلۆڤیچ لۆمۆنۆسۆڤ) ە ، ساڵی ١٧٥٥ ، هەروەك لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکانی کڵێسەی سلاڤیانی و هەروەها لاتینی و یۆنانی ، هەشت بەشی ئاخاوتنی دیاریکردووە . ئەم رێزمانەی (م . ڤ . لۆمۆنۆسۆڤ ، ماوەی (٧٥) ساڵێك بنکەی ئەو رێزمانە کورتانە بوو ، کە بۆ

خوێندن دادەنران ، واتە لەمانەشدا ددان هەر بە هەشت بەشی ئاخاوتن نرابوو .

ئەلێکساندر خریستۆرۆڤیچ ڤۆستۆکۆف بە بڵاوکردنەوەی کتێبی (ڕێزمانی ڕووسی)) ، چاپی یەکەم پیترسبورگ ، ١٨٣١ ؛ چاپی دووەم ، پیترسبورگ ، ١٨٣٥و ، چوونە ناو زمانی زگماکەوە ، کارێکی نوێی لە زمانی ڕووسیدا هێنایە ئەنجام . ئەم زانایە نۆ بەشی ئاخاوتنی دیاری کردووە ، واتە بەشە ئاخاوتنی (ژمارە)ی لێ زیادکردووە ... دواتریش (ڤ . ڤ . ڤینۆگرادۆڤ) بەشە ئاخاوتنی (پارتیکل)ی خستنە پاڵ .

ئەو نووسەرانەی لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانی ئینگلیزیدا باسی ڕێزمانی کوردییان کردووە ، لە هەشت بەشە ئاخاوتن (١ ـ ناو ؛ ٢ـ ئاوەڵناو ؛ ٣ـ جێناو ؛ ٤ـ کردار / چاوگ ؛ ٥ـ ئاوەڵکردار ؛ ٦ـ پێشبەند ؛ ٧ـ ئامرازی پێوەندی ؛ ٨ ـ ئامرازی سەرسوڕمان و بانگهێشتن) دواون . هەرچی ئەو نووسەرانەشن ، کە سوودیان لە ڕێزمانی ڕووسی وەرگرتووە ، دە بەشە ئاخاوتنی (١ـ ناو ؛ ٢ـ ئاوەڵناو ؛ ٣ـ جێناو ؛ ٤ ـ ژمارە ، کردار / چاوگ ؛ ٦ـ ئاوەڵکردار ؛ ٧ـ پێشبەند ؛ ٨ ـ ئامرازی پێوەندی ؛ ٩ـ ئامرازی سەرسوڕمان و بانگهێشتن ؛ ١٠ ـ پارتیکل)یان دیاریکردووە .

جیاوازیی ئەو دوو بەرەیە لەوەدایە ، کە بەرەی یەکەم ـ (ژمارە) و (پارتیکل)یان بە بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆ دانەناوە . بەڵام بەرەی دووەم جیایان کردوونەتەوە و مامەڵەی بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆیان لەگەڵ کردوون .

ئەو دە بەشە ئاخاوتنەی لە زمانی کوردیدا دەبینرێن ، دەتوانرێ بەسەر دوو جۆردا دابەش بکرێن :

١ـ وشەی تەواو (الكلمة التامة ـ Autosemantic word)

وشەی تەواو ، ئەو وشانەن کە سەربەخۆ و ڕاستەوخۆ مانای دیاردەیێکی مەوزووعی واقیعی جۆراوجۆر دەبەخشن و دەتوانن وەك ئەندامێکی ڕستە خۆیان بنوێنن .

بەگوێرەی ئەو پێناسەیە ، شەش بەشی ئاخاوتنی کوردی : (١ـ ناو ، ٢ـ جێناو ؛ ٣ـ ئاوەڵناو ؛ ٤ ـ ژمارە ؛ ٥ـ کردار / چاوگ ؛ ٦ـ ئاوەڵکردار) بەر وشەی تەواو دەکەون .

٢ـ وشەی ناتەواو (الكلمة الناقصة ـ Syntactic word)

وشەی ناتەواو ئەو وشانەن ، کە ڕاستەوخۆ پێوەندییان بە دیاردەی واقیعییەوە نییە و سەربەخۆ ناتوانن وەك ئەندامێکی ڕستە خۆیان بنوێنن ، بەڵکو دەوریان یاریدەدانی وشە تەواوەکانی بەشەکانی ئاخاوتنە لە بەجێهێنانی ئەرکەکانیاندا ، بەتایبەتی لە دەبڕینی واتایاندا و پێکەوەبەستنیان لە ڕستەدا .

بەپێی سەرنج دان چوار بەشەکەی دیکەی ئاخاوتن : (١ـ پێشبەند ؛ ٢ـ ئامرازی پێوەندی ؛ ٣ـ ئامرازی سەرسوڕمان و بانگهێشتن ، ٤ ـ پارتیکل). بەر گرووپی وشەی ناتەواو دەکەون .

بەڵگە	دليل	Evidence
بەهرە	الحدس	Intuition
بەهرەکی	الحدسي	Intuitional
بچووك کردنەوە	التصغير	Diminutive

ئەو ناوە گشتی و تایبەتییانەی لە کوردیدا بەکاریان دەهێنین ، زۆر جار لە ئاخاوتن و نووسیندا ، یان لەبەر ئەوەی خۆیان لە ڕاستیدا بچوکن ،

یان لەبەر ناز و خۆشەویستی و ، جارجاریش بۆ شکاندنیان ، واتە ـ کەمکردنەوە لە نرخیان ـ لە شێوەی بچووک کراودا ، دەریان دەبڕین . بۆ ئەم مەبستەش بە زۆری ئەم پاشگرانە : (ـ چە ؛ ـ ۆڵە ؛ ـ ۆلە ؛ ـ یلە ؛ ۆڵکە ؛ ـ چکە ... و چەندینی‌دی) بەکاردەبرێن . وەك :

باخ ـ باخچە ؛ کیژ ـ کیژۆڵە ؛ بەرخ ـ بەرخۆلە ؛ کار . کاریلە ؛ گرد ـ گردۆڵکە ؛ خانوو ـ خانووچکە ... هتد .

برگە المقطع Syllable

ئەو هەوایەی لە کاتی ئاخاوتندا لە بۆشایی دەمەوە دێتە دەرێ ، بەیەك جار دەرناچێ ، بەڵکو بەچەند تەکانێك دەرباز دەبێ . هەوای تەلەفوزکردنی هەر وشەیێك بە چەند تەکان لە دەمەوە دێتە دەرێ ، ئەوە ئەو وشەیە بەسەر ئەوەندە بەش . یاخود برگەدا دابەش دەبێ . بەوێنە لە وشەی ((سۆ ـ ران))دا ـ دوو برگە ؛ لە وشەی ((سۆ ـ را ـ نی))دا سێ برگە ، لە وشەی ((دوو))دا یەك برگە هەیە .

برگە بریتی‌یە لە بچووکترین دانەی سروشتیی تەلەفوزکراوی دەنگەکانی ئاخاوتن . ئاخێوەر کە وشەیێك تەلەفوز دەکا بەسەر تاکە تاکەی دەنگەکانی ئاخاوتندا دابەشی ناکات ، بەڵکو بەسەر برگەدا دابەشی دەکات . برگە یەکێتیی وتن و بیستن دەگرێتە خۆ .

چەند تیۆری‌یێکی برگە هەیە و ئەوەی لە نێوانیاندا پتر بڵاو و ناسراوە ، دوانە : زرینگۆکی و ماسوولکەیی . تیۆریی زرینگۆکی برگە وەك یەکگەوتنی ماکی پتر دەنگدار لەگەڵ ماکی کەمتر دەنگدار تەماشا دەکرێ . دەنگەکانی ئاخاوتن بەپێی توانستی پێکهێنانی برگە دابەش دەبن بەسەر پلەی جیاوازی دەنگداریتی‌دا ـ بزوێن ؛ کۆنسۆنانتی زرینگۆك ، کۆنسۆنانتی ئاوازەدار ، کۆنسۆنانتی کپی خشۆك و تەوژمۆك .

برگە خاوەنی خاسیەتی یەکێتیی کرواەیی یان داخراوەیی بۆشایی دەمە. بەپێی ئەم بۆچوونە سەرجەمی برگە بەسەر کراوە و داخراودا دابەش دەبێ .

ب . : (برگەی کراوە) و (برگەی داخراو) .

برگە و ڕەگ یەکسان نین . دەزانین لەگەڵ وشەی یەك برگەییدا ، وشەی فرەبرگەیی یەك ڕەگی هەیە . بەوێنە (شووتی ، بەهار ، سەهۆڵ ، چۆلەکە ..). وشەی فرەبرگە زۆر جار بە فرەبرگە دەردەچن . دابەشکردنی بەسەر مۆرفێم و بەسەر برگەدا وەك یەك نییە . بەوێنە ، وشەی (بەرە) لە دوو مۆرفێمی (بەر ـ ە) و دوو برگەی (بە ـ رە) پێکهاتووە . کەواتە دابەشبوونی مۆرفێمی و دابەشبوونی برگەیی جیاوازن . وشەی (شووتی) لە یەك مۆرفێم ـ (شووتی) و دوو برگە (شوو ـ تی) دروستبووە ..

لەتەك ئەو زمانانەی جیاوازی لە دابەشکردنی وشە بەسەر برگە و مۆرفێمدا هەیە . زمانانی ئەوتۆش دەبینرێ ، کە ژمارەی مۆرفێم و برگەی وشە تێیاندا یەك دەگرنەوە و ڕەگی وشەشیان یەك برگەییە . بەو جۆرە زمانەنەش دەوترێ زمانی یەك برگەیی و زمانی فرەبرگەیی .

- برگەی بێهێز المقطع غير منبور Unstressed syllable

- برگەی داخراو المقطع الساكن Closed syllable

بەو برگەیە دەوترێ ، کە بە دەنگێکی کۆنسۆنانت کۆتایی هاتبێ . وەك : بەر ـ ماڵ ، سەر ـ دار ، بار ـ گیر ، تاڵ .. بەو پێیە برگەی داخراو لەباری داخراویی بۆشایی دەمدا سازدەبێ . لوتکەی ئەم جۆرە برگەیە و ماکی برگەپێکهێنی دەکەوێتە سەرەتای برگەوە ، دوای ئەوە خاوبوونەوەی گرژی و کەمبوونەوەی دەنگدارێتی ڕوودەدات .

Open syllable المقطع المتحرك ـ بڕگەی کراوە

بەو بڕگەیە دەوترێ ، کە بە کراوەیی بۆشایی دەم دەوترێ . بەو پێیە نوتکەی بڕگە ماکی بڕگە بڕگەپێکهێنی دەکەوێتە کۆتایی بڕگەوە . لەم بارەدا بزوێن ماکی بڕگەپێکهێنە : دا ـ را ؛ جوو ـ تە ؛ بۆ ـ نە ؛ ڕێ ـ گە .. بە واتایێکی دی ، بڕگەی کراوە ، ئەو بڕگەیەیە ، کە بە دەنگێکی بزوێن کۆتایی هاتبێ .

Stressed syllable المقطع المنبور ـ بڕگەی هێزدار

Belief العقيده ، الاعتقاد بڕوا

Schwa ( ) الكسرة المختلسة بزرۆکە

Vowel حرف العلة ، الصوت الصائت بزوێن

بزوێن بەو دەنگانە دەوترێ ، کە لە دەربڕینیاندا هەوا بێ تەگەرە و بەرەوانی بە بۆشایی دەمدا تێدەپەڕێ . واتە ئەو لووزەو (تیار)ی هەوایەی لە سییەکانەوە دێ ، لە دەمدا هیچ کۆسپ و بەرهەڵستێکی نایەتە ڕێ .

لە زمانی کوردیدا هەشت دەنگی بزوێن هەیە :

(ا ، ە ، ێ ، ی ، ۆ ، وو ، و ، i)

Low vowel الصائت المنخفض ـ بزوێنەکانی خواروو

وەك : (ا ، ە)

واته ئەو بزوێنانەی لە کاتی وتنیاندا زمان لە بەشی خوارووی دەمدا دەبێ . ئەویش کاتێ هەڵبڕین و دانەواندنی زمان لە شێوەی ئەستوونیی جووڵانەوەیدا لە کاردایە .

- بزوێنەکانی ڕیزی پشتەوە   الصائت الخلفي   Broad vowel, Deep vowel

سێ بزوێنی (ا ، ۆ ، وو) دەگرێتەوە.

ئەم دەنگانە لە بارەی چۆنیەتیی جووڵانەوەی زمانەوە بە شێوەی ئاسۆییدا ، زمان لە پشتەوە لە (قووڵایی) دەمدا دەبێ .

- بزوێنەکانی ڕیزی پێشەوە   الصائت الامامی   Front vowel , Slender vowel

واته ـ ئەو بزوێنانەی لە کاتی تەلەفوزکردنیاندا زمان بەرەو پێشەوە دەچێت . وەك (ێ ، ی) کە ئەمەش لە باری جووڵانەوەی زماندا بە شێوەی ئاسۆیی ئەنجام دەدرێ .

- بزوێنەکانی ڕیزی ناوەڕاست   الصائت المتوسط   Abnormal vowel

وەك (و ، ە ، i)

لە بارەی حۆنیەتیی جووڵانەوەی زمانەوە بە شێوەی ئاسۆیی بە دەربڕینی ئەم بزوێنانە زمان لە ناوەڕاستی دەمدا دەبێ .

- بزوێنەکانی سەروو   الصائت العالي   High vowel

لە بارەی ڕادەی هەڵبڕین و دانەواندنی زمانەوە ــ واتە لە شێوەی ئەستوونیی حووڵانەوەیدا ، بۆ دەربڕینی هەندێ بزوێن ، زمان بەرەو سەروو هەڵدەکشێ ..وەك (ی ، وو) .

- بزوێنەکانی ناوەڕاست   الصائت المتوسط   Intermediate

واتە ــ ئەو بزوێنانەی لە بارەی هەڵبڕین و دانەواندنی زمانەوە ــ بە واتایێکی دی لە شێوەی ئەستوونیی جووڵانەوەیدا زمان لە ناوەڕاستی دەمدا دەوەستێت . وەك : (یٚ ، وٚ ، و ، i)

- بزوێنی درێژ   المد ، الصائت الطويل   Long vowel

- بزوێنی دوولانە

بـ . : دیفتۆنگ

- بزوێنی کورت   الحركة   Short vowels

= کورتەبزوێن .

بزۆز   المتحرك   Active

بڵندی   علو ، ارتفاع   Hight

= بەرزی

بنەما   اساس   Stem

- بنەمای کردار   اساس الفعل   Verbal stem

لە شێوە و ناوەرۆکی هەموو کردارێکدا ، ڕابوردوو بێت یان ڕانەبوردوو ، بنەماییێك هەیە ، کە هەڵگری واتای کردارەکەیە و لە قاڵبەکانی کرداردا دووبارە دەبێتەوە و ناگۆڕێت و دەشێ پێی بوترێ (بنەما) .

لە زمانی کوردیدا ، هەروەك زمانە ئێرانییەکانی دی ، کردار خاوەنی دوو بنەمایە : بنەمای کاتی ڕابوردوو و بنەمای کاتی ڕانەبوردوو . بە زۆری وا ڕۆیشتووە بە بنەمای کاتی ڕابوردوو بوترێ (قەد) و بۆ بنەمای کاتی ڕانەبوردووش زاراوەی (ڕەگ) بەکاربهێنرێ .

لە زمانی بلووجیدا کردار خاوەنی دوو بنەمایە : بنەمای کاتی ڕابوردوو و بنەمای کاتی ڕانەبوردوو . لە هەموو دیالێکتەکانی گرووپی زمانە شوگانو ـ ڕووشانی‌یەکاندا دوو بەنەمای کردار جیادەکرێتەوە : بنەمای کاتی ئێستا و بنەمای کاتی ڕابوردوو . لە زمانی یازگولیامی و ئاخانی و ئیشکاشیمی و مونجانی.. یشدا بنەمای کاتی ڕابوردوو کاتی ڕانەبوردوو هەیە .

بنی زمانی	مؤخره اللسان	Dorsum
بۆچوون	التصور	Think , Conaider
بۆریچە	الشعبە	Bronchial tubes
بۆریی هەوا	القصبة الهوائية	Windpipe
بۆشایی دەم	التجويف الفمي	Oral cavity

دەورێکی دیار لە دروستکردنی دەنگەکانی ئاخاوتندا بۆشایی دەم دەیبینێ . لە بۆشایی دەمدا ژاوەژاو و ئاوازی زرینگۆکی هەمەڕەنگ دروست دەبێ ، کە بۆ پێکهاتنی زەنگ زۆر گرنگن . لێو (خوارەوە و سەرەوە) دەمی داپۆشیوە . لە بۆشایی دەمدا : ددان (سەرەوە و خوارەوە) ؛

پووك ـ (alveolar) (بەتايبەتى لاى كۆتايى ڕەگى ددانەكانى سەرەوە) ؛ ڕەقە ئاسمانە (ئەميش لە بەشى پێشەوە و ناوەڕاست پێكهاتووە) ؛ نەرمە ئاسمانە (تا لاى زمانە بچكۆلەوە دەگرێتەوە) ؛ زمان ـ ئەندامى هەرە بزۆزى ئاخاوتنە و لە سەرى زمان و پشتى زمان (ئەو بەشەى ڕووى لە ئاسمانەى دەمە) و بنى زمان پێكهاتووە . هەرچى پشتى زمانيشە بەسەر سێ بەشدا دابەش دەبێ : پێشەوە و ناوەڕاست و پشتەوە .

ئاسمانەى نەرم ، هەروەها بە پەردەى ئاسمانەش ناودەبرێ ، چونكە لە ڕاستيدا كونى لووت دەكاتەوە و دادەخا . لە دادانەوەى پەردەى ئاسمانەدا ، كاتێ تەوژمى هەوا بێتەگەرە دەچێتە كونە لووتەوە ، زرينگەى بيڤلۆكى سازدەبێ ، كە خاسيەتى بزوێنى بيڤلۆكى و سۆنانت و كۆنسۆنانتە . لە كاتى هەڵبڕينى و نووساندنى بە ديوارى پشتەوەى گەرووەوە ، پەردەى ئاسمانە ـ ئاسمانەى نەرم ڕێ لە تەوژمى هەوا دەگرێ ، كە بۆ كونەلووت بچى ، جا لەم بارەدا دەنگى ئاخاوتنى بيڤلۆكى دروست دەبێ .

بۆشايى لووت **الخيشوم (التجويف الأنفى)** Nasal cavity

ـ كونەلووت

بۆناو

ب . : جێناو

بيڤل

ب . : لووت

بير **الذاكرة** Memory

بیژۆك	**الشاذ**	Irregular
= ڕیزبەڕ		
بیستن	**سمعی**	Acoustic

- پ -

پارچە	**قطعة ، جزء**	Segment
= کەرت		
- پارچەبەدەرایەتی	**قطعة جزئیة صوتیة ، تقطیعة**	Supersegment

پاڕستە

بـ :: ڕستەی شوێنکەوتوو

پاشبەند **لفظة مؤخرة** **Postposition**

= پۆستپۆزیشن

پاشبەند ئەو مۆرفێمە ڕێزمانییە ناسەربەخۆیانەن ، کە بە تەنیا هیچ واتایەك نابەخشن و ئەرکیان لەگەڵ پێشبەندەکاندا بەدەردەکەوێت ـ واتە ئەم پاشبەندانە لەگەڵ پێشبەندەکاندا یەك دەگرن و پێشبەندی ناسادە پێکدەهێنن .

لە دیالێکتی خوارووی زمانی کوردیدا ئەم پاشبەندانە بەرچاون (دا ، ەوە ـ وە) هەندێك جاریش لە هەندێك ناوچەدا (ڕا) لە جێگەی (ەوە) بەکاردەهێنرێت .

کەواتە پاشبەندەکان بە تەنیا واتایان نییە و لە ئەنجامی یەکگرتنیان لەگەڵ پێشبەندەکاندا بۆ دروستکردنی دەستەواژە واتایان بەدەردەکەوێت . ئەم حاڵەتەش دەبێتە هۆی گۆڕینی واتای پێشبەندەکان و بە دیوێکی دیکەیدا دەخات . بۆ نموونە ، دەستەواژەکانی : (بە تۆ ، بە تۆوە ، بە تۆدا) بەکارهێنانی تایبەتییان هەیە ، یان بە هەمان شێوە (لە تۆ ، لە تۆوە ، لە تۆدا) هەر یەکێکیان سەربەخۆیی خۆیان هەیە و باری پەرپووتی و هەرەمەکی پەسەند ناکەن . ئەمیش ئەوە دەردەخات ، کە هەر یەك لەو پاشبەندانە وەك دانەیەکی ڕێزمانی و مۆرفێمێکی ناسەربەخۆ واتایان لە نێو ڕستە و دەستەواژەدا بە دەردەکەوێت .

پاشگر **اللاحقه** **Suffix**

پاشگر کە بە لاتینی بە (Sufixus) ناسراوە و لە دوو بەش پێکهاتووە : (Su ـ پاش ...) و (Fixus ـ گیر ، لکاو ، نووساو ، چەسپاو ...) ، ئەو مۆرفێمەیە کە بە کۆتایی بناغەی وشەوە دەنووسێ و ڕواڵەت و ناوەڕۆکی وشە دەگۆڕێ و دەوری ڕۆنانی وشە دەبینێ .

له وشەی ناسادەی زمانی کوردیدا پاشگر هەمیشە لە دوای ڕەگی وشەوە دێت و ئەوجا بە دوای ئەودا نیشانە ـ واتە هەرگیز پاشگر پاش نیشانە ناکەوێ . بەوێنە : وشەی ((فێڵبازتر)) ، کە لە وشەی ((فێڵ)) و پاشگری (باز) و نیشانەی (تر) پێکهاتووە ؛ وشەی ((ئاسنگەران))، کە لە وشەی ((ئاسن)) و پاشگری (گەر) و نیشانەی (ان) پەیدا بووە ؛ وشەی ((مۆمدانەکە)) ، کە لە وشەی (مۆم)) و پاشگری (دان) و نیشانەی (ەکە) دروستبووە .. بەڵام مەرج نییە لە هەموو زمانێکدا پاشگر یەکسەر لە دوای ڕەگی وشەوە بێت و ئەوجا نیشانە بێت . لە هەندێ زماندا ڕێ دەکەوێ پاشگر دەکەوێتە دوای نیشانە ، واتە بەپێچەوانەی زمانی کوردییەوە . بەوێنە ، لە زمانی ئەڵەمانیدا ، وشەی ((Kind)) بە مانای ((منداڵ) دێت و ((Kinder)) بە مانای ((مندالآن)) ، بەلام ((Kinerchen)) دەبێتە ((منداڵۆچکان)) . لێرەدا (er)) کە نیشانەی کۆیە کەوتۆتە پێش (chen)ەوە کە پاشگرە بۆ واتای بچووککردنەوە .

ب .: مۆرفێمی وشەداڕێژ

پەردەی ئاسمانە	لهاة	Uvula

پەلیۆگرافی

ب . : زانستی نووسین

پەیدابوونی بزوێن

ب . پەیدابوونی دەنگ

پەیدابوونی دەنگ	ظهور الصوت	Appearance the sound

بە بۆچوونی هەندێ زمانەوانان ، مەبەستی پەیدابوونی دەنگ ـ واتە پەیدابوونی دەنگێکی نوێ لە نێوان دوو دەنگدا ، لەبەر ئەوەیە هێشووە کۆنسۆنانت یان هێشووە بزوێن لە وشەیەکدا دروست نەبێ .

بەشێکی دییش وا ڕادەگەیەنن ، پەیدابوونی دەنگ لە ئەنجامی کۆبوونەوەی هەندێ دەنگ ، کە ناتوانرێ لەگەڵ یەکدا بێن ، ڕوودەدات ... ئەو دەنگە نوێیەش ، کە دێتە نێوانیانەوە ، دەبێتە هۆی کار لە یەکدی کردنی دەنگەکان .

لە زمانی کوردیدا دوو جۆر (پەیدابوونی دەنگ) بەدی دەکرێ :

١ـ پەیدابوونی کۆنسۆنانت

٢ـ پەیدابوونی بزوێن

حاڵەتی یەکەم ، ئەوەیە زۆر جار لە نێوان دوو بزوێندا ، کۆنسۆنانتی (/ی ـــ y/ ؛ /و ـــ w / ؛ / د / ؛ / ه / ؛ / ز / ؛ / ن / ؛ / ج / ؛ / ر /...) پەیدادەبێ و لە نێوانیاندا / ی ـ y) لە هەموویان چالاکترە . بەوێنە :

برا + ی + ان = برایان

برا + ی + ەکە = برایەکە

مووروو + و + ەکە = مووروووان

جوو + و + ەکە = جووەکە

گۆڕ + د + را = گۆڕدرا

ژمێر + د + را = ژمێردرا

چوار + ه + ەم = چوارهەم

دێ + ه + ات = دێهات

دوو + ز + دە = دوازدە

نۆ + ز + دە = نۆزدە

میوە + ج + ات = میوەجات

بگە > بگەرە

بچۆ > بچۆره

پەیداوبونی کۆنسۆنانت چەند چالاك و کاریگەره ، بەپێچەوانەوه پەیدابوونی بزوێن تەنیا له چەند حاڵەتێکی یەکجار کەمدا دەبینرێ و ئەویش به شێوەیێکی سست .. ئەو بزوێنانەش (/ ە / ، / ۆ / ، / ێ /) ن .

چار ⟵ چاره

خاڵ ⟵ خاڵۆ

دەر ⟵ دەرێ

...

پەیدابوونی کۆنسۆنانت

بـ .: پەیدابوونی دەنگ

پەیوەندی

بـ .: پێوەندی

پراگماتیك | علم التداول | Pragmatics

پراگماتیك مامەڵە لەگەڵ ئەوەدا دەکات ، چۆن ئاخێوەر بە شێوەیێك بەکاردەبات . کە ناتوانرێت بە تەنها لە رێی زانیارییەکانی زمانەوانییەوە پێشبینی لێ کردبێت . پراگماتیك وەك مەودایەکی نوێ لە لایەکەوە پێوەندی بە واتا و واتالێکدانەوەوە هەیە و لە لایەکی دییشەوە بە جیهانی دەرەوەی زمانەوە دەبەستن .

پرۆتسێس

بـ . : رەوت

- پرۆتسێسی فۆنەتیکی العملية الصوتية Phonetical process

- پرۆتسێسی فۆنەتیکی دەوروبەر

پروتسێسی فۆنەتیکی دەوروبەر بە شێوەیێکی سەرەکی کۆنسۆنانتەکان دەگرێتەوە . پرۆتسێسی فۆنەتێکیی دەوروبەری بنەڕەتی بریتی‌یە لە : (وێك‌چواندن ـ assimilation) و (گۆڕین ـ dissimilation) و (گونجاندن ـ accommodation)

ھ . ، بـ .: وێکچواندن ، گۆڕین ، گونجاندن

- پروتسێسی فۆنەتیکی شوێنەکی

پرۆتسێسی فۆنەتیکی شوێنەکیی بنەڕەتی بریتی‌یە لە : کورت‌کردنەوەی بزوێنی بێ‌هێز ، هاودەنگی بزوێن : کپ‌بوونی کۆنسۆنانتی ئاوازەدار لە کۆتایی وشەدا : کەوتنی دەنگ لە سەرەتای وشەدا .

پەیدابوونی هێزی وشە نەك تەنیا بووە هۆی پەیدابوونی بزوێنی هێزدار ، بەڵکو بووە هۆی پەیدابوونی بزوێنی بێ‌هێزیش . بزوێنی بێ‌هێز دەکەوێتە ژێر باری کورتکردنەوە ـــ واتە لاوازبوونی چۆنەکیی دەنگدارێتی . کورتکردنەوە بەسەر چەندەکی و چۆنەکی‌دا دابەش دەبێ . لە باری کورتکردنەوەی چەندەکی‌دا بزوێنی بێ‌هێز درێژی و وزە لەدەست دەدا . بەوێنە (وو) لە (نووسین) و (نوسرا)دا .

کورتکردنەوەی چۆنەکی بەو جۆرە گۆڕانەی بزوێنی بێ‌هێز دەوترێ ، کە نەك تەنیا درێژی و وزەی دەنگ دەگرێتەوە ، بەڵکو زەنگیش ڕەچاو دەکا .

هاودەنگیی بزوێن ، وێکچواندنی بزوێن دێنێتە یاد : هەندێ لە زمانناسان بە وێنە : (ئی . ئا . ڕیفۆرماتسکی) هاودەنگیی بزوێن وەك

ویکچواندنی نێو برگەیی تەماشا دەکەن و کورتکردنەوەش وەك گۆڕین . ویکچواندنی بزوێن و بە نموونەی وەك (بووە) ـ (بۆتە) .. نیشان دەدرێ .

بۆ کپ بوونی کۆنسۆنانتی ئاوازەدار لە کۆتایی وشەدا دەتوانین وشەی (دش)ی کوردی بکەینە نموونە ، کە (ژ)ی کۆنسۆنانتی ئاوازەداری کۆتایی بووە بەدەنگی کپی (ش) .

کەوتنی دەنگ لە سەرەتای وشەوە لە زمانی مەکدۆنیدا زۆر باوە . لەم زمانەدا کۆنسۆنانتی (خ) بە زۆری لە سەرەتای وشەدا تیدەچێ . وەك (لێب) لە بریتی (خلێب) .. لە زمانی کوردیشدا ئەم دیاردەیە بەرچاو دەکەوێ ، بەوێنە لە کرداری داخوازیی ناسادەدا ، گەلێ جار (ب)ی داخوازیی پێش ڕەگی کردارەکە دەکەوێ ، وەك : (هەڵگرە) لە جێی (هەڵبگرە) ؛ (شەرمکە) لە بریتی (شەرمبکە) ..

پریپۆزیشن

بـ .: پێشبەند

پل	نبض	Impulse
پلە	درجة	Degree

ـ پلەکانی ئاوەڵناو درجات الصفة Degrees of adjective

لە هەندێ لەو کارانەدا کە لە بارەی ڕێزمانی کوردی‌یەوە نووسراون کێشەی ((پلەکانی ئاوەڵناو)) لە بەشی ((وشەڕۆنان)) دا باس کراوە و لە هەندێ بەرهەمیشدا لە باسی ((جۆرەکانی ئاوەڵناو))دا لێی کۆڵراوەتەوە . بۆ ڕەتکردنەوەی دانەنانی پلەکانی ئاوەڵناو بە حاڵەتی ڕێزمانی و تێگەیشتنی پێوندی (درێژ ـ درێژتر ـ درێژترین) بە نیشاندانی پێوەندیی

وشەی جیاواز ، نەك فۆرمی جیاوازی یەك وشە ، گەلێك بەڵگەی زمانەوانی هەیە .

نەك لە بارەی خاسیەتی ڕۆنانی پلەکانی ئاوەڵناوەوە ، بەڵکو لەبارەی خاسیەتی حاڵەتی ڕێزمانیی پلەکانی ئاوەڵناوەوە ئەوە شایەتیدەدا ، کە لە فۆرمی هەمەچەشنی حاڵەتی پلەکانی ئاوەڵناودا واتای لێکسیکی ئاوەڵناو هەر یەك شتە . ڕاستە لە یەکەم تەماشکردندا ، زۆر جار وا دێتە پێش چاو ، کە وا جیاوازیی لە نێوان پلەکانی ئاوەڵناودا دەبێتە شتی جیاواز ، واتە بەوێنە ــ درێژ و درێژتر و درێژترین ــ وا پێدەچێ واتای شتی جیاواز بگەیەنن . بەڵام لە ڕاستیدا درێژ و درێژتر و درێژترین ـ خاسیەتی هەر یەك شت ڕادەگەیەنن ، بەتایبەتی نیشانەی درێژی . بەڵام لە حاڵەتی (درێژ)دا خاسیەتی واتای سەربەخۆیی بێپێوەندێتی بە شتی ترەوە نیشان دەدا . لە حاڵەتی (درێژتر)دا هەر ئەو خاسیەتە واتای بەندێتی و پێوەندێتی نیشان دەدا بە شتیترەوە لە ڕێی بەراوردکردنیانەوە . فۆرمی (درێژتر) دوو شت (یان دوو پۆل یان دوو دەستە ..) بەرانبەر یەکتر ڕادەگرێ . یەکێکیان لە ئاست ئەوی تردا پتر (درێژ)ە . لە مەوە دەبینین لە بەکارهێنانی تایبەتی ئاوەڵناو لە پلەی بەراورددا لە پێکهاتنیدا پێشبەندی (لە ، ژ ..) هاوبەشی دەکات ، وەك :

منیش لە تۆ زیاتر
پەسەندکەر و گوێلێگر

(گۆران ، ل١٠٥)

شەڕ ژ بێکارییێ چێترە

(کوردۆ ، ل ٢٤٠)

لە حاڵەتی (درێژترین) دا نیشانەی درێژی ، هەروەك لە حاڵەتی (درێژتر)دا سەرلەنوێ نیسبی واتا دەدا ، بەڵام جیاوازی لەگەڵ (درێژتر)دا ئەوەیە کە فۆرمی (درێژترین) وا دەگەیەنێ ، کە ئەم نیشانەیە لە پلەیەکی

بالاّدایە لـە ئاسـت هـەموو حاڵەتـەكانی تـری هـەمان نیشـانەدا . بـەم پیٚـیـە (درێژتریـن) وا دەردەخـا كـە خاسـیەتی ئـەو نیشـانەی شـتە لەگـەڵ هـەموو پۆلەكانی ئەم یان ئەو شتەدا بەراورددەكریٚ ، كە خاوەنی ئەو نیشانەیەن و لە نێوان هەموویاندا ئەم پلەی بالاّیانە . شت هەیە خۆی لە ئەسـڵدا درێـژ نییە ، بەوێنە (دەرزی) ، بەلاّم دەتوانیٚ وەك هەرە درێژ خۆی بنوێنیٚ لـە بەراوردكردنیدا لەگەڵ كۆمەڵەی دەرزی تردا . لەمەوە دەردەكەویٚ ئەگەر شت بە تـەنیا وەربگیریٚ ، ئـەوە لـە باری خاسیەتی درێژییـەوە هـەر دەشـیٚ وەك (درێـژ) تەماشـابكریٚ (دەرزی درێـژ) . ئـەم فۆرمـەش فۆرمـی چەسـپیوی ئاوەڵناوە بەكارهێنانی فۆرمی (درێژتـر) یـان (درێژتریـن) ، ئـەوە نیشـان دەدا ، كە شتەكە بە تەنیا تەماشانەكراوە ، بەڵكو لە بەرانبـەر هاوجنسـەكانی ڕاگیراوە

هەر ئەو نیسبیـیەت ڕاگەیاندنەی دەلالەتـە ڕیٚ بە فۆرمی پلـەی بـەراورد و پلەی بالاّ نادات لە نێو ڕیزە وشەی تری هاوخاسیەتدا شوێنی هەمیشەیی بۆ خۆیان بدۆزنەوە . بۆ نموونە ، ئەگەر لە نێو ئەو ڕیزە وشانەدا كە خاسیەتی ڕادەی گەرمی و ساردی لەیەك نزیك دەخاتەوە ، ناوی وشەی (فێنـك) بێنـین ، ئـەوە دەبینـین جێگـاییٚكی دیـاریكراوی لـە نێـوان وشـەكانی ((گـەرم)) و ((سارد))دا هەیە . بەلاّم هەرچی كێشەی دەستنیشانكردنی شوێنی فۆرمی ((فێنكتر))ە شتێكی تـرە و جێـی لێدوانـە : دەمـی بوونـی نیسـبییەت لـە گەیاندنی واتای دەلالەتی ((فێنكتر))دا پێوەندی ناوبراوی لەگەڵ ((گەرم)) و ((سارد))دا تێك دەدا . لە ڕاستیدا ئەو جۆرە حاڵەتانەی وەك :

(ئەمڕۆ ساردە ، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا لە دوێنیٚ گـەرمترە) نیشـانی ئـەوە دەدات ، كـە جیـاوازی لەگـەڵ ((فێنـك ، فێنكـتر))دا ، ئەوەیـە دەتوانـیٚ وا ڕابگەیەنیٚ كە بەبیٚ نیسبییەت ((ساردتر))ە

بەو پیٚـیە لـە هـەر سـیٚ فۆرمـی پلـەكانی ئاوەڵنـاودا مەبەسـت هـەر یـەك دەلالەتە . بەلاّم جیاوازیی پلەی بەراورد و پلەی بالاّ لەگەڵ پلەی چەسپیودا ،

ـرمیه ئەوان خاسیەتی نیسبی‌یان تێدایە . پلەی بەراورد و پلەی بالآ شتێك ـجیا نیشان نادەن ، بەڵکو نیشانی بەراوردیان دەدەن لەگەڵ شتی تردا .

نیسبی‌یەت)) واتای پلەی بەراورد و پلەی بالآ یەك دەخا و پێکەوە ـرانبەر پلەی چەسپیو ڕایان دەگرێ . بە واتاییێکی دی سێ پلەی ئاوەڵناو ـیەك ڕادەدا نین : بەگشتی دۆخی پلەی ئاوەڵناو دابەش دەبێ بەسەر پلەی چەسپیو و پلەی نیسبی‌دا . هەرچی پلەی نیسبی‌یشە دابەش‌دەبێ بەسەر پـەی بەراورد و پلەی بالآدا .

لەبەر ئەوەی هەموو پلەکانی ئاوەڵناو هەر یەك شت نیشان‌دەدەن ، بۆیە ڕاست نی‌یە وەك وشەی جیاجیا تەماشابکرێن ، واتە وشەی نوێ ڕۆنانێن ، بەڵکو فۆرمی جۆربەجۆری یەك وشە دەردەبڕن . کەوابوو مەسەلەکە وشەگۆڕی‌یە ، نەك وشەڕۆنان .

ئەو بارودۆخەی کە وا ژمارەییێکی زۆر لە ئاوەڵناو پلەی بەراورد و پلەی بالآیان لێ‌پەیدا نابی ، دژی ئەوە ناوەستێ کە پلەی بەراورد و پلەی بالآ بە حاڵەتی ڕێزمانی دانرێن . وەك دەزانین لە بەشە ئاخاوتنەکانی تریشدا هەندێ وشە هەن بەر ئەم یان ئەو حاڵەتی ڕێزمانی ناکەون و ئەمە نابێتە کۆسپ و بەرهەڵست لە ڕێگای بوونی دەستوورە گشتی‌یەکەدا . جا بۆیە سەیر نی‌یە ئەگەر هەندێ ئاوەڵناو پلەی بەراورد و پلەی بالآیان نەبێ . ئەمەش بەندە بەوەوە کە وا ئەو دەلالەتەی ئەو ئاوەڵناوە دەیەگەیەنێ لە چۆنیەتی‌دا مەودای بەراوردی نەبێ .. بەلآم لەگەڵ ئەوەشدا ، دەلوێ واتای ئەو جۆرە وشانە بە ڕێگاییێکی‌تر دەربڕێ ـ واتە بە گۆڕینی واتایان دەتوانن ئەو خاسیەتە وەربگرن و لە پلەی بەراورد و پلەی بالآدا بەکاربهێنرێن . بۆ نموونە :

پلەی بەراورد :

ئەمڕۆ پرچی لە دوێنێ پتر زێڕین بوو .

پلەی بالآ :

ئەمڕۆ پرچی لە هەموو ڕۆژ پتر زێرین بوو .

لە بارەی ئەوەوە ، کە پلەکانی ئاوەڵناو فۆرمیٚ ڕێزمانی جیاوازی وشەن نەك وشەی جیاجیان ، هەروەها ئەو ڕاستییەش شایەتیدەدا ، کە هەموو پلەکان هەمیشە بە ڕێك‌وپێکی لە یەك ڕەگەوە سازدەکرێن ، لە کاتێکدا ئەو وشانەی دەلالەتی جیاواز نیشان‌دەدەن خاوەنی ڕەگی جیاوازن ، وەك :

سارد . فێنك ، گەرم ...

لە سەرەتادا جیاوازی لە نێوان پلەکانی ئاوەڵناودا لە زمانە هیندو ئەوروپاییەکاندا بەندبوو بە حاڵەتی تاك و جووت و کۆوە . پلەی چەسپیو پێوەندییەکی دیاری کراوی بە ژمارەی تاکەوە هەبوو . پلی بەراورد پێوەندی بە جووتەوە ؛ پلەی بالاٚ بە کۆوە هەبوو . پاشماوەی ئەو پێوەندییە تاکو ئێستا لە هەندیٚ زماندا ماوەتەوە ، بەتایبەتی پێوەندیی کۆنی پلەی بەراورد بە ژمارەی جووتەوە .

بوونی سیٚ حاڵەت بە دوو - واتە نەمانی حاڵەتی جووت و بوونی بە کۆ ، بووە هۆی تێکدانی پێوەندیی پلەی ئاوەڵناو بە فۆرمی ژمارەوە . بە وێنە فۆرمی پلەی بالاٚ هاتە سەر ئەو بارەی بە هەمان دەلالەت نەك هەر لەگەڵ کۆمەڵیٚ شتدا بەکاربهێنریٚ و بەراوردبکریٚ ، بەڵکو لەگەڵ دوو شتیشدا بەرانبەر یەکتر ڕابگیرێن ، کە زووتر ئەمە نەدەگونجا .

ئەگەرچی پلەکانی ئاوەڵناو حاڵەتی ڕێزمانین ، بەلاٚم هەندیٚ جار وا ڕوودەدات ئەو جیاوازییەی پلەکان گەشەدەکات بۆ بوون بە وشەی جیاواز .

لە زوربەی زمانەکانی جیهاندا ئاوەڵناو سیٚ پلەی (١ـ چەسپیو ؛ ٢ـ بەراورد ؛ ٣ ـ بالاٚ)ی هەیە . بۆ نموونە لە زمانی لاتینیدا ((پلەی چەسپیو ـ gradus positivus)) و ((پلەی بەراورد ـ gradus compartivus)) و ((پلەی بالاٚ gradus superlativus)) بەرچاودەکەویٚ . بۆ سازکردنی پلەی بەروارد لە زمانی لاتینیدا نیشانەی (ior) کە هی جنسی نێر و مێیە و (ius) کە هی جنسی بیٚلایەنە دەخرێتە سەر ڕەگی ئاوەڵناو ، بەوێنە :

longus , a , um ، دریژ ـ longus - ior دریژتر)) (بۆ جنسی نێر و مێ) ؛ ((long - ius دریژتر)) (بۆ جنسی بێلایەن) . پێکهێنانی پلەی بالاش بە هۆی لکاندنی نیشانەکانی (((issimus) ـ بۆ نێر ؛ (issima) بۆ مێ ؛ (issimum ، . بۆ بێلایەن))ەوەیە بە ڕەگی ئاوەڵناوەوە . وەك : long - issimus دریژترین)) ((بۆ جنسی نێر)) ؛ ((long issima دریژترین)) بۆ جنسی مێ) ؛ ((long issimum دریژترین)) (بۆ جنسی بێلایەن)) . جگە لەو ڕێگا مۆرفۆلۆژی‌یە ، هەروەها هەندێ ئاوەڵناو لە ڕێگای لیکسیکی (وەسفی ، تەحلیلی)یەوە پلەی بەراورد و پلەی بالایان پێ دەدرێ . بەوێنە وشەی ((magis پتر ، زیاتر)) لە پێش پلەی چەسپیودا دادەنرێ و واتای پلەی بەراورد پەیدادەبێ ، یاخود وشەی maxime لە هەموان پتر ، لە هەمان زیاتر)) دەخرێنە بەردەم پلەی چەسپیو و واتای پلەی بالا ساز دەبێ ..

لە زمانی فەرەنسیدا پلەی بەراورد (le comparatif) و پلەی بالا (le superlatif) بە یاریدەی ئاوەڵکرداری چەندێتی سازدەبن و فۆرمی ئاوەڵناوەکە هیچ ناگۆڕێ . پلەی بەراورد ئەگەر بۆ دەربڕینی چۆنێتی‌یێکی بەرزتر بێ ، ئەوە وشەی ((Plus ـ پتر ، زیاتر)) بەکاردێنرێ . بێتو مەبەست لە ڕادەی چۆنێتی‌یەکە نزمتر بێ ، ئەو دەم وشەی ((moins ـ کەمتر)) دەوترێ . کاتێ شتە بەراوردکراوەکان لە یەك ڕادەدا بن ، ئەوسا وشەی aussi ـ هەر هێندەی)) یان ((Si ـ هێندەی)) بەکاردەبرێن . بەشی دووەمی بەراوردەکەش بە یاریدەی ئامرازی (que)ەوە بە بەشی یەکەمەوە دەبەسترێتەوە ... هەرچی پلەی بالاشە بە یاریدەی ئامرزای (le , la , les) سازدەبێ و لە پێش وشەی دووەمی بەراوردکراوەکەشەوە پێشبەندی (de) دادەنرێ ...

پلەی بەراورد و پلەی بالا لە زمانی ڕووسیدا لە دوو ڕێگەوە سازدەبن :

١ـ ساده (واته ڕێگەی مۆرفۆلۆژی) ؛ ٢ـ ناساده (واته ڕێگەی لێکسیکی) .
ڕێگەی ساده به یاریدەی هەندێ نیشانه پێك دێ : بۆ پلەی بەراورد بە زۆری نیشانەی ((ee (eu))) بەکاردێ و نیشانەی ((ێ ، شێ))یش ناوناوه . پلەی بالاّ بە هۆی نیشانەی ((یێشی (ئایشی)))ەوه ڕۆدەنرێ . هەرچی ڕێگەی ناسادەشه ، ئەوەیە کە بۆ پلەی بەراورد وشەی ((بۆلێ ـ پتر ، زیاتر)) و بۆ پلەی بالاّ وشەی ((سامیی ، سامەیا ، سامۆێ ـ هەره)) دەوری پێکهێنانی ئەو حاڵەته دەبینن .
لە زمانی ئاوێستادا بۆ پێکهێنانی پلەی بەراورد و پلەی بالاّ دوو حاڵەت هەبوو :
١ـ پێکهاتنی ڕاستەوخۆ لە ڕەگەوه .
لەم حاڵەتەدا پلەی بەراورد نیشانەی ((YAS , YAS ـ بەش ، باش)) وەردەگرێ و پلەی بالاّش نیشانەی ((ISTA . یشته))ی دەچێتەسەر .
٢ـ پێکهاتنی لە قەدی ئاوەڵناوەوه .
لەم بارەدا پلەی بەراورد نیشانەی ((TARA ـ تەره)) وەردەگرێ و لە چەند فۆرمێکیشدا شێوەی ((ARA ـ ەره)) دەبینرێ . هەرچی پلەی بالاّیە نیشانه ((TAMA ـ تەمە))ی پێوه دەلکێ و ناوەناوەش شێوەی ((AMA)) بەرچاودەکەوێ .
لە زمانی فارسیی ناوەڕاست (پەهلەوی)دا پلەی بەراورد بە یاریدەی نیشانەی (تەر) پێك دێ ، وەك : ((سەخت + تەر ـ سەختتەر)) ؛ ((سپووك (سووك ، ئاسان)) + تەر ـ سپووکتەر))) .. چەند وشەیێکی کەمیش لە ڕێگای گۆڕینی دەنگی ناوەندەوه پلەی بەراوردیان وەردەگرت ، ((کەم (کەم) ـ کێم (کەمتر)) ، ((ڤەس (فەر ، زۆر) ـ ڤێس (فرەتر ، زۆرتر))) ؛ ((ڤەه (باش) ـ ڤێه (باشتر))) ... نیشانەی هەره باوی پلەی بالاّ ((توم)) بوو ، وەك : ((خوەس (خاس ، باش)) ـ خوەستوم (خاسترین ، باشترین))) ...

هەرچی نیشانەی (یست)ە کەمتر بەکاردەهێنرا ، وەك : ((مەسیست مەزنترین))) ...

لە ڕستەدا کە بەراوردی دوو شت دەکرا پێشبەندی ((هەرچ)) یان (کوو)) .. بەکادردەهێنران ، کە واتای ((لە))ی کوردی دەگەیەنن . هەرچی پێشبەندی (هەرچ)ە بۆ پلەی بالاش بەکاردەهێنرا ...

لە زمانی فارسیی نوێدا نیشانەی (تەر) پلەی بەراورد و (تەر + ین) پلەی بالا سازدەکەن

پلەی بەراورد لە دیالێکتی ڕۆژئاوای زمانی بلووجیدا بەیاریدەی نیشانەی (تر) پێك‌دێ و لە دیالێکتی ڕۆژهەلاتیشدا بە هۆی (تر ، تەر)ەوە . پلەی بالاش لە هەردوو دیالێکتدا لە پلەی بەراورد و هەندێ جێناو پەیدادەبێ و هەندێ وشەش لە دیالێکتی ڕۆژئاوادا بە یاریدەی نیشانەی (ترین) سازدەبێ .

لە زمانی پشتۆدا پلەی بەراورد بە یاریدەی پێشبەندی (تر) پێك دێ و پلەی بالاش بە هۆی دەستەواژەی (تر تولو)ەوە سازدەبێ ، وەك :

احمد تر محمود مشردی (ئەحمەد لە مەحموود گەورەتر)

احمد تر تولو مشردی (ئەحمەد لە هەموان گەورەترە)

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو لە ڕووی پلەوە سێ جۆرە :

١- پلەی چەسپیو

٢- پلەی بەراورد

٣- پلەی بالا .

- پلەی بالا الدرجة التفضيلية Superlative degree

لە زماتی ئەدەبیی کوردیدا پلەی بالاش هەروەك پلەی بەراورد لە دوو ڕێگەوە ڕۆدەنرێ :

١- ڕێگەی مۆرفۆلۆژی ، کە ئەویش بەیارمەتی نیشانەی (تر + ین = ترین) سازدەبێ . واتە یان (ین) دەخرێتە سەر ڕێژەی پلەی بەراورد یان (ترین دەخرێتە سەر پلەی چەسپیو . وەك : جوانترین ، ئازاترین ، ناسکترین

ئەمەوێ کە دەرچووم لەم دێیە بەیانی
خاتیرەم هەڵگری جوانترین نیشانی !

(گۆران ، ل٢٦)

کاتێ نیشانەی (تر) یاخود (تر + ین) دەخرێتە سەر وشەیێك ، هەندێ دیاردەی فۆنەتیکی دێتە کۆڕێ :

١- ئەگەر وشە کۆتایی بە دەنگی (ت) بێت و دەنگی پێشیشیەوە نەبزوێن بێ ، ئەوە لە دەربڕیندا یەکێك لەو دوو (ت) ە - واتە (ت)ی کۆتایی وشەکە یان (ت)ی سەرەتای نیشانە - قووت دەردرێ . ئەمەش بەر یاسای کورت کردنەوە و تێداچوون دەکەوێ . وەك :

کورت + تر (تر + ین) = کورتر ، کورترین
پت + تر (تر + ین) = پتر ، پترین
درشت + تر (تر + ین) = درشتر ، درشترین
ڕاست + تر (تر + ین) = ڕاستر ، ڕاسترین
خەست + تر (تر + ین) = خەستر ، خەسترین

٢- بێتو وشە کۆتایی بە دەنگی (ت) بێت و دەنگی پێشیشیەوە بزوێن یان نەبزوێنی (و - W) و (ی - y) بوون ، ئەوە هەردوو (ت)ەکە دەوترێن . وەك :

(ا) : مات + تر (تر + ین) = ماتتر ، ماتترین
(ە) : بلیمەت + تر (تر + ین) بلیمەتتر ، بلیمەتترین
(وو) : پەرپووت + تر + تر + ین) = پەرپووتر ، پەرپووتترین
(و) قوت + تر (تر + ین) = قوتتر ، قوتترین

(ی) زیت + تر (تر + ین) = زیتتر ، زیتترین

(یّ) شێت + تر (تر + ین) = شێتتر ، شێتترین

(و ـ W) : چەوت + تر (تر + ین) = چەوتتر ، چەوتترین .

... هتد .

٣ـ ئەگەر وشە کۆتایی بە دەنگی (د) بێت ، ئەوە لە دەربڕیندا (د)ەکە ناوترێ . هۆی ئەمەش کلۆرکردنە یان تواندنەوە . وەك :

زیاد + تر (تر + ین) = زیاتر ، زیاترین

بڵند + تر (تر + ین) = بڵنتر ، بڵنترین

توند + تر (تر + ین) = تونتر ، تونترین

سارد + تر (تر + ین) سارتر ، سارترین

٤ـ بێتو وشە کۆتایی بە دەنگی ئاوازەداری (ز ، ژ ...) بێ ، ئەوە کپ دەبن و وەك (س ، ش ...) دەوترێن . لێرەدا بەر یاسای تواندنەوە دەکەون . وەك :

بەرز + تر (تر + ین) = بەرستر ، بەرسترین

تیژ + تر (تر + ین) تیشتر ، تیشترین

٥ـ ئەگەر وشەیێك کۆتایی بە هەر دەنگێکی بزوێن یان نەبزوێن (جگە لە ((ت ، د ، ز ، ژ))) بێت ، ئەوە بێ هیچ گۆڕانێك ((تر + ین)) وەردەگرێ ، وەك :

گەورە + تر (تر + ین) = گەورەتر ، گەورەترین

سپی + تر (تر + ین) سپیتر ، سپیترین

ماندوو + تر (تر + ین) = ماندووتر ، ماندووترین

......

خراپ + تر (تر + ین) = خراپتر ، خراپترین

سوور +تر (تر + ین) = سوورتر ، سوورترین

تەڕ + تر (تر + ین) تەڕتر ، تەڕترین

پیس + تر (تر + ین) = پیستر ، پیسترین

باش + تر (تر + ین) = باشتر ، باشترین

پاك + تر (تر + ین) = پاكتر ، پاكترین

تاڵ + تر (تر + ین) = تاڵتر ، تاڵترین

نەرم + تر (تر + ین) = نەرمتر ، نەرمترین

جوان + تر (تر + ین) جوانتر ، جوانترین

هتد .

ئەو ڕێگە سەرەكی‌یە (واتە ـ ڕێگەی مۆرفۆلۆژی) ، كە لە زمانی ئەدەبیی كوردیدا فۆرمی پلەی باڵا ڕۆدەنێ و لێی دواین ، لە ناوچەی موكریان و سۆران ... یشدا بە هەمان شێوە دەبینرێ .

٢ـ ڕێگەی لێكسیكی . ئەمیش دوو جۆری هەیە :

أ) بەیارمەتیی وشەی ((هەرە) و ئاوەڵناو لە پلەی چەسپیودا . وەك :

هەرە شیرین ؛ هەرە ئازا ؛ هەرە گەورە .

ئازاد كوڕی هەرە گەورەی مام بارامە .

ب) بە یارمەتیی دەستەواژەی وەك (لە هەموو ؛ لە هەموو شت ؛ لە سەرتاپایان ؛ لە تێكرا...) و ئاوەڵناو لە پلەی بەراورددا . نموونە :

جگە لەوەش لە هەموو شت خراپتر :

دڵ خاڵی‌یە ، كوورەم تیا نی‌یە ئاگر ،

(گۆران ، ل١١٥)

لەهەموان پێشتر سای سینە سافان

مخدومی (معدوم) مەولەوی جافان

(پیرەمێرد ، ل ٢٤٤)

ئەم دوو جۆرەی ڕێگەی لێکسیکی ، کە لە زمانی ئەدەبیدا هەیە و لێی دەدوێین ، بە هەمان چەشن لە بەشە دیالێکتی موکریان و سۆران .. یشدا دەبینرێ .

نموونە :

بەزمی ئەمشەو لە هەموو شەوان زیاترە

(تحفەء مظفرية ، ب ١ ، ل١٨٦)

ئەمنیش یەکم لەوان عالەمان ، خۆدەگرم ، لە هەموان کەمتر

(تحفەء مظفرية ، ب ٢ ، ل٣٤٢)

نیشانەی (تر + ین = ترین) ، کە لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و موکری و سۆران ... دا نیشانەی پلەی بالآیە ، لە شێوەی هەوراماندا لە وێنەی (تەر + ین = تەرین) دا بەدەردەکەوێ ، وەك (کەمتەرین ...) .

نموونە :

هەر گاه جەرووی لوتف ، زوڵفان عەنبەرین

ئەر پەرسی ، ئەحواڵ بەندەی کەمتەرین

(صەیدی ، ل١٦١)

لە ئەدەبی کۆنی کاکەییەکانیشدا ، هەروەك ناوچەی هەورامان (تەرین) بەکارهێنراوە .

نموونە :

مەعلووم جە فیرقەی گوناهکارانم

کەلب کەمتەرین قاپی یارانم

(حیلمی ، ل٢٦٠)

لە بەشی هەرە گەورەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا نیشانەیێکی مۆرفۆلۆژی تایبەتی نییە ، کە پلەی بالآی پێ ڕۆبنرێ ، بۆیە ئەو مەبەستە بە ڕێگەی لێکسیکی سازدەبێ . ئەم ڕێگە لێکسیکییەش بە هۆی چەند وشەیەکەوە پێك دێ :

ا) به یاریدەی وشەی ((هەرە))وە ، کە لە پێش ئاوەڵناوی چەسپیوەوە دێت . ئەمەش ڕێگەی هەرە باوە و لە زوربەی زۆری دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا دەبینرێ .

چەند نموونەیێك :

ئەحمەدی خانی مێرەکی هەرە مەزن بوو

نەسرین کەچەکی هەرە جوان و زیرەکە

ب) لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی یەکێتی سۆڤێتدا بە هۆی وشەی ((لاپ))ەوە کە هەر مانای (هەرە) دەگەیەنێ پلەی بالاْ سازدەبێ . وشەی ((لاپ))یش هەروەها دەکەوێتە پێش ئاوەڵناوی چەسپیوەوە . وەك :

ئادەمی لاپ باش (ئادەمیزادی هەرە باش)

کەچکێ لاپ ڕند (کچی هەرە جوان)

جـ) لە ناوچەی بادینان (هەر یێ ؛ هەر یا ؛ هەر یێد)) لە پێش ئاوەڵناوی پلەی بەراوردەوە بەکاردێنن و پلەی بالاْ دروست دەبێ . وەك :

هەر یا شیرنتر

هەر یا بلنتر

د) لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی ئەرمەنستان و زمانی ئەدەبییاندا ((هەری)) بۆ نێرینەو ((هەرە)) بۆ مێینە و بۆ کۆ ؛ ((تەوری)) بۆ نێرینە و ((تەورە)) بۆ مێینە و بۆ کۆ ، کە واتای ((هەرە)) دەگەیەنن ، بۆ سازکردنی پلەی بالاْ بەکاردێنرێن و دەخرێنە پێش پلەی چەسپیوەوە .

ه) لە بەشە دیالێکتەکانی کوردەکانی سۆڤێتدا بە یارمەتی وشەی وەك : (حەموو ؛ حەمووشك ؛ تەڤ ؛ گشك / گشت / گشتێك ، سافك ...) و پێشبەندی (ژ) پلەی بالاْ سازدەبێ . لەم بارەدا ئاوەڵناوەکە لە پلەی چەسپیودایە . بەلاْم لە هەندێ بەشە دیالێکتدا ناوەناوە ئاوەڵناوەکە نیشانەی (تر)ی بەراورد وەردەگرێ ، .. لە ناوچەی بادیناندا بە پێچەوانەوە ئاوەڵناوەکە بێتر نیشانەی (تر)ی لەگەڵ دێت . وەك :

ڕابه خوه بکه عه‌تار ... هنده گوستیلکا بکڕه لگـه‌ڵ بازنکا لگـه‌ل خـوه ببه ... گوستیده‌کیٚ ژ هه‌مبا جوانتر و مه‌ستر ژه‌هری بکه و ...

(خالید حسه‌ین ، ل ٢٧)

ـ پله‌ی به‌راورد   الدرجة المقارنة   Comparative Degree

له زمانی ئـه‌ده‌بیی کوردیـدا بۆ ڕۆنـانی فۆرمـی پلـه‌ی بـه‌راورد دوو ڕێگـه‌ی سه‌ره‌کی هه‌یه :

١ـ ڕێگه‌ی مۆرفۆلۆژی که ئه‌ویش به یارمه‌تی نیشانه‌ی (تر)ه ، ده‌خرێتـه سه‌ر ئاوه‌ڵناوی چه‌سپیو .

وه‌ك :

خۆش + تر ———— خۆشتر

چاك + تر ———— چاكتر

باش + تر ———— باشتر

نموونه :

زه‌رده‌خه‌نه‌که‌ت پڕ نه‌شئه وه‌ك مه‌ی

گرِوگاڵه‌که‌ت خۆشتر له صه‌د نه‌ی

(بێکه‌س ، ل١٥٤)

وتی : ڕاسته منیش باوه‌ڕ ئه‌که‌م و ئه‌زانم که وایه و بۆ ئێوه ئه‌مه چاکه و له‌وه چاکتر و باشتر چاره‌یێك نی‌یه

(له خه‌وما ، ل٦١)

له‌و ڕسته‌یه‌شدا که به‌راوردی تێدا ده‌کریٚ پێشبه‌ندی (له) ده‌خرێته نێوان ئه‌و دوو وشه‌یه‌وه یان ئه‌و دوو ده‌سته‌واژه‌یه‌وه یان ئه‌و دوو ڕسته‌یه‌وه ـ به واتایێکی‌تر ئه‌و دوو شته‌وه ـ که به‌راورده‌کرێن .

چه‌ند نموونه‌یێك :

تریّ له سێو خۆشتره

تریّ کەڵکی زۆرە و لەسێوییش خۆشتره

نازەنین له تۆ زیرەکتره

نازەنین ئەگەرچی کچێکی سستە ، بەڵام له تۆ زیرەکتره

زانین له نەزانین چاکتره

زانین ئەگەر کەمیش بیّ له نەزانین هەر چاکتره

یەك له دوو ئاساناتره

یەك جار بێت له دوو جار ئاسانتره .

... هتد .

له تێکرای ئەو نموونانەدا دەبینین ، ئەو ئاوەڵناوانەی نیشانەی (تر)یان وەرگرتووە و پلەی بەراورد ڕادەگەیەنن ، کەوتوونەتە دوا ئەو دوو وشەیەوە ، کە لەگەڵ یەکتردا بەراورد کراون ... بەڵام دەبیّ ئەوە لەبیر نەکەین ، له زمانی کوردیدا ئەوەش دەبینریّ ، کە ئاوەڵناوەکە دەکەوێتە نێوان دوو وشە یان دوو دەستەواژە یان دوو ڕستە بەراوردکراوەکەوە . وەك :

کانییێکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو :

له بنیا بلەرزیّ مرواری زیخ و چەو ،

جوانتره له لای من له دەریای بیّسنوور

(گۆران ، ل٤٦)

زاوای بەردەگای ئاواتی دڵ (عیو !)

بووکی ڕازاوەی جوانتره له گوڵ (عیو !)

(گۆران ، ل١٤٩)

... کابرای کاروانچی وتی باوکم خوا هەڵناگریّ ئێوە سەعاتیّ زیاتره ، بەم تاریکە و سەرما و لێزمەیە ، ئێمەتان لەم قوڕەدا ڕاگرتووە .

(له خەوما ، ل٣٤)

لەو بەرزیەدا ئاوازی شایی

بەرزتر لە تەپڵ و ئاوازەی شایی

... هتد

ئەو ڕێگە سەرەکی‌یەی لە زمانی ئەدەبیی کوردیدا فۆرمی پلەی بەراورد پۆدەنێ و لێی دواین ، لە ناوچەی موکریان و سۆران ... یشدا بە هەمان شێوە دەبینرێن . بەوێنە

خولاٚ لە سوڵتان مەحموودی گەورەترە

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ل١٨٦)

ئەوان لە مە بەغیرەت ترن

(تحفەء مظفرية ، ب٢ ، ل٥)

ڕۆڵە ، ئەو ئەنگوستیلەی هەڵگرە ، لە پادشایەتیی تۆ چاترە .

(تحفەء مظفرية ، ب١ ، ل١٩٦)

کوڕە کەچەر وەرە پێشتر

دەم و لێوت کەللەی شەکر

تەتۆ لۆ من لە برام چێتر

(فۆلکلۆر ، ل١١٩)

.. و گەلێکی تر .

٢ـ ڕێگەی لێکسیکی ، ئەمیش بە یارمەتیی وشەی وەك (پتر ، زیاتر ، زۆرتر ، کەمتر ..) سازدەبێ . وەك :

پتر جوانە

زیاتر ئازایە

کەمتر ترشە

زۆرتر باریکە

... هتد .

ئەم ڕێگەیە بە هەمان شێوە لە بەشە دیالێکتی موکریان و سۆران ...یشدا خۆی دەنوێنی

هەرچی نیشانەی (تر)ە ، کە لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و موکریان و سۆران ... دا نیشانەی بەراوردە لە شێوەی هەوراماندا لە وێنەی (تەر)دا بەدەردەکەوێ ، وەك (مەزنتەر) ..

بۆ نموونە

فەرشێ پەی شیرین شۆخ شیرین ڕەنگ
خاستەر جە دیبای کارخانەی فەرەنگ

(خانای قوبادی ، ل٦١)

نمانا ظولـمەت چیهرەی سەوادی
سیاتەر جە بەخت (خانای قوبادی)

(خانای قوبادی ، ل ٥٧)

واتش : ئەی مەژنوون سالار سەرمەشق
بەدبەختەر جە من تۆ چە سەودای عەشق

(میرزا ئۆلقادر ، ٩١)

- پلەی چەسپیو الدرجة الثابتة Positive degree

پلەی چەسپیو کە ئاوەڵناوێکی ڕووتە و هیچ نیشانەیێکی مۆرفۆلۆژی نییە (تیژ ، گەرم ، سوێر ، سوور ، ترش ، تاڵ ، سەوز ، ئازا ، ناسك ، پاك ... بێبەرهەم ، بەختەوەر ، ئاگادار ، غەمناك ، نازدار ... سەرگەرم ، قوڕبەسەر ، سەربەست ، ڕاستکۆ ...) دەبێتە بناغەی دروست بوونی پلەی بەراورد و پلەی بالا .

چەند نموونەیێك .

دەموت دو چلوی خۆمە ئەگەر (بەکرەجۆ)یی ئەشك

نەبوایە تیژ و بێ ثەمەر و گەرم و سۆێر و سوور

(نالی ، ل ١٨٠)

لەجیّمانەوە ترش و تاڵت دەکا

تریّ بوو بە سرکە ، عەسەل بوو بە سەم

(مەحوی ، ل ٢٣٦)

پۆستپۆزیشن

ب . : پاشبەند

پۆل	صنف	Class
پۆل کردن	التصنيف	Classification
پووك	اللثة	Alveolar ridge
- پووکەمەلاّشوویی	اللثة حنكى	Palatal alveolar
- پووکی	السنخى	Alveolar
پێبەست	الرابطة	Connective, Relatio
پێچەوانە	العكس	Invers , Contray

پێشبەند   حرف الجر   Preposition

= پریپۆزیشن

لە زوربەی کارە ڕێزمانییە ئینگلیزییەکاندا بۆ پێشبەند ئەم پێناسەیە دەبینرێت : ((پێشبەند ئەو وشەیەیە ، کە لەگەڵ ناو یاخود جێناودا بەکاردێت و پێوندی لەگەڵ وشەیتردا دەردەخات و دەچێتە نێو پێکهاتەی ڕستەوە . بۆ نموونەی :

ـ لە پەنجەرەکەوە ڕوانیم . ـ بۆی دووام .

ـ نامەیەکم لێیان وەرگرت ... هتد

بە بەردەوامی پێشبەند دەبێتە هۆی دیاریکردنی ناو یاخود جێناو لە حاڵەتی بەرکاریدا)) .

لە ڕووی ماناشەوە وتوویانە : ((ڕەنگە نەتوانرێت هەموو مانای پێشبەند بزانرێت ، بەڵام لە بنەڕەتدا هەموو هێماکردنە بۆ شوێن یان بۆ ئاراستە)) .

لە ڕووی ئەرکیشەوە ئەم خاڵەیان دیاری کردووە : ((یەکێك لە ئەرکە سەرەکییەکانی پێشبەند دروستکردنی دەستەواژەیە (phrase) ، لەگەڵ ئەو ناوانەی بەدوایدا دێت و ئەم دەستەواژانەش زۆر جار ئاوەڵکردار دروست دەکەن)) . سەبارەت بە شوێنی پێشبەند لە نێو ڕستەی ئینگلیزیدا وتراوە : ((شوێنی پێشبەند ، هەروەکو تێبینیمان کردووە پێشەند بە زۆری دەکەوێتە پێش ئەو ناوەی یان ئەو (شوێنی ناوەی) کە کاریتێدەکات ، بەڵام هەر کاتێك ئەو وشەیەی کە پێشبەند کاریتێدەکات وشەیەکی پرسیاری بێت و بکەوێتە سەرەتای ڕستەوە ، ئەوا لەم حاڵەتدا (هەمیشە لە زمانی ئاخاوتندا) دەکەوێتە کۆتایی ڕستەوە .

نووسەرانی ڕێزمانی کوردییش ئاماژەیان بۆ پێشبەندەکان کردووە و هەر یەك بە پێی بۆچوونی تایبەتی خۆی پێناسەی بۆ داناوە ـ ئێمەش بەم جۆرە پێناسەی پێشبەند دەکەین : ـــ پێشبەند ئەو مۆرفێمە ڕێزمانییە ناسەربەخۆیانەن کە ڕۆڵی گرنگ دەبینن لە بەستنەوەی بەشەکانی ڕستە و پێوەندی ناوەکی دروست دەکەن . پێشبەندەکان لە ڕووی ڕواڵەتەوە سەربەخۆن و بە تەنیا واتا نابەخشن ، بەڵکو لە پاڵ وشەی تردا واتایان بەدەردەکەوێت . پێشبەندەکان دەکەونە پێش ناو ، یا خود جێناو یان ئاوڵناوەوە بۆ نیشاندانی پێوەندی نێوان ئەو وشانە لەگەڵ وشەکانی دیکەی هەمان ڕستەدا . هەروەها پێشبەندەکە و وشەکەی دوای بە جووتە دەبنە تەواوکەر بۆ وشەکەی پێش پێشبەندەکە .

پێشبەندەکان لە هەر دوو ئاستی زمان (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس)دا دەوری گرنگ دەبینن لە پێکەوە گرێدانی بەشەکانی ڕستەدا .

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووی زمانی کوردیدا چوار پێشبەندی سەربەخۆی بنجی ڕۆڵی سەرەکی دەبینن ، وەك : (لە ، بە ، بۆ ، ە)و دوو مۆرفێمی دیکەش وەك پێشبەند بەشێوەیەکی لاوەکی دەوری پێشبەند دەبینن ، وەك :

(تا ، بێ) .

مۆرفێمەکانی (لە ، بە ، بۆ ، ە) ڕوخساری ناسادەیان هەیە ، کە لەگەڵ پاشبەندەکاندا وشەیەك دەخەنە نێوانیان و دەبنە هۆی گۆڕینی واتا و بەخشینی واتای جۆربەجۆری دیکە . بۆ نموونە پێشبەندی (لە) دەبێت بە ڕوخساری (لە ... دا) ، و (لە ... ەوە) و پێشبەندی (بە)ش دەبێت بە (بە ... دا) و (بە ... ەوە پێشبەندی (بۆ) تەنها یەك ڕۆخساری هەیە و لەیەك حاڵەتدا بە دەردەکەوێت ، وەك : (بۆ ... ەوە) (بۆ سەرەوە ، بۆ خوارەوە ...) . هەروەها پێشبەندی (ە)ش وەك مۆرفێمێکی سەربەخۆی بنجی تەنها یەك ڕوخساری هەیە ، ئەویش لە قاڵبی (ە ...ەوە) دایە .

پێشبەندەکانی (لە ، بە) لە ئاستی سینتاکسدا ڕوخساری لکاویان هەیە . مۆرفێمی (لە) دەبیت بە (لێ ، لێ ... دا) و (لێ ، لێ ... ەوە) . هەروەها لە قاڵبی (تێ ، تی ... دا) و (تێ ، تێ ... وە) دەردەکەوێت .

پێشبەندی (بە)ش بە ڕوخساری (پێ ، پێ ... دا) و (پێ ، پێ ... ەوە)دا دەردەکەوێت هەروەها مۆرفێمی (ە)ش دەتوانێت لە ئاتی سینتاکسدا جێگەی پێشبەندەکانی دی بگرێتەوە وەك :

- ئەوان هاتن بۆ کەرکووك ⟵ ئەوان هاتنە کەرکووك .
- من دەبم بە مامۆستا ⟵ من دەبمە مامۆستا .
- تۆ ئاگرت لە من بەردا ⟵ تۆ ئاگرت بەردایە من .

... هتد .

ه . ، ب . : پاشبەند

پێشگر **السابقة** Prefix

پێشگر کە بە لاتینی (Praefixus)ی پێ دەڵێن و لە (Prae ـ پێش ، بەردەوام ...) و (Fixus ـ گیر ، لکاو ، نووساو ، چەسپاو ...) پێکهاتووە ، ئەو مۆرفێمەیە ، کە بە پێشی وشەوە دەلکێ و ڕواڵەت و ناوەڕۆکی وشە دەگۆڕێ و دەوری ڕۆنانی وشە دەبینێ .

ب . : مورفێمی وشەدارێژ

پێکەڵ بوون **التطابق** Accordance , Conformity

پێوار **الرمز** Symbol

ب . : تەن

پێوارەتی	الرمزية (مذهب)	Symbolism
پێوانە	القياس	Measur
پێوەر	مقياس	Measurer , Criterion
پێوەندی = پەیوەندی	الارتباط	Communication
پێویستی	الضرورة	Necessity
پیت = تیپ	الحرف	Letter

پیتی برایل

لوون برایل ، پاریس (١٨٠٩ ـ ١٨٥٢) . مامۆستاییێکی گەورەی فێرکەری کوێران بوو . خۆی لە تەمەنی سێ ساڵیدا کوێربووە . ساڵی ١٨٢٩ پیتی بۆ کوێران سازکردووە کە تا ئەمڕۆش لە گشت جیهاندا بەکاردێنرێ . یەکەم کتێب ، کە بە سیستەمی برایل چاپ کرابێ ((مێژووی فەرەنسا)) (١٨٢٧)یە . لە ڕووسیاش ساڵی ١٨٨٥ بەم پیتانە دەستکرا بە چاپکردنی کتێب .

هـ . ، بـ . : ئەلفوبێی دەستی

ـ ت ـ

تاف

بـ . : كات

تاك | **المفرد** | Singular

ناوی تاك

ناوی تاك ئەو ناوەیە كە تەنیا كەسێك یان تەنیا شتێك نیشان دەدا .

لـە زمـانی كوردیـدا فۆرمـی نـاوی گشـتی ، ئەگـەر نیشـانەیێك ، یـاخود وشـەیێكی بـۆ دووپـاتكردنـەوە لەگـەڵ نـەبێ ، ئـەوە چۆن بـۆ تـاك ، هـەر بـەو جۆرەش بۆ هەموو ڕەگەزی هاوچەشنەكەی بەكاردێت .. بەڵام بێتو بە دوای فۆرمـی نـاوی تاكـەوە (ـ ەكە) ، (ــ ە)ی نیشـانەی ناسـیاوی ؛ (ــ ێـك) ، (ـ یێ)ی نیشانەی نەناسیاوی بلكێن ؛ یاخود جێناوی نیشاندانی (ئەم) و (ئەو) ؛ ژمارەی (یەك) لە پێشیەوە بێـن ، ئەو كاتە ناوەكە جەخت لەسەر تاك دەكا و تاك دەگەیەنێ .

تاكایەتی | **فردي ، شخصي** | Individual

تایبەتی | **الخاصة ، الخصوصي** | Special

ئـەو کۆمەڵـە دەسـتوورەی تەقـەڵ لەسـەر بناغـەیان دادەنـرێ ، بـەپێی ڕەچاوکردنی ڕێزمانیی ڕستە دادەمەزرێ . بەوێنە

١ـ دانانی تەقەڵ لە نێوان دەستەی نیهاد و گوزارەدا . وەك :

مردن مردنە ـ لنگ ڕاوتن چی‌یە ؟

شەش کەڕەت شەش ـ سی و شەش

٢ـ جیاکردنەوەی وتەی ڕاستەوخۆ ، واتە جیاکردنەوەی گفتوگۆ لە نێوان دوو کەسدا . وەك :

شـەباب دەبیرکردنـەوەیدا بـوو ، لـە نکـاو ژنێکـی ڕەشتاڵە سـەر و کەڵلـە خشتی ، مل بە متومۆری ، دەست پڕ لە بازنی بەغدایی بەپیریـەوە هـات ، گوتی :

ـ برا فەرموو پیادە بە ، بۆ بە سواری وەستاوی ؟

ـ خوشکم پیادە نابم . کارم بە مێردەکەتە ، پێی بڵێ وەدەرکەوێ ..

ـ مێردەکەم لێرە نیە . دوێنێ بۆ قەڵا گەڕاوە . نـازانم چۆن ملـی ئـەو ڕێگا دوورەی گرت ڕۆی ؟ قەتیش بە پێ نەڕۆییوە .

(دمدم ، ل ١٢٣)

٣ ـ تەقـەڵ لـە پـاش وشـە هاوخاسـیەتەکان و پێـش وشـەی ڕاگەینـەر دادەنرێ ، وەك :

ئازایەتی ، وەفا ، سوارچاکی ـ ڕەوشتی کوردە .

٤ ـ لـە شـێوەی ڕێزمـانیدا ، هـەروەها دەلـوێ تەقـەڵ بـۆ جیاکردنـەوەی ڕستەی سەرەکی لە ڕستەی شوێنکەوتوو بەکاربهێنرێ . وەك :

ئەوان بۆ وا دەکەن ـ کەس نازانێ .

٥ـ تەقـەڵ دەشـێ لـە نێـوان وشـەی دژواتـادا دابـنرێ ، ئەگـەر وشـەی پێوەندی لابرێ . وەك

ئەو نەدەڕۆیشت ـ ڕاوەستابوو .

کاتێ دارا هات من نەنووستبووم ـ بەخەبەربووم .

تەقەڵ ئەگەرچی لەسەر بناغەی کۆمەڵێ دەستووری ڕێزمانی بەڕێوەدەچی ، بەڵام هەروەها دەشێ لە چەند لایەنی دیشەوە دەور ببینێ . وەك :

١ـ ئەگەر تەقەڵ لە جێی کۆما بەکاربهێنرێ ، ئەرکی دەربڕین و خستنەڕووی باری ڕێزمانی دەبینێ .

٢ـ وا ڕێدەکەوێ تەقەڵ لەسەر بناغەی واتا دادەنرێ . بەوێنە لە ڕستەی لێکدراودا ئەگەر پێویست بکا لە ڕستە شوێنکەوتووەکەدا ئەنجامێکی چاوەڕوان نەکراو یان هەواڵێکی سەیر یان گۆڕینی باس یان ڕوونکردنەوە نیشان بدرێ ، ئەوە بە تەقەڵ دەردەبڕرێ . بەوێنە :

هەموویان ماوەیەك لە شوێنی خۆیاندا هاتن و چوون و دوایی قوتابخانەکە تێکڕا ـ وەك قوتابخانەیەکی خوێن گەرم ـ دوایی هات ..

(مەحوی ، ل سی‌ویەك)

٣ـ تەقەل چۆن ئەرکی ڕێزمانی یان ئەرکی واتایی دەبینیێ ، هەروەها دەتوانێ لەبەك کاتدا هەردوو ئەرکەکە ببینێ .

٤ ـ تەقەڵ لە هەندێ باردا دەتوانێ واتای ئاواز بگەیەنێ ، ئەویش کاتێ بۆ گەیاندنی واتای وەستانی تایبەتی دادەنرێ .

٥ـ جاری وا هەیە تەقەڵ بۆ نیشاندان و خستنە پێش چاوی وشەیەك دەنووسرێ . کە لەناکاو دێتە ناو ڕستەوە بەوێنە :

بەناسکیی پەل و پۆی تۆ ـ مەحاڵە ـ فێر نابێ !

تەکدانەوە	الانعكاس	Reflex

Pronunciation التلفظ تەلەفوزکردن

= دەربڕین ، گۆکردن

Figure , Body الجسم تەن

پەیدابوونی بارودۆخی بێ سنووری ژمارەی نیشانە لەوەوە دێ ، کە هەموو نیشانەکانی لەسەر شتێ ڕۆدەنرێن ، کە نیشانە نین و ژمارەیان سنووردارە ، ئەو نانیشانانە ، کە بەشێکی نیشانە دەکەونە سیستەمی نیشانەوە پێیان دەترێ تەن (Figure) . ئەمە زاراوەیێکی برین‌سازی‌یە و لێردا بەکارهێنانی لەبارە بەم شێوەیە زمان کۆکراوەیێکی وایە ، کە بە یاریدەی تەنی ئامادبوو لە ڕێگەیەوە دەتوانێ ژمارەیێکی بێ‌شومار نیشانەی نوێ ڕۆبنێ ...

هەروەها باوەڕیێکی وەهاش هەیە ، کە ئەوەی ئێلمسلیێڤ ناوی ناوە تەن(Figure) پێی دەڵێن نیشانەی جیاکەرەوە (Diacritical mark sign) . ئەوەش کە بە نیشانەی تایبەتی ناوبردووە ، بە نیشانەی پێوار (الرمز ـ Symbol) دادەنێن هەروەها دەشێ نیشانەی جۆری یەکەم (تەن و جیاکەرەوە) و جۆری دووەم (پێوار)یشیان پێ‌بوترێ .

Axis المحور تەوەرە

Pressure الضغط تەوژم

= فشار

ترازان	التفكك	Differentiation *

ترازان ـەو دابەش‌بوونـە ناوچەیی‌یەی زمان دەوترێ ، کە لـە ئـەنجامیدا زمان و دیالێکتی خزم پەیدادەبن .. ترازان ژمارەی زمان زیاد دەکا . ترازن و نزیك‌کەوتنەوە پرۆتسێسی کۆمەڵایەتین ، چونکە جیابوونەوە و یەکگرتنی زمانان بە هۆی حاڵەتی ڕوودانی ترازان لە سیستەمی کۆمەڵگەی سەرەتایی‌دا بـە ڕادەی نشـێوی و کزیـی هـێزی بەرهـەم‌هێنـان و کـەمیی ژمـارەی تـیرە و خێڵ و نزمیی پەلی چڕیی دانیشتووان ڕوون‌دەکرێتەوە . ئەم سێ ڕاستیی‌یە وایان لە مرۆی زوو کردبـوو بـە بـارودۆخی جوگرافـی و ئـاو و هـەواوە پـتر بەندبێ . گەڕان بە دوا خواردن و بەرگری لە خۆکردن (دارسـتان ، چیـا ، ڕوبـار) بوونـە هـۆی کـۆچ‌کردنـی هــۆز و عەشـرەت ، یـان گیربوونیـان لـە شوێنێك ..

تریە	الایقاع	Breath group , Rhythm

تریە دوو یـان چەند بڕگەیەکە ، کە هـێز یـەکی خسـتبن . تریـە دەتوانـێ هاوسەنگی وشە بێ و وشە لە گرووپی یەك‌کێشیدا یەك‌بخا .

ئەو جۆرە دابەشکردنەی تریەیی ڕستە لە بنـەمای ئاوازی شیعردا هەیە ، کە کێشەکەی گۆڕینی ژمارەیێك بڕگەی بێ‌هێز بە بڕگە و دێڕ دەگرێتە خۆ .

توانست	القدرة ، الامکانیة	Ability

توخم

ب .: جنس

---

* لـە (Differo)ی لاتینی‌یـەوە وەرگـیراوە ، کـە واتـای (بڵاودەکەمـەوە ، جیـای دەکەمـەوە دەگەیەنێ) .

تویژینەوە

ب.: لێکۆڵینەوە

تیان	**غیر مباشر**	Indirect

= ناڕاستەوخۆ

تێچوونی دەنگ **التصحیف** Metaplasm , Misspelling

لە زۆر زماندا ئارەزووی تێچوونی دەنگ هەیە ، بەتایبەت کاتێك لە وشەیەکدا یان لە دوو وشەدا ، کە پێکەوە بێن و دوو دەنگی وێکچوو یەك بەدوا یەکدا بێن ... ئەمەش بۆ خۆ دوورخستنەوە لە زۆریی بزووتنەوەی ئەندامانی ئاخاوتن و ئاسانکردنی کاری دەربڕینە ..

بە واتاییکی دی دەتوانین بڵێین (تێچوونی دەنگ) بریتییە لە سوانی دەنگێك یان زیاتر لە مۆرفیمێکدا و ئەمە مەبەست ئاسانکردنی دەربڕینە . ئەم جۆرە گۆڕانەش ، کە بەسەر وشە یان مۆرفیمەکاندا دێ لە ئەنجامی هەڵکەوت و دەرکەوتنیان لە سنووری جیاوازدا دێتە کایەوە ، لە هەندێ حاڵەتدا شێوە قاڵبی جیاواز وەردەگرن بێ ئەوەی ئەرك و واتایان کەمبێتەوە .

لە زمانی کوردیدا تێچوونی دەنگ لە سێ باردا دەبینرێتەوە :

أ ــ تێچوونی کۆنسۆنانت ، ب ــ تێچوونی بزوێن ، جـ ــ تێچوونی کۆنسۆنات و بزوێن پێکەوە .

١ـ شەش دەنگی کۆنسۆنانتی / د/ ، / ت / ، / ب / ، / ه/ ، / ك / ، / ئـ / تێچوونیان زۆر بەرچاوە و بە تایبەتی سیانی یەکەمیان ـ واتە :/ د/، / ت / ، / ب / . ئەمەش دەکرێ بە دیاردەی بەرەو ئاسانبوونی زمان دابنرێ ...

بەڵگەی مێژوییش ئەوە دەردەخا ، کە لە زوودا تێچوونیان وەك ئێستا چالاك نەبووە .

چەند نموونەیێك بۆ تێچوونی ئەو شەش کۆنسۆنانتە :

منداڵ > مناڵ ؛ زیادتر > زیاتر

دەست > دەس ؛ کەوت > کەو

نیشانمبدە > نیشانمدە ؛ هەڵبگرە > هەڵگرە

هورد > ورد ؛ خۆرهەتاو > خۆرەتاو

چاکتر > چاتر ؛ پیاوێك > پیاوێ

گوڵ > ئاو > گوڵاو ؛ دائم > دایم

٢- دەنگی بزوێنی /ە/ ، /ا/ ، /ێ/ ، / i /، بەتایبەت کە بزوێنێکیدی بێتە پاڵیان دەشێ تێبچێ .. بەڵام لایەنی تێنەچوونیشیان هەیە ، بەمەرجێك کۆنسۆنانتێك بۆ پاراستنیان بێتە نێوانەوە .

نموونەی تێچوونی ئەو دەنگە بزوێنانە :

خەندە + ان = خەندان

چەقۆ + ەکە = چەقۆکە

بمگرت + با + ایە = بمگرتبایە

شکان + اندن = شکاندن

دانان : دا - نێ + ەر = دانەر

سووتان : سووتێ + ەن = سووتەن

گەنم > گەنمەکە

...

٣- / ئە/ کە لە کۆنسۆنانی / ئ/ و بزوێنی / ە / پێکهاتووە ، یان / ئا / کە بریتییە لە کۆنسۆنانتی / ئ / و بزوێنی / ا / ، یاخود / با / کە لە کۆنسۆنانتی ب/ و بزوێنی/ ا / سازبووە ، لە زۆر وشەدا تێدەچن :

ئەمن > من

ئەگەر > گەر

گا + ئاسن = گاسن

کانی + ئاسکان = کانێسکان

بکەوتباماىە > بکەوتمایە

بچووبامایە > بچوومایە

- تێچوونی دەنگی بزوێن

بـ.: تێچوونی دەنگ

- تیچوونی دەنگی کۆنسۆنانت

بـ.: تێچوونی دەنگ

- تێچوونی دەنگی کۆنسۆنانت و بزوێن پێکەوە

بـ.: تێچوونی دەنگ

تیپ

بـ.: پیت

تین		الشدة		Strenghth , Force

جنس — الجنس — Gender

= زایەند ، ڕەسەن ، توخم

- جنسەکانی ناو

لە زۆر زماندا جنسەکانی ناو بەهۆی کۆتاییی وشەوە بێت یاخود هەر نیشانە و خاسیەتێکی‌تر بێ لە یەك جیادەکرێتەوە . بەوێنە لە زمانی لاتینیدا ، ناو سێ جنسی هەیە : جنسی نێر (genus masculinum) ؛ جنسی مێ (genus femininum)؛ جنسی بێ‌لایەن (genus neutrum).

ئەم سێ جنسە یا لە ڕێی واتاوە، یا لە ڕێی نیشانەی کۆتایی‌یەوە ، یا لە ڕێی پاشگرەوە لە یەکتر جیادەکرێنەوە . ناو لە زمانی ڕووسیشدا ، وەك لاتینی خاوەنی سێ جنسە ، بەلأم لێرەدا نیشانەی کۆتایی دەوری سەرەکیی جیاکردنەوە دەبینێ . لە زمانی ڕووسیدا جگە لەو ناوانە کە کەسانی نێرینە و مێینە دەگەیەنن ، ئەوە لە ڕێی نیشانەوە جنس ئاشکرا دەبێ ، بەوێنە : ١- ئەو ناوانەی کۆتایی‌یان بە (ا) و (یا) دێت بە جنسی مێ دادەنرێن ، وەك : ((ڕۆدینا ـ نیشتمان))) ، ((زیملیا ـ (زەوی))) ... ؛ ٢- ئەو ناوانەی نیشانەی کۆتایی‌یان نی‌یە و دوا دەنگیان کۆنسۆنانتی توندە بە جنسی نێر دادەنرێن ، وەك : ((لێس ـ (دارستان))) ، ((گۆرۆد ـ (شار))) ، ((مۆست ـ (پرد))) ، ((دۆم ـ (خانوو))) ... ؛ ٣- ئەو ناوانەی کۆتایی‌یان بە ((ۆ (یۆ) ێ)) دێت بە جنسی بێ‌لایەن دەژمێررێن ، وەك : ((پیسمۆ ـ (نامە))) ، ((ڕوژیۆ ـ (چەك))) ، ((مۆرێ ـ (دەریا))) ... ؛ ٤ ـ ئەو

ناوانەی نیشانەی کۆتاییی‌یان نییە و دوا دەنگیان کۆنسۆنانتی نەرمن یاخود کۆنسۆنانتی (ژ ، ش چ)ن نێریش و مێیشیان تێدایە ، وەك : ا ((دێن ــ (ڕۆژ))) ، (ئوگوڵ ـ خەڵووز)))، ((نۆژ ـ (چەقۆ))) ، ((کاراندداش (قەڵەم))) ، ((لووچ ـ (تیشك))) . لە جنسی نێرن ؛ ب ـ ((تێن ـ (سێبەر)))، ((ستال ـ (پۆلا))) نۆچ ـ (شەو))) لە جنسی مێن ... ؛ ٥ـ دە وشە هەن کۆتاییی‌یان بە (میا) دێت لە ڕیزی جنسی بێلایەنن ؛ ٦ـ وشەی بێگانە کە وەك وشە ڕەسەنەکان کۆتاییی‌یان بە نیشانەی جنسی بێلایەن هاتووە ، هەروەها لە ڕیزی جنسی بێلایەن دادەنرێن ، جگە لە وشەی ((کۆفێ ـ (قاوە))) نەبێ کە لە پاڵ ناوی جنسی نێر دانراوە ...

لە زمانی فەرەنسیدا ناو دوو جنسی هەیە : جنسی نێر Ie genre masculin و جنسی مێ (Ie genre feminin) . لە نووسینی زمانی فەرەنسیی ئەمڕۆدا ناوی جنسی مێ بەزیاد کردنی (e) بۆ سەر ناوی جنسی نێر پەیدادەبێ . لەم کارەدا چۆن لە ڕووی نووسینەوە ، هەروەها لە ڕووی تەلەفوزەوە گۆڕان دێتە گۆڕێ : ١ـ ئەو ناوانەی کۆتاییی‌یان بە دەنگی بزوێن هاتووە تەنیا لە نووسیندا گۆڕانیان بەسەردا دێت ، وەك : ((um ami ـ هاوڕێی نێرینە)) ـ ((um amie ـ هاوڕێی مێینە))... ؛ ٢ـ ئەو ناوانەی کۆتاییی‌یان بە کۆنسۆنانتی قووت‌دراو دێت ، ئەوە لە ڕووی دەربڕینیش و نووسینیشەوە گۆڕانیان بەسەردا دێت . ئەویش ئەوەیە کە ئەو کۆنسۆنانتانە کاتێ (e)یان دەچێتە سەر تەلەفوز دەکرێن ، وەك : ((chat ـ پشیلەی نێر)) ((chatte پشیلەی مێ)) ؛ ٣ـ ئەو ناوانەی لە حاڵەتی نێریدا کۆتاییی‌یان بە دەنگی بیقڵۆك (الانفي Nasal)ی (ن) دێت ، کە دەبنە مێ ، ئەوە (ن) ڕوون دەبێتەوە و دەردەبڕێت ، لە حاڵەتی نووسینیشدا دوو (ن) تۆمار دەکرێ ، وەك :((Lion ــ (نەڕەشێر)) ــ ((Lionne ــ (دەڵەشێر)) ؛ ٤ ــ ئەو ناوانەی لە حاڵەتی نێردا کۆتاییی‌یان بە دەنگی (ف)ی تەلەفوزکراو دێت ، ئەوە (ف) دەکرێتە (ڤ) ، وەك : ((veuf ــ (بێوەژن))) ــ ((veuve ــ

(بێوەپیاو))) ؛ ٥- هەروەها ناوی جنسی مێ لە ڕێگەی ئیزافەکردنی هەندێ پاشگریشەوە پەیدادەبێ ..

لە زمانە ئێرانی‌یە دێرینەکان (ئاوێستا و فارسیی کۆن)دا ناو بەپێی جنس گۆڕانی بەسەردا دەهات . جنسەکانی ناو خاوەنی دەستوورێکی تەواو ڕێك و پێك بوون و لە کاری مۆرفۆلۆژیدا دەورێکی ئاشکرا و دیاریان دەبینی .. لە دەوری ناوەڕاست و نوێی زمانە ئێرانی‌یەکاندا چارەنووسی جنسەکانی ناو لە زمانە ئێرانی‌یە جیاجیاکاندا وەك یەك نەبوون . لە بەشێکیاندا بەتایبەتی لە فارسی و تاجیکیدا نەماون و لە هەندێکیشیاندا پارێزراون ، بەڵام لەگەڵ ئەو پاراستنەدا گۆڕانیشیان بەسەردا هاتووە . جنسەکانی ناو وەك حاڵەتێکی ڕێزمانی زیندوو لە زمانە ئێرانی‌یە ناوەڕاستەکانی ، وەك : سوگدی و خۆتەنی و ، لە زمانی ئێرانی‌یە نوێکانی ، وەك : ئەفغانی (پشتۆ) و دیالێکتەکانی خوارووی تاتی و دیالێکتی ژووروو و هەندێ بەشە دیالێکتی خوارووی کوردیدا خۆی دەنوێنێ . پاشماوەی جنسەکانی ناو ، ناوناوە لە هەندێ لە زمانە ئێرانی‌یە نوێکانی وەك : خوارەزمی و ڕووشانی و دیالێکتی خوارووی کوردی .. دا خۆیان نیشان دەدەن .

لە زمانە ئێرانی‌یە کۆنەکاندا ناو سێ جنسی هەبووە : نێر و مێ و بێ‌لایەن . ئەو سێ جنسە لە دوو ڕێوە لە یەك جیا دەبوونەوە :

١- ناوی نێر و ناوی بێ‌لایەنی بە (ە) کۆتایی هاتوو ، بەرانبەر بە ناوی مێی بە (ا) کۆتایی هاتوو دەوەستان . بەوێنە لە ئاوێستادا وشەی ((ئەسپە aspa - (ئەسپ))) لە جنسی نیرە و بەرانبەری وشەی ((ئەسپا aspá - (ماین))) کە حنسی مێیە دەوەستێ . وشەی ((ئەکە aka - (خراپ))) کە لە جنسی نێر و بێ‌لایەنە ، بەرانبەر بە وشەی ((ئەکا aká - (تووڕە) کە لە جنسی مێیە دەوەستێ ...

٢ـ بەرانبەر بە ناوی نێر و ناوی بێلایەنی سەر بە کۆمەڵانیدیکە ، ناوی مێی بە (ی ـ î) کۆتایی هاتوو دەوەستێ . بەوێنە لە ئاوێستادا وشەی ((مەس ـ mas ـ (مەزن)) بۆ جنسی نێر و بێلایەنە ، ئەگەر بکرێتە ((مەسی masî)) ئەوە بۆ جنسیمێیە ، وشەی (نەپت napt)) واتای (نەوەی نێرینە) دەگەیەنێ ، بەلام کاتی (نەوەی مێینە) ببێتە مەبەست ، ئەوە دەوترێ ((نەپتی naptî)) .

لەزمانی ئاوێستادا ئەو هەردوو ڕێگەیە زۆر لە کاردا بوون ، بەلام لە زمانی فارسیی کۆندا ڕێگەی یەکەم پتر دەوری دەبینی .

لە زمانە ئێرانییەکانی دەوری ناوەڕاست و نوێدا جنسەکانی ناو گۆڕانێکی زۆریان بەسەردا هات . لە زمانی فارسیی ناوەڕاست و هەندێ زمانی ئێرانیی نوێدا نەمان . لە هەندێ زمانی تریشدا وایان لێهات کە لە حاڵەتی ئاساییدا نیشانەی جیاکردنەوەیان پێوە نەمێنێ و تەنیا لە ڕستەدا بتوانن بەدەربکەون ...

لە دیالێکتی خوارووی زمانی کوردیدا ، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانی و هەندێ شوێنی تردا لە مێژە جنسەکانی ناو دەوریان نەماوە و بەرگی سستییان لەبەرکراوە . بەلام لە دیالێکتی ژووروو و هەندێ بەشە دیالێکتی خواروودا هەرچەندە لە حاڵەتی ئاساییدا نیشانەی جیاکردنەوەی جنس بەسەر چووە ، بەلام لە ڕستەدا بەتایبەتی لە دۆخی تیان و دۆخی بانگهێشتن و دۆخی ئیزافەدا ڕوون و ئاشکرا خۆیان دەنوێنن . بەوێنە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ناوی جنسی مێ لە دۆخی ئیزافەدا نیشانەی (ا) وەردەگرێ . بێگومان ئەمەش سەرنج بۆ ئەوە ڕادەکێشێ کە ئەم (ا)یەی نیشانەی جنسی مێی ئیزافەی دیالێکتی ژووروی کوردی لەو (ا)یەی نیشانەی جنسی مێیەی حاڵەتی ئاساییی ئاوێستاوە مابێتەوە کە لە سەرەوە لێیدواین .

لە دیالێکتی خوارووی زمانی کوردیی ئەمڕۆدا (بەتایبەتی لە زمانی ئەدەبیدا) نیشانەی تایبەتیی وەها نییە کە لە دۆخی ئاساییدا جیاوازیی جنسی ناو دەربخا ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە ڕێی واتاوە دەتوانین چوار چەشن دیاری بکەین :

١ـ ناوی نێر

٢ـ ناوی مێ

٣ـ ناوی دوولایەن

٤ـ ناوی بێلایەن

ـ جنسی ڕێزمانی الجنس النحوي Grammatical Gender

مەبەست لەو ناوانەیە ، کە لە زماندا نێر و مێیان ئاشکرا نییە ، یاخود بۆ هەردوو لایان بەکاردەهێنرێن . ئەو ناوانە لە ڕێگای مۆرفێمە ڕێزمانییەکانەوە ، یان بێ مۆرفێم لە شێوەی لێکداندا جنسەکانیان دیاری دەکرێت .

بۆ ئەم مەبەستە لە کرمانجیی ژوورودا ئەو ڕێگایانە دەخەینە ڕوو ، کە جنسیان پێ دیاریدەکرێت :

١ ـ لەیەکدانی بێ مۆرفێم :

ا) لەیەکدانی دوو پارچە (Component)، کە یەکەمیان دیارخەرە بۆ دووەم ، کە دیارخراوە ـ واتە بە یاسای (دیارخەر + دیارخراو) . وەك :

مامر، ماکەو ، ماکەر..

دیارخەر واتایی چەمکی وشەکە یا فرێزەکە بۆ خۆی ڕادەکێشێت ، واتە بەپێی دیارخەر بڕیار لەسەر نێر و مێیەتیی دیارخراوەکە دەدرێت .

ب) لە یەکدانی دوو پارچە ، کە وەکو پاشماوەی فرێزی ئیزافە دەردەکەوێت . لە هەموو فرێزێکی ئیزافەشدا بەردەوام دیارخەر دەکەوێتە دوای دیارخراوەوە ـ واتە بەم یاسایە : (دیارخراو + دیارخەر) بەوێنە :

ژنمام ، ژنخاڵ ، دۆتمان ، پسمام ..

٢ـ لە یەکدانی دوو پارچە ، یان زیاتر ، بە یارمەتیی ناوبەندی (ە) ، کە ئەمەش بە دوو ڕێگا دەبێت :

أ) یاسای (دیارخەر + ە + دیارخراو) .

هەرچەندە لە کرمانجیی ژووروودا جنسەکان بە وشەی سەربەخۆ واتای جنس دیاریدەکەن ، بەڵام هەندێ جار بەم ڕێگایەی سەرەوەش نێر و مێی ناوکە دەخەنە ڕوو . وەك :

نێرەکەو ، نێرەکەر

ب) هەندێ جار دوو پارچەکە کە لێکدراون ، هەردووکیان دەوریان وەك یەك وایە و هیچیان نابنە دیارخەری ئەوی دییان ـ واتە دیارخەر و دیارخراویان نییە . بە واتایێکی دی پێوەندیی سیمانتێکی دیارخەر و دیاخراو نییە .

ژنومن ، کچ‌ومچ . پیاوومیاو ، کوڕومۆڕ ...

لەو نموونانەی سەرەوەدا ، لە ڕووی جنسەوە وشەی دووەم ناتوانێت دژی وشەی یەکەم بوەستێت ، چونکە جنسی تێدا نییە .

لە لێکدانی وشەکاندا ، زۆر جار ئەو وشەیە پێش‌دەخرێت ، کە گرنگتر و بەهادارتر بێت ، بە واتایێکی دی ، جنسی مێ پێش‌دەخرێت ، یاخود بەپێی هەندێ هۆکار ، ئەم ڕیزکردنە ڕوودەدات ... وەك :

ژن و ماڵ (ژن) بەهادارترە لە (ماڵ)

ژن و پیاو (ژن) بەهادارترە لە (پیاو)

خوشك و برا   (خوشك) بەهادارترە لە (برا)

... و گەلێكی دی .

لەو نموونانەی سەرەوەدا ، مەرج نییە وشەی دووەم هەڵگری چەمكی هەمان جنسی وشەی یەكەم بێت .

هەموو ئەو ناوانەی لە كرمانجیی خواروودا بێلایەنن ، واتە جنسی نێر و مێیان نییە ، لە كرمانجیی ژووروودا بە هۆی مۆرفێمە ڕێزمانییەكانەوە دابەش‌كراونەتە سەر نێر و مێ ، بە واتایێكی دی ئەو ناوانەی لە بنەڕەتدا جنسیان دیار نییە ، بە هۆی مۆرفێمی ڕێزمانییەوە دابەش دەبنە سەر نێر و مێ و پێیان دەوترێت (جنسی ڕێزمانی) .

لە كرمانجیی خواروودا هیچ مۆرفێمێكی ڕێزمانی نییە ، كە بتوانێت ناوە بێلایەن و هاوبەشەكان دابەشكاتە سەر نێر و مێ . تەنانەت لە دۆخی بانگهێشتنیشدا ئەو مۆرفێمانەی دەچنە سەر ناو و دەلكێن بە كۆتاییانەوە ، لە بنەڕەتدا جنسەكانیان دیارن ، یان تایبەتن بە نێر و مێ .

لە كرمانجیی خواروودا ئەو جنسانەی لە ڕێگای لێكدانی وشەكانەوە دیاری دەكرێن ، هەندێ جار لەگەڵ ئەوانەی كرمانجیی ژووروودا جیاوازییان هەیە .

١ ـ لێكدانی بێ مۆرفێم :

لێكدانی دوو پارچە یان دوو وشە بە یاسای (دیارخەر + دیارخراو) . بەوێنە

براژن ، ژن‌برا ، ژن‌خوشك ...

لەو نموونانەدا دیارخراو واتای چەمكی وشەكە یان فرێزەكە بۆ خۆی ڕادەكێشێ ـ واتە بەپێی دیارخراو بڕیار لەسەر نێر و مێیەتیی فرێزەكە دەدرێت

٢ـ لێکدانی دوو پارچە یان دوو وشە (ۆ ، یٚ) کە لە کرمانجیی ژووروودا لە دۆخی بانگهێشتندا دەچنە سەر ناوی نێر و مێ . واتە بەپێی یاسای (دیاخراو + ((ۆ ، یٚ)) + دیارخەر) وەك :

مامۆژن ، خاڵۆژن ، پیرێژن ..

٣ـ لێکدانی دوو پارچە ، یان دوو وشە ، بە یارمەتیی نیشانەی ئیزافەی (ە ، ی) :

أ) بە یاسای (دیارخراو + دیارخەر) ، کە ئەمانەش پتر وەك پاشماوەی فرێزی ئیزافە دەکەونە ڕوو . بۆ نموونە :

گیسکە نێر ـ گیسکی نێر

گیسکە مێ ـ گیسکی مێ

ب) بە یاسای (دیارخەر + دیارخراو) :

دەڵەسەگ .. گوڵەسەگ ..

ـ جنسی سروشتی — الجنس الطبيعي — Natural Gender

جنسی سروشتی ئەو ناوانەن ، کە هەر لە بنچینەدا نێر و مێیان تێدا ئاشکرایە و هیچ تەمومژییەك لە دەستنیشانکردنیاندا نییە ... دەتوانین تایبەتێتییەکانی جنسە سروشتییەکانی دیالێکتی ژووروو لەم خاڵانەدا بخەینە ڕوو :

١ـ لە فەرهەنگی بنەڕەتیی زمانەکەدا هەیە . نموونە بۆ ناوی نێر : (مێر ، کوڕ ، برا ، باب ، مام ، خاڵ ، خەزوور ، پسمام ..) . نموونە بۆ ناوی مێ : (ژن ، کیژ ، داك ، خەسوی ، دۆتمام) .

٢. بە هۆ یدووبارە بوونەوەی جنسە ڕۆنراوەکان ، واتە ئەوەی لە ئەنجامی لێکدانی دوو بەشی وشە یان مۆرفێم بۆ نێر و مێ تەرخان دەکرێن ، دەچنە

بازنەی جنسی سروشتییەوە و ئاخێوەر هەڵەیان تێدا ناکات . بۆ نموونە (پسمام) بۆ نێر و ، (دۆتمام) بۆ مێ .

٣ـ ئەو وشانەی بە شێوەیێکی سەربەخۆ واتا دەبەخشن ، دەکرێت ببنە بنەمای بواری واتایی بەپێی سیما واتاییەکان (پوور ، کچ ... خاڵ ، کوڕ ...). ئەمانە هەموویان لە بواری کەس لە فەرهەنگدا ، ئەندامن .

٤ ــ مۆرفیمی ڕێزمانییان دەچێتە سەر ... هەموو ئەو کەرەستانە وەردەگرن ، کە ناو وەریان دەگرێت . بۆ نموونە :

کوڕ ـ کوڕەکە ـ کوڕێك ـ کوڕان

کچ ـ کچەکە ـ کچێك . کچان

کوڕێ مە

کچا مە

کوڕێن زیرەك

کچێن زیرەك

٥ـ ئەم ناوانە وێنەی هۆشەکییان وەکو جنسی نێر و مێ لە مێشکی مرۆڤدا هەیە .

٦ـ هەندێ جار ئەم ناوانە هاوواتایی و هاوبێژی دروست دەکەن . لێرەدا پێویستییان بەوە هەیە پەناببرێتە بەر ڕستەسازی یان سیاقی ڕستە بۆ دیاریکردنی واتاکانیان . بۆ نموونە :

تووشتیر (چووشتیر) : بەواتای بەرخی مێ . ئەم ناوە لە زوربەی ناوچەکانی کرمانجیی ژووروودا و هەندێ دەڤەری کرمانجیی خواروودا بەکاردێت هەندێ جاریش هەر لە کرمانجیی خواروودا بۆ جسنی هاوبەش بەکاردێ

٧ـ ئەم ناوانە لە ڕستەدا ئەرکی ڕێزمانیی جۆراوجۆر دەبینن ..

ژنەکێ بزن دۆت ـ کارا

ئازاد ژنێ مارەدەکەت ـ بەرکار

مالا بیژن وەکی ئاشی ئاڤ لێبڕایە (فرێزی ئیزافە)

لە ناوی گیانلەبەراندا ، کرمانجیی ژووروو تا ڕادەیێک بۆ هەر یەك لە ناوەکان ، جنس دەست نیشان کراوە ، بە واتاییێکی دی لە فەرهەنگی دیالێکتەکەدا هەیە و سەربەخۆ واتا دەبەخشیێ . (واتای جنسەکەی تێدا دیاریکراوە) بۆ نموونە :

لە جنسی نێردا (بەران ، گا ، گیسك ، یەکانە ، دیکل ...) لە بەرانبەر ئەو ناوانە جنسی مێ لە فەرهەنگدا هەیە . وەکو : مەهـ ، چێلێ ، چوشێر ، مالوس ، مریشك ...) .

ئەوەی پتر جێی سەرنجە ، کە ناوی نێر و مێ چ ناوی مرۆڤ بێت ، یان گیانلەبەر لە کرمانجیی ژوورودا پشت بە فەرهەنگ دەبەستێت ، بەپێچەوانەی کرمانجیی خواروو . بە واتاییێکی دی لە کرمانجیی ژووروودا بەپێی هەندێ یاسای مۆرفۆلۆژی دروست بووە و چووەتە ناو فەرهەنگەوە، کەچی لە کرمانجیی خواروودا پەنا دەبرێتە بەر هەندێ یاسای سینتاکسی بۆ یەکالاکردنەوەی جنس .

جنسە سروشتییەکانی کرمانجیی خواروو لە ئەرك و خاسیەتدا هیچ جیاوازییەکیان نییە لەگەڵ جنسە سروشتییەکانی کرمانجیی ژووروو ، ئەمانەش لە بنەڕەتدا وشەکان تایبەتی بە نێر یا بە مێ ، بۆیە هەر وشەیەك ناتوانێ شوێنی وشەیەکی دی بگرێتەوە ئەگەر لە جنسەکەی خۆی نەبێت . ئەم جنسانە لە شێوەی وشەی سەربەخۆدا بەکاردێن و لە ڕستەدا ئەرکی (کارا و بەکار و بەرکاری بەیاریدە ...) دەبینن ... لەم دیالێکتەدا بە شێوەیەکی گشتی ، ناو لە ڕێی واتاوە بەسەر جنسدا دابەش دەبن .

جووت هاتن	الاقتران	Coupling

جیٛگرتنەوە تناوب Alternation , Gradation

جیٛگرتنەوەی فۆنەتیکی و میٛژوویی : جیٛگرتنەوەی فۆنەتیکیی دەوروبەر و شوێنەکیی دەنگەکانی ئاخاوتن دەبیٛتە هۆی پەیدابوونی دیاردەی بوونی دەنگیٛك بە دەنگیٛکی دی لە سیستەمی دەنگیدا . بەویٛنە بوونی کۆنسۆنانتی ئاوازەدار بە کپ و کپ بە ئاوازەدار ؛ بوونی بزوێنی دریٛژ بە کورت و کورت بە دریٛژ .

لە سیستەمی دەنگیدا دوو جۆرە جیٛگرتنەوەی لەو بابەتە هەیە ـ نویٛ و میٛژوویی . جیٛگرتنەوەی میٛژوویی دەنگی جیاوازی ئاخاوتن دەشیٛ لە تاکە مۆرفیٛمیٛکدا بەدی بکریٛ . جیٛگرتنەوەی میٛژوویی بەهەل و مەرجی پرۆتسیٛسی هاوچەرخەوە بەند نییە . بەویٛنە : بوونی (س) بە (ز) : خواستن ـ خواس > خواز ؛ گەستن ـ گەس > گەز ... (ش) بە (ژ) : کوشتن ـ کوش > کوژ : کرۆشتن ـ کرۆش > کرۆژ ... یاخود بوونی (ا)ی ڕەگی کردار بە (یٛ) : بژاردن ـ بژار > بژیٛر ؛ ناردن ـ نار > نیٛر ... (و) بە (ۆ) : خواردن ـ خو > خۆ؛ شوشتن ـ شو > شۆ ... (i) بە (ە) : بردن ـ ب > بە ؛ کردن ـ ك > کە ... (ی) بە (یٛ) : بیستن ـ بی >بیٛ ، ویستن ـ وی > ویٛ ... و گەلیٛکی دی . ئەمانە کە جیٛگرتنەوە لە ڕەگدا بەجیٛدیٛنن و وەك کەرەستەی وشەسازی بەکاردیٛنریٛن و ڕەگی کاتی ڕانەبوردوو دروست دەکەن ، گەلیٛ جار بە جیٛگرتنەوەی وشەسازی ناودەبریٛن .

جیٛگۆڕکیٛی دەنگ قلب المكان Reversal of place

هەندیٛ جار لە نیٛوان دەنگە دڕاسیٛکانی وشەیەکدا جیٛگۆڕکیٛ ڕوودەدات ، کە ئەمەش دەشیٛ پیٛی بوتریٛ (هەڵگەڕانەوە) ــ واتە (العكب ــ Metathesis) . هەروەها بە Intervrsion)یش ناودەبریٛ . نموونەی ئەمە وتنی هەندیٛك وشەی وەك enmity < emnity)یە .

بەشێك لە زمانناسان لەو ڕایەدان ، کە جێگۆڕکێی دەنگەکانی هێندێ وشە لە هەموو زمانێکدا هەیە و ، وادیارە لە سەرەتادا سەبارەت بە جیاوازیی دیالێکتەکان بووە . هێندێ زار وشەی زاری دیکەی بە هەڵەوگێڕاوی بەکارهێناوە . پاشان یەکێ لەو فۆرمانە لە بیرچووەتەوە ، یان هەردووکیان زۆر بڵاوبوونەتەوە ، کەوتوونەتە سەر دەم و زاری گشتی و بوونتە دوو وشە ...

لەم دیاردەیەدا دوو دەنگ یان دوو بڕگە جێگایان دەگۆڕنەوە . هەندێ جار وشەکە بەهەردوو شێوەکەی لەیەك زاردا دەبینرێن و ، هەندێ جاریش هەر شێوەی لە زارێکدا دەردەکەوێ و بەکاردێ .. جارجارەش جێگۆڕکێ پێوەندی بە چین و توێژی کۆمەڵایەتی و ئاستی ڕۆشنبیرییەوە هەیە و شێوەیێکی وشەکە مۆرکی کۆمەڵێکی تایبەتە .

لەبەر ڕووناکیی ئەم بۆچوونانە ، لە زمانی کوردیدا دەشێ چوار جۆر جێگۆڕکێ یادداشت بکرێ :

١- ئەوانەی بە هۆی دیالێکت و بەشە دیالێکتی جیاوازەوە سازبوون . وەك :

بەفر < > بەرف

تەرزە < > تەزرە

٢- ئەوانەی لە تاکە زارێکدا جێگۆڕکێ دەکەن . وەك :

بڕوانە < > بنوارە

جگەر < > جەرگ

٣- ئەو جێگۆڕکێیانەی بە هۆی ڕادەی نزمیی ئاستی ڕۆشنبیریی ئاخێوەرەوە پەیدادەبن ... ئەمانەش دوو جۆرن :

أ- لە هەندێ وشەی عەرەبیدا

جومعە < > جوعمە

ڕوبع < > ڕوعب

ب - لە وشەی کوردیی ڕەسەندا

مێروولە > مێلوورە

قازانج < > قانزاج ، قانجاز

...

٤ ـ لەبەر ئەوەی لە زمانی کوردیدا دوو دەنگی / و/ ، / ۆ / بەدوا / ی/ دا نایەن ، بۆیە کورد ناچارە ، ئەو وشە بێگانانەی (یو) ، (یۆ)یان تێدایە ، جێگۆڕکێیان پێبکات و بیانکاتە (وێ) بەوێنە :

یوسف > وێسف

یۆنان > وێنان

....

جێناو الضمير Pronoun

= ڕاناو ، بۆناو

جێناو وشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیە و ئیشارەت بۆ دەلالەت و ماددە دەکا ، بەلام ناویان نابا .. جێناوی کەسی پێوەندیی کەس بەرانبەر بە قسەکەر و بەشداریکەری قسە نیشان دەدا . سێ کەس لە گفتوگۆدا نیشان دەدا : جێناوی کەسی یەکەم ـ قسەکەر ڕادەگەیەنێ ؛ جێناوی کەسی دووەم ـ ئەو کەسەیە کە قسەکەر ڕاستەوخۆ لە گەلی دەدوێ ؛ کەسی سێیەم ـ ئەو کەسەیە کە لە گتوگۆدا بەشداری ناکا و کەسانیدی باسی دەکەن ...

بەر لە هەر شت تایبەتێتیی واتای جێناو لەوەدایە ، کەوا نەك تەنیا واتای کەس و شت و چۆنیەتی و چەندێتی نیشان دەدا ، بەڵکو پێوەندییان لەگەڵ شت و چۆنیەتی و چەندێتیشدا ڕادەگەیەنێ و خاسیەتیان لە ڕووی ئەو پێوەندییەوە دیاریدەکا . بەوێنە جێناوی (تۆ) لە ڕستەی : ((تۆ کتێبەکەم بۆ بێنەوە))دا کەسێك ڕادەگەیەنێ ، کە پێوەندی بە قسەکەرەوە هەبێ . لە

ڕاستیدا ئەوە نیشان دەدا ، کە ئەو کەسە قسەبۆکراوە و وەك بەشداریکەری قسەکردنەکە دێتە ناوانەوە و قسەکەر ڕاستەوخۆ لەگەڵی دەدوێ .

جێناوی خۆیی پێوەندی کارا بە بەرکارەوە ؛ نیهاد بە گوزارەوە ڕادەگەیەنێ ، بەتایبەتی یەککەوتنی نیهاد لەگەڵ گوزارەدا . جێناوی خۆیی (خۆ)ی کوردی دەتوانێ لەگەڵ هەرسێ کەسی تاك و کۆی جێناوی کەسیی جودادا ڕێك بکەوی . وەك : (من خۆم هاتم) ؛ (تۆ خۆت هاتی) ؛ (ئەو خۆی هات) ؛ (ئێمە خۆمان هاتین) ؛ (ئێوە خۆتان هاتن) ؛ (ئەوان خۆیان هاتن) . بەلاّم لە هەندێ زمانی وەك ئەڵمانی و فەرەنسی ... دا جێناوی خۆیی هەر بە کەسی سێیەمەوە بەندە ...

جێناوی خۆ لە ڕستەی : ((کوڕەکە ئێمەی بۆ ماڵی خۆیان بانگکرد ، کچەش بۆ ماڵی خۆیان)) ، حاڵەتی یەکەم ((ماڵی کوڕە)) دەگەیەنێ ، بەلاّم حاڵەتی دووەم ((ماڵی کچە)) ... بەمەدا وەك نموونەکان نیشانی دەدەن ، واتای دیاریکراوی جێناو لە ڕێی بارودۆخی یاریدەدەری هەمەچەشنەی وەك : جۆری تێکست ؛ حاڵەت ؛ پێوەندیی نێوان بەشدارانی ئاخاوتن ؛ هەواڵی جۆراوجۆر ... هوە ئاشکرا دەبێ . بێ کارتێکرنی ئەو دەوروبەرەی واتای دیاری جێناوەکە ئاشکرا نابێ .

جێناوی نیشانەی (ئەم ، ئەمە ... ئەو ، ئەوە) لەسەر بناخەی ئیشارەت بۆ شت یان چۆنیەتیی دیاری کردن ، مانای شت و چۆنیەتی دەگەیەنێ . لەم حاڵەتەدا بۆ تەواو گەیاندنی واتا ، ئیشارەت دەور دەبینێ . بەوێنە کە دەوترێ ((بڕۆ بۆ ئەو ماڵە)) (بە دەست درێژ کردن ئیشارەت دەکرێ) ؛ یان ئەگەر بوترێ ((ئەمە برامە)) (دەشی بەسەر ئیشارەت بکرێ) ؛ یاخود بیتو بوترێ ((ئەمە بالاّیەتی)) (دەلوێ بە دەست بەرزکردنەوە نیشان بدرێ) ... ئەم جۆرە بەکارهێنانەی جێناوی نیشانە ، تایبەتە بە زمانی ئاخاوتن ، بەلاّم لە زمانی نووسیندا دیاریکردنی واتای تەواویان لەسەر

بنەمای تێکستەکە دادەمەرزێ ، بۆ نموونە (ئەم) بۆ مەبەستی نزیک بەکاردێ و (ئەو)یش بۆ دوور .

جێناوی (کێ ، چی ، کام ، چۆن ...) دەربڕینی تەقەلای قسەکەر دەگەیەنێ ، کە هاوبەشی بەشدارانی ئاخاوتنەکە شتێکی نائاشکرای لێ ئاشکرا ببێ ... جێناوی پرسیاری (کێ ، چی) پرسیاری کەسێك یان شتێك دەکا ؛ (چۆن) هەواڵی چونیەتی دەپرسێ ؛ (کوێ) ـ جێگە ؛ (کەی) ـ کات ...

جێناو لە ڕووی واتاوە دابەش دەبن بەسەر چەند جۆرێکدا . ئەو جۆرانە لە ڕووی خاسیەتی ئەم پێوەندییەوە جیادەبنەوە ، کە وا هەندێ گرووپی جێناو دەیگەیەنن ... لە زمانی کوریدا لە ڕووی واتاوە ، دەشێ جێناو بەسەر ئەو چەند جۆرەی خوارەوەدا دابەش بکرێ :

١ـ جێناوی کەسی :

أ جێناوی کەسیی جودا

ب ـ جێناوی کەسیی لکاو

٢ـ جێناوی خۆیی

٣ـ جێناوی نیشانە

٤ـ جێناوی پرسیار

٥ـ جێناوی چەندێتی

٦ـ جێناوی هەیی

٧ـ جێناوی نەفی

٨ـ جێناوی هاوبەشی

٩ـ جێناوی دیار

١٠ـ جێناوی نادیار

جگـە لـەو دابەشـکردنەی جێنـاو ، کـە لـە ڕووی واتـاوە خسـتمانە ڕوو ، هـەروەها دەشـی لـە ڕووی پێوەندییـەوە لەگـەڵ بەشـە ئاخاوتنـەکانی دیـدا تەماشابکرێ و ئەو جۆرانەی خوارەوەی لێ هەڵبهێنجرێ :

١ـ جێناوی ناوی ، وەك (من ، تۆ ... کێ ، چی .. و هەندێکی دی).

٢ـ جێناوی ئاوەڵناوی ، وەك : (ئەوە ، هی ، هەرکەس ... هەندێکی دی).

٣ـ جێناوی ژمارەیی ، وەك : (چەند ، هەندێ ، هیچ ... تاد) .

٤ ـ جێناوی ئاوەڵکرداری ، وەك : (کوێ ، هەمیشە ...) .

دەربـارەی ئـەوەی جێنـاو چییـە و ئایـا لـە زمـانی کوردیـدا بەشـێکە لـە بەشەکانی ئاخاوتن ، باسێکی یەکجار گران و پڕ کێشەیە . ئەمە بەتایبـەتی پێوەندی بـەو جۆرانـەوە هەیـە ، لـە کـاتێکدا کـە جێنـاون ، دەکرێ لـە هـەمان کاتدا لە ڕیزی بەشە ئاخاوتنێکی دی دابنرێن .

لە ڕاستیدا ئەگـەر وشـەیێك لـە بنـەڕەتدا نـاوبێ نـالوێ لە هەمان کـاتدا لـە ڕیـزی ئاوەڵنـاو یـان ژمـارە دابنرێ (بێگومـان لێرەدا مەبەسـت گوێزانـەوەی وشە نییە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکی دی) ... بەڵام هەرچی جێناوە بە شێوەیێکی دییە ـ واتەر هەر جێنـاوێك لەیـەك کـاتدا لەگـەڵ بەشـێکی تـری ئاخـاوتندا نزیـك دەبێتـەوە . بـەوێنە جێنـاوی کەسـیی جـودای (مـن ، تـۆ ، ئەو ...) لـە نـاو نزیـك دەبێـتەوە ، جێنـاوی نیشـانەی (ئـەم، ئـەو ...) لـە ئاوەڵناو نزیك دەبێتەوە

لە ڕێزمانی چاولێکەریی کـوردی و گـەلێ زمـانی تـردا ، زاراوەی (جێنـاو ـ Pronoun) زۆرجـار تـەنیا بـۆ ئـەو شـانە بـەکاردەهێنرێن ، کـە لـە ڕسـتەدا هەمان دەوری ناو دەبینن ، واتە زاراوەی ناوبراو ، کە لە :

یۆنانی : antonymia = (anto ـ جێ) و (nymia ـ ناو)

لاتینی : pronomen = (pro ـ جێ) و (nomen ـ ناو)

ئینگلیزی : pronoun = (pro ـ جێ) و (noun ـ ناو)

ڕووسی mestoemenye = (mesto ـ جێ) و (emya ـ ناو)

... هتد پێکهاتووە لە ڕووی ئیتیمۆلۆژییەوە بە واتای دەقاودەقی (جێ + ناو) وەردەگرن ، کە گوایا لە جێی ناو ، لە بریتی ناو دێت .. بەو پێیە وشەی وەك (ئەم ، ئەو ..) و گەلێکی دی ، کە ئەرکی ئاوەڵناو بەجێدێنن ، نابێ لە ڕیزی جێناو دابنرێت .

دیارە پێویست ناکا بە دوور و درێژی لە نامەنتیقی و ناڕاستیی ئەو جۆرە تێگەیشتنەی جێناو بدوێین ، کە تەنیا لەسەر بناخەی ئێتیمۆلۆژیی زاراوەکە بنیات نراوە . لە ڕاستیدا ئەگەر وشەی (هی ، ئەم ، چەند ، چۆن...) جێناو نەبن و ئاوەڵناو بن ، لەسەر بنەمای ئەوەی جێی ناو ناگرن ، بەڵکو لە بریتیی ئاوەڵناو دێن ، ئەوە ئاشکرا نییە ، بۆچی وشەی وەك (من ، تۆ ...) هەر ئەو ئەرکە دەبینن ، کە ناو دەیبینێ ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا بەناو دانانرێن و وەك کۆمەڵە وشەیێکی تایبەتی بە ناوی جێناوەوە جیاکراونەتەوە . کەواتە ئەگەر (هی ، ئەم ، چەند ، چۆن ...) بە ئاوەڵناو دابنرێن ، ئەوە دەبێ بە پێی هەمان تێگەیشتن و بۆچوون ، وشەی (من ، تۆ ...)ش بەناو بژمێررێن .

- جێناوی ئامارە

بـ .: جێناوی نیشانە

- جێناوی پرسیار ضمیر الاستفهام Interrogative pronoun

بـ . : جێناو

لە دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا چەند دەستەیێك جێناوی پرسیار دێتە پێش چاو :

١ـ کێ / کی :

ئەم جێناوە بۆ پرسیاری ئەو کەسە بەکاردەبرێ ، کە کارێکی کردبێ ، یان بیکا .. وێکچوون و نێزیکیی ئەم جێناوە لەو زمانە کۆن و نوێیانەی لەگەڵ کوردیدا خزمایەتییان هەیە ، دەبینرێ . بەوێنە : لە ئاوێستادا ((کە)) ؛ لە فارسیی کۆن و هیندیی کۆندا ((کەیە)) ؛ لە پەهلەویدا ((کێ)) ؛ لە فارسیدا ((کە)) ؛ لە بلووجیدا ((کێ / کە)) ... یە .

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووی (چ لە زمانی ئەدەبی و چ لە بەشە دیالێکتەکانی موکریان و سۆراندا) چۆن لە زوودا تەنیا فۆرمی (کێ) بەکاردەهێنرا ، ئەمڕۆش بەهەمان چەشن هەر فۆرمی (کێ) بەکاردەهێنرێ .

لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورووی ئەگەرچی هەردوو شێوەی (کێ)یش و (کی)یش هەیە ، بەڵام (کی) زۆرتر بەکاردێنرێ . هەرچی (کێ)یە پتر لە دۆخی تیاندا دەبینرێ .

٢ـ چی /چ / چە :

ئەم جێناوە بۆ پرسیار لە شت و هۆی ڕووداو بەکاردێنرێ .

لە ناوچەی سلێمانی بە زۆری شێوەی (چی) دەوترێ و کەمێ جاریش (چ) . لە ناوچەی خانەقین و سنە و کرماشان .. (چە) دەڵێن . لە بەشە دیالێکتی موکریان و سۆران و دیالێکتی کرمانجیی ژوورووی (چ) باوە ، بەڵام لە دۆخی تیاندا هەمیشە دەبێ بە (چی) .

ئەم جێناوە لە ئاوێستادا لە شێوەی ((چەهیە)) ؛ لە پەهلەویدا ((چی)) ؛ لە فارسیدا ((چ)) ؛ لە بلووجیدا ((چ ، چی)) ... دەبینرێ .

٣ـ کام / کامە / کێهە / کێها / کێهان / کێژان / کیشك ...

ئەم دەستە جێناوە خاوەنی یەك واتان و بۆ پرسیاری جوداکردنەوەی کەسێك یان شتێك لە نێو کۆمەڵێکدا بەکاردەهێنرێن .

لە زمانی ئەدەبیی کوردیدا فۆرمی (کام / کامە) دەبینرێ . ئەم فۆرمەش لە ئاوێستادا لە شێوەی ((کەتەمە)) و لە پەهلەویدا ((کەتام)) و لە فارسیدا ((کودام)) ... بەرچاوەدەکەوێ .

لە بەشە دیالێکتی موکریان و سۆراندا لەپاڵ بەکارهێنانی (کام / کامە)دا، فۆرمی (کێهە / کێها / کێهان)یش هەیە .

فۆرمی سەرکیی ئەم جێناوە لە دیالێکتی ژووررووی کوردیدا ((کیژان))ە و لە هەندێ ناوچەی بادینانیدا شێوەی ((کیشك)یش دەبیسترێ .

((کیژان)) لە جێناوی پرسیاری ((کی ؟)) و پێشبەندی ((ژی)) و جێناوی کەسیی ((وان))ی دۆخی تیان سازبووە ، کە واتای (کامە لە وان) دەبەخشێت .

وێنەی ئەم ((کیژان))ە لە دیالێکتی ڕۆژئاوای زمانی بلووجیدا لە شێوەی ((کوژان))دا دەبینرێ .

٤ ـ چۆن / چلۆن / کوو /چەوا(ن) / چاوا(ن) .

ئەم جێناوانە بۆ پرسیارکردن لە شت و لە چۆنیەتیی ڕووداو بەکاردەبرێن .

لە زمانی ئەدەبیی ئەمڕۆی کوردیدا و لە زوربەی بەشە دیالێکتەکانی کرمانجیی خواروودا ((چۆن)) فۆرمی سەرەکییە .

وێنەی ئەم جێناوە لە زمانی فارسیدا ((چوون))ە و لە پەهلەویدا ((چێگۆن))ە . کە لە جێناوی پرسیاری ((چی)) و ((گۆن)) ـ واتە ((شێوە ، وێنە ، ڕەنگ)) پێکهاتووە .

لە فۆلکلۆر و ئەدەبیاتی کۆن و زمانی ئاخاوتنی ئەمڕۆی ناوچەی موکریان و سۆراندا ((چلۆن)) فۆرمی سەرەکییە . ئەم فۆرمی ((چلۆن))ە لە بەشێکی زۆری ئەدەبیاتی کۆن و بەشێکی کەمی ئەدەبیاتی ئەمڕۆی ناوچەی سلێمانیشدا دەبینرێ .

له ناوچەی سۆران جگە لە ((چۆن)) و ((چلۆن)) ، هەروەها ((کوو))ش زۆر بەرچاودەکەوێ ، ئەمەش ڕەنگە پێوەندی بە ((کووە ـ kuwa))ی ئاوێستاییەوە هەبێ و (و ـ w) بووبێ بە (هـ ـ h) و دواییش سوابێ .

فۆرمی (/چەوا (ن ، چاوا (ن /)) سەر بە دیالێکتی کرمانجیی ژوورووە .

٥ـ کەی / کەنگێ / کەنگی / کەنگین / کەنگینێ / کەینێ .

لە ناوچەی سلێمانی و هەندێ هەرێمی دی تەنیا ((کەی)) بەکاردێنرێ . لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورودا ((کەنگێ)) و ((کەنگی)) ؛ فۆرمی ((کەنگین)) و (کەینێ))یش بەرچاودەکەون .

٦ـ کوا / کوانێ ؛ کا / کانێ .

بۆ پرسیار لە کەس و شت بەکاردێنرێن .

((کوا /کوانێ)) سەر بەدیالێکتی خواروون و ((کا / کانێ))یش سەر بە دیالێکتی ژووروون .

٧ـ کوێ / کێ / کێندەر / کوێندەرێ / کیرێ / کیدەرێ / کوێدەرێ / کوو .

بۆ پرسیاری شوێن و جێگە بەکاردێن .

لە ناوچەی سلێمانی و موکریان و هەندێ هەرێمی دیی دیالێکتی خوارووی کوردیدا تەنیا فۆرمی (کوێ) دەبینرێ . لە ناوچەی هەولێر و کۆیە و ناو شوان فۆرمی (کێ / کێندەر / کوێندەرێ) باوە . فۆرمی (کیرێ / کیدەرێ / کوێدەرێ کوو) لە ناوچە جیاوازەکانی دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا دەبینرێن

٨ـ چەند / چەن / چەنگ ...

ئەم جێناوە بۆ پرسیاری ئەندازە و ژمارە ... بەکاردێ . (چەند) لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا وەك جێناوی پرسیار و جێناوی چەندێتی دەبینرێ .

وێنەی ئەم جێناوە لە ئاوێستادا ((چڤەتت)) ؛ لە فارسیی کۆندا ((چیەنت)) ؛ لە پەهلەویدا ((چەند))ە.

لـه بەشـە دیـالێکتی سـلێمانیدا شـێوەی ((چـەن)) و ((چـەنگ))یـش بەرچاودەکەوێ .

ـ جێناوی چەندێتی ضمير الكمي Quantitative pronuon

بـ : جێناو

لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێ وشە هەن ، کە بۆ مەبەستی گەیاندنی مانای چەندێتی بەکاردێن و دەکرێ بە (جێناوی چەندێتی) ناوببرێن ، وەك :

لە کرمانجیی خواروودا :

١ـ چەند / چەندە / چەندی

٢ـ ئەوەند / ئەوەندە / ئەوەندی

٣ـ ئەمەند / ئەمەندە

٤ـ هێند / هێندە / هەند / هەندە

لە کرمانجیی ژووروودا :

چەند

هنەك / هندەك ـ (هێندێ ، هێندێك)

چقاس ـ (چەندێك)

ئەڤقاس ـ (ئەمەندە)

ئەوقاس . (ئەوەندە)

ـ جێناوی خۆیی ضمير الملكية Possessive pronoun

بـ : جێناو

وێنەی جێناوی خۆیی لە ئاوێستادا لە شێوەی (هڤە ، خوە ، خوەتۆ)دا دەبینرێ و ، لـە پەهلـەویدا لـە فۆرمـی (خـوەت)دا بەرچاودەکـەوێ و ، لـە فارسیدا بووە بە (خود)) ...

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا ئەگەرچی (خۆ) فۆرمی سەرەکیی جێناوی خۆیی‌یە بەلأم لە هەندێ بەشە دیالێکتدا شێوەی (خود)یش هەیە .

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لەگەڵ ئەوەشدا ، کە (خوە) فۆرمی سەرەکییە ، بەلأم شێوەی (خۆ) و (خوو) و (خۆن) و (خوا)یش دەبینرێن .

- جێناوی دیار ضمیر التوكيد Emphatic pronoun

بـ .: جێناو

لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا وشەکانی : (هەر ، هەرکەس ، هەرشت / هەرتشت ، هەریەك ، گشت / گشك ، هەموو / هەمی ، تەواو / تەمام ، تەڤ ...) وەك جێناوی دیار خۆیان دەنوێنن .

- جێناوی کەسیی جودا ضمير الشخصي المنفصل
Personal pronoun

= جێناوی کەسیی جوێ ؛ جێناوی کەسیی سەربەخۆ

بـ : جێناو

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروی کوردیدا دوو دەستە جێناوی کەسیی جودا هەیە ، کە ئەوانیش بەپێی دۆخی ڕاستەوخۆ (Direct case) و دۆخی تیان (Oblique case) دابەش دەبن :

ژمارە	کەس	دۆخی ڕاستەوخۆ	دۆخی تیان
تاك	یەکەم	ئەز	من
	دووەم	تو	تە
	سێیەم	ئەو	ئەوێ ، وێ (بۆ مێ)
			ئەوی ، وی (بۆ نێر)
کۆ	یەکەم	ئەم	مە
	دووەم	هوون	وە
	سێیەم	ئەو ، ئەوان	ئەوان ، وان

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووردا یەك دەستە جێناوی کەسیی جودا هەیە و پێوەندیی بە دۆخەوە نییە .

لە ئاخاوتنی ئەمڕۆی سلێمانی و زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردیدا جێناوەکانی کەسیی جودا ئەمانەن :

ژمارە	کەس	جێناو
تاك	یەکەم	من
	دووەم	تۆ
	سێیەم	ئەو
کۆ	یەکەم	ئێمە
	دووەم	ئێوە
	سێیەم	ئەوان

لە ئاخاوتن و فۆلکلۆری بەشە دیالێکتی موکریان و سۆراندا جێناوی کەسیی جودا بەشێوەییێکی سەرەکی دوو فۆرمی هەیە . یەکێکیان بە (ئە

ـەست پێدەكات و ئەوی دییان بە بێ (ئە) . بوونی ئەو دوو فۆرمەش لەو بەشە دیالێكتانەدا پێوەندی بە دۆخەوە نییە :

ژمارە	كەس	سەرەتا بە(ئە)	سەرەتا بە بێ (ئە)
تاك	یەكەم	ئەمن	من
	دووەم	ئەتۆ ، ئەتوو	تۆ ، توو
	سێیەم	ئەو	وی
كۆ	یەكەم	ئەمە	مە
	دووەم	ئەنگۆ	نگۆ
	سێیەم	ئەوان	وان

- جێناوی كەسیی جوێ

بـ .: جێناوی كەسیی جودا

- جێناوی كەسیی سەربەخۆ

بـ .: جێناوی كەسیی جودا

- جێناوی كەسیی لكاو ضمیر الشخصي المتصل

Enclitic pronoun

بـ .: جێناو

جێناوی لكاو لە دیالێكتی خوارووی كوردیدا لە ڕووی هێزەوە دوو جۆرە :

١ـ جۆری یەكەم :

ئەم جۆرە ئەو جێناوانەن ، كە لە ڕابوردووی تێپەڕدا بەكاردێن ، وەك :

ژمارە	کەس	جێناو	نموونە
تاك	یەکەم	م	ناردم ، فرۆشتم ، خواردم ، نووسیم ..
	دووەم	ت	ناردت ، فرۆشتت ، خواردت ، نووسیت ..
	سێیەم	ی	ناردی ، فرۆشتی ، خواردی ، نووسی ..
کۆ	یەکەم	مان	نووسیمان ، فرۆشتمان ، خواردمان ، نووسیمان ..
	دووەم	تان	ناردتان ، فرۆشتتان ، خواردتان ، نووسیتان
	سێیەم	یان	ناردیان ، فرۆشتیان ، خواردیان ، نووسییان

٢ـ جۆری بیّهێز :

ئەوانەن کە لە ڕابوردووی تێپەڕدا دەردەکەون و بەدوا ڕانەبوردووی تێپەڕ و تێنەپەڕدا دێن . وەك :

أـ ڕابوردووی تێنەپەڕ :

ژمارە	کەس	جێناو	نموونە
تاك	یەکەم	م	نوستم ، چووم ، مردم ، گەڕام
	دووەم	ی(یت)	نوستی(یت) ، چووی(یت) ، مردی(یت) ، گەڕای(یت) .
	سێیەم	Ø	نوست ، چوو ، مرد ، گەڕا ...
کۆ	یەکەم	ین	نوستین ، چووین ، مردین ، گەڕاین ...
	دووەم	ن	نوستن ، چوون ، مردن ، گەڕان ...
	سێیەم	ن	نوستن ، چوون ، مردن ، گەڕان

ب ـ ڕابوردووی تێپەڕ :

ژمارە	کەس	جێناو	نموونە
تاك	یەکەم	م	دەنێرم ، دەفرۆشم ، دەخۆم ، دەنووسم ..
	دووەم	ی (یت)	دەنێری (یت) ، دەفرۆشی(یت) ، دەخۆی (یت) ، دەنووسی (یت) ..
	سێیەم	یٚ (یٚت) ا (ات)	دەنێرێ(یٚت) ، دەفرۆشێ(یٚت) ، دەخوا (ت) ، دەنووسێ (یٚت) ..
کۆ	یەکەم	ین	دەنێرین ، دەفرۆشین ، دەخۆین ، دەنووسین .
	دووەم	ن	دەنێرن ، دەفرۆشن ، دەخۆن ، دەنووسن .
	سێیەم	ن	دەنێرن ، دەفرۆشن ، دەخۆن ، دەنووسن .

ج ـ ڕانەبوردووی تێنەپەڕ :

ژمارە	کەس	جێناو	نموونە
تاك	یەکەم	م	دەنووم ، دەچم ، دەمرم ، دەگەڕێم ...
	دووەم	ی(یت)	دەنووی (یت) ، دەچی (یت) ، دەمری(یت) ، دەگەڕێی (یت)...
	سێیەم	یٚ(یٚت)	دەنویٚ (یٚت) ، دەچیٚ(یٚت) ، دەمریٚ(یٚت) ، دەگەڕیٚ(یٚت)...
کۆ	یەکەم	ین	دەنووین ، دەچین ، دەمرین ، دەگەڕێین ..
	دووەم	ن	دەنوون ، دەچن ، دەمرن ، دەگەڕێن ...
	سێیەم	ن	دەنوون ، دەچن ، دەمرن ، دەگەڕێن . ..

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا دەستەی یەکەمی ئەو جێناوانە بەرچاو ناکەون و تەنیا دەستەی دووەم دەبینرێ ، کە ئەوانیش لەم شێوەیەی خوارەوەدا خۆیان دەنوێنن :

ژمارە	کەس	جێناو
تاک	یەکەم	م
	دووەم	ی
	سێیەم	Ø ، ە
کۆ	یەکەم	
	دووەم	ن
	سێیەم	

- جێناوی گەیەنەر

ب ـ : جێناوی لێکدەر

- جێناوی لێکدەر ضمیر الوصل Conjunctive pronoun

ب : جێناو

لە زمانی ئینگلیزیدا وشەکانی (Who , Whose , Whome) بە جێناوی لێکدەر دانراون . ئەوجۆرە وشانە لە ئینگلیزیدا سەربەخۆییان هەیە و لابردنیان مانای ڕستە دەگۆڕێ .. هەرچی ئەو زمانەوانە کوردانەن ، کە (کە) و (ی)یان لە کوردیدا بە جێناوی لێکدەر لە قەڵەم داوە ، بیریان لەوە نەکردووەتەوە ، کە ئەمانەی ئێمە سەربەخۆیی تەواویان نییە .. بەوێنە ئەگەر لە ڕستەی ((من کە بۆ ئازادی بجەنگم ، لە مەرگ ناترسم))دا دەشێ (کە) لابرێ و هیچی ئەوتۆش لە ڕستەکە ناگۆڕی ، واتە ـ هەبێ و نەبێ ، واتا و مەبەست هەریەکە ... بۆیە دەتوانین بڵێین لە زمانی کوردیدا جێناوی لێکدەر نییە .

- جێناوی نادیار   ضمیر مستتر

Indefinite (Hidden) pronoun

بـ : جێناو

وشــەکانی (یــەکێك ، کەســێك ، هێندێــك ، شــتێك ، تشــتەك ، هنــەك / هندەك ... و هەندێکی دی) لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا وەك جێناوی نادیار بەکاردەبرێن .

- جێناوی نەفی   ضمیر النفي   Negative pronoun

بـ .: جێناو

لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا بە شێوەیێکی سەرەکی (هیچ ، چ) وەك جێناوی نەفی بەکاردێن و زۆرجاریش وشەی (کەس / کەسیْ / کەسێك ؛ شت / شتیْ / شتێك ؛ یەك / یەکیْ / یەکێك)یان لەگەڵ دیْ .

هەرچەندە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا (هیچ ، چ) وەك جێناوی نەفی دەبینریْ ، بەڵام وشەکانی (تو ، قەت) کە بە مانای (هیچ) دێن ، زۆرتر لە کاردان .. لەگەڵ (تو ، قەت)یشدا ، زۆرجار وشەی (کەس / کەسەك ، تشت / تشتەك ..) دێت .

- جێناوی نیشانە   ضمیر الاشارة

Demonstrative pronoun

= جێناوی ئاماژە

بـ .: جێناو

لە زمانی ئاوێستادا ((تە ئەێتە ، ئەێم)) (ئەم ، ئەمە) ؛ ((هاو ، ئەڤە)) (ئەو ، ئەوە) و لە زمانی سانسکریتیدا ((تا ، ئینا ، ئەیام)) ؛ ((ئەوساو))

(ئەو ، ئەوە) جێناوی نیشانەن ... لە ئاوێستاش و سانسکریتیشدا زۆری ئەو جێناوانە ژمارە و جنس و دۆخیان هەیە .

لە زمانی پەهلەویدا ((ئێن ، ئێ (ت))) (ئەم ، ئەمە) ؛ ((ئان ، ئۆی)) (ئەو ، ئەوە)) جێناوی نیشانەی سەرەکین و جاروبارەش ((ئیم)) (ئەم ، ئەمە) بەرچاودەکەوێ ... جێناوی ((ئۆی)) (ئەو ، ئەوە) فۆرمی کۆی هەیە .. ((ئۆشان)) (ئەوان ، ئەوانە) . لت هەندێ حاڵەتدا جێناوی ((ئێـ (ت))) (ئەم ، ئەمە)یش (ئاتە / ئەشان)) (ئەمان ، ئەمانە) فۆرمی کۆیەتی . هەرچی جێناوی ((ئێن)) (ئەم ، ئەمە) و ((ئان)) (ئەو ، ئەوە)یە فۆرمی کۆیان نییە .. تێکڕای جێناوەکانی نیشانەی زمانی پەهلەوی دۆخیان نییە .

لە زمانی فارسیدا ((این)) و ((آن)) جێناوی نیشانەن . ((این)) بۆ نزیك و ((آن)) بۆ دوورە ، ئەم دوو جێناوە ئەگەر بۆ کەس بن لە حاڵەتی کۆدا دەبنە (اینها ، آنها)) .

جێناوەکانی نیشانە لە زمانی کوردیدا وێڕای نێزیکی شێوەیان لەگەڵ جێناوەکانی نیشانەی ئەو زمانانەی خزمایەتییان لەگەڵیان هەیە ، لە ڕووی بەکارهێنانیشەوە زۆر وێکدەچن .

لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا (ئەم ، ئەمە ، ئەمان ، ئەمانە) و (ئەو ، ئەوە ، ئەوان ، ئەوانە) جێناوی نیشانەن . کۆمەڵی یەکەمیان ـ واتە (ئەم ، ئەمە ، ئەمان ، ئەمانە) بۆ نێزك و کۆمەڵی دووەمیان ، واتە ـ (ئەو ، ئەوە ، ئەوان ، ئەوانە) بۆ دوور بەکاردێن ... هەرچی (ئەم ، ئەمە)ی کۆمەڵی یەکەم و . (ئەو ، ئەوە)ی کۆمەڵی دووەمە تاکن و بە یاریدەی (ان)ی کۆ بوونەتە ئەمان ، ئەمانە) و (ئەوان ، ئەوانە)ە و جێناوی نیشانە سازبووە .

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا (ئەڤ ، ئەڤە ، ئەڤان ، ئەڤانە) و (ئەو ، ئەوە ، ئەوان ، ئەوانە) جێناوی نیشانەن . لەم دیالێکتەشدا ، هەروەك لە دیالێکتی خواروودا کۆمەڵی یەکەمیان ، واتە (ئەڤ ، ئەڤە ، ئەڤان ، ئەڤانە) بۆ نزیك و کۆمەڵی دووەمیان ، واتە (ئەو ، ئەوە ، ئەوان ، ئەوانە) بۆ دوور

بەکاردێن . هەرچی (ئەڤ ، ئەڤە)ی کومەڵی یەکەم و (ئەو ، ئەوە)ی کومەڵی دووەمە تاکن و بە یارمەتی (ان)ی کۆ بوونەتە (ئەڤان ، ئەڤانە) و ئەوان ، ئەوانە) و جێناوی نیشانەی کۆ سازبووە .

- جێناوی هاوبەشی الضمير المتبادل
Peciprocal pronoun

بـ .: جێناو

لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا وشەی (یەکتر) جێناوی هاوبەشی هەرە دیار و چالاکە . ئەم جێناوە لە ژمارەی (یەك) و ئاوڵناوی (تر) سازبووە .

لە هەندێ ناوچەی کرمانجیی خوارووودا هەروەها وشەی (یەکدی) و (یەکدوو)ش وەك جێناوی هاوبەش بەدی دەکرێن . ئەم دوو فۆرمەش دیسان لە ژمارەی (یەك) و ئاوەڵناوی (دی ، دوو) ـ کە لە (دن)ەوە کەوتوونەتەوە ـ پێکهاتوون .

لە دیالێکتی ژووروی کوردیدا دوو فۆرمی (هەڤ) و (هەڤدو) باون .

- جێناوی هەیی الضمير العاكس Relative pronoun

بـ .: جێناو

جێناوی هەیی ئەو جێناوەیە ، کە خۆیەتی (تملك) ڕادەگەیەنێ .

لە زمانی پەهەلەویدا (ئی) جێناوی هەیی بووە و هەروەها کاری ئیزافەی بەجێهێناوە ـ واتە یاریدەی دانەپاڵ یەکتری دیارخەر و دیارخراوی داوە .

جێناوی هەیی کە لە ئاوێستادا (یە / یا) ، (یەت / هیەت) بوو لە هەمان کاتدا وەك نیشانەی پێکەوەبەستنی دیارخەر و دیارخراو خۆی نواندووە .

وێڕای تایبەتێتی هەندێ بەشە دیالێکت ، ئەوە دەمێنێتەوە کە لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا (هی / ئی) فۆرمی سەرەکیی جێناوی هەیی‌یە .

هەرچەندە وشەی (هی / ئی) لە تێکستی کۆن و ونوێی کوردیدا بە شێوەیێکی سەرەکی وەك جێناوی هەیی بەرچاودەکەوێ ، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا دەبینرێ ، کە دیارخەر و دیارخراوی پێکەوە بەستووە ـ واتە دەوری ئیزافەی بینیوە .

لە ئاخاوتن و نووسینی زوو و ئەمڕۆی سلێمانیدا فۆرمی زۆر باوی ئەو جێناوە (هی)یە.

لە ناوچەکانی موکریان و سۆران ئەگەرچی دیسان هەر فۆرمی (هی) باوە ، بەڵام فۆرمی (ئی)یش زۆر بەرچاو دەکەوێ ... لە هەندێ شوێنیش فۆرمی (هین) بەکاردێنرێ ، وەك کە دەوترێ : ئەو خانووە هین تۆیە .

جێناوی هەیی لە دیالێکتی ژووروی کوردیدا بەپێی جنس دەگۆڕێ : (یێ ـ yê) بۆ نێر و (یا ـ ya) بۆ مێ بەکاردێنرێ

ـ جێنشینی العلاقة العمودیة ، العلاقة الرأسیة Paradigmatic

بـ: رێزمانی بناغەگر

ـ چ ـ

چاوگ المصدر Infinitive

چاوگ یان فۆرمی دیارنەخراو ئەگەرچی پێکهاتن و تایبەتێتیی خۆی هەیە ، بەڵام لەگەڵ ئەوشەدا سەر بە فۆرمە گەردان نەکراوەکانی کردارە و

واتای ڕوودان ڕادەگەیەنێ بێ ئەوەی ئیشارەت بۆ پێوەندێتی بە ڕێژە یان کات یان کەس یان ژمارەوە بکات . لەم ڕووەوە چاوگ وەك ناوی مەعنەوی لە کاردایە ، بەلاّم ئەم پرۆتسێس نیشان دەدا و هەرچی ناویشە شت دیاری دەکا . چاوگ تایبەتێتی حاڵەتی کردار (ڕێژە ، کات ، کەس ، ژمارە)ی نییە ، بەلاّم ئەرکی هەمەجۆری ڕستەسازی بەجێ‌دێنێ و بەتایبەتی هەندێ ئەرکی ئەوتۆ ، کە فۆرمی گەردانکراو ناتوانێ جێ‌بەجێی بکات .

پێوەندیی هەمیشەیی چاوگ بە کردارەوە بەڵگەی وشەسازی و ڕستەسازی ئیسپاتی دەکەن : بوونی تێنەپەڕی و تێپەڕی (مردن ـ مراندن) ؛ کارا دیاری و کارا بزری (کوشتن ــ کوژران) ؛ دیاریکردنی بە هۆی ئاوەڵکردارەوە (خێرا ڕۆیشتن) و بەرکار وەگرتن (ئاوخواردنەوە)... هتد . لە باری ڕستەسازی‌یشەوە چاوگ دەتوانێ وەك ئەندامی سەرەکیی ڕستە و وەك تەواوکەر خۆی بنوێنێ .

تایبەتێتیی ناویی چاوگ لەوەدا دەردەکەوێ ، کە چاوگیش بەهەمان چەشنی ناو نیشانەی ناسیاوی وەربگرێ : (مردنەکەی باوکت بووە مایەی خەم و پەژارەی هەموان) ؛ (ئەوە چۆن هاتنێك بوو ؟) ... لەگەڵ پێشبەند و پاشبەنددا دێت (لە ڕۆیشتندا ئاگات لە خۆت بێ) ... وەك دیارخراو و دیارخەریش دێ و نیشانەی ئیزافەی دەچێتە سەر : (هاتنی ئازاد بێ‌مەبەست نەبوو) ... لە ڕستەشدا وەك نیهاد خۆی دەنوێنێ : (خوێندن کەڵکی زۆرە)و دەوری تەواوکەری ڕاستەوخۆ (بەرکار) دەبینێ : (خوێندنم تەواوکرد) و دەبێتە بەشی ناویی گوزارە : هەر خەریکی کوشتن و بڕینە)...

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و شێوی موکری و ئاخاوتنی هەندێ ناوچەی کرمانجیی خواروودا چاوگ وەك ناوی جنسی مێ خۆی دەنوێنێ .

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ئەگەر دیارخراو ناو بێ و ژمارەی تاکی جنسی مێ بێ ، نیشانەی (ـ ا) وەردەگرێ . چاوگیش کاتێ دەوری دیارخراو دەبینێ ، بەهەمان شێوەی ناو نیشانەی (ـ ا)ی جنسی مێی دەچێتە سەر .

ناوی جنسی مێ لە دۆخی تیاندا لە دیالێکتی ژووروو و هەندێ بەشە دیالێکتی خواروودا چۆن نیشانەی (ێ) وەدەرگرێ ، چاوگیش لە دۆخی ناوبراودا وەك ناو هەمان نیشانەی (ێ)ی پێوە دەلکێ .

*　　*
*

لە زمانی ئاوێستادا کردار فۆرمی تایبەتی و گشتیی چاوگی نییە . بۆ ڕاگەیاندنی واتا و ئەرکی چاوگ و فۆرمی هەمەجۆری دۆخی تیانی ناوی ڕوودان لە کاردان . لە نێو ئەو دۆخانەدا زەحمەتە بتوانرێ فۆرمێك دیاری بکرێت ، کە بووبێتە چاوگ و چووبێتە سیستەمی کردارەوە . یەکەم نیشانەی ئاسایی ئەو جۆرە دیاریکردنە ، بریتییە لە کرداری ئاراستە و ئەویش ناتەواوە : لە زمانی ئاوێستادا گەلێ لەو ناوانەی لە کردارەوە کەوتوونەتەوە ، هێزی کرداریان تێدا پارێزراوە : ((یەت بە ڤانی ئەیوی ڤەنیا (ئەبی ـ ڤەن ـ یاس) ... ئەژیم دەهاکەم)) ـ واتە (بوومە سەرکەوتوو) .

یاخود ناوی ڕوودان لە دۆخی بەرکاریدا دەبێتە تەواوکەری ڕاستەوخۆ .. وەك (ڤەیدبەم) ، (مەنثرەم) .

لەبەر ئەوە دیاریکردنی چاوگ کەم یا زۆر لە جغزی گومان و نادیاریدا دەمێنێتەوە . جا لە نێو ئەو حاڵەتانەدا ، کە پتر پشتی پێ ببەسترێ ، ئەم فۆرمانەی خوارەوەن :

١ـ فۆرمی بەرکاری ناڕاستەوخۆی ناوی ڕوودانی هەمەچەشن و بەتایبەتیش ئەوانەی (ـ تی)یان تێدایە . وەك :

(سەپتەیەی ، سوپتەیەی)

٢ـ فۆرمێکی تایبەتی ، کە ئەویش هەر لە فۆرمی بەرکاری ڕاستەوخۆوە کەوتووەتەوە ، بەڵام لە دۆخەکانی دیدا هاووێنەیان نییە و وا

بیردەکەینەوە ، حاڵەتی هەرە نیزکی‌یان لە بۆچوونمانەوە بۆ چاوگ ئەوانەن ، کە لە ڕەگی کردارەوە وەرگیراون و کۆتاییان بە (ـ دیای) هاتووە :

((جەی دیای)) (کوشتن)

((ڤۆیددیای)) (زانین)

... هتد .

چاوگ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بریتی‌یە لە قەدی کرداری ڕابوردوو و + نیشانەی (ـ ەن) : (کەرتەن)) (کردن) ؛ ((ڕەفتەن)) (ڕۆیشتن) ؛ ((گوفتەن)) گوتن) . لە ڕووی واتاوە چاوگ لە هەمان کاتدا (ناوی ڕوودان)یشە و لەبەر ئەوەشە لەگەڵ پێشبەند و پاشبەنددا بێت .

وێڕای ئەوە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا چاوگ فۆرمی کورت (بێ نیشانەی ((ـ ەن))یشی) هەیە ، کە لەگەڵ قەدی کرداردا هاوشانن . وەك : ((کەرت)) (کردن) ؛ ((گوفت)) (گوتن) ؛ ((ڕەفتن)) (ڕۆیشتن) .. ئەم جۆرە فۆرمەش بەتەنیا بەکارنایەت و لەگەڵ کرداری دی‌دا دێت .

لە زمانی موجانی‌دا چاوگ لە قەدی کرداری ڕابوردوو و نیشانەی (ـ ا) یان (ـ ان) پێك دێ ، وەك ((نێوست + ا / ان = نێوستان)) (دانیشتن) .

لە هەموو دیالێکتەکانی کۆمەڵی زمانە شوگانۆ ـ ڕووشانی‌یەکاندا چاوگ فورمی کورت و فۆرمی تەواوی هەیە . فۆرمی کورتی چاوگی زوربەی کردارەکان لەگەڵ قەدی کاتی ڕابوردووی کرداردا وەك یەکن . بەوێنە : ((نڤشت ، نەڤشت)) (نووسین) ... هەرچی فۆرمی تەواویشە بە یاردەی نیشانەی (ـ ۆو ، ـ ەو) پێك دێ ، وەك : ((نڤشتۆو ، نەڤشتەو)) (نووسین) ...

لە زمانی یازگولیامی‌دا چاوگ لە ڕەگی کاتی ئێستای کردار و نیشانەی (ـ ەژ) پێك‌دێ ، وەك : ((لەڤەژ)) (گوتن) ، ((مەرەژ)) (مردن) ...

لە زمانی ڤاخانی‌دا چاوگ بە ئیزافەکردنی نیشانەی (ـ اك) یان (ـ ن) بۆ سەر ڕەگی کاتی ئێستای کردار پێك‌دێ . وەك : ((گز + اك = گزاك))

(هەڵستان) ؛ ((جەڕ + اك = جەڕاك)) (كردن) ؛ ((ژۆی + ن = ژۆین))
(خوێندنەوە) ..

چاوگ لە زمانی بلووجیدا لە ڕەگی كاتی ئێستای كردار و نیشانەی
(ـ ەك) پێك دێ . وەك : ((گر + ەك = گرەك)) (بردن) ؛ ((ژەن + ەگ =
ژەنەگ)) (لێدان) ...

نیشانەی چاوگ لە زمانی فارسیی نوێدا ((ـ تن)) و ((ـ دن))ە و ئەگەر
(ن) لابرێ كاتی ڕابوردوو پەیدا دەبێ :

بستن ، فروختن ، زیستن ...

بردن ، كندن ، زدن ./.

لە زمانی ڕووسیدا چاوگ كۆتایی بە دەنگی (ت) یان (تی) دێ ...

* *

*

گشت چاوگێكی زمانی كوردی كۆتایی بە دەنگی (ـ ن n / in) دێت ـ
واتە لەم زمانەدا تاكە چاوگێك نییە كۆتایی بە دەنگی (ـ ن) نەهاتبێ . بەو
(ـ ن)ە دەوترێ (ـ ن)ی چاوگ . لە پێش ئەو (ـ ن)ی چاوگییەشەوە یەكێك
لەم پێنج دەنگە (ا ، ی ، وو ، ت ، د) دێت و لە ڕێزمانی چاولێكەریی
كوردیدا ، چاوگ بە ناوی ئەو دەنگانەی پێش (ـ ن) ناونراون ـ واتە :
چاوگی ئەلفی ؛ چاوگی یائی ؛ چاوگی واوی ؛ چاوگی تائی ؛ چاوگی دالی .

بەپێی فۆرمی چاوگ و پێوەندیی بنەمای ڕەگ و قەد ، دەتوانرێ كرداری
سادە بەسەر پێنج كۆمەڵدا دابەش بكرێ :

١ـ كۆمەڵی بە (ـ ان) كۆتایی هاتوو
٢ـ كۆمەڵی بە (ـ ین) كۆتایی هاتوو
٣ـ كۆمەڵی بە (ـ وون) كۆتایی هاتوو
٤ـ كۆمەڵی بە (ـ تن) كۆتایی هاتوو
٥ـ كۆمەڵی بە (ـ دن) كۆتایی هاتوو

چاولێکەری	التقليد	Imitation
چەندەکی	الكمي	Quantitative
چۆنەکی	الكيفي	Qualitative
چییەتی	الماهية	Substance

- خ -

خاڵ (.)	النقطة	Period, Full stop

خاڵ واتای کۆتایی هاتنی گوتە دەگەیەنێ . خاڵ کاتێ دادەنرێ ، کە نووسەر بە پێویستی بزانێ بەتەواوی ڕستەیەك لە ڕستەیەکی دی جیا بکاتەوە . ئەم پێناسەیە پێوەندی ڕاستەوخۆی گوتە لە ڕووی واتاوە بە دانانی خاڵەوە زۆر بە ڕوونی نیشان دەدات .

لە ڕاستیدا ، ئێمە خاڵ بۆ جیاکردنەوەی بیرێك یان واتایەك دادەنێین ، کەوا لە شێوەی ڕستەیەکی سەربەخۆدا داڕێژرابێ . کاتێ تێکستێکی وا دەخوێنینەوە کە نیشانەکانی خاڵبەندی بۆ دانراوە ، لە نووسەر چاوەڕوان

دەکەین لەو شوێنانەدا خاڵی دانابێ ، کە پێویست بکات . جا لەسەر بناغەی بوونی خاڵ حوکم دەربارەی پێوەندی و دابەش‌کردنی ڕستە و بیر و واتا لە تێکستەکەدا دەدەین .

لەگەڵ ئەوەشدا ، ئەگەر تێکستێك نیشانەکانی خاڵبەندی بۆ دانەنرابێ ، دەشێ هەرکەسە بەپێی تێگەیشتن و بۆچوونی خۆی خاڵ دابنێ .

بەم جۆرە دانانی خاڵ بەر ئەو حاڵەتانەی دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی دەکەوێ ، کەوا لە ڕاستیدا بەپێی تێگەیتشنی تێکستەکە دیاری دەکرێن ـ واتە لەسەر بناغەی مانای تێکستەکە . لەگەڵ ئەوەشدا ، ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە نووسەر لە دانانی خاڵدا ئازادە . بەوێنە ئەگەر یەکێك بێت خاڵ لە شوێنێکدا دابنێ ، کە بیر و مەبەستی تێدا کۆتایی نەهاتبێ ، بێ گومان ڕاست نییە .

خاڵ دوو ئەرك بەجێ دێنێ : سنوور لە نێوان ڕستەیەك و ڕستەیەکی دی‌دا دیاری‌دەکا و کۆتایی ڕێزمانی‌یان نیشان دەدا ــ ئەمە ئەرکی سینتاکسی‌یە. جگە لەوە خاسیەتی هەواڵ گەیاندنێکی تایبەتی نیشان‌دەدا ـ ئەمەش ئەرکی واتایی‌یە . ئەو دوو ئەرکە لەگەڵ یەك پێوەندیی هەمیشەیی‌یان هەیە .

خاڵبەندی علامات الترقيم Punction

نیشانەکانی خاڵبەندی لە نووسیندا بۆ دابەش‌کردنی تێکست لە ڕووی سینتاکس و واتاوە بەکاردەهێنرێن . با بزانین مەبەست لە دابەشکردنی تێکست لە ڕووی سینتاکس و واتاوە چی‌یە .

وتار ، نامیلکە ، کتێب دەکرێ بەسەر بەش یان فەسڵ یان بەند یان ڕستە یان پارچەکانی ڕستەدا دابەش بکرێ . لە نووسیندا ئەرکی دابەش کردنی

تێکست بەسەر ڕستەدا و ڕستەش بەسەر پارچەی جیاوازدا ئەو نیشانانە بەجێی دێنن ، کە بەناوی نیشانەکانی خاڵبەندییەوە ناسراون .

بێگومان ، ڕاست نییە وا بە فراوانی بووترێ ، کە گوایا نیشانەکانی خاڵبەندی تێکست بەسەر ڕستەدا دابەشدەکەن ، چونکە ئاخاوتنی ئێمە خۆی لە خۆیدا بریتییە لە ڕستە و ڕستەش وەسیلەی پێکهێن و سازکەری زمانە . هەرچی نیشانەکانی خاڵبەندییە تەنیا وەسیلەیەکی یاریدەدەرن بۆ نیشاندانی سنووری نێوان ڕستە و پارچەکانی ڕستە لە نووسیندا . لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین کە وا نیشانەکانی خاڵبەندی دیاریکردنی ئەو سنوورانە بەتەواوی ئاسان دەکەن .

جاری وا هەیە بەهۆی لە بیرکردن یان ڕاست دانەنانی نیشانەیەکەوە ، سەرپاکی واتای ئەوەی وتراوە دەشێوێ . بەوێنە ئەو ڕووداوە زۆر ئاشکرایە ، کە ساڵی ١٨٦٥ لە ئەمەریکا کاتی لە چاپدانی ئیستیمارەی گومرگ ، چەند خاوەن کارگەیەکی ئینگلیز بۆیان هەڵکەوت ڕاستکەرەوەکانی چاپخانە بکڕن بۆ ئەو مەبەستەی لە ئیستیمارەکاندا شوێنی ڕاستەقینەی کۆمایەك بگۆڕن . بەهۆی ئەو جێگۆڕینەی کۆماکەوە ئەندازەی باجی پلێتە ئاسن وەك باجی ئاسنی خاوی لێهات . ئەو هەڵەی چاپە (ڕاستتر ئەو فێڵە) تەنیا دوای حەڤدە ساڵ هەستی پێکرا . ئەمەریکا لەو ماوەیەدا لە دەستکەوتی باجی گومرگدا ٤٩٩٥٥٧٦٦ دۆلاری لە کیس چوو .

بێگومان ئاواز و خاڵبەندی پێوەندییان لەگەڵ یەکتر هەیە . هەروەها چۆن ئاواز یاریدەی ڕاست دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی دەدات ، هەر بەوچەشنە یاریدەی باش تێگەیشتنی مەبەستیش دەدات .

ئاواز و خاڵبەندی دوو منداڵی یەك باوکن . چ ئەم و چ ئەو یاریدەی نیشاندانی پێوەندیی ڕێزمانی لە نێوان ڕستەکان و پارچەکانیاندا دەدەن و واتای دەقەکە دەردەخەن . بەڵێ دەق بەبێ نیشانەکانی خاڵبەندی مانای ونابێ ، هەر بەو چەشنەش بەبێ ئاوازیش . ئەگەرچی دەکرێ چەند

ڕستەیەك بە بێئاواز بوترێ ، بەڵام جوانی و جەوهەری نامێنێ و تێگەیشتن لێی زەحمەت دەبێ . بێگومان ، قسە نابێ لە ئاواز بێبەش بکرێ ، چونکە ئاواز جەوهەری قسەیە . تێکستی بێخاڵبەندیش وەك قسەی بێئاوازە .

لە ڕووی شێوەی دەربڕینەوە دوو جۆر دابەشکردنی وتە هەیە : دابەش کردنی وتەی ئاخاوتن و دابەشکردنی وتەی نووسراو . ئەم دوو دابەشکردنەش وێك ناچن و تەنیا یەك گرتنەویەکی دیاریکراو لە نێوانیاندا هەیە .

ئاخاوتن خاوەنی تایبەتێتی ڕاوەستانە لە نێوان بەدەمدا هاتنی وشەکاندا (بێگومان نەك دوای هەموو وشەیەك) . ئێمە کاتێ دەدوێین بۆ دیاریکردنی مەبەست . وشەکان لە گروپدا پێکەوە دەبەستین و لە نێوان گروپەکاندا کەم یان زۆر ڕادەوەستین . بەوێنە کە دەڵێین : (کوڕە هەژارێك / لە بازاڕی گەورە/ سواڵی دەکرد) ، ئەوە ئەم ڕستەیە لە تەلەفوزکردندا بەسەر سێ گروپی واتاداردا دابەش دەبێ . پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین گروپی واتادار کە لە زانستی زماندا (Syntagma)ی پێدەڵێن ، دەلوێ لە یەك وشە پێکهاتبێ ، وەك : (بێگومان / ئەو خاوەن سۆزە) ؛ (بەڵێ / تۆم خۆش دەوێ). یاخود دەشێ ڕستەیەکی سەرلەبەر بریتی بێ لە یەك سینتاگمە ، بەوێنە : (ڕزگاریی کورد و کوردستانم دەوێ) ...

جۆرەکەی دی دابەشکردن ، دابەشکردنی نووسینە . لێرەدا شێوازی دابەشکردن بە چەشنێکی ترە . لە نووسیندا بە نیگار گروپەکان جیادەکرێنەوە ، نەك بە ئاوازی دەربڕین . ئەگەرچی ئەمیش هەر پارچەی واتاداری ئاخاوتنمانن ، بەڵام دابەشکردنیان لەسەر بناغەی پێکهاتنی ڕێزمانی ڕستە دامەزراوە .

نیشانەکانی خاڵبەندی لە دەستووری نووسینی کوردیدا بۆ دەست نیشانکردنی شوێنی ڕاوەستان نین . لە بناغەی خاڵبەندیماندا پێکهاتنی ڕێزمانی ڕستە سەرەکییە . نیشانەکانی خاڵبەندی هەروەها دەتوانن

مەبەستی دی بگەیەنن ، ئەویش بەتایبەتی نیشاندانی واتای گوتەیە . بەوێنە نیشانەی پرسیار واتای پرسیاری ڕستە دەست نیشان دەکا .

لە هەندێ باردا نیشانەکانی خاڵبەندی پێوەندی واتایی لە نێوان پارچەکانی گوتەدا دەست نیشان دەکەن . بەوێنە :

١ـ من قیژاندم ، ئەوان ڕایان کرد . (لە گێڕانەوەی باسەکەدا ژماردنی ڕووداو ڕەچاوکراوە) .

٢. من قیژاندم ـ ئەوان ڕایان کرد (ئەوان ڕایانکرد، چونکە من قیژاندم) .

٣ـ من قیژاندم : ئەوان ڕایان کرد . (من قیژاندم ، چونکە ئەوان ڕایانکرد).

بەو چەشنە نیشانەکانی خاڵبەندی بەر لە هەر شت دەوری دابەشکرنی تێکست بەسەر ڕستەدا لە ڕووی واتاوە دەبینن . وێڕای ئەوە ، هەروەها دەتوانن واتای گوتە دەست نیشان بکەن ، یان پێوەندی پارچەکانی گوتە دیاری بکەن .

لە کۆتاییشدا حاڵەتی وا هەیە ، کە نیشانەکانی خاڵبەندی بۆ دیاریکردنی ئاوازی گوتە بەکاردەهێنرێ .

خاوەنێتی	التملك ، الملكي	Possessive
خواز	الارادة	Volition

خوازە

بـ . : میتافۆر

خوازەکی	الارادي	Voluntary

خواستن

بـ . : میتافۆر

خول — دورة — Cycle

= سووڕ

خۆگۆڕ — تنوع — Variation

= شێوەگۆڕ

خۆیەکی — الذاتی — Subjective

خێرانی — السرعة — Quickness

بـ : ئاواز

داخوازی — الطلب ، حالة التمنی — Subjunctive

دارِشتن — الأشقاق — Derivation

داغ — الوصمة — Stigma

دانە — وحدة — Unit

داوەدەنگ

بـ . : دەنگەژێ

دەرەکی — الخارجی — Outsider , Stranger

دەربڕین

ب . : تەلەفوزکردن

دەروو | المخرج | Place of articulation

دەستەواژە

= فرێزی بەرەڵلاً

ب . : فرێز

دەستوور

ب .: ڕێزمان

١ـ دەم | الفم | Mouth

= ١ ـ زار

٢ـ دەم

ب . : کات

ـ دەمنووقاندن | الاطباق | Velarization

بزووتنەوەی بەشی پشتەوەی زمان بۆ دیوی ئاسمانەنەرمە ، وتنێکی پێچەوانەی تەواوکەر دێنێتە ئارا و بەمە دەوترێ (Velarization) .

دەنگ | الصوت ، الصوت اللغوي | Phone

= دەنگەزمانی

- دەنگی چەندەکی	الصوت الكمي	Lautquantitaten

ئەو دەنگانەن ، هەرچەندە دەوترێن ، بەڵام مانا ناگۆڕن و وشە لە یەك جوداناکەنەوە

- دەنگی چۆنەگی	الصوت الكيفي	Lautqualitaten

بەو دەنگانە دەوترێن ، کە مانا دەگۆڕن و وشەیێك لە وشەیێك جودادەکەنەوە .

دەنگەزمانی

بـ .: دەنگ

دەنگەژێ	**الاوتار الصوتية**	Vocal gords

= ژێدەنگ ، داوەدەنگ

دەنگەگۆڕکێ	**الابدال**	Replacement

دەنگەگۆڕکێ بریتییە لەوەی دەنگێك جێگەی دەنگێکی دی بگرێتەوە بێ ئەوەی کار بکاتە سەر گۆڕینی واتا .

دەنگێکی وشەیێك لە ئاخاوتنی هەندێ کەسدا دەگۆڕێ بە دەنگێکی دی لە ئاخاوتنی کەسانی دیدا بێ ئەوەی ئەم گۆڕانە ببێتە هۆی گۆڕانی واتای وشەکە . بە واتاییێکی دی ، هەمان وشە لە دوو فۆرم یان زیاتردا دەبینرێ ، بەهەمان واتا دیسانەوە هەندێ جار دوو فۆرمی وشەکە لە یەك ژاردا هەن ، جاری واش هەیە هەر فۆرمەی لە زارێکی تایبەتیدا بەکاردێ .

بە کورتی ئەمە ئەو حاڵەتە دەگەیەنێ ، کە لە وشەیەکدا دوو دەنگی جیاواز بەیەك بگۆڕرێنەوە و کارنەکەنە سەر واتای وشەکە ... ئەم دیاردەیەش لە زمانی کوردیدا یەکجار بەربڵاوە و لەم شێوانەی خوارەوەدا دەبینرێ .

١ـ کۆنسۆنانت بە کۆنسۆنانت . بەوێنە :

د > ئ : دەڕۆم > ئەڕۆم ... دەمزانی > ئەمزانی ...

د > ی ـ y : بادان > بایان   لە دنیادا > لە دنیایا

د> ت : نەوەد > نەوەت .. کرد > کرت

و < > ف : حەوت < > حەفت ... مزگەوت < > مزگەفت

و < > م : نیو < > نیم ... داوێن < > دامێن

و < > ڤ : ئاو < > ئاڤ   چاو < > چاڤ

خ < > غ : باخ < > باغ .. خونچە < > غونچە

...

٢ـ بزوێن بە بزوێن . وەك

ێ < > ا : پێ < > پا ... نێو < > ناو

ێ < > ە : پێوەندی < > پەیوەندی ... پێچە < > پەچە

ا < > ە : جێگا < > جێگە ... ڕێگا < > ڕێگە

وو < > ۆ : بووەتە < > بۆتە ... چووەتە < > چۆتە

٣ـ بزوێن و دیفتۆنگ :

وو < > وێ : خوون < > خوێن

ێ < > وێ : خێ < > خوێ

وو < > وی : سوور < > سویر

ـ دەنگەگۆڕکێی بزوێن بە بزوێن

ب . : دەنگەگۆڕکێ

ـ دەنگەگۆڕکێی بزوێن و دیفتۆنگ

بـ . : دەنگەگۆڕکێ

ـ دەنگەگۆڕکێی کۆنسۆنانت بە کۆنسۆنانت

بـ . : دەنگەگۆڕکێ

دەنگبڕان	الحبسة	Aphasia

دەنگناسی

بـ . : فۆنەتێك

دەنگسازی

بـ . : فۆنۆلۆژی

ددان	الأسنان	Teeth
ـ ددانی بانین	الأسنان العليا	Upper teeth

ـ ددانی خوارەوە

بـ .: ددانی ژێرین

ـ ددانی ژێرین	الأسنان السفلى	Lower teeth

= ددانی خوارەوە

ـ ددانی سەرەوە

بـ .: ددانی بانین

دروست نووسی

بـ .: رێنووس

درێژی **الطول** Length

دژەکردار **رد الفعل** Reaction

دژواتا **الاضداد** Antonym

دواگر **میل ، نزعة** Proclitic

له زوربەی زمانانداوشه گرنگەکان ، بەتایبەتی ناو ترپەیێکی سەربەخۆ پێك دێنن و هێزی فەرهەنگی و رستەیی خۆیان هەیە ، ئاوەڵکردار و جێناو و ژمارە و پێشبەند و نیشانە و ئامرازی بەستن و هەندێ ئامرازی دی لە پێشەوە بە وشە گرنگەکەوە دەبەسترێن ، کەوا لەم حاڵەتدا نەك تەنیا خاوەنی هێزی وشەیی‌یە ، بەڵکو خاوەنی هێزی رستەیی‌یشە : (بەهاری کوردستان ؛ دوو رۆژ ، بێ منداڵ ...) . ئەو جۆرە وشانە ، کە هێز لە دەست دەدەن و خۆیان بە وشەکەی دی‌یەوە دەبەستنەوە ، پێیان دەوترێ دواگر .

دۆخ **الحالة** Case

دووخاڵ (:) النقطتان Colon

لە زۆر دۆخدا ، باری واتا ، دانانی دووخاڵ دیاری دەکات . بەوێنە لە سنووری ڕستەدا کاتێ دووخاڵ لە بریتی کۆما دادەنرێ ، کە ڕستەی دووەم ئەو هۆیە نیشان بدا ، کە لە ڕستەی یەکەمدا باسی هاتووە ، یاخود کاتێ ڕستەی دووەم ناوەرۆکی ڕستەی یەکەم (یان یەکێك لە ئەندامەکانی ڕستەی یەکەم) ئاشکرادەکات ؛ یاخود کاتێ ڕستەی دووەم ، ڕستەی یەکەم تەواو دەکات .

بۆ نموونە :

مامۆستایان ئەیانەوێ :
هەتاوی کورد زوو دەرکەوێ ،
ڕێی بیر بۆ مێشکمان خۆش کەن ،
زمانمان بە کوردی گۆش کەن ..

(گۆران ، ل٣١١)

بازاڕی قەلاّ پڕبوو لە خەڵك : لە دەشتەکی و کۆچەر ، لە ئازربایجانی و خەڵکی وانێ ، لە خەڵکی وڵاتی ئاسۆریان و لە خەڵکی زۆر ناوچەی دیکەش .

(دمدم ، ل ٢٦)

وتم : ئاوێکی ڕەحمەت ، گەییە ڕۆحم ئاگری فیرقەت
وتی : لەم دۆزەخە زەحمەت کە دەر بێ هەرکەسی تێکەوت

(مەحوی ، ل٨٥)

ئەگەر نووسەر نەیەوێ پێوەندی ڕوونکردنەوە دەستنیشان بکات ، ئەوە لەو حاڵەتانەدا بۆی هەیە کۆما دابنێ . وەك :

... بە پێچەوانەی ئەوەوە کە مامۆستا عەلائەددین سەجادی دەیڵێ ، مەحوی شاعیرێك نەبووە زۆر لە خۆی بکا بۆ شیعر وتن .

(مەحوی ، ل بیست‌ونۆ)

وەك بینیمان ، دانانی دوو خاڵ لە سنووری ڕستەدا پێوەندی بە واتاوە هەیە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە وەنەبێ لەگەڵ ئەوە ناکۆکی پەیدا بکات ، ئەگەر بڵێین دانانی دوو خاڵ پێوەندی بە پێکهاتنی ڕێزمانی ڕستەشەوە هەیە . دووخاڵ کە شایەتی خاسیەتێکی دیاریکراوی پێوەندی واتایی نێوان ڕستە دەدا ، لە هەمان کاتدا سنوورەکانی ڕستەش نیشان‌دەدات .

دوودڵی

ب .: گومان

دووکەوانە ( ) القوسان Brackets

دەشێ پارچەیەکی ڕستە ، یان ڕستەیەکی سەرلەبەر ، یان چەند ڕستەیەك لە نێو دووکەوانەدا دابنرێ .

دووکەوانە نیشانەیەکی واتایی‌یە . بە زۆری سەرنجی تەواوکەری واتا و ڕوونکردنەوەی هەمەجۆرە دەخرێنە نێو دوو کەوانەوە . لەگەڵ ئەوەشدا ، کە بەکارهێنانی نیشانەی دووکەوانە لە پلەی یەکەمدا بەندە بە واتاوە ، بەڵام وەك ئا . م . پیشکۆڤسکی ڕادەگەیەنێ ، ڕاست نییە وا دابنرێ کە دووکەوانە ((هیچ مانایەکی ڕێزمانی نییە)) . خۆ ناشێ هەر پارچەیەکی ڕستە بخرێتە نێو دووکەوانەوە . تەنیا ئەو پارچانە دەخرێنە نێو دووکەوانەوە کە نەك هەر لە ڕووی واتاوە ، بەڵکو لە ڕووی ڕێزمانیشەوە دیاری دەکرێن .

واش بووە بە باو کە ئەو پارچەیەی ڕستە یان ئەو ئەندامەی ڕستە دەخرێتە نێو دووکەوانەوە ، کە وا لە باری ڕێزمانەوە کەمتر پێوەندی بە

ئەندامەکانی تری ڕستەکەوە هەیە . هەروەها ئەو حاڵەتەش بەدی دەکرێ ، کە ئەندامی پێویست و گرنگی ڕستە لە نێو دووکەوانەدا دادەنرێ ..

لە نووسینی کوردیدا زۆر جار ناوی تایبەتی (ناوی مرۆڤ و چیا و ڕووبار و شار و دێ و وڵات و میللەت ...) ، بەتایبەتی هی بێگانە لە نێو دووکەوانەدا دەبینرێ . وەك ئاشکرایە لە نووسینی لاتینیدا ئەوجۆرە وشانە بە پیتی گەورە دەست پێدەکەن و بەمە سەرنجی خوێنەریان بۆ ڕادەکێشرێ . هەرچی پیتەکانی عەرەبییە لە ڕووی گەورەیی و بچووکییەوە وەك یەکن ، لەبەر ئەوە دەرخستنی ئەو چەشنە ناوانە بە ئەلفوبێکە جێبەجێ ناکرێ . جا لەبەر ئەو هۆیە و هەندێ هۆی دی لەگەڵ نووسینی کۆن و نوێی کوردیدا ئەو جۆرە وشانە خراونەتە نێو دووکەوانەوە .. لە ((تێگەیشتنی ڕاستی))دا ئەو دیاردەیە نەك هەر زۆر بەرچاو دەکەوێ ، بەڵکو شارەزایانەش مامەڵەی لەگەڵ کراوە .

چەند نموونەیەك :

١ـ (سیبریا) و (فلندا) و (اوکرانیه) لە هرای روسیه استفادەیانکر ... (ژ ٣ ، ل ١ . س ١ ، د١٦) .

٢ـ معاهدەکان لە (پاریس) و (لوندره) و (برلین)دا همتیکی وایان کرد ... (ژ ٥ ، ل١ . س٢ ، د ١٩ ـ ٣٠) .

٣ـ لە (بکین)وە خبر هات .. (ژ ٢ ، ل١ ، س٢ ، د٢٣) .

٤ـ ایتالیانەکان الین : (کول دلروسو) و شاخی (ڤاليلا)مان گرتەوە ... (ژ١ ، ل١ ، س١ ، د٢٢)

... هتد

دوولاگرایەتی | الثنویه | Dualism

دیارخەر الصفة ، النعت ، مضاف الیه

Attributive (adherent) adjunct , attribute

ئەو وشەیەیە کە وشەیێکی دی دەردەخات .

هەموو (صفه) و (مضاف الیه)یەك دیارخەرن .

لە زمانی کوردیدا بەشە ئاخاوتنی (ناو ، جێناو ، ئاوەڵناو ...) دەتوانن ببنە دیارخەر .

هـ . ، بـ .: نیشانەی ئیزافە .

دیارخراو الموصوف ، المنعوت ، المضاف

Dependent member , deretminatum

ئەو وشەیەیە کە بەهۆی وشەیەکی دییەوە دەرخرابێ .

گشت (موصوف) و (مضاف)ێك دیارخراون .

لە زمانی کوردیدا بەشە ئاخاوتنی (ناو ، جێناو ، چاوگ ...) دەتوانن ببنە دیارخراو .

هـ . ، بـ.: نیشانەی ئیزافە .

دیاردە ظاهرة Possession

دیالێکت لهجة Dialect

= شێوە ، زار

دیفتۆنگ ادغام حرفي علة ، الصائت المرکب Diphthong

= بزوێنی دوولانە

دیفتۆنگ به گرێکی واتای (دووبزوێنی ، جووتەبزوێن ، بزوێنی دوولانە) دەدات و لە دوو بەش پێکهاتووە : ((دی)) (دووجار) و ((فتۆنگ)) (دەنگ) .

لە زانستی زماندا بە تێکەڵبوونی دوو دەنگی بزوێن ، دەوترێ دیفتۆنگ (بزوێنی دوولانە) .

لە زمانی کوردیدا دەتوانرێ سێ بزوێنی دوولانە دەستنیشان بکرێن :

١- وێ . وەك

توێژ ، نوێن . گوێز ، نوێ ، گوێ ، نوێژ ...

٢- وی . وەك

هەنگوین ...

٣- وی . وەك

دوير ، سوير . كوير ، موی ...

دیفتۆنگ واتە بزوێنی وتن ئاڵۆزی لە یەك برگە تەلەفوزکروای وەك یەك دەنگی ئاخاوتن خوێنراوەتەوە . بەنموونە ، دیفتۆنگی(Ôu)ی ئینگلیزی لە وشەکانی (go) و (home) و (no) دا ، (o)ی سەرەتا بە یەك گوژم تەلەفوزدەکرێ (u)ی ماکی دووەم لە حاڵەتی ئاساییدا تەلەفوزکردنی کەمتر ڕوونە . واتە خلیسکاو و کورت و ناتەواوە . زمان لە دەربڕینی سەرەتای دیفتۆنگدا بۆ لای ڕەگ ناکشێ ؛ بەشی نێوان ناوەڕاست و دواوەی پشتی زمان دەنووشتێتەوە ؛ لێوەکان دەرناپەڕن . جا ⊖) شێوەی دەنگی (Э) وەردەگرێ کەواتە هیچ یەکێك لە ماکەکانی ئەو دیفتۆنگە وێکچوونی تەواویان لەگەڵ دەنگی بزوێندا وەرناگرن ـ واتە لە دوو دەنگی بزوێن دەنگێکی دیفتۆنگی پەیدا دەبێ . تەلەفوزی باری بزوێنی ئەو دوو بزوێنەش جیاوازە لە باری یەککگرتنیان و پێکهاتنی دیفتۆنگیدا .

دیفتونگ دانەش دەبێ بەسەر داکشاو و هەڵکشاودا . لە دیفتونگی داکشاودا ماکی یەکەم بەتینە ، بەوێنەی دیتفونگی (ôu) ی ئینگلیزی و

(âe)ی ئەڵەمانی .. هەرچی دیفتونگی هەڵکشاوە ماکی دووەمی بەتینە ، بەوێنە(uô)ی ئیسپانی ..

هەردوو دیفتۆنگی (وێ) و (وی)ی زمانی کوردی دیفتۆنگی داکشاون ، لەبەرئەوەی ماکی یەکەمیان بەتینە . ئەگەر (وا) : (سوار ، شوان ، توان ...) دیفتۆنگ بوایە ، ئەوە هەڵکشاو دەبوو ، چونکە ماکی یەکەمی لە ماکی دووەمی لاوازترە .

- دیفتۆنگی داکشاو الاصوات المدغمة المنسحبة (المنبسطة)
Outgoing diphthong

دیفتۆنگی داکشاو خاوەنی خاسیەتی لاوازبوونی تینی ئەندامانی ئاخاوتنە لە کۆتایی تەلەفوزکردندا . هەرچی چالاکییەکەیەتی دەکەوێتە سەرەتاوە .

- دیفتۆنگی هەڵکشاو الاصوات المدغمة الصاعدة
Rising diphthong

دیفتۆنگی هەڵکشاو خاوەنی خاسیەتی بەهێزبوونی تینی ئەندامانی ئاخاوتنە لە کۆتایی دەربڕیندا ، بەڵام لە سەرەتادا بە کزی دەست پێدەکات .

دیفتۆنگۆید Diphthongoid

دیفتۆنگۆید - ئەو بزوێنانەن ، کە هێز (Stress) یان لە سەرە و لە سەرتایانەوە یان کۆتاییانەوە تەئسیری بزوێنێکیدی لێوە نزیکیان لەسەرە.

دیمانە النظرية Theory

دیمانەکی	النظري	Theoretical
دیو	طور	Phase

- ڕ -

ڕاڕەو	المذهب	System
ڕاستەوخۆ	المباشر	Direct

ڕاستنووسی
ب.: ڕێنووس

ڕاستوتن	اللفظ الصحيح	Orthoepy

پرۆتسێسی فۆنەتیکی لە زمانی ئاخاوتنی میللیدا سنوور نازانێ . بەوێنە لە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا نەك هەر گوێمان لە دەربڕینی (خاڵ) ، (گەل) ، (ماندوو) ، (توند) ، (حاجی) ، (زارۆڵە) ، (زەلام) ، (منداڵ) ، (سووتاندن) .. دەبێ ، بەڵکو شێوەوتنی (خار) ، (گەڵ) ، (مانگوو) ،

تونگ) ، (عاجی) ، (ذارۆڵه) ، (ذەلام) ، (منالٚ) ، (سووتانن ...)یش دەبیسین .

ئاشکرایه ، دەربڕینی ڕیزی دووەم ، ئەگەرچی یاسای فۆنەتیکی تێدا ڕەچاوکراوە ، بەلاّم نابێ وەك كێشەکی (المعیاری - Normative) تەماشا بکرێ . بۆیه له زمانناسیی کارەکیدا دابین‌کردنی تەلەفوز دەورێکی گەورە دەبینێ . له دابین‌کرنی تەلەفوزکردانداندا مەفهوم و تێگەیشتنی سەرەکی زمانی ئەدەبی و جۆری شێواز زۆر گرنگه .

ڕاناو

بـ.: جێناو

ڕەخسکان

بـ .: ڕەخسین

ڕەخسین	**التكامل**	Integration

= ڕەخسکان

ڕەسەن

بـ .: جنس

ڕەقەئاسمانه

بـ.: ڕەقەمەلاّشوو

ڕەقەمەلاّشوو	**الحنك الصلب**	Hard palate

= ڕەقه ئاسمانه

Root	جذر	ڕەگ
Roots of verb	جذر الفعل	ـ ڕەگی کردار

بـ ـ بنەمای کردار

ئەگەر لە ڕوانگەی چاوگەوە بۆ ڕەگی کرداری کوردی بگەڕێین ، ڕێگەیێکی بنەڕەتی و چەند حاڵەتێکی بێژۆك دەبینین .

ڕێگە بنەڕەتییەکە ئەوەیە ، کە زوربەی زۆری چاوگەکان ، چ تێنەپەڕ و چ تێپەڕ ، بە لابردنی (ن)ی چاوگ و دەنگەکەی پێشەوەی (ا ، ی ، وو ، د ، ت) پەیدا دەبن ـ واتە بەلابردنی نیشانەی چاوگ (ان ، ین ، وون ، دن ، تن) .

وەك :

تێنەپەڕ :

چاوگ	نیشانەی چاوگ	ڕەگ
وەستان ـ	ان	وەست : دە ـ وەست ـ م
لەرزین ـ	ین	لەرز : دە ـ لەرز ـ م
چوون ـ	وون	چ : دە ـ چ ـ م
مردن ـ	دن	مر : دە ـ مر ـ م
کەوتن ـ	تن	کەو : دە ـ کەو ـ م

تێپەڕ ـ

چاوگ	نیشانەی چاوگ	ڕەگ
هێنان ـ	ان	هێن : دە ـ هێن ـ م
کڕین ـ	ین	کڕ : دە ـ کڕ ـ م
× ـ	وون	
خوێندن ـ	دن	خوێن : دە ـ خوێن ـ م
گرتن ـ	تن	گر : دە ـ گر ـ م

ڕێگە بیژۆکەکەش ئەم حاڵەتانە لە خۆدەگرێ :

١ـ لابردنی دوا دەنگ ـ واتە (ن)ی چاوگ .

٢. لێکردنەوەی دوا دەنگ و گۆڕینی (ا)ی کۆتایی بە (ێ) یان (ە) .

٣ـ لابردنی دوو دەنگی کۆتایی ـ واتە نیشانەی چاوگ ـ و هەندێ گۆڕانکاری .

٤ـ لابردنی سێ دەنگی کۆتایی و گۆڕانکاری .

٥ـ لابردنی چوار دەنگی کۆتایی .

٦ـ لابردنی چوار دەنگی کۆتایی و کردنی (و) بە (ۆ) .

٧ـ لانەبردنی هیچ دەنگێك و کردنی (ا) بە (ێ) .

٨ـ هەندێ چاوگ و ڕەگ هەیە ، کە لە شێوەی ئەمڕۆیاندا هیچ پێوەندییێك لە نێوانیاندا بەدی ناکرێ . هەر یەك لەو ڕەگانەش بە ڕێگەیێکی سەربەخۆدا ڕۆیشتووە .

* *

لە زمانی ئاوێستادا پتر لە سێ گرووپ کردار بەرچاودەکەوێ .کەواتە پتر لە سێ جۆر پێکهاتنی ڕەگی کردار هەبووە . لە زمانی فارسیی کۆندا نزیکەی پەنجا دەستە کردار دەبینرێ ... هەر لەبەر ئەوەشە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستیشدا ڕەگی کردار هەمەجۆرە و چەشنی زۆرە . ڕەگی کرداری زمانی فارسیی ناوەڕاست دەگەڕێتەوە بۆ ڕەگی کردار لە زمانی فارسیی کۆندا ، کە خاوەنی کۆمەڵی هەمەچەشن بوو و بە گرووپی جۆربەجۆری کردارەوە بەند بوو .

بێگومان هۆی هەمەجۆری و فرەچەشنیی ڕەگی کردار لە زمانی کوردیشدا دەگەڕێتەوە بۆ هەمان هۆ .

لە زوربەی زۆری زمانە ئێرانییەکاندا بۆ وەدەستهێنانی ڕەگی کردار ، بەهەمان شێوەی کوردی ، ڕێگەی بنەڕەتی و ڕێگەی بیژۆك لە کاردایە و

پسپۆڕانی ئەو زمانانەش ئەو دوو ڕێگەیەیان بە ناوی ڕێگەی ڕاست و ڕێگەی ناڕاستەوە ناوناوە . بەوێنە ، لە سەرجەمی دیالێکتەکانی گرووپی زمانە شوگانو - ڕووشانی‌یەکان و زمانی یازگولیامی ... دا ... ئەگەر لە باری ڕواڵەتەوە ، قەدی کردار و ڕەگی کردار بەراوردبکرێن (د) و (ت)ی کۆتایی دەبنە نیشانەی جیاوازیی زوربەی زۆری کردارەکان و دەشێ ئەمە بە ڕێگەی ڕاست دابنرێ . وەك (لووڤد ، لوڤد ، لێڤد) ـ (لووڤ ، لوڤ ، لێڤ) : (ئاخاوتن) ؛ (نڤشت ، نەڤشت) ـ (نڤش ، نەڤش) : (نووسین) ... هەرچی ڕێگە ناڕاستەکەیە ، هەمەجۆرە و فرەلایەنە ... لە زمانی بلووجیدا بنەمای کردار بەپێی جۆری پێکهاتنی دابەش دەبێ بەسەر پێکهاتنی ڕاست و پێکهاتنی ناڕاستدا ...

* *

ڕەگی کردار لە زمانی کوردیدا دەبێتە بنەمای هەموو جۆرە کاتێکی ڕانەبوردوو (ئێستا و ئاینده)ی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائی و داخوازی و کەرەستەی چالاکی ڕۆنانی ناوی کارا و ناوی بەرکار و ناوی چاوگ و ناوی جێگا و ناوی ئامێر .

ڕەوانبێژی	البلاغة	Stylistics
ڕەوت = پرۆتسێس	عملية ، سير	Process
ڕەها	المطلق	Absolute

;

لە ڕێزمانی دێریندا وا پێناسەی ڕستە کراوە : ڕستە ((زنجیرە وشەیەکە بیرۆکەیەکی تەواو دەردەخا)) ؛ ((ئەو ئاخاوتنەیە ، کە لە دوو وشە ، یان پتر پەیدادەبێ .. مەبەستێك بەدەستەوە دەدات)) ؛ ((کۆمەڵە وشەیەکە ، کە بە شێوەیێکی تایبەتی ڕیزدەکرێن و هەموویان بەسەریەکەوە واتاییێکی تەواو دەبەخشن)) .. هتد .

ئەو پێناسانەی ڕێزمانی دێرین ، کە پتر پشتیان بە واتا بەستووە لەلایەن قوتابخانە زمانەوانییەکانی دوای خۆیان ، کەوتنە بەر ڕەخنە . ئەو ڕەخنانەی لەو جۆرە پێناسانە گیراون . لەو خاڵانەی خوارەوەدا کۆدەکرێنەوە :

١ـ پێناسەکان هەموو ڕستەیەك ناگرنەوە ، چونکە ئەگەرچی ڕستەمان هەیە لە پتر لە وشەیەك پێك دێ ، بەڵام ڕستەشمان هەیە لە تاکە وشەیك پێك دێ ، وەك : هات ، چوو ، مرد ...

٢ـ ئایا (واتا) یان (مەبەست) چییە ؟ چۆن دەپێورێ و چۆن پێناسە دەکرێ ؟ جیاوازیی نێوان واتای تەواو و ناتەواو چییە ؟ ئایا دەستەواژەی وەك (گوڵێکی جوان) ؛ (شاری قەڵا و منارە) ؛ (گۆرانی شاعیری سروشت و دەروون) ... هتد واتایان هەیە یان نا ؟ ڕستەن یان نا ؟ بۆ ؟ ...

لە ئەنجامی ئەم پرسیار و کەموکورتییانە زمانەوانان کەلێنێکیان لەو پێناسانە دۆزییەوە ، ئەویش ئاماژەنەکردنە بۆ بوونی کردار لە ڕستەدا و هەوڵیان دا کەلێنەکە پڕبکەنەوە ، بەوەش هەنگاوێك ئەو زانستەیان بردە پێشەوە و بەم چەشنەی خوارەوە پێناسەی ڕستەیان کرد : ڕستە ((ئەو کۆمەڵە واژەیەیە کە بەکاری دێنین و کردارێکی لە تەکدا دەبێت و واتاییێکی تەواو دەبەخشێ)) ؛ ((ئەو ئاخاوتنەیە ، کە کرداری تێدایە و واتای تەواو دەبەخشێ)) ... هتد .

هەرچەندە ئەم جۆرە پێناسانە مەرجی نەبوونی کرداریان خستەڕوو ، بەڵام گرفتی کۆمەڵە وشە و واتای تەواو و دەرنەکەتنی کردار لە هەندێ ڕستەدا هەر مایەوە . دوای هەستکردنی زمانەوانەکان بەم کەموکورتییە ، بەتایبەتی کارتێکردنی قوتابخانەی ئەزموونگەریی دەروونناسەکان ، کە هەوڵی فەراموشکردنی واتایان دەدا ، چونکە بە ڕای ئەوان (واتا ناکەوێتە بەر شیکردنەوەیێکی وردی زانستانە) ، بۆیە پێناسەی ڕستەیان بەم جۆرە کرد : ((ڕستە بریتییە لەو کاردانەوەیەی لای گوێگر دروست دەبێ)) . بێگومان زمانەوانی سوود لەم جۆرە پێناسەیە نابینێ ، چونکە ئاماژە بۆ کەرەستەکانی ڕستە ناکا . ئەوەش زەمینەی بۆ زمانەوانەکان خۆش کرد ، کە ئەو جۆرە مەفهوومانە لە پێناسەکانیاندا پەردەپۆش بکەن و بڵێن : ((ڕستە شێوەیێکی زمانیی سەربەخۆیە)) ؛ ((ڕستە ئەوەیە لە ڕۆنانی ڕستەسازی دروست بێ)) ... بەوەش گرفتەکە چارنەکرا ، چونکە ئەرکی ڕستەسازی لێکۆڵینەوەی کەرەستەکانی ڕستەیە .. زمانەوانە هاوچەرخەکان بۆ دۆزینەوەی هاوڕێکی لە نێوان زمانەوانیی نوێ و کەرەستە پێکهێنەرەکانی ڕستە ، ڕوویان کردە جۆرێکی دی لە پێناسە ، وەك (هەر ڕستەیەك لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت ، بە بەشی یەکەمیان دەگوترێت (نیهاد) و بە بەشی دووەمیان دەگوترێت (گوزارە)) ... ((ڕستە ئەو پێکهاتەیە کە بەلای کەمەوە .. لە نەکەر و کارێکی ڕێکەکەوتوو پێکهاتبێ)) .. ((ڕستە پێکهاتووە لە پاڵدەر و پاڵدراو)) ..

ئەم جۆرە پێناسانە ئەگەرچی هەندێ گرفتیان چارە کرد وەك فەرامۆش کردنی واتا و ئامارەکردن بۆ پێکهاتەکانی ڕستە ، بەڵام هەندێ گرفتی لاوەکی نایەوە . وەك :

١ـ ئایا لەم ڕستانەدا (کوردم) ؛ (مامۆستاین) ؛ (جوانن) ... کامە فرێز ناو (نیهاد)ە و ، کامە فرێز کردار (گوزارە)یە ؟ .

٢ـ ئەگەر لە ڕستەی (دایکەکە خەوت) ، (دایکەکە) فرێزی ناوی نیهاد) بێ و (خەوت) فرێزی کرداری (گوزارە) بێ ، ئایا لە ڕستەی (دایکەکە منداڵەکەی خەواند)دا ، (منداڵەکە) چییە ؟

بۆ چارەسەری ئەم گرفتە دوو ڕێگەچارەیان دانا :

١ـ بەرکاریان دایە پاڵ بەشی فرێزی کرداری (گوزارە) .

٢ـ لە بری دابەشکردنی دوانی ، دابەشکردنی سییانیش سەری هەڵدا .

بەوەش گرفتەکان بنبڕ نەبوون ، چونکە :

١ـ هەندێ ڕستە جگە لە بکەر و بەرکار و کردار ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ و ئاوەڵناو و دیارخەر و ئاوەڵکرداری کات و شوێن و چۆنیەتی .. هتد تێدەکەوێ .

٢ـ هەندێ ڕستە لە کوردیدا لە تاکە وشەیەك پێك دێن و هەموو کەرەستە پێکهێنەرەکانی ڕستەیان تێدایە ، وەك : (چوو) ؛ (نابینێ) ؛ (هەیە) ؛ (دەگەڕێنەوە) ... هتد . جگە لەمەش لە هەندێ ڕستەدا تەنیا فرێزی ناوی (بکەر / بەرکار) لە ئاستی سەرەوە (Surface Structure)دا دەردەکەوێ . وەك : (پ : کێ نانی خوارد ؟ و : ئازاد) ؛ (پ : ئازاد چی خوارد ؟ . و: نان) ... هتد .

بۆ پڕکردنەوەی ئەو کەلێنە و دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکی گونجاو پێناسەیەك هەیە ، کە هەموو کەرسەتە پێکهێنەرەکانی ڕستە دەگرێتە خۆی و هەموو ڕاستییە زانستییەکانی زمانەوانی ڕەچاودەکا : ((ڕستە بریتییە لە کردار و پێویستییەکانی)) لەم پێناسەیەدا ڕستە دابەشی دوو بەش کراوە : یەکەمیان ـ کردار ؛ دووەمیان پێویستیەکانی کردار .

بەشی یەکەم ـ کردار

مەبەست لە (کردار) ، قەدی کردارە . (قەدی کرداریش ـ بریتییە لەو مۆرفیمەی گۆڕانکارییەك دەردەخا) ، کە سەرچاوەی هەموو ڕوونانەکانی کردارە و هەموو کردارێکیش تەنیا یەك قەدی هەیە ، کە بریتییە لەو چاوگەی

(ن)ی چاوگ و مۆرفێمی کاتی ڕابوردوو (دەنگەکەی پێش ((ن)))ی چاوگ)ی لێ‌کرتاوە .

بەشی دووەم ـ پێویستیەکانی کردار ، کە دوو جۆرن :

أ) پێویستییە سەرەکییەکانی کردار .

بریتین لەو مۆرفێمانەی ناتوانین دەستبەرداریان بین و لە ڕستەدا لایان بدەین . لەبەر ئەوەی قەدی کردار ناوی گۆڕانکارییە و گۆرانکارییش ، واتە : گۆڕانی توخمێك ، یان زۆرتر لە کاتێکی دیاریکراودا . کەواتە پێویست بە مۆرفێمەکانی کات و مۆرفێی توخمەکان (جێناوە لکاوەکان هەیە) .

ب) پێویستییە ناسەرەکییەکانی کردار .

بریتین لەو وشە و ئامرازانەی وەسفی پێویستییە سەرکییەکان دەکەن .

ـ ڕستەی ئاڵۆز

ب.: ڕستەی ئاوێتە.

ـ ڕستەی ئاوێتە الجملة المعقدة Composite sentence

= ڕستەی ئاڵۆز ، ڕستەی تێکەڵ ، ڕستەی گرێ‌بەند .

ڕستەی ئاوێتە بە تیکەڵبوونی دوو ڕستەی لە ڕووی سینتاکسەوە جیاواز دەگوترێت . کەیەکێکیان ڕستەی سەرەکییە و ئەوی دییان ڕستەی شوێنکەوتووی ڕستە سەرەکییەکەیە .

پێوەندیی نێوان ڕستەی شوێنکەوتوو بە ڕستەی سەرەکییەوە ، باری شوێنکەوتنی بە کۆمەڵە هۆیەکی سینتاکسییەوە بەندە ، کە لە هەموویان گرنگتر و بەبایەختر ئامرازی پێوەندییە . ئەم ئامرازە دەچێتە نێو پێکهاتن و داڕشتنی ڕستەی شوێنکەوتووەوە و بوونی ئەم ئامرازە لە ڕستەدا یەکسەر ئەوە نیشان‌دەدا ، کەوا خۆی بەتەنیا واتابەخش نییە و لە ڕووی ڕێزمان و واتاوەش بەندە بە ڕستە سەرەکییەکەوە ، کە کارێکی دیاریکراو بۆ

ڕستەیەکی دی دەگیڕیٚ پێوەندیی ڕستەی شوێنکەوتوو بە ڕستەی سەرەکییەوە بە تایبەتێتیی ڕێزمانی ڕستەی ئاوێتە دەژمێررێت .

ڕستەی شوێنکەوتوو لە ڕستەی ئاوێتەدا دەوری بەشە سەرەکی و بەشە ناسەرەکییەکانی ڕستەی سادە دەگێڕێت ، بۆیە لە کاتی باسکردن و نیشاندانی ڕستەی ئاوێتەدا ، پێویستە گرنگیی زۆر بە لایەنی دەوربینی بدریٚ ، بۆ ئەوەی بزانرێت ڕۆڵی کامە بەشی سەرەکیی ڕستە دەگێڕێت .

تەبایی و ڕێککەوتنی ڕستەی شوێنکەوتوو لە ڕستەی ئاوێتەدا لەگەڵ بەشێك لە بەشەکانی ڕستەی سەرەکیدا بۆ نێزیكبوونی هەردوو لا دەگەڕێتەوە . ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت ، کەوا هەمیشە ئەو ڕێکەوتنە لە ئارادا هەبێت ، چونکە ئەم جۆرە ڕستە شوێنکەوتووانە پێوەندیی واتا و پێوەندیی ڕێزمانی ئەوەند جۆراوجۆر دەبەخشێت ، کە بەشە سەرەکییەکانی ڕستە هێندە نابەخشن .

چەند نموونەییك :

ئاشکرایە ، کە تۆ ڕاست دەڵێیت .

ئەوە ئەو دەفتەرەیە کە تێیدا دەنووسم .

ئازاد کە هەڤالێکی نێزیکی من بوو ، لەپڕ کۆچی کرد .

٥ . ، ب .: ڕستەی شوێنکەوتوو .

- ڕستەی ئەریٚ الجملة المثبتة Positive sentence

ڕستەی ئەریٚ لەسەر ئەو پێوەندییە دەوەستێت ، کە واتای بیری ڕستەکە لە ڕوی هەبوون و ڕاستیی ڕوودانی ڕووداوەکە دەیبەخشێت . ئەو بیروڕایانەی لەنێو ئەو جۆرە ڕستانەدا دەربڕراوە پێوەندیی دەربڕینیان لە ڕستەدا هەیە . وەك

باخەکەمان جوانە .

ئازاد کوڕێکی زیرەکە .

... هتد

هـ . بـ .: ئەرێ

- ڕستەی ئیخباری

بـ . . : ڕستەی هەواڵ گەیاندن .

- ڕستەی پرس

بـ.: ڕستەی پرسکردن

- ڕستەی پرسکردن الجملة الاستفهامية

Interrogative sentence

= ڕستەی پرس ؛ ڕستەی پرسیار

پرسیارکردن بە گشتی بە مەبەستی دەستخستنی ئەو زانیارییە بەکاردێت . کە ئاخێوەر نایزانێت و بە هۆی پرسیارکردنەوە دەیەوێت کەلێنێ یان چەند کەلێنێ لە زانیاریی خۆی پڕبکاتەوە . لێرەدا (گوێگر / خوێنەر) بە سەرچاوەی ئەو زانیارییە دادەنرێت .. لەمەدا پرسیارکردن پێچەوانەی ڕستەی هەواڵگەیاندن دەوەستی ، چونکە ڕستەی هەواڵگەیاندن زانیاری دەگەیەنێ و بڵاویدەکاتەوە ، بەڵام لە ڕستەی پرسکردندا گوێگر بەسەرچاوەی زانیاری دادەنرێت . ئاشکرایە ، پرسیارکردن فۆرمی تایبەتیی خۆی هەیە و بە هۆیەوە لە ڕستەکانی دی جیادەکرێتەوە .

ڕستەی پرسکردن لە ڕووی شێوە و پێکهاتنیەوە بە دوو جۆر دروست دەبێ ، بریتین لە : ١- بە هوی هێز ؛ ٢- بە هۆی ئامراز .

١- پرسیارکردن بە هۆی هێزەوە :

ئەم جۆرە پرسیارە (پرسیاری گشتی) و (پرسیاری ڕستەیی)یشی پێدەوترێ . پرسیاری گشتی هیچ ئامرازێکی پرسکردن لە نێو کەرتە پێکهێنەکانیدا بەرچاو ناکەوێت و پێویستی بە ئامراز نییە ، بەڵکو بەهۆی هێزەوە دروست دەبێ . ئەم جۆرە ڕستەیە داوای زانیاری لە گوێگر ناکات ، بەڵکو (ئاخێوەر / نووسەر) ئاراستەی (گوێگر / خوێنەر)ی دەکات تاوەکو بڕیاری لەسەر بدات . واتە . بڕیار لەسەر هەموو ڕستەکە ، کە ڕەزامەندی یان ناڕەزایی لەسەر دەربڕێت بە گۆکردنی یەکێ لەم وشانە : (بەڵێ ، ئا ، ئەرێ ، ئەدی ، با ... نەخێر ، نا ، نەء ...) بەتەنیا لە وەڵامدا جیاوازیی نێوان پرسیاری گشتی و ڕستەی هەواڵگەیاندن تەنیا لە شێوەی گۆکردندایە . هەموو ڕستەیەکی ڕاگەیاندن بە گوێرەی ئاوازەکەی دەبێتە ڕستەی پرسکردنی گشتی . وەك :

کاڵێ بەیەکەم دەرچوو (ئاوازی بەرەوخوار)

کاڵێ بەیەکەم دەرچوو ؟ (ئاوازی بەرەوژوور)

شوێنی هێزەکەش لە پرسیاری گشتیدا بەپێی مەبەستی پرسیارەکە دەگۆڕێت ، واتە ئاخێوەر بۆ دڵنیابوونی خۆی لەو زانیارییەی لە بارەیەوە پرسیار دەکا ، گومانەکەی لە کامە وشەدا بێت پرسیارەکە لەو وشەیە دەکات و هێزی دەخاتە سەر . بۆ نموونە :

پۆلی دووەم دوێنێ هەموویان ئامادەبوون ؟

پۆلی دووەم دوێنێ هەموویان ئامادەبوون ؟

پۆلی دووەم دوێنێ هەموویان ئامادەبوون ؟

پۆلی دووەم دوێنێ هەموویان ئامادەبوون ؟

وەڵامی پرساری گشتی بە (بەڵێ ، نەخێر ... هتد) دەبێت و گوێگر دەتوانێ لەگەڵ وەڵامەکەدا بەشێکی ڕستەکە یان هەمووی دووبارەبکاتەوە :

پرسیار : نانتان خوارد ؟ وەڵام : بەڵێ .

بەڵێ خواردمان .

بەڵێ نانمان خوارد

وەك ڕوون‌بووەوە ، پرسیاری گشتی ڕۆنان و شێوەی تایبەتی نییە ، تەنیا لە نووسیندا بە یاریدەی نیشانەی پرسیار (؟) و لە ئاخاوتندا بە هۆی ئاوازەوە دەناسرێتەوە .

٢- پرسیارکردن بە یاریدەی ئامراز :

ئەم جۆرە پرسیارە ، کە (پرسیاری تایبەتی) و (پرسیاری وشە)یشی پێ‌دەوترێت . هەموو ئەو ڕستانە دەگرێتەوە ، کە ئامرازی پرس بەشداریی ڕۆنانی دەکات . ئەو ئامرازنەش بنەمایەکن بۆ جیاکردنەوەی ڕستەی پرس‌کردن . لە پرسیاری تایبەتیدا ئاخێوەر دەیەوێ زانیاری لە بارەی خاڵێکی تایبەتییەوە لە گوێگر وەربگرێ . دەبێ باوەڕی وا بێ ، کە گوێگر ئەو زانیارییەیەی لە لا دەست‌دەکەوێ .

لە زمانی کوردیدا دەیان وشە و ئامرازی پرس هەیە ، وەك : کێ ، چی ، چ ، کەی ، کوێ ، چۆن ، بۆ ، کوا ، کام ، چەند ، ئایا ...)

کێ دەڵێ ئەو ڕاستە ؟

چی ڕووی داوە ؟

... هتد

- ڕستەی پرسیاری

بـ .: ڕستەی پرس‌کردن

- ڕستەی تێکەڵ

ب.: ڕستەی ئاوێتە

- ڕستەی خەبەری

ب.: ڕستەی هەواڵگەیاندن

- ڕستەی ڕاگەیاندن

ب.: ڕستەی هەواڵگەیاندن

- ڕستەی زانیاری

ب.: ڕستەی هەواڵگەیاندن

- ڕستەی سادە الجملة البسيطة Simple sentence

ڕستەی سادە ئەو ڕستەیەیە ، کە بەلایەنی کەمەوە لە دوو وشەی بنجی پێك دێ و بەپێی یاسای زمان ڕیزکرابن و مەبەستێکی تەواو بگەیەنن .

واتە ، ئەم مەرجانەی تێدا بێ :

١- وشەکانی بەپێی یاسای زمان ڕێزکرابن - ڕێکخرابن .

٢- لەناو وشەکاندا دوو وشەی بنجی - (نیهاد) و (گوزارە) هەبێت .

٣- مەبەستێکی تەواو بدەن بە دەستەوە .

* کە دەوترێ وشەکانی بەپێی یاسای زمان ڕیزکرابن ، مەبەست ئەوەیە لە ڕستەی ئاساییدا ڕیزکردنی بەشە بنجییەکانی ڕستەی سادە بەم جۆرەیە :

أ) نیهاد

ب) گوزارە

ج) تەواوکەر . ئەم تەواکەرە دەشێت سەر بە نیهاد ، یان گوزارە بێت .

بەوێنە

١ـ فەرهاد سێو دەخوات .

٢ـ قوتابی دەچێت بۆ قوتابخانە.

٣. بەهار خۆشە .

× لە ڕستەی یەکەمدا :

فەرهاد : نیهادە

دەخوات : گوزارەیە

سێو : تەواوکەری گوزارەیە .

× لە ڕستەی دووەمدا :

قوتابی : نیهادە

دەچێت گوزارەیە

بۆ قوتابخانە : تەواوکەری گوزارەیە

لە ڕستەی سێیەمدا :

بەهار : نیهادە

ە : گوزارەیە

خۆش : تەواوکەری گوزارەیە .

کە دەوترێ لە ناو وشەکاندا دەشێت وشەی بنجی هەبێت ، مەبەست ئەوەیە ، ئەگەر هاتوو یەکێك لەو دوو وشە بنجییە لە ڕستەکەدا دەرنەکەوتوو (پەنامەکی) دەبێت ، وەك :

ا) ئەگەر زانیت ئەزم ، ئەگەر نەتزانی دزم .

ب) کە دەپرسین :

ـ کێ هات ؟

لە وەرامدا دەبێت ناوی ئەو کەسە بڵێین ،کە هاتووە ، گریمان (سیروان) بوو ، دەڵێین :

سیروان

واته لێرەدا گوزارە ـ (هات) پەنامەکی‌یە .

کە دەوترێ (مەبەستێکی تەواو بدەن بە دەستەوە) ، مەبەست ئەوەیە لە کۆمەڵە وشە یەکگرتووەکانی ڕستەکە ، قسەبۆکراو لە مەبەستی قسەکەر بەتەواوی بگات .

ڕستەی سادە ئەو ڕستانە لەخۆ دەگرێ ، کە :

١ـ تەنیا لە دوو بەشە سەرەکییەکەی ڕستە ، واتە (نیهاد) و (گوزارە) پێکهاتبێ . وەك :

ئاری نوستووە .

لانە جوانە .

یان : ٢ـ لە بەشە سەرەکییەکانی ڕستە : (نیهاد) ، (گوزارە) و بەشە ناسەرەکییەکانی ڕستە : (بەرکار) ، (دیارخەر) ، (ئاوەڵگوزارە) سازبووبێ ، وك :

ئاری نامە دەنووسێ .

منداڵی زیرەك خۆشەویستە .

... هتد .

ـ ڕستەی سەرەکی الجملة الرئيسية Matrix sentence

ڕستەی سەرەکی ئەو ڕستەیەیە ، کە سەرەکییە و چەند ڕستەیێکی دی دەگەڕێتەوە سەر .

ه . ، بـ .: ڕستەی ئاوێتە و ، ڕستەی شوێنکەوتوو .

ـ ڕستەی سەرسوڕمان جملة التعجب Exclamatory sentence

ئەو ڕستەیەیە ، کە واتای سەیرمان و دامان و سەرسوڕمان و هەیهۆلان لە ڕووداوێك ، کارێك ، هەواڵێك ، شتێك ... هتد دەگەیەنێ . ڕستەی هەواڵ

گەیاندن و پرسکردن و فرماندان لەگەڵ بەهێزکردنی هێزیاندا مانای سەرسوڕمان دەگەیەنن و لە نووسیندا نیشانەی (!)ی بۆ دانراوە .

ڕستەی سەرسوڕمان لە ڕووی واتای گشتییەوە دەکرێت بە دوو بەشەوە :

١ـ ئەو ڕستەیە دەگرێتەوە ، کە پێوەندیی کاریگەری و تەزووی هۆشی ئاخێوەر لەگەڵ شتێکدا یان ڕووداوێکدا نیشان‌دەدات ، کە واتای باوەڕکردن و گاڵتەپێکردن و بە نزمی یان بەرزی تەماشاکردن ... دەبەخشێت

بۆ نموونە :

پیاوەتی هەر لە ئازاد دێ !

بڕوانە لە چەقەڵ دەچێ !

٢ـ ئەو ڕستە سەرسوڕمانانە دەگرێتەوە ، کە کاریگەریی خودی ئاخێوەر دەبەخشێت . وەك (ترس ، دڵخۆشی ، تووڕەیی ، پەژارە ، نەخۆشی ، خۆشەویستی .. هتد .

بەنموونە :

وەی لەو دڕندەیە !

ئۆخەی کارەکەم تەواوکرد !

ئای چەندم خۆشدەوی !

لە داڕشتن و پێکهێنانی ڕستەی سەرسوڕماندا ژمارەیێکی زۆر لە ئامراز بەشداری دەکەن . وەك :

ئاخ ، ئۆف ، ئەی ... بۆ دەربڕینی ئێش و ئازار

ئۆخەی ، ئاها ، وەه ، بەهبەه ... بۆ مەبەستی شادی

ئاخ ، ئۆخ ، وەی ... بۆ خەم و خەفەت و پەژارە

... و گەلێکی‌دی .

ـ ڕستەی شوێنکەوتوو الجملة التابعة Subordinate clause

لە زمانی کوردیدا ڕستەی شوێنکەوتوو چەند جۆرێکی هەیە :

١ـ ڕستەی شوێنکەوتووی نیهادی . بـ ..: ڕستەی شوێنکەوتووی نیهادی .

٢ـ ڕستەی شوێنکەوتووی گوزارەیی. بـ ..: ڕستەی شوێنکەوتووی گوزارەیی.

٣ـ ڕستەی شوێنکەوتووی بەرکاری بـ..: ڕستەی شوێنکەوتووی بەرکاری .

٤ـ ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری بـ . ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری.

٥ـ ڕستەی شوێنکەوتووی کات . بـ..: ڕستەی شوێنکەوتووی کات .

٦. ڕستەی شوێنکەوتووی هۆ . بـ..: ڕستەی شوێنکەوتووی هۆ .

٧ـ ڕستەی شوێنکەوتووی مەرج . بـ..: ڕستەی شوێنکەتووی مەرج .

٨ـ ڕستەی شوێنکەوتووی نیزا . بـ..: ڕستەی شوێنکەتووی نیاز .

٩ـ ڕستەی شوێنکەوتووی ناچاری بـ..: ڕستەی شوێنکەوتووی ناچاری .

١٠ـ ڕستەی شوێنکەوتووی ئەنجام بـ..: ڕستەیشوێنەکەوتووی ئەنجام .

دابەشکردنی ڕستەی شوێنکەوتوو بەو شێوەیەی ژووروو ، تەنیا بە زانینی ڕێچکەی کاری دیارکراواندا دەبێت لە ڕستەی ئاوێتەدا .

بەشی زۆری ڕستەی شوێنکەوتوو بە ئامرازی پێوەندیی (کە) دەستپێ دەکات .بەشێکی کەمیشیان بەیاریدەی ئامرازی پێوەندیی (ئەگەر . تا / هەتا ، بۆ ئەوەی . ئەگەرچی ، هەرچەندە ...) .

ـ ڕستەی شوێنکەوتووی ئەنجام الجملة التابعة للنتيجة
Clause of result

ڕستەی شوێنکەوتووی ئەنجام ، ئەنجامی مەبەستی ڕستەی سەرەکی لە ڕستەی ئاوێتەدا ڕوون دەکاتەوە . ئەم جۆرە ڕستەیە بۆ بەشێك لە بەشەکانی ڕستەی سەرەکی ناگەڕێتەوە ، بەڵکو بۆ سەرجەمی ڕستەکە . وەك :

هەڵۆ باش دەخوێنێ ، بۆیە بەیەکەم دەردەچێ .

هـ ، بـ..: ڕستەی شوێنکەوتووو ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی شوێنکەوتووی بەرکاری   الجملة التابعة للمفعول

Object clause

ئەم چەشنە ڕستانە دەبنە بەرکاری یەکێك لە بەشەکانی ڕستەی سەرەکی . وەك :

چەند جار پێم وتووی ، کە گاڵتە بە ئازاد نەکەی .

ه . ، ب : ڕستەی شوێنکەوتوو و ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی شوێنکەوتووی پێچەوانە   الجملة التابعة الاضطرارية

Subordinate emepgent

ڕستەی شوێنکەوتووی پێچەوانە لە ڕستەی ئاوێتەدا ئەو لایەنە نیشان دەدا ، کە دەبوایە هۆی ڕوونەدانی ڕستەی سەرەکی ڕوون بکاتەوە. وەك :

تۆ خێرخوازیت ، هەرچەندە کەمتەرخەمیت .

ئەو بە پیاوچاك ناوی دەرکردووە ، ئەگەرچی خێری بۆ کەسیش نەبووە .

ه. ب.: ڕستەی شوێنکەوتوو و ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری   الجملة التابعة الوصفية

Attributive clause

ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری وەك دیارخەر بە دوای ناوێك دەکەوێ ، کە لە ڕستە سەرەکییەکەیدایە و تایبەتێتیی ئەو ناوە چ بەرجەستە بێ و چ دیاردە ، جۆری کاریگەری و باری ڕوون دەکاتەوە .. ئەو ناوەش ، کە ئەم جۆرە ڕستانەی بۆ دەگەڕێتەوە ، دەشێ لە ڕستە سەرەکییەکەدا نیهاد ، دیارخەر ، بەرکار ... بێ .

ئازاد ، کە هەڤاڵی دڵسۆزی من بوو ، لەپڕ کۆچی کرد

... هتد

ه . ب .: ڕستەی شوێنکەوتوو.

- ڕستەی شوێنکەوتووی کات   الجملة التابعة للوقت

Subordinate of time

ئەم چەشنە ڕستانە ڕێچکەی کاتی ڕستەی سەرەکی نیشان دەدا . وەك :

سبەینێ ، کە دەچم بۆ قوتابخانە دەفتەرەکەم لە ئاری وەردەگرمەوە .

ﻫ . ب . : ڕستەی شوێنکەوتوو و ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی شوێنکەوتووی گوزارەیی الجملة التابعة للخبر

Predicate clause

ئەمە بەو ڕستە شوێنکەوتووە دەوترێ ، کە واتای بەشی ناوی گوزارەی ڕستە سەرەکییەکە ڕوون دەکاتەوە . وەك :

ئەمە ئەو دەفتەرەیە . کە تێیدا دەنووسم .

ﻫ . ، ب .: ڕستەی شوێنکەوتوو و ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی شوێنکەوتووی مەرج   الجملة التابعة الشرطية

Conditional clause

ڕستەی شوێنکەوتووی مەرج ، مەرجی ڕوودان و دیاردەی ڕستەی سەرەکی ئاشکرا دەکا وەك :

ئەگەرماڵت لە شووشە بوو ، ماڵی خەڵکی بەردەباران مەکە .

ﻫ . ب .: ڕستەی شوێنکەوتوو و ، ڕستەی ئاوێتە

- ڕستەی شوێنکەوتووی نیاز   الجملة التابعة الفرضية

Clause of purpos

ئەم جۆرە ڕستانە نیاز و مەبەستی ڕستەی سەرەکی ڕوون دەکەنەوە و بۆ کرداری بەشی گوزارەی سەرەکی دەگەڕێنەوە . وەك :

ڕەنج ڕووی لە تۆ نا ، کە یارمەتییەکی بدەی .

ﻫ. ب .: ڕستەی شوێنکەوتوو و ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی شوێنکەوتووی نیهادی الجملة التابعة للمبتدأ
Subject clause

ڕستەی شوێنکەوتووی نیهادی ، ئەو جۆرە شوێنکەوتووەیە ، کە دەوری نیهادی ڕستە سەرەکییەکە دەبینێ . واتە کاتێ لە ڕستەی سەرەکیدا نیهاد نەبێ ، ئەوە ئەم ئەو ئەرکە دەبینێ . بۆ نموونە :

وا پێدەچێ ، کە تۆ کارێکت هەبێ .

ئاشکرایە ، کە ئێمە گوێی نادەینێ .

هـ . بـ . : ڕستەی شوێنکەوتوو ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی شوێنکەوتووی هۆ الجملة التابعة السببية
Causal clause

ڕستەی شوێنکەوتووی هۆ ، هۆی هەواڵی ڕستەی سەرەکی دەگەیەنێت . ئەم جۆرە ڕستانە بۆ سەرجەمی ڕستە سەرەکییەکە دەگەڕێتەوە ، نەك بۆ تەنیا بەشێك لە بەشەکانی . وەك :

ناکرێ بەجێی بێڵم ، چونکە زۆر نەخۆشە .

هـ ، بـ : ڕستەی شوێنکەوتوو ، ڕستەی ئاوێتە .

- ڕستەی فەرماندان الجملة الامرية Imperative sentence

= ڕستەی فەرمان و داخوازی

ڕستەی فەرماندان باوترین شێوازی داخوازیکردنە . کەسی یەکەم داوا لە کەسی دووەم دەکات ، کارێك بەجێبێنێ یان هەڵوێستێك بنوێنێت ، یان بەپێچەوانەوە بۆ قەدەغەکردنی کارێك بەکاردەبرێ .

ڕۆنانی ڕستەی فەرماندان بەگشتی بە هۆی کرداری ڕستەکەوە دروست دەبێ . واتە کرداری فەرماندان دەوری بنەڕەتی و سەرەکی دەبینێ لە

پێکهاتنی شێوەی ڕستەی فەرماندانداندا ، بۆیە پتر شێوەی ڕستەی فەرماندان بەهۆی کرداری ڕستەکەوە لە جۆرەکانی دیی ڕستە جیادەکرێتەوە .

تایبەتیەکانی ڕستەی فەرماندان :

١ـ ڕستەی فەرماندان بەگشتی کرداری فەرماندانی تێدایە ، کە بەهۆیەوە لە جۆرەکانی دیی ڕستە جیادەکرێتەوە . وەك :

ئازاد نامە دەنووسێت

ئازاد نامە بنووسە

٢ـ بەرکار دەبێ کەسی دووەمی (تاك) یان (کۆ) بێ ، چونکە داواکە ڕووبەڕووی (ئەو) یان (ئەوان) دەکرێت .

٣ـ لە ڕستەی فەرماندانداندا کردارێك بەتەنیا دەتوانێ ڕستە پێکبێنێ ، چونکە توخمی سەرەکیی ڕستەکەیە و تەم و مژی واتایی دروست نابێ ، وەك :

بنووسە ، بنووسن

٤ ـ ڕستەی فەرماندان ڕاستی و هەڵە هەڵناگرێت ، واتە بەپێچەوانەی ڕستەی هەواڵگەیاندن . بەنموونە ، لە ڕستەی (نامە بنووسە)دا نابێ لە دوای ڕاستی و هەڵەی ئەم ڕستەیە بگەڕێین ، چونکە تەنیا داواکردنە و زانیاریگەیاندن نییە .

أ) شێوەی داواکردنی بەجێهێنانی کارێك

بنووسە ، بڕۆ، بچۆ .

کە کەرسەتەی پێکهێنانی بریتییە لە ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی کردار و نیشانەی (بـ ، b ، بـ ـ bi) لە پێشییەوە و جێناوی کەسیی لکاو لە دوایەوە : (ە) بۆ کەسی دووەمی تاك و ((ن ـ n ، ن ـ in) بۆ کەسی دووەمی کۆ .

ب) شێوەی داواکردنی نەکردنی کارێك یاخود قەدەغەکردنی :

ئەمەش بە هەمان یاسای خاڵی (أ) ڕۆدەنرێ و تەنیا جیاوازیی ئەوەیە ، کە نیشانەی سەرەتایی کردارەکە دەگۆڕێ بە (مە) .

- ڕستەی فەرمان و داخوازی

ب-: ڕستەی فەرماندان

- ڕستەی گریّبەند

ب-: ڕستەی ئاویّتە .

- ڕستەی لیّکدراو الجملة المركبة Compound sentence

ڕستەی لیّکدراو ئەو ڕستەیەیە ، کە لە دوو ڕستە یان زیاتر پیّکهاتبیّ و بەیاریدەی ئامرازی پیّوەندی بەیەکەوە بەسترابن . ئەو ڕستانەی بەشداریی ڕستەی لیّکدراو دەکەن لە هەمان بار و ڕادەی سینتاکسیدان و خاوەنی هەمان پلەی سەربەخۆیین .

ئەرکی ئامرازی پیّوەندی لە ڕستەی لیّکدراودا تەنیا نیشاندانی پیّوەندی نیّوان ئەو ڕستە سادانەیە ، ، کە ڕستە لیّکدراوەکەیان پیّکهیّناوە . ئامرازی پیّوەندی ناچیّتە نیّو دارشتنی ڕستەکانەوە ، واتە بەشداریی دارشتنی ناکات . بەڵکو تەنیا لە نیّوان ڕستەکاندا بەکاردیّت .

دەمکاتی کردار لە زوربەی ڕستە لیّکدراوەکاندا وەك یەك وایە ، کە کاتی پیّوەندیکردنی ڕووداوەکان نیشاندەدات .

ڕستەی سادەی جیاواز ، کە لە ڕستەی لیّکدراودا لیّكدەدریّن ، یەك لە دوای یەك دیّن ، کە هەریەکەیان واتای سەربەخۆی خۆی دەبەخشیّت و لە ڕووی تایبەتییەکانی ڕیّزماندا تەواون .

ژمارەی ئەو ڕستانەی بەشداریی دارشتنی ڕستەی لیّکدراو دەکەن . دەشیّ دوو ، سیّ ، چوار و پتریش بن .

ڕستەی لیّکدراو بەپیّی واتای ڕستەکانی و ئەو ئامرازانەی بەشداریی لیّکدانیان دەکەن ، دابەشدەکریّنە سەر سیّ جۆر :

١- ڕستەی لێکدرواى پێوەست Conjuctive sentence

٢- ڕستەی لێکدراوی پێچەوانە Adversative sentence

٣- ڕستەی لێکدراوی جیاکەر Disjunctive sentence

ڕستەی لێکدراوی پێوەست بە زۆری هەواڵ و وەسف ڕادەگەیێنێ و ئەم ئامرازانە : (و ، بەڵێ ، نە ـ نە) لە بەیەکەوە بەستنی ڕستە سادەکانیدا بەکاردەبرێن ، وەك

زەردەخەنەیەك دەیگرت و چاوی دەتروکاند و لێوی دەبزواند .

بەفرێکی زۆر بارییبوو ، بەڵی شار بووبوو بە بووك .

نە من چووم ، نە ئەو هات .

... هتد

زۆرجار ڕستەی لێکدراوی پێوەست بەبێ ئامرازی لێکدەر سازدەبێ . ئەویش لە ئاخاوتندا بە وەستان و لە نووسیندا بە کۆما دەردەبڕێ .

زەردەخەنەیەك دەیگرت ، چاوی دەتروکاند ، لێوی دەبزواند .

... هتد .

ڕستەی لێکدرواى پێچەوانە جیاوازی و دژایەتیی نێوان دوو دیاردە ، ڕووداو ، بیر ... هتد نیشان دەدات . ئامرازی (بەڵکو ، بەڵام) ئەم جۆرە ڕستانە لێك‌دەدەن وەك :

من نەچووم ، بەڵکو ئەو هات

پیاوی چاکە ، بەڵام هەندێ ڕژدە

... هتد .

ڕستەی لێکدراوی جیاکەر پێوەندیی جیاوازیی نێوان ڕستەکان دەردەبڕێ . لەم ڕستانەدا ئامرازی (یا / یان / یاخود ...) دەوردەبینێ وەك :

یا گاڵ دێنێ ، یا پەموو

یان دانیشە ، یان بڕۆ

... هتد .

- ڕستەی لێکدراوی پێچەوانە Adversative sentence

ب- ڕستەی لێکدراو .

- ڕستەی لێکدراوی پێوەست Conjunctive sentence

ب.. ڕستەی لێکدراو

- ڕستەی لێکدراوی جیاکەر Disjunctive sentence

ب- ڕستەی لێکدراو

- ڕستەی نەرێ الجملة المنفية Negative sentence

ڕستەی نەرێ لەسەر ئەو پێوەندییە دەوەستێت ، کە واتای بیری ڕستەکە لە ڕووی هەبوون و ڕاستیی ڕوونەدانی ڕووداوەکە دەیبەخشێت . لەم جۆرە ڕستانەدا پێوەندیی دەربڕین لە نێو ئەو بیرەدا نییە ، کە لە ڕستەکەدا هاتووە و باسکراوە . وەك :

ئێمە نەچووین

کەس ناڕوات

دوو ئامرازی (نا) و (نە) لە ڕستەی نەرێدا بەشداری دەکەن :

ئامرازی نا) تەنیا لەگەڵ فۆرمی کرداری ڕانەبوردووی ڕێژەی هەواڵگەیاندندا بەکاردێنرێ . کردارەکەش تێپەڕ بێ یان تێنەپەڕ ؛ سادە بێ یان ناسادە شوێنی (نا) هەر پێش ڕەگەکەیە . وەك :

من ناکەوم . من سەرناکەوم

من چۆلەکە ناگرم .. من ڕێگاناگرم

ئامرازی (نە) کرداری ڕانەبوردووی ئینشائی و گشت جۆرێکی ڕابوردووی هەواڵگەیاندن و ئینشائی و تەنانەت هەندێ حاڵەتی فەرماندانیش بە (نە) نەفی دەکرێن .

باشتر وایە نەچم .

نەکەوی .

... هتد .

هـ . ، بـ.: نەرێ

- ڕستەی وەسفی

بـ.: ڕستەی هەواڵگەیاندن .

- ڕستەی هەواڵگەیاندن الجملة الاخبارية

Indicative sentence

= ڕستەی خەبەری ، ڕستەی ڕاگەیاندن ، ڕستەی وەسفی ؛ ڕستەی زانیاری ، ڕستەی ئیخباری .

ڕستەی هەواڵگەیاندن بە شێوەیێکی زۆر فراوان لە ئاخاوتن و نووسیندا بەکاردێت و سەرەکیترین جۆری ڕستەیە . جۆرەکانی دی ڕستە ، بەگشتی لە ڕستەی هەواڵگەیاندن دادەتاشرێن . ڕستەی هەواڵگەیاندن هەموو ئەو ڕستانە لە خۆدەگرێ ، کە هەواڵ یان زانیاری دەگەیەنن و باسی دیاردەکانی دەوروبەر دەکەن و خاوەنی ئەم تایبەتێتییانەیە :

١- ڕستەی هەواڵگەیاندن دەشێت ڕاست بێ یان هەڵە ، واتە دەتوانرێ ئەو زانیارییەی کە ڕایدەگەیەنێ ڕاستییەکەی بسەلمێنێ یا بە درۆ بخرێتەوە . بۆ نمونە :

میوانێکی زۆرمان هەیە .

٣ـ دانە پێکهێنەکانی ڕستەی گەیاندن مەودای شوێنگۆرکێیان هەیە ، کە لە سنوورێکی دیاریکراودا ئەو شوێنگۆڕینەی وشەکان نابنە هۆی گۆڕینی واتای ڕستەکە . وەك :

ئازاد بۆ بازاڕ دەچێت .

ئازاد دەچێت بۆ بازاڕ .

هەرچەندە هەندێ جار ، کە شوێنی کەرتە پێکهێنەکان دەگۆڕرێت (بۆ جەختکردن) بۆنە ڕێزمانییەکەش لە گەڵیدا دەگۆڕێت . وەك :

سوار لە گیاکەدا ون دەبوو .

گیاکە سواری تێدا ون دەبوو .

زۆرجار گۆڕانی شوێنی کەرتە پێکهێنەکان واتای ڕستەکە بە تەواوی دەگۆڕێ . لەبەر ئەوە ڕیزکردن دەورێکی سەرەکی هەیە بۆ گەیاندنی واتاکە . وەك :

ئازاد لە نەوزادی دا .

نەوزدا لە ئازادی دا .

بە گشتی جیگۆڕکێ لە ڕستەی ڕاگەیاندندا سنووردارە ، ئەوەش زیاتر لە نێو چەند کەرستەیەکی ڕستەکەدا دەبێت . وەك : کردار لەگەڵ بەرکار ، کە دەتوانن شوێنی خۆیان بگۆڕن .

←
کار + کردار

←
یان کارا + بەرکار + کردار

٤ ــ لە ڕستەی هەواڵگەیاندندا ئاخێوەر سەرچاوەی زانیارییە و زانیارییەکە دەدات بە گوێگر و کاردانەوە لە گوێگر ڕوونادات ، تەنیا زانیارییەکەی پێدەگات .

٥ـ ئەم جۆرە ڕستەیە ، گەر بە وتن دەرببڕرێت ، ئاواز لە دوا بڕگەی هێزدارەوە بەرەو سەرەوە دەڕوات و یەکسەریش دوای ئەوە نزم دەبێتەوە .

واتا ئاوازی بەرەوخوار وەردەگرێت . ڕستەی وەها لە کاتی نووسینیدا کۆتاییەکەی بە خاڵ نیشان دەدرێت .

٦- ڕستەی هەواڵ گەیاندن دوو شێوەی هەیە : (ئەریْ) و (نەریْ) ، کە هەردووکیان زانیاری . هەواڵ دەگەیەنن . وەك :

ئەمڕۆ ڕۆژنامەم کڕیوە .

ئەمڕۆ ڕۆژنامەم نەکڕیوە .

لە ڕووی ڕۆنانیشەوە چەند جۆرێکی هەیە ، وەك : سادە و لێکدراو و ئاوێتە .

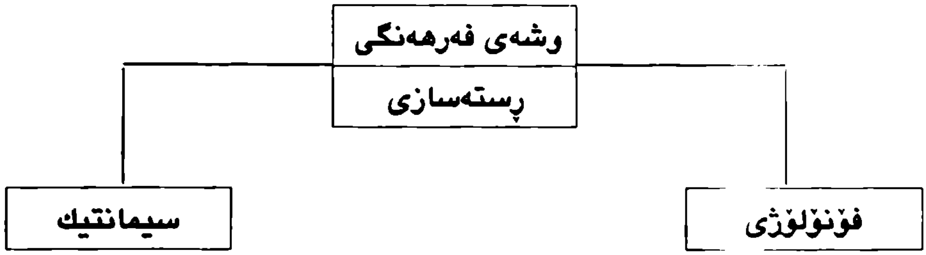
ڕستەسازی علم النحو Syntax

= سینتاکس

زاراوەی ئەم زانستە لە (Syntaxis)ی یۆنانییەوە کەوتۆتەوە ، کە واتای (دانان ، ڕێکخستن) دەگەیەنێ . بەو پێیە ڕستەسازی لێکۆڵینەوەیە لە یەککگرتنی وشە لە ئاخاوتن و ڕستەدا .

ڕستەسازی وەك بەشێکی ڕێزمان لە دەستەواژە و ڕستە دەدوێ . ڕستەسازی باسی فۆرمی زمانیی ڕستە دەکات و بەپێی خاسیەتی جۆربەجۆر ڕستە دابەش دەکا و جیادەکاتەوە . بەوێنە لە ڕستەسازیدا ـ ڕستەی سادە و ڕستەی ناسادە . ڕستەی سەرەکی و ڕستەی شوێنکەوتوو ؛ ڕستەی هەواڵ گەیاندن و ڕستەی پرس کردن و ڕستەی فەرماندان و ڕستەی سەرسوڕمان ... جیادەکاتەوە . وێڕای ئەوە ، لە زمانناسیدا ڕستەی جۆربەجۆری ئەم زمان یان ئەو زمان باس دەکرێت .

ڕستەسازی لە نێو ڕێزماندا ناوەڕاستی گرتووەتەوە ، هەروەك لەو شێوە ساکارەی خوارەوەدا ڕوونکراوەتەوە :

ڕستەسازی و وشەی فەرهەنگی فۆرمی ئەو دوو دانەیەن ، کە دەستەڵاتیان بەسەر دوو پێکهاتنی سەربەخۆدا هەیە ، کە یەکێکیان فۆنۆلۆژی و ئەوی دییان سیمانتیکە .

ڕێزمانووسانی ڕێبازی کلاسیکی ، کە لە ڕستەیان کۆڵیوەتەوە ، لەنێو بەشەکانی ئاخاوتندا ڕوونیان کردووەتەوە ، بەواتا بەشەکانی ئاخاوتن و بەشەکانی ڕستەیان هەر لەنێوان یەك بابەتدا باسکردووە ، بۆیە فریزی ناوی و فریزی کرداری دۆخی سینتاکسی ڕستەیان لەپاڵ ناو و جێناو و ئاوەڵناو ... دا باسکردووە . ئەم ڕێبازە تا ساڵانێکی زۆر دوور و درێژ پێڕەوکراوە .

(پانینی)ی ڕێزمانووسی ناوداری هیند ، کە بە کۆنترین ڕێزماننووسی سانسکریتی دەژمێررێت ، لەنێو بەشەکانی ڕستەدا هێمای بۆ (نیهاد) و (گوزارە) کردووە .

ئەرستۆ ، کە هاوچەرخی پانینی بووە ، ئەویش لە نووسینەکانیدا هێمای بۆ هەمان ئەو بەشانەی ڕستە کردووە ، کە پانینی ناوی بردوون .

تا کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی بیست لێکۆڵینەوەی ڕستەسازی گەلێ پێشکەوتن و گۆڕانی بەخۆوە دی ... لە سەرەتای نیوەی دووەمی هەمان سەدەدا ئەو زانستە سەرکەوتنێکی گەورەی وەدەست هێنا و ئەویش ئەوەبوو چۆمسکی تیۆری (Transformation generative)ی داڕشت ، کە لای ئەو ڕستەسازی هەر ئەوە نییە ، ڕستە لە ڕووی ڕووکەشی بەرەوەیدا شی بکرێتەوە . بەڵکو شیکردنەوەی ڕستە دەبێ واتای زمان بەگشتی لە

ئاستی فۆنۆلۆژی و دارشتن و سیمانتیکیشدا بگرێتەوە . هەروا لای چۆمسکی زمان ڕەگەزێکی داهێنەرە لەگەڵ ئەوەی لە چەند دەنگێکی دیاری کراو پێکهاتووە ، کەچی بۆی هەیە ڕستەی ڕادەبەدەر دابڕێژێ و ڕستەسازییش لەسەر چەند بنج و بنەماییکی دیاریکراودا ڕستە پێکدێنێ و ئەم بنجانە بۆیان هەیە ڕستەی لە ڕادەبەدەر بهێننە کایە .

چۆمسکی لەم تێورییەیدا چەند ڕێبازێکی شیکردنەوەی ڕستەسازی گرتووەتەبەر ، سەرەتاکەی (Finite State Grammar) بوو . لەم بۆچوونەیدا ، ئەوە ڕوون دەکاتەوە ، کەوا ڕەگەزی دەستپێکی ڕستە کاریگەری لەسەر پەیدابوونی جۆری ڕەگەزی دوای خۆی هەیە .

بەدوا ئەمەدا ، چۆمسکی ڕێبازی (Phrase stucture)ی بەکارهێنا . لەم بارەدا ئەو ڕەگەزانەی ڕستەی داناوە ، کە بەر لەویشدا لە شیکردنەوەی ڕستەدا بەکارهاتوون ، وەك ڕەگەزی کارا و کردار بەرکار و .. هەوڵیداوە بەیارمەتیی مەنتیق بگاتە چەند دەستوورێکی زانستانە بۆ شیکردنەوەی ڕستە ...

لە دوای لێکدانەوە ، چۆمسکی ئەوەی بۆ دەرکەوت ، کەوا دەستووری ئەم ڕێبازە ، نابێتە پێوانە بۆ هەموو زمانێك ، بۆیە ڕووی لە ڕێگەی سێیەم کرد ، کە ڕێبازی (Transrormational Grammar)ە . لەم ڕێبازەیدا لە ڕۆنانی ژێرەوەی ڕستە دەکۆڵێتەوە ، بە واتا دیوی ناوەوەی شیدەکاتەوە و ئەوجا ڕووکەشی دەرەوەی لێکدەداتەوە .

ڕشتە	الجهاز	Organ
ـ ڕشتە ئاخاوتن	الجهاز النطق	Organs of speech

= ڕشتەی وتن ، ئەندامەکانی ئاخاوتن .

ڕشتەی ئاخاوتن ئەندامی تایبەتی بەرهەمهێنان و وەرگرتنی دەنگەکانی ئاخاوتن نی یە . گەلێ ئەندامی لەشی ئادەمیزادیش ، کە ئەرکی بایۆلۆجیی ڕووتیان بەجیٚدەهێنا و بەجیٚدەهێنن ، وەك ڕشتەی هەناسەدان و هەزم ... هتد . بەلاّم لە ڕەوتی مێژووی کۆمەڵی ئادەمیزاددا ، ئەو ئەندامانە پێشکەوتن و بەرەو پەیداکردنی وزەی دەربڕین و وەرگرتنی دەنگ گەشەیان سەند . ئەوك کە ئەرکی هەناسەدان و قووت دانی بەجیٚدەهێنا ، بووە ئەندامی ڕشتەی تەلەفوزکردن ـ ئەو دیاردەیەش بایۆلۆجی کۆمەلاّیەتی یە . کە ئەمەش بە بەڵگەی بوونی بنکەی وتنی زمان ئاسان ئیسپات دەکریٚ .

ڕشتەی ئاخاوتن ـ ئەو ئەندامانەی لەشی ئادەمیزادن ، کە وزەی بەرهەمهێنان و وەرگرتنی ئاخاوتنیان هەیە (بەر لە هەر شت ـ دەنگی) . بە واتاییێکی فراوانتر ، ڕشتەی ئاخاوتن و سیستەمی دەمارە ناوەندییەکان و ئەندامانی (بیستن و بینین) ، کە بۆ وەرگرتنی دەنگ پێویستن و ئەندامانی وتن ، کە بۆ بەرهەمهێنانی دەنگەکانی ئاخاوتن گرنگن ، دەگرێتە خۆ . لەباری فیزیۆلۆژی‌یەوە ، ئاخاوتن وەك یەکێك لە ئەرکەکانی سیستەمی دەمارە ناوەندییەکانی مرۆ خۆی دەنوێنێ . لە لایەکەوە ، سیستەمی دەمارەکان دەبێتە هۆی پەیدابوونی دەنگەکانی ئاخاوتن ، لە لایکی دیشەوە لە بیستنی دەنگەکانی ئاخاوتن لە دەرەوە و هەست پیٚکردنیاندا بەشداری دەکا . بە واتاییێکی دی لەباری بەرهەمهێنانی دەنگدا وزەی دەمارەکان دەبێتە کارێکی ئامێرایەتی و لەباری وەرگرتن و تیٚگەیشتنی ئاخاوتنیشدا وزەی ئامێرایەتی دەگۆڕریٚ بۆ دەماری .

- ڕشتەی دەنگ — جهاز الصوت — Vocal apparatus

- ڕشتەی وتن

ب.: ڕشتەی ئاخاوتن

- ڕشتەی هەناسە — الجهاز التنفسي — Organ of windpipe

ڕوخسار

بـ.: ٢ـ شێوە

ڕۆخی زمان

بـ.: لێواری زمان

ڕۆنان — البنية ، التركيب — Structure

- ڕۆنانی دەرەوە — البنية الخارجية / الظاهرية — External structure

- ڕۆنانی ناوەوە — البنية الداخلية / العميقة — Internal (inner) structure

ڕوودان — حدث — Action

بەوێنە (دەمرێ) ، (مرد) ، (دەمرد) ، (مردووە) ... وشەی جیاواز نین و فۆرمی جیاوازی یەك وشەن و پێوەندێتیی فۆرم کۆیان دەکاتەوە .

لەگەڵ ئەوەشدا ، کە هەریەك لەو فۆرمانە خاوەنی واتای خۆیەتی ، بەلاّم هەموویان خاوەنی واتایێکی هاوبەشن ، کە ئەویش ڕوودانە . جا ((واتای گشتیی ڕوودان)) ، کە هەموو ئەو فۆرمانە دەگرێتە خۆ ، بە تایبەتێتیی گشتیی ڕێزمانییەوە بەندە . هەر تایبەتێتی ڕوودانیشە جیایان دەکاتەوە لە

وشەی (مردوو)ی هاوبنەمای واتا یەکجار نیزیك لێیانەوە . دەشێ بوترێ (واتای گشتیی ڕوودان)) تایبەتێتی هەموو فۆرمێکی کردارە .

ڕووکەش	العارض	Sham
ڕێباز	الطريقة	Method
ڕێڕەو	اتجاه ، مسار	Tendency
ڕێزمان	قواعد	Grammar

= دەستوور

ڕێزمان (grammar) وەك ماددەیێکی زانست یەکێکە لە بەشە پێکهێنەرەکانی زماننناسی و بریتییە لە کۆمەڵێ یاسا و دەستوور لە بارەی گۆڕینی وشە و چوونە پاڵ یەکدی وشە لە ڕستەدا . زاراوەی (grammar) لە زمانی یۆنانییەوە وەرگیراوە و وەك ئاشکراشە ، بناغەی ڕێزمانی زانستی لە یۆنانی کۆندا دامەزراوە . بە زمانی یۆنانی بە ڕێزمان دەڵێن (grammatika) ، کە واتای ((هونەری نووسین)) دەگەیەنێ . بەم جۆرە زانایانی ڕووی ڕێزمان وا تەماشای ڕێزمانیان دەکرد ، کە دەبێ بەر لە هەرچی لە ڕووی ((ڕێنووس)) و لە ڕووی شێوازەوە ، مرۆڤ فێری ڕاستنووسی بکات .

هەر زمانێك خاوەنی ڕێزمانی خۆیەتی ، لەبەر ئەوە ڕێزمان وەك زانستێك لەسەر کەرەستەی چەسپاوی ئەو زمانە دادەڕێژرێ ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا وەك ماددەیێکی زانست ڕێزمانی گشتی هەیە ، ئەویش کە مەبەستی ڕێکخستنی شێوازی گشتییە لە لێکۆڵینەوەی پێکهاتنی ڕێزماندا . هەرچەندە

هەر زمانە خاوەنی کەرەستەی تایبەتی و شێوەی جیاواز و بەکارهێنانی سەربەخۆیە و ئەو تایبەتییانە لە زمانانی جیاوازدا دەبینرێن ، کەچی سەرەڕای ئەوەی ، هەندێ بنەما هەن ، کە پێویستە بخرێنە نێو بناغەی لێکۆڵینەوەی هەر زمانێکەوە .

وشەسازی (مۆرفۆلۆژی) و ڕستەسازی (سینتاکس) دوو بەشی گرنگ و هاوسەنگی ڕێزمانن . ڕێزمانیش ئەو زانستەیە ، کە لە پێکهاتنی وشە و ڕستە دەدوێ :

ب . : ١ـ وشەسازی

٢ـ ڕستەسازی

ـ ڕێزمانی بەرهەمهێنان النحو التوليدي

Generative grammar

ـ ڕێزمانی زێنەکی

زاراوەی (ڕێزمانی بەرهەمهێنان) لە ناوەڕاستی پەنجاکاندا لەلایەن چۆمسکییەوە هێنرابە ناوانەوە . ئەمڕۆ ، بە دوو واتای جیاوازەوە بەکاردەبرێت . بە ناوەڕۆکە بنجی و تەسك و تەکنیکییەکەیەوە ، ناو لە کۆمەڵێك یاسا دەنێت و دیارییان دەکات ، کە ژمارەیێك لە چەشنی جوراوجۆر لە ڕژێمەکانی زمان پێناسە دەکات .

واتا فراوانەکەی ، کە دەشێ زاراوەی (بەرهەمهێنانیی) بۆ بەکارببرێت ، پەیوەستە بە بینایەکی تیۆری و ڕێبازیی تەواوەوە سەبارەت بەو گریمانە و بۆچوونە بنجییانەی دەربارەی دروستەی زمان هەن و دەکرێن .

چۆمسکی تەنیا داڕێژەری ناوەڕۆك و سیمای ڕێزمانی بەرهەمهێنان نییە ، کە لە زانستی زماندا بڵاوبوونەوەی بەرفراوانی وەدەست هێناوە ، بەڵکو سەرقافڵە و ڕابەری هەڵگران و نوێنەرانی بەرهەمهێنانیشە.

ڕێزمانی بەرهەمهێنان کۆمەڵێکە لە یاسا ، کە کار بە ژمارەیێکی کۆتاییدار و دیارکراو لە یەکەی فەرهەنگی دەکات و کۆمەڵەیەکی بێکۆتایی ، یان کۆتاییدار لە یەکە تەکنشینییەکان بەرهەمدێنێت (هەر دروستە تەکنشینییەك لە ژمارەیێکی کۆتاییدار لە یەکە پێکهاتووە)و هەر دروستە تەکنشینییەك لە ڕێی ئەو زمانەوە وەك فۆرم دروست پێناسەدەکرێت ، کە بە ڕێزمان پەسنکراوە . ئەوەی لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا بۆ زمانەوان گرنگە ، ئەوەیە کە ڕێزمانی بەرهەمهێنانەکە خۆی پەسنکردنێکی دروستەیی گونجاو دەخاتە پاڵ هەر یەکێك لە دروستە تەکنشینییە فۆرمدروستەکان (بەتایبەتی پاڵ هەر یەك لە ڕستە فۆرمدروستەکان)ی لەلایەن ڕێزمانی بەرهەمهێنانەکە خۆیەوە بەرهەمهێنراوە . ئەم پێناسەیەی ڕێزمانی بەرهەمهێنان ، کە لێرەدا دراوە ، لە هەندێك ڕووەوە لەوەی چۆمسکی گشتیترە . پێناسەکە خۆی زاراوەی ((دروستەی تەکنشینی)) بەکاردەبات ، لە کاتێکدا ڕەنگە چۆمسکی لەبری ئەوە ، لە ((زنجیرە)) ، یان دانەی یەك لە دووی یەك بدوێت . دروستە تەکنشینییەك ، کە بریتییە لە لێکدان و خستنەپاڵیەکی گونجاو لەباری یەکە ناسراوە ڕێزمانییەکان (لە فۆنۆلۆژیدا خستنەپاڵیەکی کەرەستە سەرەتاییەکان) ، کە پێویست ناکا و مەرج نییە زنجیرەیی و یەك لەدووی یەك ڕێزکرابن ، یان ڕیزبکرێن . ڕاستە چۆمسکی پێناسەی ڕستە و فرێز وەك زنجیرەی دروستبوو یان خاوەن دروستە پێناسە دەکات ، بەلام ژێرانەیە و لەگەڵ بۆچوونە کلاسیکییەکەدا دەگونجێت ، ئەگەر ئێمە وەك دروستەی تەکنشینیان ببینین ـ واتە بێتو وەك ئەو کۆمەڵانەی یەکە ناسراوەکانیان تەماشا بکەین ، کە لە پێکهاتوویەکی تایبەتیدا هێنراونەتە پاڵ یەکدی . ئەوەی لە ڕێزمانی کلاسیکیدا وەك پێکهاتووی جۆراوجۆر و جیاواز ناوبراوە . لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا لە ڕێی ئەو جیاوازییەوە دەرخراوە ، کە بە پەسنکردنی دروستەوە بەندە . ناسنامەی جیاوازییەکانی پێکهاتووەکان ، جیاوازییەکانی نێوان دروستەکان و پەسنکردنەکانیانن .

زاراوەی (بەرهەمهێنان) کە لە پێناسەکەدا هاتووە ، بەو واتایەوە لێی تێدگەین ، کە لە بیرکاییدا هەیەتی . ئەمە بەم نموونەیە ڕوون دەکرێتەوە : گریمان ، کە نرخی هەرامەی (X) یەکێك لە ژمارە سروشتییەکانی (١ ، ٢، ٣ ...)یە . ئەمجا گۆکردنی ($X + X_2 + 1$) ، (کە ئێمە وەك کۆمەڵەی یاساکان یان ئۆپەراسیۆنەکان دەیانهێنینە بەرچاومان) کۆمەڵەی ژمارەی (٣ ، ٧، ١٣) بەرهەمدێنن : دەتوانن ڕستەکانی زمانێك بەرهەمبهێنن . لەمە پتر ناچێتە نێو بواری بیرکارییەوە . گرنگ ئەوەیە کە ئەو زاراوەی بەرهەمهێنانەی وەها لێی تێدەگەین ، بە ڕەوتی پرۆتسێسی بەرهەمهێنانی هیچ ڕستەیەك لەلایەن ئاخێوەرەوە (یان مەکینەوە) نەبەستراوە . ڕێزمانێکی بەرهەمهێنان پەسنکردنێکی تەواوی بیرکاریی دروستەی ڕێزمانیی ئەو ڕستانەن ، کە خۆی بەرهەمیان دێنێت .

- ڕێزمانی بناخەگر

ب.: ڕێزمانی بناغەگر

- ڕێزمانی بناغەگر النحو البنيوي Structural grammar

= ڕێزمانی بناخەگر

فێردیناند دێ سوسسور ـ زمانناسی خەڵکی ژینێڤ ، یەکەمین کەسێکە بیروڕای نوێی زمانناسیی نوێی گەڵاڵەکرد و لە دەرزوتنەوەکانی خۆی لە زانستگەدا لە نێوان ساڵانی ١٩٠٦ تا ١٩١١ زمانناسی لەسەر بناغەیەکی نوێ پێرەو کرد . هەر بۆیەشە زۆرکەس ئەو بە ((گەورەبابی زمانناسیی نوێ)) دادەنێن . کتێبە بەناوبانگەکەی فێردیناند بەناوی ((دەورەی زمانناسیی گشتی)) دوای مردنی بڵاوبووەوە . بیروڕاکانی سوسسور لە دیاریکردنی ڕێبازی زمانناسیی نوێدا زۆر کاریگەر بوون و دوای ئەو زۆر قوتابخانەی

جیاوازی زمانناسی سەریان هەڵدا ، کە لە هەموویان گرنگتر قوتابخانەکانی کازان و مۆسکۆ و پراگ و کۆپنهاگن و ئەمەریکایی ...ن . ئەو قوتابخانانە ، کە ڕیشەیان لەبیروڕاکانی سوسسورەوە سەرچاوەیانگرتووە ، دوایی هەر یەکە ڕێبازی جیاوازی وەبەرگرت . ئەگەرچی سوسسور زاراوەی بناغە (Structure)ی بەکارهێنا ، بەڵام لەبەر ئەوەی ، ئەو قوتابخانە زمانناسییانەی بە شوێن ئەودا چوون بەگشتی ناوی بناغەگر (Structuralist) و ڕەوندی کاریان بناغەگری (Structuralism) ناونرا . بەو پێیە سوسسور بە دەستپێشکەری زمانناسیی بناغەگر دادەنرێ .

ئێستاش هەندێك زانیاری لە ڕوانگەی بناغەگرانەوە ، سەبارەت بە ڕێزمانی پێشکەش دەکەین :

سوسسور سنوورێکی ئاشکرای لە نێوان زمانناسیی نێوزەمانی ، یان زمانناسیی مێژوویی و زمانناسیی هاوزەمانی (کە جارجاریش پێی دەڵێن : زمانانسیی وەسفی) کێشا و ئەوەی دەربڕی ، کە ئەو دوانە نابێ تێکەڵ بکرێن .. زمانناسیی مێژوویی باسی ئەوە دەکا ، کە زمانێکی تایبەتی چۆن ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە و بەرەو پێش چووە تا گەیووەتە دۆخی ئێستاکە و ئەم ڕۆژگارەی خۆی ، لە کاتێکدا زمانناسیی هاوزەمانی باسی دۆخی ئێستاکەی زمان دەکا بەبێ ئەوەی پێشینە و چۆنیەتیی مێژوویی ئاڵوگۆڕبوونی لەبەرچاو بگرێ . بەو پێیە لێ وردبوونەوەی مێژوویی نابێ ببێتە پێوانەی باسکردنی دۆخی هاوزەمانیی زمان ... جا تێکەڵکردنی ئەو دوو لایەنە یەك کزەکانی ڕێزمانە کۆنەکانە . بەو پێیە دەمەتەقێ و لێدوان لەسەر ئەوەی ئەمڕۆ بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانیدا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (یازدە ، دوازدە ، سیازدە ، پازدە ، شازدە ، حەڤدە) سواوە و دەوترێ (یانزە ، دوانزە ، سیانزە ، پانزە ، شانزە ، حەڤڤە) . لەبەر ئەوەی تێچوونی ئەم (د)ە بووە بە هۆی قورسیی دەربڕینی ئەو وشانە ، بۆیە ئاخێوەر بۆ سووککردنی ئەو ناڵەبارییە ناچاربووە دەنگی (ن) بێنێتە ناو

(یـــازه ، دوازه ، ســـیازه ، پـــازه ، شـــازه)ەوه و (ڤ)ی (حەڤـــه)ش دووبارەبکاتـەوه ... پـرس و باسـی لـەم بابەتـه و بابـەتی دیـی مێژوویـی هەموویان سەر بە ڕێزمانی مێژوویی زمانی کوردین و لە ڕێزمانێکدا کە بۆ کوردیی سەردەم دەنووسرێ شوێنێکیان نییە .

لە لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکانی کۆنی زمانناسیدا ئەو ڕاستییە بەتەواوی ساغ نەکرابووەوە ، کە زمان دەزگایەکی بەیەکەوە لکاوە و دەبێ وەك گشت و نەك جوێبەجوێ لەبەرچاو بگیرێ . هەر بۆیەش ئەو ناساندنە زمانییانەی لە ڕێزمانـەکانی کۆنـدا هـەن بڕبـڕ و وردە وردە بابـەتن و هیـچ ناسـاندنێکی تـەواویان سـەبارەت بـە دەزگـای زمـان بـەجارێك و لـە گشـتدا تێـدا نییـە . سوسسور لە سەرانسـەری کتێبەکـەی خۆیـدا تێدەکۆشـێ تـا نیشـانیبدا ، کە زمان کۆمەڵەیەك لە دەنگ و وشە نییە ، بەڵکو دەزگایەکە لە پێوەندییان ، کە لەسەر یەك نەزم یان سیستەم پێکدێنێ .

سوسسور زاراوەی ڕووکار (Form) بۆ ناولێنانی ئەو ڕایەڵەی پێوەندییان یان نـەزمی زمـانی بـەکاردەهێنێ ، بۆ ئـەوەی لـە دەنـگ کـە کرۆکـی مـاددیی زمانە و بە بیروڕای ئـەو بەشێك لـە زمـان نییـە ، جویێ بکاتـەوە . پێداگرتنـی سوسسـور لەسـەر دەزگـابوونی زمـان وای کـرد ، کـە زمانناسـان بـە شـوێن دیتنەوەی بناغەی ئەو دەزگایـەدا بگـەڕێن . ئـەوەش یـەك لـەو هۆیانەیە ، کە ناوی بناغەگری بەسەر ئەو قوتابخانانەی زمانناسیدا بڕا ، کە لـە بیروڕاکـانی سوسسورەوە سەرچاوەیان گرتووە .

یـەکێکی دیکـە لـە بیروڕاکـانی سوسسـور ، کـە نزیکـەی لـە هـەموو قوتابخانـەکانی بناغـەگریدا بـوو بـە بنچینـەی لێکدانـەوە ، ناسـین یـان لەیەككردنەوەی توخمەکانی پێکهێنەری ڕستەیەك (یان هەر بەشێکی زمـانی) بەپێی دوو جۆرە پێوەندی بوو ، کە پێیان وتـووە (پێوەندیـی جێنشـینی) و (پێوەندیـی هاونشـینی) . پیوەنـدی هاونشـینی نیشـان دەدا ، کـە ئـەو توخمانـەی لەسـەر زنجـیری ئاخـاوتندا دەکەونـه تەنیشـت یـەکتری ، چ

پێوەندییەکیان بەیەکەوە هەیە ، لە کاتێکدا پێوەندیی جێنشینی ئەوە نیشاندەدا . توخمێکی کە بە کردەوە لە شوێنێکی زنجیری ئاخاوتندا بەدیارکەتووە چ پێوەندییەکی لەگەڵ ئەو توخمانەدا هەیە ، کە دەیانتوانی لەو شوێنەدا بن . بۆ وێنە ئەگەر لە زمانی کوردیدا ڕستەی ((ئازاد ڕۆیشت)) لەبەرچاوبگرین ، ئەوە ئەو ڕستەیە لە ڕووی لێك هەڵاوردنی وشەوە ، لە دوو بەش یان دوو توخم پێکهاتووە ، چونکە جێنشینی لە دوو شوێندا دەکرێ . ئێمە بۆمان هەیە لە جیاتی ((ئازاد)) وشەی دیکەی وەکو ((ئەو ، منداڵ ، پیاو ، ماشێن ...)) و زۆر وشەی دیکەی ، کە هەموویان چینێك پێکدەهێنن بخەینە کار هەروەها دەتوانین لە بریتی (ڕۆیشت)) وشەی دیکەی وەکو ((هات ، هەڵستا ، فڕی ...) و زۆر وشەی دیکە ، کە لەسەر یەك چینێکی تر پێکدەهێنن بخەینە کار . وشەی ((ئازاد) لەگەڵ ئەو وشانەی لە ڕێگەی جێنشینییەوە دەناسرێنەوە ، پێوەندی جێنشینی هەیە (هەروەها وشەی ((ڕۆیشت)) لەگەڵ ئەو وشانەی ، کە دەتوانن شوێنی ئەو بگرنەوە) . هەرچی دوو وشەی ((ئازاد)) و ((ڕۆیشت))ە ، کە لەسەر زنجیری ئاخاوتندا دەکەونە تەنیشت یەکتری پێوەندیی هاونشینییان بەیەکەوە هەیە (لەو وێنەیەدا دەبێتە پێوەندیی نیهاد و گوزارە) ... جا ئەو دوو جۆرە پێوەندییە . بنچینەی لەیەك هەڵاوردن و لێکالاکردنەوەی زمان لە گشت قوتابخانە بناغەگرەکانی زمانناسیدایە .

- ڕێزمانی چاولێکەری النحو التقليدي

Traditional grammar

= ڕێزمانی سوننەتی

لە سەدەی چوارەمی بەر لە زایین ، ئەرستۆ کە دەکرێ ، بە یەکەم ڕێزماننووسی ڕۆژئاوایی دابنرێ ، بناغەی ڕێزمانێکی دانا ، کە دواتر بە هۆی یۆنانیی دیکە پەرەی پێدرا و لە ڕێگەی ڕۆمانەکانەوە لە ڕۆژئاوای

ئەورروپا برەوی پێدرا و بوو بە سەرمەشقتێك بۆ رێزمان نووسینی ئەویٚ ، بە شێوەیەکی ئەوتۆ ، کە ئەمرۆ دوای تێپەڕبوونی بیست و چەند سەدەیەك هێشتا بنچینەکان و دابەشکراوەکانی ئەو رێزمانە لەگەڵ وەرگێڕاوی لاتینی ، زاراوەکانی لە زوربەی خوێندنگاکانی بە دەرز دەوترێتەوە .

ئەو هەمان رێزمانە کە پێی دەڵێن (رێزمانی چاولێکەری . Traditional grammar) . ئەفلاتوون لە کتێبی (سوفیست)دا ، ناو و کرداری لەیەك جیاکردووەتەوە . ئەرستۆ وردەیەکی لێ زیاد کرد و بەشەکانی ئاخاوتنی لە زمانی یۆنانیدا بەناو و کردار و پیت دابەش‌کرد .

دوای ئەرستۆ ، فەیلەسووفە ڕەواقییەکان درێژەیان بە لێکۆڵینەوەکانی ئەو دا . (زەنوون) ـ دامەزرێنەری ئەو قوتابخانەیە ، بۆ خۆی بەشێکی گەورەی لت رێزمانی چاولێکەری کۆکردەوە . ئەگەرچی لێوردبوونەوە لت دۆخەکانی ناو لت سەردەمی ئەرستۆوە دەستی پێکردبوو ، بەڵام ئەوە ڕەواقییەکان بوون ، کە چوار دۆخی : کارایی (Nominative) ؛ بەرکاری (Accusative) ؛ بەرکاری بەسەردا (Dative) ؛ ئیزافە (Genetive)یان دیاری‌کرد و لەیەك جیاکردەوە و ناوی ئەوتۆیان لێنان ، کە وەرگێڕراوە لاتینیەکەیان ئێستاش هەر بەکاردێنریٚ . ئەو کەسەی رێزمانی هەرە تەواوی یۆنانیی نووسی (دیونیسیوس تراکس) بوو ، کە نزیکەی سەد ساڵ بەر لە زایین ژیاوە . ئەو بۆ یەکەمین جار رێزمانی بە زانستێکی سەربەخۆ دانا . کتێبەکەی ئەو سەرەڕای کورت‌بوونی ، بوو بە سەرمەشقی گشت رێزماننووسانی یۆنانی و لاتینی ، کە بەدوای ئەودا هاتن . ئەو بۆ یەکەم جار بەشەکانی ئاخاوتنی بە هەشت بەش دابەش‌کرد و ئەوە هەر ئەو دابەش‌کردنەیە ، کە تا ئەمڕۆش لە رێزمانە چاولێکەرییەکاندا ماوەتەوە .

ڕۆمانییەکان لە باری رێزمانیشەوە وەك زۆر لە باتەکانی دیکەی زانست دەستیان‌کرد بە لاسایی‌کردنەوە و وەرگێڕانی شوێنەواری یۆنانییەکان ، بەڵام

بۆ خۆیان زۆر کەمیان لێ زیاد کرد ، بۆ وێنە هەشت بەشی ئاخاوتنیان ڕاستەوخۆ لە یۆنانییەوە وەرگێڕا ...

لێرەدا دەبێ ئاماژەی دوو ڕێزماننووسی بەناوبانگی ڕۆمانی بکرێ ، کە کتێبەکانیان بۆ ماوەی چەند سەدەیەك بەردەوام بوون بە کتێبی دەرزوتنەوە . یەکەمیان (ئیلیوس دوناتوس)ە کە لە سەدەی چوارەمی پاش زایین لە ڕۆم دەرزی دەوتەوە . ئەم ڕێزمانە تەنانەت لە سەدەکانی ناوەڕاستیشدا دەگوترایەوە و ئەوەندە بە برەو بوو ، کە یەکەم کتێب بێ بەپیتی دار لە چاپدرا ڕێزماننووسێکی بەناوبانگی دیکە (پریسکیانوس)ە لە سەدەی شەشەم لە قوستەنتەنییە ژیاوە . کتێبەکەی ئەم لە بیست بەش پێکهاتووە و لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بە باوەڕپێکراوترین و کامڵترین ڕێزمانی لاتینی دادەنرا .

لە سەدەکانی ناوەڕاستدا کاتێك زمانی لاتینی شێوەی دەگۆڕا و دەبوو بە زمانە ڕۆمانییەکانیی ئەم ڕۆژگارە (فەرەنسەیی ، ئیتالیایی ، ئیسپانیایی...)، زمانی لاتینیی کلاسیك وەکو خۆی ، وەك زمانی زانست و فەرهەنگ مایەوە و کەسانێك لە خوێندنگە ئەو زمانە وەك زمانی دووەم فێردەبوون . بەلاّم ئەگەرچی زانایان بە لاتینییان دەنووسی و پێی دەئاخەوتن ، ئیتر لاتینی وەکو ڕابردوو زمانی قەومێك نەبوو ، بەڵکو زمانێك بوو ، کە بە هۆی کەشیشان و زانایان بە شێوەیەکی دەستکرد بەزیندوویی ڕاگیرابوو ..

نووسینی ڕێزمان بۆ زمانەکانی ڕۆژئاوای ئەورووپا لە سەروبەندێکدا دەستی پێکرد ، کە ئەو زمانانە بەرەبەرە بایەخ و نرخێکیان پەیدا کرد تا وەك زمانی نەتەوایەتی و ئەدەبی بەکاربهێنرێن . بۆ وێنە یەکەمین ئەو ڕێزمانانەی بۆ زمانی فەرەنسایی نووسران ، سەر بە سەروبەندی ڕێنیسانسە ڕێزماننووسانی نیشتمانپەروەری ئەو دەمە ، بۆ ئەوەی بتوانن لە بایەخ و سەنگی فەرەنسایی زیاد بکەن و ئەو زمانە لەبەرچاو کەسانێکی ، کە ئەویان بەهاوتای زمانێکی ئەدەبی و زانستی وەك لاتنیی دانەدەنا بەڕێز

نیشان بدەن ، بە لاسارییەکی تەواو تێکۆشان بسەلمێنن ، فەرەنسایی تەواو ئەو تایبەتمەندییانەی هەیە کە زمانەکانی لاتینی و یۆنانی بوویان و لە ڕاستیدا لەگەڵیان یەکدەگرنەوە . بۆ وێنە هەوڵیان دا ، ژمارەی پیرۆزی هەشت ، کە یۆنانییەکان و ڕۆمانییەکان بۆ بەشەکانی ئاخاوتنیان پەسەندکردبوو لە فەرەنساییشدا بپارێزن ... بەم پێیە ڕێزمانی فەرەنسایی لە ڕووی سەرمەشقی لاتینییەوە سازکرا و کەم و زۆر هەمان دیمەنی خستە ڕوو ، کە ڕێزماننووسانی لاتینی لەسەر زمانی خۆیان دەریان بڕیبوو . ئەم چاولێکەرییەی ڕێزمانووسیی فەرەنسا مایەوە و ئێستاش چاولێکەرییەکانی فەرەنسا وتە و دابەشکردنەکەی خۆیان بە ڕوونان لە لاتینی دەسەلمێنن .

لە سەدەی هەژدەیەمدا بوو ، زمانی ئینگلیزی گەیشتە ئەو پلە و پایەی ڕێزمانی بۆ بنووسرێ ڕێزماننووسانی ئەو سەروبەندە ، بۆ نووسینی ڕێزمانی ئینگلیزی دوو سەرچاوەیان لەبەرچاو بووە :ژیربێژی و ڕێزمانی لاتینی ...

ڕێزماننووسانی سەرەتایی ئینگلیز بە پێڕەوی کردن لە شێوەی بیرکردنەوەی چاخی خۆیان ، زۆر لە بابەتەکان و دابەشکردنەکانی لاتینی ، کە لەگەڵ زمانی ئینگلیزی نەدەگونجان ، بەسەردا دابڕی و ڕێزمانێکیان بۆ زمانی خۆیان سازکرد کە جلوبەرگی ئاڵوواڵای لاتینی لەبەردا بوو . بەوێنە ، بۆ ناو بە شێوەی لاتینی هەندێك دۆخیان دانا و هەمان زاراوەشیان بۆ ناولێنانیان بەکارهێنا . لە کاتێکدا ناو لە زمانی ئینگلیزیدا بە پێچەوانەی لاتینی ، دۆخی ڕواڵەتی جیاوازی نییە . هەروەها بۆ ئینگلیزی جنسی نێر و مێیان دانا ، لە کاتێکدا نێر و مێ لەو زمانەدا بەپێچەوانەی لاتینی و فەرەنسایی و زمانەکانی دیکەی ڕۆمانی ، جیاوازییەکی ڕێزمانی نییە ، بەڵکو وەکو دیالێکتی خوارووی کوردی جیاوازییەکی واتاییە ...

- ڕێزمانی زێنەکی
ب- ڕێزمانی بەرهەمهێنان

- ڕێزمانی سوننەتی
ب- ڕێزمانی چاولێکەری

- ڕێزمانی گەشتەکی
ب- ڕێزمانی گواستنەوە

- ڕێزمانی گواستنەوە النحو التحويلي
Transformational grammar
= ڕێزمانی گوێزانەوە ، ڕێزمانی گەشتەکی

ڕێزمانی بناغەگر تێدەکۆشێ ڕستەکانی زمان بە توخمی پێکهێنەر یان توخمی وردتر دابڕێ و ئەوان لە پێوەندی لەتەك یەکدیدا کەڵەکە بکا . چۆمسکی ئەم تایبەتمەندییە بە خاڵی وەکو یەکی هەموو دیمانەکانی بناغەگر دادەنێ و هەموویان ، سەرەڕای ئەو جیاوازییانەی ، کە لەگەڵ یەکتردا هەیانە لە ڕیزێکدا دادەنێ و زاراوەی (Phrase Structure Grammar)یان بۆ بەکاردەهێنێ و ئێمەش ئەم زاراوەیە بەپێی مەفهوومی ڕێزمانی بنجی وەردەگرین .

چۆمسکی گەیشتە ئەو ئەنجامەی ، کە ڕێزمانی بنجی لە وزەیدا نییە ، ئەو پێوەندییە زۆر گرنگانەی ، کە لە نێوان ڕستەکانی زماندا هەن دەربڕێ . هەڵبەت مەبەست ئەوە نییە ، کە ڕێزمانی بنجی پێی نەکرێ ، ئەو وێکچوون و جیاوزییانەی لە نێوان ڕستەکانی زماندا هەن شیبکاتەوە . بۆ وێنە ، ئەگەر ئەم دوو ڕستەیەی خوارەوە لەبەرچاو بگرین :

ئێوە کتێبتان کڕی

ئێوە کتێبتان دەکڕی .

دوای دابڕکردنی بنجی و بەیەکگرتنی ئەو دوو ڕستەیە دەردەکەوێ ، کە ئەو دوانە لە هەموو بارێکەوە وێکدەچن ، جگە لەوە نەبێ لە دووەمیاندا کرداری ((دەکڕی)) هاتووە و لە یەکەمیاندا ((کڕی)) . لە دووەمیاندا مۆرفێمی (دە) ، کە واتای بەردەوامی دەگەیەنێ هەیە ، لە کاتێکدا لە ڕستەی یەکەمدا ئەو مۆرفێمە نییە . بەلاّم هەموو زمانان پڕن لە ڕستەی زۆری ئەوتۆ ، کە ئاخێوەرانی زمان لە ڕووی بۆچوونی زمانی خۆیانەوە هەستیان پێدەکەن ، پێوەندیی زۆر پتەویان لەگەڵ یەکدی هەیە . لەگەڵ ئەوەشدا ، ناکرێ بەپێی ڕێزمانی بنجی پێوەندییەکانی نێوان ئەوان دەربڕین و بسەلمێن .

بڕواننە ئەو نموونانەی خوارەوە :

١ـ١ ماڵەکەیان پێش دووسێ ڕۆژ فرۆشت

١ـ٢ ماڵەکە دووسێ ڕۆژ لەمەوپێش فرۆشرا .

٢ـ١ دوکانەکەی ئەویان لەبەر گرانفرۆشی داخست .

٢ـ٢ دوکانەکەی ئەو لەبەر گرانفرۆشی داخرا .

هەموو کوردی زمانێك بەپێی بۆچوونی زمانی خۆی دەیسەلمێنێ ، دوو ڕستەکەی یەکەم لە لایەکەوە و دوو ڕستەکەی دووەم لە لایەکی دیکەوە پێوەندییان بە یەکەوە هەیە ـ واتە جگە لەوەی ئەندامەکانی هەر جووتەی لەتەك یەکدیدا هاومانان ، لە باری بناغەییشەوە پێوەندییان بەیەکەوە هەیە ، بە شێوەیەکی ئەوتۆ ، کە دەکرێ بڵێین دووەمیان بە هەندێك ئاڵوگۆڕەوە لە ڕووی یەکەمیانەوە سازکراوە و یان بە ئیحتیمال هەردووکیان لە ڕواڵەتێکی بنیاتی ترەوە کەوتووەتەوە . بەلاّم لەبەر ئەوەی بناغەی کەڵەکەپێدان لە ڕێزمانی بنجیدا پێوەندی و نیشانەی ئاشکرا و بەرچاوە ، ئەم ڕێزمانە ناتوانێ ئەو پێوەندییانەی لە نێوان ئەندامەکانی هەر کام لەو جووتانەدا هەیە

بسەلمێنێ و شیبکاتەوە . بۆ نموونە ((ماڵ) لە ژمارەی (١ـ١) دا بەرکار و لە ژمارەی (٢ـ١)دا کارایە و ئەم جیاوازییەی ڕۆڵە بە دەرکەوتنی (یان) لە ڕستەی یەکەمدا و نەبوونی ئەو جێناوە لکاوە لە ڕستەی دووەمدا دیاریکراوە . بەپێی ئەوە ـ ((ماڵ)) لە ڕووی ڕێزمانی بنجییەوە لەم دوو ڕستەیەدا بە شێوەی جیاواز کەڵەکە دەکرێ . لەگەڵ ئەوەشدا ، لە باری ماناوە دەوری ((ماڵ)) لە هەردوو بابەتدا یەکسانە و هەموو کوردێك بەپێی بۆچوونی زمانی خۆی هەست بەم خاڵە ناسکە دەکا . هەمان بەڵگە هێنانەوە لەسەر ((دوکان)) لە جووتە ڕستەی دووەمیشدا دەردەکەوێ .

وتەی چۆمسکی ئەوەیە ، ئەگەر بڕیار وابێ ڕێزمان بتوانێ بە باشی ڕاستەقینەکانی زمانی شیبکاتەوە و بتوانێ پێوەندییەکانی نێوان ڕستەکانی زمان ڕوونبکاتەوە ، هەر ئەوەندە بەس نییە ، کە تەنیا خۆی بە نیشانە و پێوەندییە دیار و بەرچاوەکانەوە خەریك بکا ، بەڵکو دەبێ بتوانێ ئەو پێوەندییە شاراوانەش ، کە لە بناغەی ڕستە بەرچاوەکاندا هەیە ، دەربخا و بیسەلمێنێ . لەبەر ئەوە ، ئەو بۆ هەر ڕستەیەك دوو بناغە دادەنێ : یەکێکیان بناغەی قووڵ ـ واتە (دیوی ناوەوە) ، کە لە ڕاستیدا لەسەر پێوەندیی مانایی و ڕیزبێژیی بەشەکانی ڕستە بڕیاردەدا . ئەوی دییان ڕووبناغە ـ واتە (دیوی دەرەوە) ، کە شێوەی دەرەوە و بەرچاوی ڕستە نیشان دەدا و پێویست ناکا لەتەك بناغەی قووڵدا بگونجێ . لە لایەکی دیکەوە ، لەسەر ئەو باوەڕەیە ، بناغەی قووڵی ڕستە بە ڕێگەی چەند ڕێوشوێنێکەوە ، کە پێیان دەڵێ ڕێوشوێنی ((گواستنەوە)) دەبن بە ڕووبناغە ، ڕێوشوێنی گواستنەوە بە ڕێگەی : دەرهاویشتن ؛ گۆڕین ؛ لێزیادکردن ؛ یان جێگۆڕکێ پێکردن ... پێوەندیی بناغە قولی دەکاتە پێوەندیی ڕووبناغەیی بەهەر کامێك لەو ئاڵوگۆڕانە ، یان بەشێك لەوان ، کە بە یارمەتیی ڕێوشووێنێك ئاڵوگۆڕیان بەسەر دێ ، دەڵێ ((گواستنەوە)) ...

بە نیشاندانی چەند نموونەیەك ، ئەو مەفهوومەی سەرەوە روون دەكەینەوە :

وەك لەسەرەوە باس كرا ، لە هەموو زمانێكدا رستەی ئەوتۆ هەن ، كە لە باری مانا و وێكدەچن (ئەگەرچی لەوانەشە جیاوازیی شێوە و بەكارهێنانیان لە نێواندا هەبێ) و لە باری بناغەشەوە جۆرێك پێوەندییان هەیە . ئەو جۆرە رستانە بەیارمەتیی رێوشوێنە گواستنەوەكان لە بناغەیەكی تاقانەوە كەوتوونەتەوە .

من ئەوم بە زیرەك دەزانی

من وام دەزانی ، كە ئەو زیرەكە

پێوەندیی ئەو دوو رستەیە دەكرێ لەوەوە بزانرێ ، كە هەردووكیان لە بناغەیەكی قووڵەوە كەوتوونەتەوە . لە بناغەی قووڵی ئەو دوو رستەیەدا ، دوو رستەی بچووكتر جێیان بووەتەوە ـ واتە (ئەو زیرەكە) و (من وام دەزانی) شێوەی لێكدراوی ئەو رستانە لە بناغەی قووڵدا ، دەكرێ ئاوا بنووسرێ : من ئەوم (ئەو زیرەكە) وا دەزانی .

یەكێك لە بەڵگەكانی ، كە بۆ سەلماندنی جیاوازیی نێوان بناغەی قووڵ و رووبناغە دەكرێ بهێنرێتە گۆرێ ، بوونی رستەی لێڵە . بەر لە هەموو شتێك دەبێ ئەوە لەبەرچاو بێ ، كە رستە هەموویان یەك جۆر نین . لێڵ بوونی هێندێك لە رستە ، رەنگە لەبەر هەندێ وشە بێ ، كە لە رستەیەكی بەرباسدا زیاتر لە مانایەكی هەبێ . بۆ نموونە ، رستەی ((لێی كەوت)) لێڵە و لێڵییەكەش لەوەوە سەرچاوە دەگرێ ، كە دوو مانای هەیە : یەكێكیان بە مانای (شتێ لێی كەوت) و ئەوی دیكەیان بە مانای (پاڵی لێدایەوە) .

... هتد

- ڕێزمانی گوێزانەوە

بـ: ڕێزمانی گواستنەوە .

ڕێژە **الصيغة**

Aspect (Mood) , Derived form

ڕێژە بەو حاڵەتە ڕێزمانی‌یە دەوترێ ، کە پێوەندیی ڕوودان (یان هەل و مەج) بە واقیعەوە دەردەبڕێ . ڕێژە یەکێکە لە فۆرمە بنەڕەتی‌یەکانی دەربڕینی پێوەندیی گوزارەیی . بۆ تەواو دیاریکردنی ، دەبێ ئەوەش لەیاد نەکەین ، کە ڕێژە وەنەبێ پێوەندیی خودی ڕوودانەکە بە واقیعەوە ڕابگەیەنێ، بەڵکو ئەو پێوەندی‌یە نیشان دەدا ، کەوا لە ڕستەدا لە نێوان ڕوودان و کارادا پەیدادەبێ .

لە زمانی کوردیدا ڕاست وایە تەنیا ئەو ڕێژانە جیابکەینەوە ، کە لە ڕووی وشەسازی‌یەوە جیاوازییان لە نێواندا هەیە و بە فۆرمی ، پێکهاتنی یان شیکاری دەردەبڕێن .

جیاوازیی پرسیار ئەرێتی (مثبت) ، یان ئەرێتی و نەرێتی (منفی) سەر بەو بواری واتایەن ، کە ڕێژە ڕایان دەگەیەنێ ، چونکە هەموو ئەو جیاوازییانە بریتین لە جیاوازیی پێوەندی بە واقیعەوە . بەڵام لە زمانی کوردیدا نە پرسیار و نە نەرێتی لە فۆرمی کرداردا بە ڕێی وشەسازی دەرنابڕێن . پرسیار بە ئاوازی تایبەتی ڕادەگەیەنرێ یان بە یاریدەی ئامرازی پرسیار دەردەبڕێ (ڕوونکردنەوەی پێوەندیی ئەو کەرەستانە دەکەوێتە باسی ڕستەسازی‌یەوە) . بەڵام جیاوازیی ئاواز خاسیەتی سەرپاکی ڕستەکە دیاری‌دەکا ، نەك چەند ئەندامێکی (ئاواز ـ واتە گۆڕینی دەنگ لە بەرز و نزمیی دەربڕینی وشەیەکدا دەشێ تەنیا لە ڕێی پێوەندیی گۆڕینی هێز و ئاوازی دەنگەوە لە سەرلەبەری ڕستەیەکدا دیاری بکرێ) .

سەرباری ئەوەش ، وەنەبێ گۆڕینی ئاواز تەنیا پێوەندیی بە واقیعەوە ڕابگەیەنێ ، بەڵکو چەند لایەنێکی دیش دەگرنەوە ... ئامرازی پرسیاریش ناتوانرێ وەك ماکێکی پێکهێنی فۆرمی کردار تەماشابکرێ (تەنانەت لە ڕووی شیکاری‌یشەوە) ، چونکە مەرج نی‌یە تەنیا بە کردارەوە بەند بێ ، بەڵکو دەشێ بەهەر ئەندامێکی ڕستەوە پێوەند بێ . هەرچی نەرێتی‌یشە ، وەك پرسیار بە یاریدەی ئامراز ڕادەگەیەنرێ . هەروەها وەنەبێ تەنیا بە فۆرمی کردارەوە بەندبێ و وەك ماکێکی پێکهێنی فۆرمی کرداریش خۆی نانوێنێ .

بەڵام فۆرمی کردار بە نیشانەی (بـ ـ bi)ەوە بە ڕێژەییێکی تایبەتی دادەنرێ ، ئەویش بەپێی ئەو بەڵگەیەی کە ئەو نیشانەیە لە ڕستەدا هەر دەورێك بینێ ، هەمیشە پێوەندی بە فۆرمی کردارەوە هەیە ، نەك بە وشەییێکی دی‌یەوە .

لە دیاری‌کردنی ڕێژەدا پێویستە ئەو فۆرمە جیاوازنەی کردار لەبەرچاو بگرین ، کە پێوەندیی ڕوودان بە واقیعەوە ڕادەگەیەنن . کەچی زوو لە لێکۆڵینەوەی هەندێ زماندا بە ڕێژەییێکی نەناسراو تەماشادەکرا . تا ماوەییێکی درێژیش هەر بەو چەشنە باو بوو . بەڵام لە ڕاستیدا چاوگ تەنیا ناوی ڕوودانێك ڕادەگەیەنێ و پەنجە بۆ پێوەندیی ڕوودان بە واقیعەوە ڕاناکێشێ .

لە دەست نیشان کردنی ڕێژەکانی کردار لە زمانی کوردیدا ناتوانین ئەو فۆرمانەی خاوەنی یەك پێکهاتنی ڕێزمانین بە ڕێژەی جیاواز دابنێین ، ئەگەرچی پێوەندیی جیاوازی ڕوودانیش بە واقیعەوە ڕادەگەیەنن ، چونکە ئەم حاڵەتە مەسەلەی واتای جۆربەجۆری یەك ڕێژەیە ، بۆ نموونە یەك‌گرتنی فۆرمی ڕابوردوو لەگەڵ نیشانەی (بـ ـ bi)دا واتای مەرجیش و ئارەزووش .. دەدا . بەڵام جیاوازیی وشەسازی لە نێوان ئەو حاڵەتانەدا نی‌یە و بۆیە

ئێمە ئەو فۆرمانە وەك یەك ڕێژە تەماشا دەكەین و واتای ، جۆرەبەجۆریان ناكەینە بنەمای جیاوازیی ڕێژەیان .

لە زمانی كوردیی ئەمڕۆدا لە ڕووی وشەسازی‌یەوە دەتوانین سێ ڕێژە جیابكەینەوە : (١ـ ئیخباری ؛ ٢ـ ئینشائی ؛ ٣ـ داخوازی) . ئەم سێ ڕێژەیە لەگەڵ یەكتردا خاوەنی یەك پێوەندی نین . هەروەها دەشێ ڕێژەی ئیخباری بە ڕێژەی ڕاستەوخۆ ناوببرێ و دوو ڕێژەكەی دیش بە ڕێژەی تیان :

لە هەندێ لێكۆڵینەوەی زمانی كوردی و زمانانی‌دی‌دا وا نیشان دراوە ، ڕێژەی ئیخباری ئەوە ڕادەگەیەنێ ، كە لە ڕاستیدا ڕوودەدات یاخود ڕووی داوە . ئەم جۆرە دیاری‌كردنە ناتەواوە . لە ناوەڕۆكی ڕێژەی ئیخباریدا پێوەندیی ڕوودان بە واقیعەوە ڕاناگەیەنرێ . ئەگەر ئەم پێوەندی‌یە لە ڕستەدا ڕابگەیەنرێ ، ئەوە بە هۆی فۆرمی ئیخباری‌یەوە نی‌یە ، بەڵكو بە وەسیلەی دی‌یە ـ واتە بە یاریدەی وشەی سەر بە بارودۆخ یان ئامراز یان ئاواز . دوو ڕێژەكەی دی بە تەواوی نیشانی ئەوە دەدەن ، كە لە واقیعدا هیچ ڕووی نەداوە ، بەلام دەبێ شتێك ڕوو بدات ، یاخود دەبوایە لە بارودۆخێكی زانراودا ڕووی بدایە.

لە ڕووی وشەسازی‌یەوە ڕێژەی ئیخباری هیچ نیشانەیێكی تایبەتی نی‌یە ، بەلام لەوەدا لە ڕێژەكانی دی جیادەبێتەوە ، كە ڕێژەی ئیخباری بە ڕێك‌وپێكی بەپێی كات دەگۆڕێ ، بەلام ڕێژەكانی دی بەو شێوەیە نین .

ڕێژەی ئینشائی بەر لە هەر شت ئەو ڕووداںە ڕادەگەیەنێ ، كە لە واقیعدا بەجێ‌نایەت ، بەلام لە هەل و مەرجێكی ناسراودا دەكرا بەجێ بێت یان بەجێ بهێنرێت لەبەر ئەوەی ئەو فۆرمە تەنیا ڕووداںێك ڕادەگەیەنێ ، كە لە هەل و مەرجێكی ناسراودا بەجێ بێت ، بۆیە زاراوەیێكی بی‌لایەنی (ئینشائی)مان بۆ پەسەند كرد ، ئەگەرچی دەشزانین (Modus coniunctivus)ی لاتینی (ڕێژەی بەیەك گەیاندن ، بەیەكەوە بەستن) دەگەیەنێ .

(بـ ـ bi) كـه نيشـانەی هـەره گرنگـی ڕێـژەی ئینشـائی‌یە لـە کـرداری (بوون)ەوە وەرگیراوه (ڕەنگە ڕەگی کاتی ئێستای کردارەکە بێت) .

ڕێـژەی داخـوازی لـە ڕووی کاتـەوه تـەنیا ئێسـتا و ئـایندەی هەیـە و ڕابردووی نی‌یە . لە ڕووی کەسەوه تەنیا فۆرمی کەسی دووەمی تاك و کۆی هەیە و کەسـی یەکـەم و سـێیەمی نی‌یـە . ئـەم ڕێژەیـە نیشـانە و پێکـهاتنی تایبەتیی خۆی هەیە .

- ڕێژەی ئیخباری　　الصيغة الاخبارية　　Indicative mood

ب . : ڕێژه

- ڕێژەی ئینشائی　　الصيغة الانشائية

Subjunctive mood , Thought – mood

لە زمانی کوردیدا (بـ ـ bi) و (با) و (ایە) سیٚ نیشـانەی گرنگـی ئـەم ڕێژەیەن .

هـ . ، بـ . : ڕێژه

- ڕێژەی داخوازی　　صيغة الطلب ، صيغة التمني

Imperative mood

واتای گشتیی ڕێژەی داخوازی ، فەرمان و داوا و تکا و وریاکردنەوەیە بۆ بەجیٚهێنانی کارێك لەلایەن کەسێکەوە (تاك) ، یان چەند کەسێکەوە (کۆ) . لە ڕووی کاتەوه تەنیا ئێستا و ئایندەی هەیە و ڕابوردووی نییە . لە ڕووی کەسەوه تـەنیا فۆرمـی کەسـی دووەمـی تاك و کۆی هەیە و کەسـی یەکـەم و سـێیەمی نییە . ئـەم ڕێژەیـە نیشـانە و پێکـهاتنی تایبـەتیی خـۆی هەیـە . کەرەستەی پێکهێنانی برتی‌یە لە ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی کردار و نیشانەی

(بـ ، b ، بـ bi) لە پێشییەوە و جێناوی کەسیی لکاو لە دوایەوە ((ە)) بۆ کەسی دووەمی تاك و ((ن ـ n ، ن ـ in) بۆ کەسی دووەمی کۆ) . وەك :

بـ + وەست (وەستان) + ە / ن = بوەستە / بوەستن

بـ + هێن (هێنان) + ە/ن = بهێنە / بهێنن

هەروەها بـ :: ڕێژە

رێککەوتن المطابقة Agreement

رێنووس الاملاء Orthography

(Orthography) لە دوو وشەی (orthos ـــ ڕاست) و (grapho ـــ دەنووسم)ەوە پەیدابووە ، کە لە کوردیدا واتای (ڕاستنووسی ، دروستنووسی) دەگرێتەوە .

ئەگەر لەبەر ڕووناکیی ئەو پێناسانەی لە گەلێك کتێب و فەرهەنگدا بۆ (زانست) دانراون ، لە (ڕێنووس) یان بە واتایەکی تەواوتر لە (تیۆریی ڕێنووس) وردبینەوە ، بۆمان دەردەکەوێ ڕێنووس بەشێکە لە زانستی زمان ، هەروەك چۆن ئەتۆم بەشێکە لە زانستی فیزیا ... چۆن لەهەر زانستێکدا ئەرکی دۆزینەوە و گەشەپێدان و چەسپاندنی شت لە ئەستۆی زانایان و پسپۆڕاندایە . هەربەوچەشنە ڕێنووسیش کاری زمانەوانە ..

لە بەراوردکردنی ڕێنووس لەگەڵ زانستیتردا ، ئەوە بەدیاردەکەوێ کە ڕێنووس خاوەنی تایبەتێکی خودییە ، ئەو تایبەتییەتییەش لەوەدایە کە هەموو کەسێکی خوێندەوار - واتە هەر کەسێك بیەوێ بنووسێ - پێویستی بە زانینی دەستوورەکانی ڕێنووسە ، چونکە هەر لە سەرەتای دەستکردنەوە بە خوێندن تا کۆتایی ژیان دەنووسێ و دەخوێنێتەوە ... کەچی هەرشتێکی نوێ لە هەر زانستێکدا دەدۆزرێتەوە ، ئەگەرچێ کەڵکی بۆ سەرپاکی ئادەمیزادیش هەبێ ، ڕەنگە زوربەی خەڵك بەکاری نەهێنن ، یاخود

ئەگەر بەكاريشى بێنن بىٚ بيركردنەوە بەكارى دێنن . بەوێنە يەكێك كە مەكينەى ڕيش‌تاشينى كارەبا يان ئوتووى كارەبا بەكاردێنىٚ ، دەشىٚ هيچ لە ياساكانى فيزيا نەزانى ، ياخود ئەگەر بيشيزانىٚ شتێكى كەمى لىٚ بزانىٚ ... كەچى تەنانەت بۆ نووسينى شتى سەرەتاييش ، پێويستە هيچ نەبىٚ دەستووورە سەرەكييەكانى ڕێنووس بزانىٚ - واتە بىٚ شارەزايى ڕێنووس ، خوێندنەوە و نووسين كارناكەن و خوێندەوار كاتێك كەڵك لە نووسين وەردەگرىٚ كە سەر لە دەستووورە سەرەكييەكانى دەركات . جا چالاكيى بەكارهێنان ئەو تايبەتى‌يەتەيە كە ڕێنووس لە زانستى تر جيادەكاتەوە . ديارە هەر ئەو تايبەتى‌يەتەشە بووە و دەبىٚ بە هۆى سازكردنى موناقەشەى گەرم لە باسى هەر كێشەيەكى ڕێنووسدا .

بەڵام وەك چۆن زانينى ڕاكێشانى تەلى كارەبا و چاككردنەوەى ، باش شارەزايى لە واقيعى ياساكانى فيزيا ناگەيەنىٚ ، هەر بەوچەشنە پەيداكردنى ئاشنايەتى لە دەستوورەكانى ڕێنووسيش نيشانەى باش چوونە ناو ئەو زانستە نييە .

ڕێنووس بريتييە لە كۆمەڵێك دەستوور كە بە هاريكارييان ئاخاوتنى ئێمەيان پىٚ‌دەنووسرىٚ . ئەوەى دەنووسىٚ ئەگەر لە دەستوور لابدا ، هەڵەى ڕێنووس دەكات . ئەو جۆرە هەڵانەش كوسپ دێننە ڕێگەى خوێندنەوەى تێكست . ئەو كۆسپانەش سەرنجى خوێنەر لە تێگەيشتنى ناوەڕۆك كەم دەكەنەوە .

ڕێنووسى هەر زمانێكيش ياسا و دەستووورى تايبەتى خۆى هەيە ، كە لەسەر بناغەى ديارىكراو دامەزراوە . بەوێنە ڕێنووسى زمانى كوردى لەسەر ڕێبازى فۆنەتيكى سازكراوە ؛ لە ڕێنووسى زمانى ڕووسيدا ڕێبازى فۆنەتيكى و مۆرفۆلۆژى كاريگەرن ، ڕێنووسى ئينگليزى و فەرەنسى پەيڕەوى ڕێبازى چاولێكەرى دەكەن ، كە هۆى نووسينى گەلێك وشە بەو

شـێوەیەی ئیسـتا وا ڕوون دەکەنـەوە گوایـا باووباپیرانیـان بـەوجۆرە نووسیویانە ..

هەر ڕێنووسێك بە زۆری ، ڕەنگی تایبەتی‌یەتەکانی ئەو زمانە دەداتەوە ، کە ڕێنووسەکەی بۆ دانراوە . جا بۆیە ئاسان نییە ڕێنووسی زمانێك بەسەر زمانێکی دیـدا دابـبڕێ ، هـەروەك چـۆن جلـی یـەکێك پـڕ بەبـەری یـەکێکی تـر نییـە بۆیـە لـە لێکۆڵینـەوە و دەسـتکاری کردنـی ڕێنووسـدا پێویسـتە تایبەتێتی و یاساکانی ئەو زمانە بە باشی ڕەچاوبکرێن ..

ئەگەر ئەلفوبێ لەسەر بناغەی یەکسانی لە نێوان ژمارەی پیت و ژمارەی فۆنێمدا دابمەزرایە ، ئەوسا کێشەی ڕێنووس نیوەی نەدەما . لەبەر ئەوەی ئەلفوبێی کامڵ نییـە و تێپـەڕینی بـە دەوری مێژوویـی درێـژدا کێشـەی بـۆ سازکردووە ، بۆیە ڕێنووس (Orthography) پێویستی بە دەستوورە . هەرچەندە ڕێنووسی هەر زمانێك بگری بنەمای جۆربەجۆری تێدایە و چەند بنەمایەکیشـی بوونەتـە سـەرەکی ، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا لـە سـازبوونی ڕێنووسدا بنەمای گشتی هەن و پێویستە پەیرەوی بکرێن .

ڕیز **منطقة** Zone

ڕیز ـ بەو دەنگە دەوترێ ، ڕاستتر ئەو بەشـەی زمـان ، کـە بـۆ دروسـت بوونی دەنگێکی دیاری کراو هەڵدەکشێ . سێ ڕیز بزوێن جیادەکرێتەوە : پێشـەوە : ناوەڕاسـت ؛ پشـتەوە . بەنموونـە لـە زمـانی کوردیـدا (ی) و(ێ) بزوێنـی ڕیـزی پێشـەوەن ؛ (i) و (و) و (ە) ـ ڕیـزی ناوەڕاسـت ؛ (وو)و (و) و (ا)ش ڕیزی پشتەوە .

ڕیزبەڕ

بـ : بیژۆك

١ ـ زار

بـ.: ١ـ دەم

٢ـ زار

بـ.: دیالێکت

زاراوە	مصطلح	Term
زارەکی	الشفوي	Oral
زانست	العلم	Knowledge , Science

ـ زانستی زمان

بـ . : زمانناسی

ـ زانستی نووسین   علم الكتابة   Paleography

= پەلیۆگرافی

(Paleopgraphy ، لە زمانی یۆنانی‌یەوە وەرگیراوە و لە دووبەش : (Pleo ـ دێرین) و graphy ـ دەنووسم) پێکهاتووە . بەو چالاکی‌یە یاریدەدەرە فیلۆلۆژی‌یە مێژوویی‌یە دەوترێ ، کە لە یادگاری نووسراوی کۆن

دەکۆڵێتەوە . بۆ ئەوەی کات و شوێنی پەیدابوونیان نیشان بدا . پەلیۆگرافی دابەش دەبێ بەسەر (Epergraphy ـ لە نووسینی سەر دار و بەرد و کانزا دەکۆڵێتەوە) و (Sphragis . لە زمانی یۆنانییەوە وەرگیراوە و واتای ((چاپ)) دەگەیەنێ ـ واتە لێکۆڵینەوەی نووسینی چاپ دەگرێتە خۆ) و (Numisma ـ وشەیێکی لاتینییە و بە یۆنانی واتای ((دراو)) دەگەیەنێ و لە نووسنیی سەر دراو دەدوێ) .

زایەند

بـ .: جنس

زەنگ	**الجرس**	Timbre

زبان

بـ.: زمان

١ـ زمان	**اللسان**	Tongue

= زبان ، زووان

ـ زمانەبچکۆلە	**اللهاة**	Uvula

= زمانەچکۆلە ، زمانۆکە

ـ زمانەچکۆلە

بـ .: زمانەبچکۆلە

ئەم زمانـە دەستكردەی بە چەشنێك دانا . هیچ حاڵەتێكی بیژۆكی تێدا نەبێ . وشەكان چۆن دەنووسران واش دەخوێنرانەوە .. هێز هەمیشە لەسەر دوا برگەی وشە بوو زۆربەی زۆری وشەكانی بە شێوەیەكی سەرەكی لە رەگی ئینگلیزییەوە وەرگرتبوو و بەشێكیشیان لە ئەڵمانی و لاتینی و فەرەنسییەوە .. بۆ نموونە بۆ (جیهان) ـ (Vol) ی دانابوو ، كە لە (World)ی ئینگلیزییەوە وەریگرتبوو . بۆ (زمان) ـ (Puk) لە (Speak)ی ئینگلیزییەوە . لەم دوو وشەیەشەوە ناوی زمانەكەی داڕشت ـ (Volapuk) ، واتە ـ (زمانی جیهانی)

كڵێسەی كاسۆلیكی بە پەرەۆشەوە یارمەتی شلایشەری دا و پشتیوانیی ئەم پرۆژەیەی كرد بۆ لێكۆڵینەوە و بلاوكردنەوەی زمانی ڤۆلاپوك كۆمەلەیێك دامەزرا ... كۆنگرەی بۆ بەسترا ... كڵێسە یارمەتی ئەوەی دا ڤۆلاپوك لە گەڵ ولاتی ئەوروپا و ئەمەریكا بلاوببێتەوە . شلایشەر خۆی سەرۆكایەتی كۆمەڵەی ڤۆلاپوكی دەكرد .

لە ساڵی ١٨٩٩دا بنكەكانی كۆمەڵەی ڤۆلاپوك گەیشتە ٢٨٣ . ژمارەی ئەو گوڤار و ڕۆژنامانەی بەم زمانە دەردەچوون (٢٥) بوون . زیاتر لە هەزار مامۆستا و پسپۆڕ كەوتنە پڕوپاگندە كردن و بلاوكردنەوەی ئەم زمانە ... سەدەها كتێب و نامیلكە بەم زامانە دەردەچوو ...

لەگەڵ ئەم هەموو هەوڵدان و ئەرك كێشانەدا پرۆژەی ڤۆلاپوك سەری نەگرت و بەرەو نشوستی و كوژانەوە ڕۆی . شلایشەر گوناهی ئەم سەرنەگرتنەی خستە ئۆباڵ ئەو هاوڕێیانەی لەبەر هۆی شەخسی بوونە تەگەرە و نەیانهێشت پرۆژەكەی سەركەوێ .

بەو شێوەیە زمانی ڤۆلاپۆك پشت گوێ خرا و بەدوا ئەمەشدا لە ساڵی ١٩١٢دا شلایشەریش مرد .

- زمانی لەیەکتر گەیشتنی نەتەوەیی   لغة الاتصال الدولي
Intrelanguage

= زمانی نێومیللەتان

زمانی لەیەکتر گەیشتنی نێونەتەوەیی ، بەو زمانە دەوترێ ، کە وەك وەسیلەی پێوەندیبەستنی کەسانی نەتەوە ، یان میللەت ، یان نەژادی جیاواز بەکاردێنرێ ، پێویستی بوون بە زمانی پێوەندی بەستنی نێونەتەوەیی لە ئەنجامی پێوەندیی هەمیشەیی گەلانەوە دێتە مەیدان ، بەتایبەتی لەو دەوڵەتانەی لە یەکگرتنی چەند نەتەوەیێك پەیدابووە .

- زمانی نەتەوەیی   اللغة القومية   National language

زمانی نووسراو   اللغة المكتوبة   Written language

زمانی نووسین

بـ .: زمانی ئەدەبی

- زمانی نێو میللەتان

بـ.: زمانی لەیەکترگەیشتنی نێونەتەوەیی

زمانی هونەری   لغة شكلية   Formal language

پێناسەی (ڕێزمانی بەرهەمهێنان) بەکارهێنانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان تەنها بە زمانە سروشتییەکانەوە نابەستێت . لە ڕاستیدا لەم ڕێزمانی بەرهەم هێنانەدا دەرنەبڕاوە ، کە ڕێزمانەکە واتایێکی بۆ پەسنکردنی زمانە سروشتیبەکان هەبێت . کۆمەڵی ئەو دروستە ئەو تەکنشینییانەی ، کە لە ڕێی ڕێزمانی بەرهەمهێنانەوە پەسەندەکرێن ، لە زمانی بەکارهێنانی لۆژیکدا ، ناوی ((زمانی هونەری))ی لێنراوە .

له نێو خاسیەتە زۆرەکانی زمانی ئەدەبی هەر میللەتێکدا ، بەر لە هەرشت پێویستە ئەمانەی خوارەوە دەست نیشان بکرێن :

١ـ توانستی دەربڕینی سەرجەمی ئەو زانیارییانەی لە گشت بوارێکی چالاکیی مرۆڤایەتی دا کەڵەکە بووە و هەمەکی واتایان ، کە زەمینەی تێکڕای مەیدانەکانی ئاخاوتن خۆش بکا .

٢ـ پێویستیی بوونی گشتێتیی کێش وەك نموونە بۆ هەموو ئەوانەی دەیزانن و بەکاری دێنن ، بێ بوونی پێوەندی بە باری کۆمەڵایەتی و پیشەیی و ناوچەیییانەوە .

٣ـ دەوڵەمەندیی شێواز شتێکی بنەڕەتییە بۆ ڕاگەیاندنی یەك مەبەست بە شێوەی جۆر بەجۆر

زمانی ئەدەبی دەقاودەق واتای ((زمانی نووسین)) دەگەیەنێ . لە زمانی لاتینیدا (littera ، بە مانای (نامە) دێ و (Litterae)یش ـ (نووسین) . لە زمانانی دیشدا ئەم زاراوەیە جووت و هاوشانی لاتینییەکەیە . بەوێنە لە ئەڵمانیدا (Schriftsprache) ـ (زمانی نووسین) ؛ لە چیکیدا (Spisovny jszyk) ـ (زمانی نووسین)ە .

بەڕاستی زمانی ئەدەبی بە نووسین جێگیر دەکرێ و دەچەسپێنرێ . بەلاّم یەکسانی کردنی مەفهوومی (زمانی نووسین) و (زمانی ئەدەبی) شتێکی ڕاست نییە : ١) هەموو نووسراوێکی تۆمارکراو زمانی ئەدەبی نییە : ٢) زمانی ئەدەبی تەنیا لە فۆرمی نووسیندا خۆی نانوێنێ ، بەڵکو لە فۆرمی ئاخاوتنیشدا دەردەکەوێ ـ واتە زمانی ئەدەبی خاوەنی دوو فۆرمە .

زمانی ئەدەبی ـ تەنیا زمانی نووسین (بەرهەمی هونەری ، لێکۆڵینەوەی زانستی ، ڕۆژنامە و گۆڤار) نییە ، بەڵکو زمانی ئاخاوتنی دەوڵەت و دەزگای کۆمەڵایەتی : قوتابخانە و شانۆ ، ڕادیۆ و تەلەفزیۆنیشە . زمانی ئەدەبی هەروەها لە کاروباری ڕۆژانە و پێوەندی و تێکەڵیی خێزانیدا بەکاردێ .

لە نێوان زمانی نووسین و زمانی ئاخاوتندا جیاوازیی شێواز و پێکهاتن هەیە . لەو حاڵەتانەدا ، کە لە نێوان نووسین و ئاخاوتنی زمانی ئەدەبیدا تەنیا جیاوازیی شێواز و ئەرکبینین بەدی دەکرێ ، نووسین پتر و وردتر خاسیەتی گوێ بە یاسادان و هەڵبژاردنی وشە و داڕشتنی ڕستە دەدات .

جیاوازیی نێوان فۆرمی ئاخاوتن و نووسنیی زمانی ئەدەبی دەشێ لەوەش زیاتر بێ . بەوێنە لە زمانی چیکیدا جیاوازیی نێوان زمانی ئاخاوتن و زمانی نووسین ئەوەندە زۆرە ، هەندێ لە زمانەوانان وەك پێکهاتنی جیاواز تەماشای دەکەن ، واتە وەك ـ زمانی نووسینی چیکی و زمانی ئاخاوتنی چیکی . فر . تراڤنیچك لە پێشەکی کتێبی "ڕێزمانی زمانی ئەدەبی چیکی "دا ، بەتایبەتی ئەو باسە دێنێتە ناوانەوە ، گوایا "زمانی ئەدەبی ئاخاوتن بەشی خۆی وا گرتووەتە خۆی ، کە تایبەتی ڕێزمانییە سەرەکییەکانی دەچنە نێو کەرەستەی دەربڕینی زمانی ئەدەبیی گشتییەوە . یان ناچنە نێوی و گەلێ جار لە شێوەی پەراوێزدا دەردەکەون .

جیاوازیی فۆرمی ئاخاوتن و نووسینی گشتیی زمان دەتوانێ ببێتە هۆی ئەوەی لە لێکۆڵینەوەی زمانی زگماك دا (ئەمە وەك لە چین و ژاپۆن دەبینرێ) دەقی هەڵبژاردە بە دوو شێوە ـ نووسینی ئەدەبی و ئاخاوتن ـ بەکاربهێنرێ . جیاوازی لە نێوان ئاخاوتنی میللی و زمانی نووسیندا بەتایبەتی لە هیندستان تەواو بەرچاوە . لە وڵاتە عەرەبییەکاندا ئەو جیاوازییە تەنیا لە وشەدا نییە بەڵکو لە ڕێزمانیشدایە . بۆ نموونە ، لە زمانی نووسینی عەرەبیدا فۆرمی دۆخی ناو پتر پێڕەوی دەکرێ : (کتابُ) ، (کتاباً) ، (کتابٍ) ، بەلام لە ئاخاوتندا تەنیا فۆرمی (کتاب) بەکاردێنرێ .

زمانی ئەسپێرانتۆ لغە الاسپرانتو Esperanto language

زمانێکی دروستکراوی نێو میللەتانە ، کە لەلایەن ل . م . زامینگۆف (١٨٥٩ ـ ١٩١٧)ی پزیشکی فرەزمانزانەوە دانراوە . ناوی ئەم زمانە

لەو ناوە خواستە وەرگیراوە ، کە ساڵی ١٨٨٧ لە یەکەم کتێبیدا " Lingva internacia " (زمانی نێومیللەتان) دایناوە . Espernato واتای (ئاوات خواز ، هیوادر) دەگەیەنێ . هەر لەو ساڵەدا لە وارشۆ ژمارەیێك کتێب بۆ خوێندن و فێربوونی ئەو زمانە دروستکراوە ، بلاْوکرایەوە . زامینگۆف فەرهەنگ و کتێبی دەقی ئەدەبی دانا ؛ (پشکنەر)ی گۆگۆل و (جۆرج داندێن)ی مۆلێر و (هاملێت)ی شکسپیر ... ی وەرگێڕایە سەر ئەو زمانە نوێیە .. زامینگۆف ئەوەشی بۆ کرێکاران و جوتیاران ڕوون کردەوە ، کە زمانی نوێی یاریدەدەر خاسیەتی لەیەکترگەیشتنی میللەتیشی گرتووەتە خۆی .

لە نێو زمانە دروستکراوەکاندا ، ئەسپیرانتۆ پتر ناوبانگی دەرکرد و زۆرتر بلاْوبووەتەوە ، بەتایبەتی لە بەلگاریا و ڤێتنام و ژاپۆن و پۆلۆنیا و ولاْتەکانی ئەسکەندەناڤیا و ئینگلستان و ڕۆمانیا و چیکۆسلۆڤاکیا و فەرەنسا . یەکێتی ئەسپیرانتۆی نێو میللەتان نزیکەی پەنجا یەکێتی زمانی نەتەوەیی دەگرێتە خۆ و پێوەندی بە هەشتا ولاْتەوە هەیە و کۆنگرە و کۆنفرانسی نێومیللەتانی بۆ دەگیرێ . بیست و پێنج ئێستگە بە ڕێكوپێکی بە زمانی ئەسپیرانتۆ بەرنامە بلاْودەکەنەوە . بەم زمانە ڕۆژنامە و گۆڤار دەردەچێ . ئەسپیرانتۆ نەك تەنیا ئەدەبی ڕەسەنی گرتووەتە خۆ ، بەلْکو ڕۆمان و شانۆنامە و شیعری وەرگێڕاو و بەرهەمی زانستی و نامەی دوکتۆریشی لە ئامێزگرتووە گەورەترین کتێبخانەی ئەسپیرانتۆ لە لەندەن ، پتر لە سی هەزار سەرچاوەی تێدایە . یەکێتی ئەسپیرانتۆ لە یەکێتی سۆڤێت لە ساڵی ١٩٢١ەوە هەیە . ئێستا ئەسپیرانتۆناسەکان لە ولاْتی سۆڤێت لە دەزگا ڕۆشنبیری و یانەکان ، لە خوێندنگا بەرزەکانی سەرلەبەری ولاْت کاردەکەن .

سیستەمی ئەسپیرانتۆ ئاسان و ژیربێژانەیە . زمانەکە هەمووی (١٦) یاسای ڕێزمانی و نزیکەی (٤٠) پێشگر و پاشگر و پێشبەندی هەیە . هەر

وشەیێك چۆن دەنووسرێ وا دەخوێندرێتەوە ، لەبەر ئەوە بۆ هەر فۆنێمێك پیتێكی سەربەخۆی لاتینی دانراوە :

(a , b , c , ĉ , d , e , f , g , ĝ , h , ĥ , I , j , ĵ, k ,I , m , n , o , p , r , s , ŝ , t , u , û , v , z)

هێز (النبرە ـ Stress) هەمیشە دەكەوێتە سەرپێش دوابڕگەوە .

وشەگۆڕی و فۆرم ڕۆنان و وشەڕۆنان بە ڕێبازی پێوەلكانی گیرەكەوە ئەنجام دەدرێ بەشەكانی ئاخاوتن و فۆرمیان بە فۆرم و ڕۆنانی پاشگرییەوە دەناسرێتەوە . بەوێنە ئەگەر وشەیێك كۆتایی بە (ۆ) بێت ، ئەوە ناوە ، وەك : " پاترۆ (باوك) ؛ " ڤێلیچۆ " (شادمانی) ... بێتو كۆتایی بە (ا) بێت ، ئەوە ئاوەڵناوە وەك :" پاترا " (باوكانە) ؛ " ڤێلیچا " (شادمان) . هاتوو (یٚ) بووە كۆتایی وشە ، ئەوە دەبێتە ئاوەڵكردار ، وەك " پاترێ " (باوك ئاسایی) ؛ " ڤێلیچێ " (بەشادمانی) .

جنس فۆرمی نییە . كۆ بە پاشگری (ـ چ) نیشان دەدرێ : " ڤێلیچاچ پاترۆچ " (باوكی شادمان) . دۆخی سادە هەیە ، ئەویش دۆخی بەركارێتییە و بە نیشانەی (ـ ن) دەردەبڕێ . فۆرمی دۆخەكانی دی بە یاریدەی پێشبەند سازدەبێ . دۆخی جەڕ (دێ) وەردەگرێ ...

فۆرمی كەس و ژمارەی كردار بە ڕێگەی شیكاری پێك دێنرێ ـ واتە بەهۆی جێناوی " می " (من) ؛ "سی" ؛ (تۆ) ؛ " لی " (ئەو ـ بۆ نێر) ؛ " شی " (ئەو ـ بۆ مێ) ؛ " جی " (ئەو ـ بۆ بێلایەن) ؛ " تی " (ئێمە) ؛ " یلی " (ئێوە) ؛ " ۆنی " (ئەوان) خستنەسەر فۆرمی كات یان ڕێژە .

فۆرمی كارا دیاری و كارا بزریش بە ئیزافەكردنی پاشگر ئەنجام دەدرێ .

ئەگەر فۆرمی كاتی ئێستا و ڕابوردوو و ئایندە پاشگری (ـ نت)ی بۆ ئیزافە بكرێ . فۆرمی كارا دیار دروست دەبێ و بە پاشگری (ـ ت)ش فۆرمی كارا بزر سازدەبێ . بەزیادكردنی كۆتایی (ـ ا) ناوی كارا و ناوی بەركار پێك دێ : " لێگانتا " خوێنەر) ...

وشەڕۆنان بە یاریدەی پێشگر و پاشگر ئەنجام دەدرێ . لە هەندێ ڕەگ لە بیست تا شەست وشەی ناسادە پۆدەنرێ . ئەمەش نموونەی چەند پاشگر و پێشگرێك :

١- پاشگر

" ـ ار " (کۆبوونەوەی شتی هاوڕەگەز ڕادەگەیەنێ) ، وەك :

" ئاربارۆ " (دارستان) لە " ئاربۆ " (درەخت)ەوە ، " ڤاگۆنارۆ " (شەمەندەفەر) لە " ڤاگۆنۆ " (واگۆن)ەوە ...

" ـ ین " ، وەك : " فیلینۆ " (کچ) بەرانبەر " فیلۆ " (کوڕ) ؛ " پاترینۆ " (دایك) بەرانبەر " پاترۆ (باوك) ... " ـ ید " ، وەك : " باڤیدۆ " (گوێرەکە) بەرانبەر " باڤۆ " (گا) ... هتد .

٢- پێشگر

" ڕێ " ـ (بۆ دووپات بوونەوەی ڕووداو و گەڕانەوە) وەك : " ڕێدۆنی " (دانەوە) بەرانبەر " دۆنی " (دان) ... " مالْ ـ " (دژواتایی و بارودۆخ و چۆنێتی ڕادەگەیەنێ) ، وەك : " مالْ ـ " مالْفێرمێ " (کردنەوە) بەرانبەر " فێرمێ " (داخستن) ؛ " مالْبۆنێ (خراپ) بەرانبەر " بۆنێ " (باش) .

زمانی دروستکراوی نێومیللەتان لەگەلْ هەموو کاری ژیربێژییانەی و بیروردی و سیستەمی ڕێكوپێکیشدا ناتونێ دەوری زمانی فرەئەرکی ئادەمیزاد جێبەجێبکات . زمانی دروستکراو دەوری زمانی یاریدەدەر دەبینێ . زیاتر بلاْوبوونەوە و پەل هاویشتنی ئەسپیرانتۆ دەبێتە هۆی پەیدابوونی جیاوازیی شێوەی ڕێنووسین و سەرهەلْدانی هاوواتایی وشە و وشەڕۆنان ؛ دابەش بوونی زمانی گشتیی بەسەر دیالێکتدا ... بە واتایێکیدی ئەرکی زمانی ئەسپیرانتۆ ، وەك زمانی گشتیی وای لێ دێ هەمان ڕێگەی پرۆتسێسی هەنگاو بە هەنگاوی پێکشەوتن و تەواو بلاْوبوونەوەی زمانەکانی هاوچەرخ بگرێتە بەر .

- **زمانی پێرۆی ژمارەی دەدە** **نظام العد العشري**
Algorithmic language

زمانێکی دروستکراوی نێو دەوڵەتانە ، ساڵی ١٩٦٠ کۆنفرانسی نێومیللەتان لە پاریس ، زمانی پێرۆی ژمارەی دەدە (نظام العد العشري - Algorithmic language)ی پەسەند کرد . ئەم زمانە پێوارەتی (الرمزیة)یە بریتییە لە وەرگرتنی دەستەیێك پیتی (لاتینی - گەورە و بچووك) ؛ ژمارەی عەرەبی لە " ٠ " وە تا "٩" ؛ نیشانە و خشتەی ڕاستیی بنچینەیی و نیشانەی پێوارەتیدی (نیشانەی کردە ، دابەش‌کردن ، کەوانە) . هەروەها چەند وشەیێکی یاریدەدەر (بە زمانی ئینگلیزی ، بە نموونە (if - ئەگەر) ، (then - ئەوجا) . زمانی پێرۆی ژمارەی دەدە لە دانانی دەدە ژماردن و بەرنامە بۆ ئامێری ژمارەژمێری ئەلەکترۆنی‌شدا بەکاردەبرێ .

- **زمانی پێناو** **لغة الوسیط** Mediator (madiating , intermediate , intermediary) language

زمانی جیهانی **اللغة العالمیة** Weltsprache , World language , Universal language

لەتەك زمانانی لەیەکتر گەیشتنی نێونەتەویی ، زمانانی سنوور فراوانتر و ئەرك هەمەرەنگتر پەیدادەبن . بەم جۆرە زمانانە دەوترێ زمانی نێومیللەتان ، یاخود زمانی جیهانی (Weltsprache ,World Language) . زمانی جیهانی لە ئەنجامی هەرەس‌هێنانی سنووری نەتەوایەتیدا پەیدا دەبێ ، کە خاسیەتی پێشکەوتنی ئابووری و ڕامیاری و کولتووریی دوا سەدەکانە . لە سەدەکانی ١٧ - ١٨دا زمانی ئیسپانی و فەرەنسی و ئەڵەمانی بڵاوبوونەوەی نێومیللەتانیان وەدەست‌هێنا . لە سەدەی ١٩دا زمانی ئینگلیزی . زمانی ڕووسیش لە سەدەی ٢٠دا ، ئەگەرچی لە سەدەی (١٩)ەوە بووبووە

سەرنج ڕاکێش ، ئەویش وەك . ف . ئێنگلس دەڵێ : نەك تەنیا لەبەر خودی زمانەکە . بەڵکو لەبەر تێگەیشتنیشی لە ئەدەبەکە .

ھ . ، بـ .: زمانی نێومیللەتان ؛

زمانی نێونەتەوەیی .

- زمانی دایك — لغة الأم — Primary language

= زمانی شیری ، زمانی زگماك

زمانی دەستکرد — اللغة الاصطناعية — Artifical language

لە ڕژێمی هێما و ڕەمزەکانی زمانێکدا یان لە ڕژێمەکانی بیرکاری و کیمیا و فیزیا دا زانایان بۆ مامەڵەکردن لەگەڵیان و وەگەڕخستنی کەرەستە و زانیارییەکانیان ، زۆر جار بۆ مەبەستی تایبەتیی خۆیان ، هێما و ڕەمز دەهێننە کایەوە ، ئیتر ڕەوا و ڕاست بن ، یان نا ، دەبنە زمان . بە زۆری ئەم زمانانە بەرهەمی هونەرین و دەستکردی مرۆڤن و سروشتی نین . ئەم جیاکردنەوە و سنووربۆدانانە بۆ زمانی ئەسپیرانتۆش (بـ .: زمانی ئەسپیرانتۆ) دەشێ ، کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا بۆ گفتوگۆکردن و لەیەکترگەیشتنی میللەتانی جیاواز دروست کرا . لەگەڵ ئەوەشدا ، کە زمانی ئەسپیرانتۆ لەسەر بنەمای زمانە ئەورووپاییەکان دروست کرابوو ، کەچی هەر بە زمانی سروشتی دانانرێت . بەم پێیە تەنانەت زمانی ئەسپیرانتۆش (زمانێکی دەستکردە) و سروشتی نییە

ھ. ، بـ .: زمانی ڤۆلاپوك

زمانی زگماك

بـ .: زمانی دایك

زمانی سروشتی   اللغة الطبيعية   Natural language

زمانی شیری

ب .: زمانی دایك

- زمانی ڤۆلاپوك   لغه الفولاپوك   Volapuk

ئەو زمانە نێونەتەوەیی‌یە دەستکردەیە ، کە ساڵی ١٨٧٩ شلایشەر وەك زمانێکی یاریدەدەری یەککگرتوو ، بۆ گشت میللەتانی جیهان پێشنیازی کردووە .

لە ناوەڕاستی سالآنی ١٨٧٠ دا جۆهان مارتن شلایشەر ، کە قەشەیەکی کاسۆلیکی بوو و لە کوێرەدێیەکی ولاّتی باڤاریا دەژیا لە مێشکیدا بیری دانانی زمانێکی یەککگرتوو گەلاّڵە بوو ، کە گشت میللەتان تێی بگەن و پێی بنووسن .. ئەم هزرەشی لە ئەنجامی گەڕاندنەوەی ئەو نامەیەوە سەری هەڵدا ، کە دراوسێیەکی بۆ کوڕێکی ناردبوو ، کە لە ئەمەریکا دەژیا و لەو ولاّتە لە زمانی ئەڵمانی تێنەدەگەیشتن و نەیاندەتوانی ناویشانەکە بخوێننەوە . بۆیە نامەکەیان ناردەوە .

ئەم ڕووداوە وای لە شلایشەر کرد بیر لە دانانی ئەلفوبێیەکی جیهانیی وا بکاتەوە هەموو زمانێکی پێ بنووسرێ ... ئەم هزر و پرۆژەیەی خستە قالبێکی ئاینی‌یەوە و وتی چۆن هەموو جیهان پێویستی بە بڕوا و ئیمانێکی یەککگرتوو هەیە . بەو چەشنەش پێویستی بە ئەلفوبێیەکی یەککگرتوو هەیە .

شلایشەر لەم پرۆژەیەیدا زیاتر ڕۆیی و لە ساڵی ١٨٧٩ دا نەك هەر ئەلفوبێیەکی جیهانی دانا . بەڵکو زمانێکی جیهانیشی سازکرد و ناوی نا (ڤۆلاپوك).

ئەم زمانە دەستکردەی بە چەشنێك دانا . هیچ حاڵەتێکی بیژۆکی تێدا نەبێ . وشەکان چۆن دەنووسران واش دەخوێنرانەوە .. هێز هەمیشە لەسەر دوا بڕگەی وشە بوو زوربەی زۆری وشەکانی بە شێوەیەکی سەرەکی لە ڕەگی ئینگلیزییەوە وەرگرتبوو و بەشێکیشیان لە ئەڵەمانی و لاتینی و فەرەنسییەوە .. بۆ نموونە بۆ (جیهان) ـ (Vol) ی دانابوو ، کە لە (World)ی ئینگلیزییەوە وەریگرتبوو . بۆ (زمان) ـ (Puk) لە (Speak)ی ئینگلیزییەوە . لەم دوو وشەیەشەوە ناوی زمانەکەی داڕشت ـ (Volapuk) ، واتە ـ (زمانی جیهانی)

کڵێسەی کاسۆلیکی بە پەرەۆشەوە یارمەتی شلایشەری دا و پشتیوانیی ئەم پرۆژەیەی کرد بۆ لێکۆڵینەوە و بلاوکردنەوەی زمانی ڤۆلاپوك کۆمەلەیێك دامەزرا .. کۆنگرەی بۆ بەسترا ... کڵێسە یارمەتی ئەوەی دا ڤۆلاپوك لە گەلێ ولاتی ئەوروپا و ئەمەریکا بلاوببێتەوە . شلایشەر خۆی سەرۆکایەتی کۆمەڵەی ڤۆلاپوکی دەکرد .

لە ساڵی ١٨٩٩دا بنکەکانی کۆمەڵەی ڤۆلاپوك گەیشتە ٢٨٣ . ژمارەی ئەو گوڤار و ڕوژنامانەی بەم زمانە دەردەچوون (٢٥) بوون . زیاتر لە هەزار مامۆستا و پسپۆڕ کەوتنە پڕوپاگندە کردن و بلاوکردنەوەی ئەم زمانە ... سەدەها کتێب و نامیلکە بەم زامانە دەردەچوو ...

لەگەڵ ئەم هەموو هەوڵدان و ئەرك کێشانەدا پرۆژەی ڤۆلاپوك سەری نەگرت و بەرەو نشوستی و کوژانەوە ڕۆی . شلایشەر گوناهی ئەم سەرنەگرتنەی خستە ئۆباڵ ئەو هاوڕێیانەی لەبەر هۆی شەخسی بوونە تەگەرە و نەیانهێشت پرۆژەکەی سەرکەوێ .

بەو شێوەیە زمانی ڤۆلاپۆك پشت گوێ خرا و بەدوا ئەمەشدا لە ساڵی ١٩١٢دا شلایشەریش مرد .

- زمانی لەیەکتر گەیشتنی نەتەوەیی   لغة الاتصال الدولي

Intrelanguage

= زمانی نێومیللەتان

زمانی لەیەکتر گەیشتنی نێونەتەوەیی ، بەو زمانە دەوترێ ، کە وەك وەسیلەی پێوەندیبەستنی کەسانی نەتەوە ، یان میللەت ، یان نەژادی جیاواز بەکاردێنرێ ، پێویستی بوون بە زمانی پێوەندی بەستنی نێونەتەوەیی لە ئەنجامی پێوەندیی هەمیشەیی گەلانەوە دێتە مەیدان ، بەتایبەتی لەو دەوڵەتانەی لە یەکگرتنی چەند نەتەوەیێك پەیدابووە .

- زمانی نەتەوەیی   اللغة القومية   National language

زمانی نووسراو   اللغة المكتوبة   Written language

زمانی نووسین

بـ .: زمانی ئەدەبی

- زمانی نێو میللەتان

بـ.: زمانی لەیەکترگەیشتنی نێونەتەوەیی

زمانی هونەری   لغة شكلية   Formal language

پێناسەی (ڕێزمانی بەرهەمهێنان) بەکارهێنانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان تەنها بە زمانە سروشتییەکانەوە نابەستێت . لە ڕاستیدا لەم ڕێزمانی بەرهەم هێنانەدا دەرنەبڕاوە ، کە ڕێزمانەکە واتاییکی بۆ پەسەنکردنی زمانە سروشتییەکان هەبێت . کۆمەڵی ئەو دروستە ئەو تەکنشینییانەی ، کە لە ڕێی ڕێزمانی بەرهەمهێنانەوە پەسەندەکرێن ، لە زمانی بەکارهێنانی لۆژیکدا ، ناوی ((زمانی هونەری))ی لێنراوە .

- زمانی هونەریی ئەدەبی   اللغة الأدبية الفنية

نووسەران دەوری گەورەیان لە ڕەگ داکوتان و بلاوبوونەوەی کێشی ئەدەبیدا هەیە . ئەدەب لە ژیانی کۆمەلایەتیدا هەندێ جار بیر بۆ ئەوە رادەکێشێ ، کە زمانی ئەدەبی ـ زمانی هونەری ئەدەبی بێت . بێگومان ئەمەش شتێکی ڕاست نییە .

زمانی بەرهەمی هونەری وەنەبێ تەنیا ئاخاوتنی ئەدەبیی کێشدار بگرێتە خۆ ، بەڵکو شێوازی تاکایەتیی نووسەر و پاڵەوانانی چیرۆك (کە لەلایەن نووسەرەوە دانراون)یشیان تێکەڵ کراوە ، شێوازی هونەریی دەق و قسەی بەشداران ئەگەرچی لە کێش لادانە ، بەلام کەرەستەی ڕازاندنەوەی بەرهەمە . بۆ نموونە ، ئەوەتە دالگە) لە ڕۆمانی " کۆردەرە "ی مامۆستا خوسرەو جافدا دەڵێ : " بێناموس ، گەل .. ڕیامە گۆڕ باوك ئەو کەسە منی دایە شوی .. ئەرا زینەگیم . ڕۆلە .. ڕۆلە ڕۆلە ئەراتان کەم .. چەند گلە وتم نان مەدرن .. (ل٧) .. " رۆلە دەردتان بکەفێتە تەوق سەرم قەزاتان لە لێم کەفێت ئیلاهی " (ل ٨) ..

خوێنەر لە وتەکانی (دالگە)دا هەست بەلادان لە کێشی زمانی ئەدەبی دەکا . ئەمە کە خاسیەتی کەسێتی (دالگە) نیشان دەدا ، لە هەمان کاتدا دەبێتە بەڵگەی بوونی کێشی زمانی ئەدەبی . هەر لەم ڕۆمانەدا ، نووسەر نەك تەنیا لە گێڕانەوەی قسەی بەشدارانی ڕۆمانەکەیدا ، بەڵکو هەندێ جار لە وتەکانی خۆشیدا و وشە و دەستەواژە و یاسای ڕێزمانیی ناوچەیی بەکارهێناوە ": .. بە سکی برسییەوە دەهاتین بە حالاً و گلێر دەبووینەوە .. چاوی بێ ڕەمەقەوە .." (ل٧) .. " بە تەمابووین ڕیشووی لە قولاییدا بچێنێ و چڵەکانی جووزەرە دەرکا و گلاً دەربهێنێ و لەژێر سێوەری پرووکردا منداڵە وردیلەکان کۆببنەوە " (ل ١٨٥) .

زمانەوان

بـ :: زمانناس

زمانەوانی

بـ :: زمانناسی

زمانزان — عارف بلغات متعددة — Polyglot , Multilingual

ئەو کەسەی زمان زۆر بزانێ بە زمانزان بەناوبانگە .

زمانناس — عالم اللغة ، لغوي — Linguist

= زمانەوان

زمانناس بە پسپۆڕی بواری زمان دەوترێ .

زمانناسی — علم اللغة — Linguistics

= زمانەوانی ، زانستی زمان

زمانناسی ئەو زانستەیە ، کە لە زمان دەدوێ و سروشتی کۆمەڵایەتی و ئەرکی پێکهاتنی ناوەوەی ، دەستووری کارکردنی ، پێکشەوتنی مێژوویی و دابەش بوونی زمانانی دیاریکراو ڕوون دەکاتەوە .

زمانناسی لە لێکۆڵینەوە ئەوروپاییەکاندا بە زۆری بە (زمانناسیی گشتی) ، یان (سەرەتاییێکی زماناسی) .. ناوبراوە .

بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارە ، دەبێ هەوڵی تێگەیشتنی ئەوە بدەین . ئایا لە زمانانی جیاوازدا شتی گشتی هەیە ، کە بۆ سەرجەمیان خاسیەت و بوونیان لەبەک ڕادەدا بێ . بۆ نمونە : ئایا ئەرکی کۆمەڵایەتیی زمانی کوردی و ئینگلیزی و فەرەنسی .. وەك یەکن ، یاخود جیاوازن ؟ بێگومان

وەك یەکن : هەر یەکێك لەو زمانانە و هەر زمانێکی دیش ، وەك ئامێری لەیەکترگەیشتن بەکاردێنرێ ... نمونەیێکی دی : ئایا دەشێ وا بیربکەینەوە ، کە بوونی دەنگ و وشە و ڕستە .. تەنیا خاسیەتی زمانی کوردی نی‌یە و خاسیەتی زمانانی دی‌بشە ؟ تەجروبەی ئاخاوتن و زانست گومانیان لە وەلاّمی ئەو پرسیارەدا نەهێشتۆتەوە .

بۆ پی‌ٚسەلماندنی ڕای بوونی گشتێتی ئەو جۆرە لایەن و دیاردە و بەڵگە و ڕاستی‌یانە ، لە زمانانی جیاواز و سەرجەمی زماناندا نموونەی دی یەکجار زۆرە .

زمانناسیی گشتی ، بەتایبەت ئەو زانستەیە ، کە لە کێشەی گشتێتی زمانانی جیاواز دەکۆڵێتەوە . ئەم زانستە ، بە واتایێکی ئاشکراتر دەشێ بە زانستی زمان بە گشتی و زانستی سروشت و چییەتی (الماهیة — Essnece)ی زمان (لایەنەکانی ، بەش و دانە پێکهێنەکانی) ناوببرێ .

ئەو کێشە گرنگانەی ئەم زانستە چارەسەریان دەکا چین ؟

بەر لە هەرشت . جۆنیەتی سروشتی زمان دیاری دەکا ـ واتە لەوە دەدوێ ، کە ئایا زمان دیاردەیێکی کۆمەلاّیەتی‌یە ، یان بایۆلۆژی‌یە ، یان فیزیاوی‌یە ، یان دەروونی‌یە . زمانناسیی گشتی لە هەمان کاتدا دەمەتەقێ لەسەر دووەم کێشەی گرنگ دەکا ، کە ئەویش مەسەلەی چییەتیی زمانە ـ واتا ئەو جیاوازاییە بنەڕەتی‌یانەی زمان لە دیاردەکانی دی ژیان جیادەکاتەوە .

بەم شێوەیە ، یەکەم کێشەی زمانناسیی گشتی ـ کێشەی سروشت و چییەتیی زمانە ، کە مەسەلە گرنگەکانی پێوەندی زمان بە کۆمەڵ و بیر و هۆشەوە دەگرێتە خۆ .

دووەم کێشە پتر بەربلاّوە و باس و مەسەلەی زۆر لێك‌دەداتەوە و بەندە بە تێگەیشتنی پێکهاتنەوە ـ واتە پێکهاتنی زمانەوە : لایەنە سەرەکی‌یەکانی زمان کامانەن ؟ لایەنی دەنگیی زمان لە چیدایە ؟ لە چ بەش و دانەیێك

سازبووه ؟ دەنگەکانی ئاخاوتن چین ؟.. لێکسیك یاخود وشەکانی زمان چییە ؟ چۆن پێکهاتووە ؟ وشە بەچی دەوترێت ؟... پێکهاتنی ڕێزمانیی زمان چییە ؟ خاوەنی چ دیاردە و تایبەتێتییەکە ؟ بەشەکانی ئاخاوتن و ئەندامەکانی ڕستە و ڕستە چین ؟...

سێیەم کێشەی زمانناسیی گشتی ئەو باسانەن کە پێوەندییان بە سیستەمی زمانەوە هەیە ـ واتە ئەو پێوەندییە زۆر و هەمەجۆرەی ماکەکانی پێکهاتنی زمانیان لە چوارچێوەیێکی پتەودا پێکەوە بەستووە . زمان کۆکردنەوەی دەنگ و وشە و ئاواز و ڕستە ...ی لابەلا نییە . زمان بریتییە لە سیستەمێکی تەواو ڕێك وپێك ، بە هاوجووتیی و هاوشانیی بەش و دانەکانی یەکێتییەکەی پێکهێناوە . هەر لایەنێکی بەش و دانەکانی پێوەندییان بە گەلێ لایەنی دی بەش و دانەوە هەیە . ئەم سیستەمە ڕێك و پێکە ، یەکێتی ناوەکی گونجاوی زمانە و زمانناسی گشتی لێی دەکۆڵێتەوە .

کێشەی چوارەمی ئەم زانستە گەلێ کێشەی گەورە و بچووکی گەشەسەندنی زمان بەپێی پێوەندی بە پێشکەوتنی کۆمەڵی مرۆڤایەتییەوە شی دەکاتەوە : چۆن و بە چ ڕێگاییێك و بەپێی پێوەندی بەچییەوە زمان بە گشتی گۆڕانکاری بەسەردا دێت ؟ یاسای ناوەکیی گەشەسەندنی زمان چییە و تا چ ڕادەییێك لە تەئسیری دەرەکیی زمان جیایە ؟ فۆرمی بنەڕەتیی بوون و پێشکەوتنی هەر زمانێك چی دەگرێتە خۆ ـ زمانی میللی ، زمانی ئاخاوتن و شێوەی ناوچەیی ، زمانی ئەدەبی .. ؟ قۆناغە سەرەکییەکانی زمانی مرۆڤ هەر لە سەرەتای پەیدابوونییەوە تا ئێستا کامانەن ؟ لە کۆتاییشدا ، چۆن و کەی و لەچ هەل و مەرجێکدا ئاخاوتنی مرۆ پەیدابووە و سەرەتای پێشکەوتنی زمانان بۆ چ سەردەمێك دەگەڕێتەوە ؟

لە کێشەی چوارەمەوە ، کێشەی پێنجەم دێتە ناوان : پەیدابوون و پێشکەوتنی نووسین . وەك دەزانین کۆمەڵی مرۆڤایەتی ئەمڕۆ خاوەنی چەند جۆرە نووسینێکی جیاوازە . ئەو جۆرانە چۆن پەیدابوون ؟ تایبەتێتی هەر

یەکێکیان چی‌یە ؟ بە گشتی چییەتیی نووسین بەپێی پێوەندی بە زمانی دەنگی‌یەوە لە چیدایە ؟ چ جۆرە ئەلفوبێ‌یێك لە ئادەمیزاد ئاشکرایە و ئەو ئەلفوبێ‌یانە چۆن پەیدابوون ؟ ڕێنووس چی‌یە و بنەماکانی چین ؟..

کێشەی شەشەم دەکرێ ناوبنرێ کێشەی دابەش‌کردنی زمانان . ئێستا لەسەر ڕووی ئەم زەمینە پتر لە دوو هەزار زمان هەیە . هەندێ لەو زمانانە زۆر لە یەکدی نیزیکن (بە وێنە : کوردی و فارسی و تاجیکی .. یان عەرەبی و عیبری ..) وێك چوون و " خزمایەتی "یان یەکجار بەرچاوە . بەشێکی دی زمانان وا پی‌دەچێ هیچ وێك چوونێك لە نێوانیاندا نەبێ و لەگەڵ یەکدی تەواو نامۆ بن ، وەك (کوردی و چینی) .. جا ئەمە وایە ؟ ئایا دەکرێ بە گشتی زمانان بە پی‌ی خاسیەتی گشتی خێزان و گرووپ و دەستە دابەش بکرێن ؟ ئەگەر ئەمە بکرێ ، ئەوە ئەو دابەش‌کردنەی زمان چۆن خۆی دەنوێنێ و تەنیا یەك دابەش‌کردن کار مەیسەر دەکات ؟ ئەگەر تاکە دابەش‌کردنێك نەبێ ، کەواتە چەند دابەش‌کردن هەیە و دابەش‌کردنی جیاواز بۆ دانراوە .

بۆ کێشەی حەوتەمی زمانناسی گشتی دەتوانین ئەوە بێنینەوە یاد و بیخەینە پێش چاو ، کە هەر زانستێك دەمێ لە بابەتەکەی خۆی دەدوێ ، ڕێگە و ڕێبازی دیاری‌کراوی لێکۆڵینەوەی خۆی دەگرێ . بەوێنە لە لێکۆڵینەوەی سروشتناسیدا ڕێبازی تەجروبە و تاقیکردنەوە فراوان لە کاردایە ، ڕێبازی بەراوردکاری لە زانستی هەمەجۆردا باوە ... زمانناسیش لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا ڕێبازی زانستی جۆربەجۆری (بەراوردی ، مێژوویی ، وەسفی ، ئەزموونگەری ، چەندەکی ...) هێناوەتە ئەنجام . زمانناسیی گشتی کۆششی‌کردووە بە شێوەی تیۆری چییەتی هەر ڕیبازێك ڕوون‌بکاتەوە و سنووری بەکارهێنانی دیاری بکا .

کێشەی هەشتەمی زمانناسیی گشتی ساڵ بە ساڵ پتر جی‌پێی خۆی فراوان دەکات . ئەم کێشەیە بریتی‌یە لە خستنە پێش چاوی زانیاریی

زانستی لە بارەی زمانەوە بۆ چارەسەرکردنی ئەرکی کارەکیی جۆربەجۆر ، کە لە ژیانی ڕۆژانەی مرۆدا سەرهەڵدەدات (قوتابخانە و زماننـاسی ، زماننـاسی و وەرگێڕانی دەستی و ئامیری ، تەکنیك لە خزمەتی زماندا ...) تیۆریی لێکدانەوە و ساغکردنەوەی ئەو کێشانە بە زماننـاسی بە سەرداگونجاندن ناسراوە .

نۆیەم کێشە لەبارەی پێویستیی بارودۆخ و دەوروبەر و کارکردنی لە زماننـاسی و پێوەندی بە زانستەکانی دیەوە دەدوێ . زماننـاسی هەر لە زووەوە بە مێژوو و ژیربێژی و دەروونناسی و ئەدەبناسییەوە بەندە . لەم دواییەشدا پێوەندییەکی فراوان لە نێوان زماننـاسی و بیرکاریدا پەیدابووە و بنجی داکوتاوە .

ئەو نۆ کێشەیە و هەندێکی دی بابەت و کەرەستەی زماننـاسیی گشتین .

ـ زماننـاسیی بەرانبەر یەك ڕاگرتن

ب ـ : زماننـاسیی بەراوردی

ـ زماننـاسیی بەراوردی علم اللغة المقارن

Comparative linguistics

لە زماننـاسیی بەراوردیدا دوو ، یان چەند زمانێ ، یان چەند شێوەیێك ، یان هەمان زمان ، یان هەمان شێوە لە دوو قۆناغی جیاوازدا لەیەك یان چەند ڕوویەکەوە بەراورد دەکرێن .

زانستی زمانی بەراوردی دوو لقە . یەکەم بەراوردکردن لەسەر بنەمای پێوەندیی مێژوویی لە نێوان دوو یان کۆمەڵێك زمان و نیشاندانی ڕادەی پێوەندیی مێژوویی و خزمایەتیی نێوان ئەم زمانانە و دووری و نێزیکییان لە یەکدی و دۆزینەوەی ئەو زمانانەی سەر بەیەك بنەماڵەن . دووەم ـ بەراوردکردنی دوو یان چەند زمانێك بۆ نیشاندانی لایەنە جیاواز و

ویکچووەکانیان ، بۆ ئەوەی گرنگی بدرێتە پێوەندیی مێژوویی نێوانیان .. بۆ بەراوردکردنی دوو شێوە ، یان دوو زمان ، پێویستە پێشتر ئەو دوو شێوەیە ، یان ئەو دوو زمانە هەر یەکە بەجیا شیبکرێنەوە و ئەوجا بەراوردبکرێن .

زمانناسیی بەراوردی وەك زمانناسیی بەراوردیی مێژوویی سەریهەڵدا و پشتی بە بەراوردی دەنگسازی و وشەسازیی زمانە هیند و ئەوروپاییەکان بەستبوو .

لە زمانناسیی بەراوردیدا ، پێویستە زمانناسیی بەراوردیی مێژوویی و زمانانسیی بەرانبەر یەك ڕاگرتن جیابکرێنەوە ، چونکە دوو ڕێبازی جیاوازن و هەر یەکەیان خاوەنی شێواز و مەبەستی خودی خۆیەتی ئەگەر زمانناسیی بەراوردیی مێژوویی زمانانی خزم و خاوەن یەك بنەچە و یەك سەرچاوە لەگەڵ یەك بەراورد بکا ، ئەوە زمانناسیی بەرانبەر یەكڕاگرتن زمانانی جیاواز و دوور لەبەکتر بەیەك دەگرێ .

- زمانناسیی بەراوردیی مێژوویی

ب .: زمانناسیی بەراوردی

- زمانناسیی تایبەتی علم اللغة الخاص

زمانناسیی تایبەتی زانستێکە لە بارەی تاکە تاکەی زمانەوە . بۆ نموونە زانستی زمانی کوردی ؛ زانستی زمانی ڕووسی .

لە دەمێکی یەکجار زوودا ، زمانناسی وەك کۆمەکی پەرش و بڵاوی زمانناسی تایبەتی بوو : زانستی زمانی گریکی ؛ زانستی زمانی سانسکریتی . ژمارەی ئەو جۆرە زمانناسییە تایبەتییانە وردە وردە زیادی کرد و لە ئەنجامدا لێکۆڵینەوەی گشتی لە بارەی زمانەوە پەیدابوو : لە ڕێزمانی ئەرنۆ و لانسلۆ و کارەکانی بۆپ و هومبۆلدتدا سروشتی زمان و

سیستەمی دیاریکراوە و دابەشکردنی زمانەکانی جیهان و دانانی شێواز و لێکۆڵینەوەی خراوەتە بەرچاو .

هەر زمانناسی‌یێکی تایبەتی بە دانانی فەرهەنگ و نووسینی ڕێزمانەوە دەست پی‌دەکات ، بۆ جی‌بەجی‌کردنی ئەم کارانە ، لەتەک زانیاری تایبەتی‌دا ، زانیاریی تیۆریی کێش (Norm)یش پێویستە . لە ناوەرۆکی هەر زمانناسی‌یێکی تایبەتی‌دا ، خاسیەتی زمان بە گشتی هەیە . ڕاستە لە زانستی زمانی کوردیدا دەنگسازی و ڕێزمان جیادەکرێتەوە ، بەڵام ئەمە بۆ زمانناسیی تایبەتی و زمانناسیی گشتی‌یش بە هەمان چەشنە . بەڵێ هەروەها ڕاستە لە هەموو زمانێکدا دەنگەکانی ئاخاتن بەسەر بزوێن و کۆنسۆنانتدا دابەش دەبن ؛ لە نێو بەشەکانی ئاخاوتندا ناو و کردار دیاری کراون .

بەڵام هەر زمانناسی‌یێکی تایبەتی لە ناوەرۆکی‌دا بەڵگەی ئەوتۆ هەیە ، کە تەنیا بۆ زمانی باس لی‌کراو ڕاستە و وەنەبێ بۆ هەموو زمانێکی دی بگونجێ .

ـ زمانناسیی دەرەکی علم اللغة الخارجي

External linguistics

زمانناسیی دەرەکی وەك دیاردەیێکی لە یەکتر گەیشتن لە زمان دەکۆڵێتەوە و هەر لەبەر ئەوەشە بە کۆمەڵایەتیی زمانیش ناسراوە .

جارجارەش بە زمانناسیی ئەرکی ناودەبرێ ، چونکە لە کۆمەڵایەتی و ئەرکی بیری زمان دەدوێ .

زمانناسیی دەرەکی لە زمانناسیی کۆمەڵایەتی و زمانناسیی تاکایەتی پێك دێ .

- زمانناسیی کارەکی   علم اللغة العملي

Practical lingusitics

- زمانناسیی گشتی   علم اللغة العام

General liguistics

زمانناسیی گشتی زانیاری لەبارەی هەموو زمانێکەوە دەخاتەڕوو و تیۆریی وایان بۆ ڕۆدەنێ ، کە لە لێکۆڵینەوەی زمانانی جیاوازدا کەڵکیان لێوەربگیرێ ، زمانناسیی گشتی وەك بەشێکی زانست لە بارەی زمانەوە خاوەنی ئەنجامی خۆیەتی : ١) دیاری کردنی سروشتی زمانی و بوونی ؛ ٢) دەست نیشان کردنی بابەتە بنەڕەتی یەکانی زمانناسی و ئاسۆکانی زمان و هەروەها لێکۆڵینەوەی وشەسازی و لێکسیکۆلۆژی .. هتد ؛ ٣) خستنە پێش چاوی پێکهاتنی زمانان و دابەش کردنیان ؛ ٤) سازکردنی شێوازی لێکۆڵینەوەی زمانناسی .

- زمانناسیی مێژوویی   علم اللغة التاريخي

Historical linguistics

= زمانناسیی نێوزەمانی

بـ .: ڕێزمانی بناغەگری

لێکۆڵینەوەیە لە پەرەسەندن و گۆڕینی زمان بە تێپەڕبوونی کات و ڕێگە و هۆی ئەم گۆڕینە لە کاتێکەوە بۆ کاتی دۆزینەوە و دەست نیشان کردنی ئەو هۆیانەی کاردەکەنە سەر زمان و دەیگۆڕن .

ئەم جۆرە لێکۆڵینەوەیە دەبێ لەسەر بناغەی نیشاندانی لایەنە وێکچوو و جیاوازەکانی هەمان زمان لە دوو یان چەند قۆناغێکی جیاوازادا دامەزرابێ .

- زماننناسیی ناوەکی **علم اللغة الداخلي**

Internal linguistics

زماننناسیی ناوەکی لە سیستەمی ناوەوەی زمان دەکۆڵیتەوە ، دانەکان و حاڵەتەکانی نیشان دەدا ، ڕادە و ئاسۆ و پێکهاتنیان دیاری دەکا . بەشە سەرەکییەکانی زماننناسیی ناوەکی بریتییە لە فۆنۆلۆژی و لێکسیکۆلۆژی و ڕێزمان . ئەمانیش بەسەر بەشی بچووکتردا دابەش دەبن .

- زماننناسیی نێوزەمانی **علم اللغة الدايكروني**

Diachronic linguistic

= زماننناسیی مێژوویی

بـ . : زماننناسیی بناغەگری

- زماننناسیی هاوزەمانی **علم اللغة السنكروني**

Synchronic liguistics

= . : زمانانسیی وەسفی

بـ .: ڕێزمانی بناغەگری

زنجیرە **سلسلة** Chain

زووان

بـ.: زمان I

- زووانەکی **الأسلي** Lingual

- زووانەچکۆلەیی **اللهوي** Uvular

ژماره | العدد | Numeral

بەشە ئاخاوتنی ژمارە ئەو کۆمەڵە وشەیەیە کە وا ئەرکی تەجریدی ناوی ژمارە (دوو + سێ = پێنج) دەگەیەنێ ، یان چەندێتی بەسەریەکەوە (هەشت کراس) ، یاخود کەرتێکی شتی دیاریکراوی هاورەگەز (سێیەکی گەنمەکە) نیشان دەدات . پلەی شتێك لە ڕێزدا (نهۆمی سێیەم) دیاری دەکا .

ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیە بە گشتی ، کە وەك دیاردەیێکی تایبەتی - واتە وەك ژمارە بەتەنیا یان ژمارەی شتێك ... واتای گشتی ئەم بەشە ئاخاوتنە لە خاسیەتی ڕێزمانییدا ڕەنگدەداتەوە . وێڕای ئەوە ژمارە لە ڕووی پێکهاتنەوە خاوەنی تایبەتێتییێکی دیاریکراوی وەهایە . کە لە بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیادەکاتەوە .

لە باسی ژمارەدا پێویست دەکا جارێکی دیش بەتایبەتی ئەوە دووپات بکرێتەوە ، کە ئەوەی لە دیاریکردنی گرووپی وشەدا گرنگە و لەسەر بنەمای دابەشدەکرێن بەسەر بەشە ئاخاوتنی جیاوازدا ، ئەوەیە کە پێویستە پێوەندی هاوخاسیەتی ڕێزمانی لە نێوان وشەکانی هەر گرووپێکدا هەبێ . وا پێویست دەکا گرنگییێکی تەواو بەم لایەنە بدرێ . لێرەدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشین ، کە هەندێ جار ئەم لایەنە لەبەرچاو ناگرن و تەنیا لە ڕووی خاسیەتی واتاوە بەشە ئاخاوتنی ژمارە جیادەکەنەوە و وەك وشەیێك کە واتای ژمارە بدات یان پلەی ژمارە ڕابگەیەنێ ، دیاریدەکەن . بەوپێیە هەندێ وشە کە واتای ژمارەیان تێدایە ، دەکەونە ئەم بەشە ئاخاوتنەوە . بەڵام لە ڕاستیدا ئەو جۆرە وشانە تەنیا واتای ژمارەیان تێدایە ، دەنا ژمارە

نین ، بەوێنە ئەگەر تەماشای وشەکانی ((حەفتە)) ، ((سەدە))...و ((حەفت)) ، ((سەد)) بکەین ، دەبینین هەرچەندە لە هەردوو دەستەدا وەك یەك مانای ژمارە هەیە . بەلاّم لە ڕووی خاسیەتی ڕێزمانییەوە جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە و سەر بە بەشە ئاخاوتنی جیاوازن .

لە ڕاستیدا لە باری خاسیەتی ڕێزمانییەوە وشەی ((حەفتە))و هەروەها ((سەدە))ش جیاوازییان لەگەلّ هیچ ناوێکی ئاساییدا نییە . چۆن دەوترێ ((چوار پیاو)) ، هەر بەو چەشنەش دەشێ بوترێ ((چوار حەفتە)) ، ((چوار سەدە)) . چۆن دەوترێ ((پیاوێك ، پیاوەکان ...)) بەهەمان جۆر دەشوترێ ((حەفتەیەك ، حەفتەکان .. سەدەییێك ، سەدەکان ..)) .. هتد .

ئەگەرچی لەباری چەندێتییەوە ((حەفتە)) لەگەلّ ((حەفت)) و ((سەدە)) لەگەلّ ((سەد)) وەك یەکن ، بەلاّم ((حەفت)) و ((سەد)) ژمارەن و ((حەفتە)) و ((سەدە))ش ناون و لە ژمارەوە بوونەتە ناو .

بۆ پتر ڕوونکردنەوە ، ئەوەش دەلّێین ، کە ژمارە لەباری واتاوە بریتییە لە تەجریدی ناوی ژمارە بێ ئالۆزبوونی واتا . بەوێنە وشەی ((چل)) و ((چلە)) چەندێتی ڕادەگەیەنن ، بەلاّم تەنیا وشەی ((چل)) دەکەوێتە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە . هەرچی ((چلە))یە سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناوە . وشەی ((چل)) ژمارەیە ، چونکە واتای تەجریدی ژمارەی تێدایە . ئەم وشەیە یەك مانای هەیە و ماناکەی لە چوارچێوەی نیشاندانی ژمارەییێك لە ژماردنی دانەی دیاریکراودایە . وشەی ((چلە)) ، ئەگەرچی دیسان واتای چەندێتی هەلّگرتووە ، بەلاّم مانای لە سنوورێکی بەرین و فراواندا پێوەندی بە زۆر شتەوە هەیە : ١) بە ژماردنی ((چل)ەوە ، ٢) تێپەڕبوونی چل ڕۆژ بەسەر لەدایکبوونی منداڵێکدا یان مردنی یەکێکدا یان هێنانی بووکێکدا ، ٣) چل ڕۆژ لە ناوەڕاستی هاوین و زستاندا ... هتد . ڕاگەیاندنی واتای چەندێتی لە وشەی ((چلە))دا بێبەشە لەو خاسیەتی تەجریدەی لە ژمارەدا هەیە .

ژماره كاتێ لەگەڵ ئەو جۆرە ناوانەدا دێ . كە لە ژمارەوە وەرگیراوە دەبێتە دیارخەری . وەك : چوار حەفتە ـ حەفتەی چوارەم ، حەوت سەدە ـ سەدەی حەوتەم ...

لە زمانی كوردیدا دەتوانین سێ جۆر ژمارە دیاری بكەین :

١ـ ژمارەی بنجی .

٢ـ ژمارەی پلەیی .

٣ـ ژمارەی كەرتی .

ـ ژمارەی بنجی العدد الأصلي Radicl number

ژمارەی بنجی كە دەشێ ژمارەی چەندێتیشی پێ بوترێ ، ئەو ژمارانە دەگرێتە خۆ ، كە وا بە گشتی لە تەواوی دانەكاندا تەجریدی ژمارە رادەگەیەنێ (دوو كەرەت دوو چوار) ، یان ژمارەی دیاریكراوی شتی هاورەگەز نیشان دەدا (شەش كتێب) ...

تایبەتێتی وشەسازیی ژمارەی بنجی پێوەندە بە واتا لێكسیكییەكەوەی . ژمارەی بنجی خاوەنی حاڵەتی تاك و كۆ و ناسیاوی ... نییە ، چونكە لە مانایدا ئەو دیاردەیە هەیە . ژمارەی بنجی هەروەها دۆخیشی نییە ، چونكە واتای شت ناگەیەنێ . نەبوونی حاڵەتی تاك و كۆ و ناسیاوی و دۆخ بەشە ئاخاوتنی ژمارە لە بەشە ئاخاوتنی ناو جیادەكاتەوە . بەپێی پێوەندیی و وشەرۆنان لە نێو ژمارەی بنجیدا ، وشەكانی : یەك ، دوو ، سەد ، هەزار ... پتر دیار و چالاكن .

ژمارەی بنجی ئەگەر بەبێ ناو بەكاربهێنرێ ، ئەوە تەنیا ناوی ژمارەیێك رادەگەیەنێ ، بەڵام كە لەگەڵ ناوێكدا دێت ، ئەوە دەتوانی ببێتە دیارخەری چەندێتی ناوەكە و ناوەكەش دەبێتە دیارخەری ژمارەكە : (یەك دار ؛ هەزار منداڵ) ژمارە لەم بارەدا نە دەبێ بە ئاوەڵناو و نە

دەشتوانیٚ ببیٚ بە دیارخەری ئاوەڵناو . ئاوەڵناویش نابیٚ بە دیارخەری شتی ژمارەکە .

تایبەتیٚتی ژمارەی بنجی لە نووسیندا ئەوەیە ، کە دەشیٚ بە ڕەقەمیش دەربڕریٚ ، وەك (چل ـ ٤٠) ، (سەد ـ ١٠٠) ، بەڵام هەرچی ئەو ناوانەیە ، کە واتای چەندیٚتییان تیٚدایە ، وەك : (چلە) ، (حەفتە) ، (سەدە) ... ناشیٚ بە ڕەقەم نیشان بدریٚن . ئاوەڵناو دەتوانیٚ ببیٚتە دیارخەری ناوی چەندیٚتی ، بەڵام ناتوانیٚ ببیٚ بە دیارخەری ژمارەی بنجی .

وشەی ((یەك)) ، جگە لە واتای چەندیٚتی ژمارە : (یەك ساڵ ؛ یەك ژن ...) ، دەتوانیٚ واتای دیش بگەیەنیٚ . بۆ نموونە :

١)بە واتای ناو . وەك ((یەك لە ئیٚمە دەرناچیٚ)) ؛ ٢) بە واتای جیٚناو ـ ئاوەڵناو ، وەك ((ئیٚمە پیٚکەوە یەك قوتابخانەمان تەواوکردووە)) ؛ ٣) بە واتای جیناوی دیار ، وەك ((من و ئازاد لە یەك ڕیٚگاوە هاتووین)) ...

وشەی ((هەردوو ، هەرسیٚ ...)) لە ژمارەی بنجی ((دوو ، سیٚ ...)وە نزیکن و هەرهەمان ئەندازە ڕادەگەیەنن . بەڵام واتای بنەڕەتیی ((هەردوو ، هەرسیٚ ...)) ڕاگەیاندنی چەندیٚتی نییە ، بەڵکو تەنیا پەنجە بۆ نیشاندانی چەندیٚتی ڕادەکیٚشیٚ . وشەی ((هەردوو ، هەرسیٚ ...)) ناکەونە نیٚو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە ، بەڵکو سەر بە جیٚناون . ئەم جیٚناوانەش کە لە ژمارەی بنجی و جیٚناوی ((هەر)) پیٚکهاتوون ، واتای کۆکردنەوە دەگەیەنن ، وەك :

هەردوو ژنەکە ڕۆیشتن .

هەرسیٚ کتیٚبەکەم خویٚندەوە .

ـ ژمارەی پلەیی العدد الرتبوی Ordinal number (numeral)

ژمارەی پلەیی بەو وشانە دەوتریٚ ، کە لە ژماردندا ڕیزی شتی هاوڕەگەز ڕادەگەیەنن . وەك : (پرسیاری یەکەم ؛ کتیٚبی دووەم ؛ شەوی سیٚیەم ؛ کوڕی چوارەم ...) .

لە زمانی ئاوێستادا بۆ ژمارەی پلەیی ((یەکەم)) ، ئاوەڵناوی ((فرە ـ تەرە)) بەکاردێ ، کە واتای ((پێشین ـ (یەکەمی دوان))) دەگەیەنێ .

((فرە ـ تەمە))ش واتای (یەکەمی فرە ، یەکەمی کۆمەڵێکی زۆر) دەدات .

ئەمە بە زمانی هیندیی کۆن دەبێتە ((پرە ئەمەس)) .

لە زمانی ئاوێستادا دە ژمارەی سەرەتای پلەیی بە یاریدەی پاشگری جیاواز سازدەبن . بەوێنە :

دڤیتیە ـ دووەم

تریتیە ـ سێیەم

ك(تووریە) ـ چوارەم

بنکثە ـ پێنجەم

خشتڤە ـ شەشەم

هەبتەثە ـ حەوتەم

ئەشتەمە ـ هەشتەم

نەڤەمە ـ نۆیەم

دەسەمە ـ دەیەم

بۆ ناوی ژمارەی پلەیی (یازدەیەم) تاکو (نۆزدەیەم) ، ناوی ژمارە بنجی‌یەکە بەکاردێنرێ و وەك جۆری قەدی (ا)دار گەردان دەکرێ . وەك :

یازدە ـ پەنچەدەسە

یازدەیەم ـ پەنچەدەسە

لە زمانی هیندیی کۆندا ژمارە پلەیی‌یەکان ئەم شێوانەیان هەیە :

دڤیتیە ـ دووەم

تریتیە ـ سێیەم

توریە ـ چوارەم

پەنچەمە ـ پێنجەم

شەشثە ـ شەشەم

سەپتەتە - حەوتەم

ئەشتەمە - هەشتەم

نەڤەمە - نۆیەم

دەچەمە - دەیەم

ئەگەرچی لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا هەندێ ژمارەی پلەیی بە جۆری جیاواز سازدەبن ، بەلاّم لە نموونەکاندا ئەوەش بەدی دەکەین ، کە بەشێکی زۆریان بە یارمەتیی نیشانەی (ـ ەمە)ەوە پێکهاتوون . هەرچی ئەو نیشانەیەی (ـ ەمە)یشە تا دێ پتر پەرە دەستێنێ و زیاتر بەکاردێنرێ . بەوێنە ئەگەر لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا لە پێکهاتنی ژمارەی (هەشتەم ، نۆیەم ، دەیەم ...)دا بەشداریی کردبێ ، ئەوەتە لە زمانی فارسیی کۆندا بە ئاشکرایی چووەتە سەر ژمارەی (حەوت)یش... ((حەوتەم)) لە زمانی ئاوێستادا ((هەپتەڤە))یە و لە زمانی هیندیی کۆندا ((سەپتەتە))ن ، بەلاّم لە زمانی فارسیی کۆندا ((هەپتەمە))یە

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (ـ وم) سازدەبێ ، وەك :

چەهاروم - چوارەم

پەنجوم - پێنجەم

شەشوم - شەشەم

لەگەڵ ئەمەشدا بۆ ژمارەی (یەکەم) و (دووەم) و (سێیەم) ، بەم وشانەش دەوترێن :

فرەتوم - یەکەم

دیت - دیتیکەر - دووەم

سیتیکەر - سێیەم

لە زمانی کوردیدا ژمارەی پلەیی بەم ڕێگایانەی خوارەوەدا پەیدا دەبێ :

یەك ـ بە یاریدەی نیشانەی (ـ ەم) ، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی ، وەك :

یەك + ەم = یەکەم

دوو + ەم = دووەم

......

دە + ەم = دەیەم

دوو ـ بە هاریکاری نیشانەی (ـ ەمین) ، کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێت ، وەك :

یەك + ەمین = یەکەمین

دوو + ەمین = دووەمین

......

دە + ەمین = دەیەمین

ـ ژمارەی پێکەوەبەستراو الاعداد المترابطة Additive numeral

ژمارەی پێکەوەبەستراو لە یەككەوتنی چەند ژمارەیەك پێك دێت کە بە یاریدەی (و)ی پێوەندی پێکەوە دەبەسترێن . وەك :

سەد و چوار ؛ سەد و بیست و حەوت ...

ئەم جۆرە ژمارەیە لە ئەنجامی یەکگرتنی ژمارەی سادە و ناسادەدا دروست دەبێ بە پێی پلە . وەك (هەزار و سێسەد و چل و شەش) ... ، کە ڕێگای کۆکردنەوەیە .

ـ ژمارەی چەندی

ب . : ژمارەی بنجی

- ژمارەی داڕێژراو العدد المشتق Derivtional numeral

ب . : وشەی داڕێژراو

وەك : حەفتا ، هەشتا ...

- ژمارەی سادە العدد البسيط Simple numeral

ب . : وشەی سادە

وەك : یەك ، دوو ، سێ .. دە ، بیست ، سی ، چل ، سەد ، هەزار ...

- ژمارەی کەرتی العدد الكسري Fraction numeral

ژمارەی کەرتی ئەندازەی کەرت ڕادەگەیەنێ . واتە چەندێتی ئەم یان ئەو بەشی دانەکە نیشان دەدا و دەردەخا ، وەك (سێ یەك ، چوار یەك ...) . لە پێکهاتنی ژمارەی کەرتی‌دا ناوی پارچەکانی لە واتای پلە بێ‌بەرن .

لە زمانی کوریدا ژمارەی کەرتی (سێ‌یەك ، چواریەك ...) ، کە جۆری هەرە دیار و باون ، وشەی لێکدراون و لە دوو ژمارەی بنجی پێکهاتوون : (سێ + یەك ؛ چوار + یەك ...) . لە دیالێکتی ژووروودا بە هەمان شێوە دەوترێ (سێ‌یەك ، چاریەك ...) . وێنەی ئەم پێکهاتنە لە زمانە ئێرانی‌یەکانی دی‌یشدا بە هەمان جۆر بەرچاو دەکەوێ . بەوێنە لە زمانی فارسیی نوێدا دەوترێ : ((چهاريك ، صديك ...) و بە زمانی بلووجیش (سەیەك) هتد .

ئەم جۆرە پێکهاتنەش تەنها لەو ژمارانەدا ڕەنگ دەداتەوە . کە ژمارەی دووەمیان (یەك) بێت ... بەڵام ئەگەر ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت ، ئەوە ژمارە کەرتی‌یەکە وەك وشەیێکی لێکدراو یەکدا ناوە ، بەڵکو لە شێوەی دەستەواژەیەکدا دەردەکەوێ ، کە دەشێ دەربڕینی وەسفی پێ‌بوترێ . بۆ سازبوونی ئەمەش لە زمانی کوریدا چەند حاڵەتێك بەرچاودەکەوێ :

بە یارمەتیی پێشبەندی (لە) . ئەمیش بە دوو چەشن دەبینرێ

أ) پێشبەندی (لە) لە سەرەتای دەستەواژەکەوە دێت ، بە واتایێکی دی لە پێش ژمارەی یەکەمەوە دەبێ . ژمارە گەورەکە لە پێشدا دێت و بە دوایدا ژمارە بچووکەکە ـ واتە ژمارە گەورەکە دەبێتە یەکەم و بچووکەکەش دووەم .

وەك :

لە دە پێنج

لە سەد دە

لە هەزار دوو

... هتد .

زۆر جار لەم پێکهاتنەدا دوو دیاردە سەرهەڵدەدەن :

یەك ـ

ژمارەی یەکەم نیشانەی (ان)ی کۆ وەردەگرێ . وەك :

لە دەیان پێنج

لە سەدان دە

لە هەزاران دوو

دوو ـ

بۆ تەواوکردنی پێشبەندی (لە) پاشبەندی (دا) دەچێتە سەر کۆتایی ژمارەی یەکەم و لە شێوەی کورتکراوەدا ، واتە وەك (ا) بەدەردەکەوێ .

وەك :

لە دەدا (دەیا) پێنج

لە سەددا (سەدا) چل

لە (هەزارا) دوو

ئەم دوو دارشتنە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بەهەمان شێوە دەبینرێ ، تەنیا ئەوەندە هەیە (ژ) لە بریتی (لە) بەکاردێنرێ و ژماەی یەکەم هەمیشە نیشانەی کۆی (ان) یان (ا) وەردەگرێ . وەك :

ژ پێنجان سێ

ژ دەهان چار

لەم پێکهاتنەدا گەلێ جار لە دیالێکتی خوارووودا وشەی (بەش ، کەرت) و لە دیالێکتی ژووروودا وشەی (پار ، سەلەف ...) بەشداری دەکەن وەك :

لە شەش بەش سێ بەش

لە دە کەرت چوار کەرت

ژ چار پارا سێ پار

ژ حەفتا سێ پار / ژ حەفت پارا سێ

ژ سەدان نەھ سەلەف

دەھ سەلەف ژ سەدا

.... هتد .

ب) لە سەرەتادا بچووکەکە و لە ناوەڕاستدا پێشبەندی (لە) و لە کۆتاییدا ژمارە گەورەکە . وەك :

پێنج لە سەد

سەد لە هەزار

هەندێ جار لەم پێکهاتنەدا ئەو دیاردەیەش سەرهەڵدەدا ، کە دوا ژمارە ، بەواتایێکی دی ژمارە گەورەکە نیشانەی (ـ ان)ی کۆ وەردەگرێ :

یەك لە چلان

٢ـ بە هاریکاریی وشەی (لەسەر) ، کە دەکەوێتە نێوان هەردوو ژمارەکەوە . هەرچی ژمارەکانیشە ، بچووکەکەیان لە سەرەتاوە دێت و لە کۆتاییدا ژمارە گەورکە . وەك :

دوو لەسەر پێنج

چوار لەسەر هەشت

پێنج لەسەر بیست

تێبینی :

ئەم چەشنە دەربڕینە و دەربڕینی جۆری (ب)ی خاڵی یەکەم پتر لە بیرکاریدا باوە . بەوێنە :

کە دەوترێ (پێنج لە سەد) مەبەست (٥ ٪) .

کە دەوترێ (سەد لە هەزار) مەبەست (١٠٠٪) .

....

کە دەوترێ (دوو لەسەر پێنج مەبەست (٢/٥)ە .

کە دەوترێ (چوار لەسەر هەشت) مەبەست (٨/٤) ە .

....

٣ـ بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ی) ، کە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکێ . لەم بارەدا لە سەرەتادا وشە گەورەکە دێ و ئەنجا بە دوایدا وشە بچووکەکە . وەك :

سەدی هەشت

سەدی چوار

... هتد .

- ژمارەی لێکدراو العدد المركب

Compound numeral

ب . : وشەی لێکدراو

وەك : یازدە ، دوازدە ... چواردە ، نۆزدە .

دووسەد ، چوارسەد ... نۆسەد

کۆمەڵی یەکەمیان ـ (یازدە ...) گۆڕانی فۆنەتیکی‌یان بەسەردا هاتووە و بە ڕێبازی کۆکردنەوە دروست‌بوون . هەرچی کۆمەڵی دوومیانە ـ (دووسەد ...) هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی‌یان بەسەردا نەهاتووە و لە ڕێگای لێکدانەوە سازکراون .

ژێدەنگ

بـ : دەنگەژێ

ژێرخان	البنية التحتية ، اساس	Basis
ژێربێژی	المنطق	Logic

- س -

سازان	التكيف	Adaptation
سەرخان	البنية الفوقية	Superstructure

سەرکار

بـ : نیهاد

سەری زمان **اسل اللسان ، مقدمة اللسان** Front of Tongue , Tip of the Tongue

= پێشەوەی زمان ، نووکی زمان

سوورِ

ب . : خول

سی **الرئة** The lung

سیستەم **النظام** Systeme

سیستەم ـ بریتی‌یە لە یەکێتیی کۆمەڵە ماکێکی جۆر و هەل مەرج وێکچوو .

بە هیچ چەشنێك ناشێ واتای سیستەم بگۆڕرێ بە واتای ڕێکهێنانی ڕوخساری میکانیکی . هەر بەم جۆرەش زمان کە ئامێری لە یەکتر گەیشتن و پێوەندی بەستنە لە ئامێری بەرهەم جیادەبێتەوە . لە ڕووی ڕوخسارەوە ڕێکهێنانی چۆنەکی هەر ماکێك بە سەرجەمەوە بەند نی‌یە . (ئەگەر کورسی چوار ـ چوار یان هەشت ـ هەشت ڕیز بکەین و گشتیان ببن بە ٣٢ یان ٦٤ کورسی ، ئەوە هەر کورسی‌یێك وەك ئەو شێوەیە دەمێنێتەوە ، ئەگەر بە تەنیا دابنرایە) .

ئەندامەکانی سیستەم بە پێچەوانەوە پێکەوە بەندن و سەرجەم هاو هەل و مەرجن ، بۆیە ژمارەی ماکەکانی و پێوەندیی نێوانیان لە هەر ماکێکی ئەو سێستەمەدا ڕەنگ دەداتەوە . خۆ ئەگەر ماکێك بمێنێتەوە ، ئەوە ئەو سیستەمە پووچ دەبێتەوە . بەوێنە سیستەمی گەردان کاتێ دەبێ ، کە هیچ نەبێ بە لایەنی کەمەوە دوو دۆخ هەبێ (بە نموونە لە جێناوی he – him ی

ئینگلیزیدا) . سیستەمی گەردان لەباری بوونی تاکە یەك دۆخدا پەیدا نابێ .
بە نموونە لە زمانی کوردیدا تەنیا کاتێ کرداری تێپەڕ دەبێ ، کە لەو سیستەمی ڕێزمانەدا کرداری تێنەپەڕ هەبێ .

سیستەمی پێکهاتنی ڕیزە جیاجیاکانی زمان کار لە یەکتر دەکەن و سیستەمێکی گشتیی ئەو زمانە ساز دەکەن .

سیستەمی زمان **نظام اللغة** Systeme of a language

سینانترۆپ Sinanthropos

ب . : مەیموونی سەرەتایی

سینتاکس

ب . : ڕستەسازی

ـ ش ـ

شاڕستە

ب . : ڕستەی سەرەکی

Spectrum	طيف	شەبەنگ
Sound spectr	طيف الصوت	ـ شەبەنگی دەنگ
Sectrograph	مرسمة الطيف	شەبەنگنووس
Wave	موجة	شەپۆل
Sound wave	موجة صوتية	ـ شەپۆلی دەنگ
Jaw , Maxilla	الفك	شەویلە
Style	الاسلوب	شێواز
Styleistics	علم البلاغة	شێوازناسی
		١ـ شێوە بـ . : دیالێکت
Form	الشكل	٢ـ شێوە
		شێوەگۆڕ = خۆگۆڕ
Variation	تغير ، الانحراف	شێوەگۆڕی

شێوەناسی — **دراسة الملامح** — Physiognony

شێوەی فۆنێم

بـ . : ئەلەفۆن

- شێوەی فۆنێمی پەیوەند — **نمط الفونيم الشرطي** — Dependent (conditimned) Allophone

شیکردنەوە

بـ . : لێکدانەوە

شیمانە — **الاحتمال** — Probability

- ف -

فەرمان — **الأمر** — Imperative

فەرهەنگ قاموس ، معجم Vocabulary , Dictionary

فەرهـەنگ ـ ئـەو کتێبەیـە ، کـە وا وشـەی تێـدا تۆمـارکراوە . جگـە لـە ڕیزکردنـی وشـە ، هـەروەها لێـی کۆڵراوەتـەوە و مانـای ڕوون کراوەتـەوە و شیکراوەتەوە و زانیاری دەربارەی چۆنێتیی نووسینی و بە دەمداهاتنی و پەیدابوونی ... دراوە

هەرچەندە فەرهـەنگ جۆری زۆرە ، بەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا دەتوانـرێ دوو جۆری سـەرەکی جیابکرێتـەوە : یـەك ـ فەرهـەنگی ئینسـکلۆپیدی ؛ دوو ـ فەرهـەنگی فیلۆلـۆژی . فەرهـەنگی ئینسـکلۆپیدی سـەبارەت بـە ڕووداو و دیـاردە و خـەڵك ... هتـد دەدوێ . هـەرچی فەرهـەنگی فیلۆلۆژییـە لـە وشـە دەکۆڵێتـەوە ، واتـە وشـە کـە دانـەی زمانـە ، کەرەسـتەی سـەرەکی فەرهـەنگی فیلۆلۆژییە .

لە فەرهەنگی ئینسکلۆپیدیدا خاسیەتی ڕێزمانیی و نیشانداتی چۆنێتیی بـەکارهێنانی و پـەیدابوونی و دروسـتبوونـی و چۆنێتیـی دەوری لـە ڕستەدا ... بەرچاو ناکەوێ ، بەڵکو کاری سەرەکی لە لێکدانەوەی وشـەدا ، ڕوونکردنـەوەی ئـەو دیاردەیـە ، کـە وشـەی لێـوە هـاتووە ... بـەڵام لـە فەرهـەنگی فیلۆلۆژیدا بـە شـێوەیێکی سـەرەکی ، گرنگـی بـە وشـەکە خـۆی دەدرێ و مانای لێك دەدرێتەوە و حاڵەتی ڕێزمانی دەنووسرێ و سـەرچاوەی پەیدابوونی نیشان دەدرێ و چۆنێتی بەکارهێنانی بەدیار دەخرێ .

فەرهـەنگی ئینسـکلۆپیدیی جـۆری زۆرە ؛ ئینسـکلۆپیدیی گـەورە ؛ ئینسـکلۆپیدیی بچـووك ؛ ئینسـکلۆپیدیی پزیشـکی ؛ ئینسـکلۆپیدیی تەکنیکی ... هتد .

فەرهـەنگی فیلۆلـۆژی بـەپێی مەبەسـت و شـێوەی لێکدانـەوە و ڕوونکردنـەوەی کەرەستەی زمان دەتوانرێ بەسـەر چـەند جۆرێکـدا دابـەش بکرێ :

ئەو فەرهەنگانەی بە کەرەستەی زمانی زگماك ، مانای وشەی زمانێکی بێگانە لێكدەدەنەوە ، یاخود بەپێچەوانەوە ـ واتە بە کەرەستەی زمانێکی بێگانە ، مانای زمانی زگماك لێكدەدەنەوە . ئەم جۆرە فەرهەنگانە ، چۆن بۆیان هەیە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دی بن ـ واتە دوو زمان بن ، هەروەها بۆشیان هەیە لە زمانێکەوە بۆ چەند زمانێکی دیکە بن ـ واتە فرەزمان بن .

لەتەك ئەو جۆرە فەرهەنگانەدا ، هەروەها فەرهەنگ هەن ، کە وشەی زمانێك بە کەرەستەی هەمان زمان لێكدەدەنەوە . ئەم فەرهەنگانەش چەشنی جیاوازیان هەیە .

- فەرهەنگی ئینسکلۆپیدی

ب . : فەرهەنگ

- فەرهەنگی فیلۆلۆژی

ب . : فەرهەنگ

فەرهەنگنووس	مؤلف معاجم (قواميس)	Lexicographer
فەرهەنگنووسی	علم وضع القواميس ، علم تصنيف المعاجم	Lexicography
فرەواتا	كثير المعاني ، تعدد المعاني	Polysemantic
فراژۆ	النمو ، التطور	Development progress

فرمان

بـ . : کردار

فریّز **العبارة (العقدة)** Phrase

= دەستەواژە

فریّز بەو دانە سادە سینتاکسییە دەوتریّ ، کە لە دوو یاخود چەند وشەییّکی سەربەخۆ پیّکهاتبیّ و ریّزمان بە یەکەوەی بەستبیّ .

لە زمانی کوردیدا دوو جۆر فریّز هەیە :

١ـ فریّزی بەرەڵلاّ

٢ـ فریّزی گیراو

فریّزی بەرەڵلاّ ئەوەیە ، کە بە ئاسانی و بەپیّی پیّویست دابڕیّـژریّ ، یاخود لە ڕستە دەربهیّنریّ . بەویّنە لە ڕستەی ((تۆ دیمەنی بەهار و جەژنی نەورۆزت دیوە))دا دەتوانریّ دوو فریّزی بەرەڵلاّ : ((دیمەنی بەهار)) و ((جەژنی نەورۆز)) وەربگیریّ .

هەرچی فریّزی گیراوە پیّی دەوتریّ (فریّزیۆلۆژی ، ئیدیەم ، ئیدیۆم) . کاتیّ لە یەکگرتنی هەندیّ وشەدا واتای تایبەتی پەیدا دەبیّ ، ئەوە ئەو جۆرە فریّزانە دەبنە (فریّزیۆلۆژی ...) ـ واتە پیّکهاتنی ئاڵۆز ، وەك ((شوولّ لیّ هەڵبڕین)) ؛ ((کای کۆن بەباکردن)) ؛ ((برین کولانەوە)) ... هتد . چونکە ئەمانە لە سیستەمی زماندا بە ماناییّکی دی دیّن ـ واتە مانا ڕاستەوخۆکە ناگەیەنن .

خاسیەتی سەرەکیی فریّزی گیراو ، ئەوەیە کە بە شیّوەییّکی بنەڕەتی لەگەڵ فریّزی بەرەڵلاّدا جودایە و لە هەمان کاتدا لە وشە نیّزیك دەبیّتەوە . فریّزی بەرەڵلاّ لە کاتی ئاخاوتندا دروست دەبیّ ، هەرچی فریّزیۆلۆژییە لە کاتی ئاخاوتندا دروست نابیّ ، بەڵکو دانەی پیّکەڵ و ئامادەی زمانە .

بەوێنە ، لە کاتی ئاخاوتندا کە دەوترێ : ((کامەران هێندەی ڕست ، سەرم ئاوسا)) . ئەوە لەم ڕستەیەدا ((سەرم ئاوسا)) ، کە فرێزیۆلۆژی (ئیدیەم . فرێزی گیراو))ە وەنەبێ لە کاتی ئەم ئاخاوتنەدا دروستبووبێ ، بەڵکو لە شێوەیێکی ئامادە و پێکەڵدا لە زماندا هەبووە و بەر لەم کاتە داڕێژراوە . پێویست بە بیری خاوەنی ڕستەکەیدا هێناوەتەوە و ئەویش وەك کەرەستەیێکی ئامادە هەستی خۆی پێ دەربڕیوە ... هەرچی فرێزی بەرەڵڵایە لە کاتی ئاخاوتندا لە وشەی جودا دادەڕێژرێ . بە نموونە ، کە دەوترێ : ((منیش پاش چەند ساڵێك تووشی لاوێکی ڕووناکبیر هاتم)) . ئەوە لەم ڕستەیەدا ((لاوێکی ڕووناکبیر)) ، کە فرێزی بەرەڵڵایە ، لە کاتی ئەم ئاخاوتنەدا لە وشەی جودا دروستبووە .

لێرەدا پرسیارێك دێتە گۆڕێ : بۆچی کێشەی فرێزی گیراو لە بەشی لێکسیکۆلۆژیدا تەماشا دەکرێت ؟ ... ئاشکرایە ، کە فرێز پارچەیەکە لە ڕستە ـ مەفهوومی سینتاکسییە و ئەمە ڕاستە و بەم پێیە دەبێ فرێز لە بەشی سینتاکسدا لێی بکۆڵرێتەوە . بەڵام کێشەی فرێزی گیراو (فرێزیۆلۆژی) لە سنووری سینتاکس دەردەچێ و لە لێکسیۆلۆژی نزیك دەبێتەوە . زۆر جار دەبینین ، کە بە مانا و واتا وەك یەك وشەیە . بە وێنە ، فرێزی گیراوی : ((ئەسپێ لە گیرفانیدا سەوزەڵە خانم دەڵێ)) ـ بە مانا و واتای وشەی ((لات . هەژار)) دێت . یاخود ئیدیەمی ((نانی لەسەر ساج سووتاوە)) ـ بەرانبەر بە وشەی ((پەلەکەر)) دەوەستێ ...هتد .

لە زمانی کوردیدا فرێز هەن ، کە هەمیشە بەرەڵڵان ، وەك ((کچی جوان)) ؛ ((پیاوی ئازا)) ؛ ((کتێب خوێندنەوە)) ... فرێزیش هەن ، کە هەردەم گیراون . وەك : ((گوڵوڵەی کەوتە لێژی)) ؛ ((لووت تێژەنین)) ؛ ((دایە کێو)) ... هتد .

هەروەها فرێزیش هەن ، کە دەکرێ بەرەڵڵاش و گیراویش بن . ئەمەش پێوەندی بە مانا و مەبەست و بەکارهێنانیانەوە هەیەو لە ڕستەدا دەردەکەوێ . بەوێنە ، فرێزی : ((شووڵی لێ هەڵبڕی)) ـ مانا

ڕاستەوخۆکەی ، ئەوە دەگەیەنێ کە ((یەکێك شوولێ لت یەکێك هەڵبڕێ)) . بەم پێیە ، ئەمە فرێزێکی بەرەڵڵایە . بەڵام بە مانای تیانی ـ واتە ((لە تامی دەرکرد ؛ لە ڕادەی تێپەڕاند)) ـ دەبێ بە فرێزێکی گیراو . یاخود فرێزی ((دۆ و دۆشاو تێکەڵ دەکا)) ـ مانا ڕاستەوخۆکەی ئەوە نیشان دەدا ، کە ((یەکێك دۆ بهێنێ و لەگەڵ دۆشاودا تێکەڵی بکا)) ئەمە فرێزێکی بەرەڵڵایە . هەرچی مانای تیانی ئەم فرێزەیە بۆ ئەوە دەوترێ ، کە ((یەکێك لە وتووێژێکدا ، یاخود لە کارێکدا ... تووڕە دەبێ و قسەی نابەجێ دەکا و لە ڕادەی تێدەپەڕێنێ)) ـ بەم مانایە فرێزێکی گیراو دروست دەبێ .

بەپێی قوتابخانە ڕێزمانییە نوێیەکان ، بەتایبەتیش ڕێزمانی زێنەکی ـ گەشتەکی (بەرهەمهێنان و گواستنەوە) ، ڕۆنانی ڕستە ، کە گەورەترین دانەی ڕستەسازییە ، واتە پێکهاتە و نابێتە پێکهێنی دانەیێکی لە خۆی گەورەتر ، لە کاتی شیکردنەوەیدا بۆ دانە پێکهێنەکانی یەکەمجار ، ڕستەکە دابەش دەبێ بۆ ڕۆنانی پێکهێنی ڕاستەوخۆ . بەم پێکهێنە ڕاستەوخۆیانە دەڵێن فرێز . دواتر ئەمانەش دابەش دەبن بۆ ڕۆنانی پێکهێنی ڕاستەوخۆی دی ، کە وشەکانن . ئەمانەش بۆ مۆرفێم و هەروەها تا دەگاتە قووڵایی ، واتە دوا پێکهێن ، کە ئیتر لەمە بچووکتر ناکرێنەوە .

فرێز لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ڕستە بچووکترە ، بەوەی کە شوێنی ڕۆنانێکی نزمتر لە ڕستەدا دەگرێت لە ڕیزبوونی هەرەمیدا . لە وشەش گەورەترە بەوەی کە وا شوێنی ڕۆنانێکی بالاتر لە وشە دەگرێت . کەواتە فرێز پێکهێنێکی ناوەندییە و دەکەوێتە نێوان وشە و ڕستە . بە واتایەکی دی ، ڕستە لە فرێز پێك دێت و فرێزیش لە وشە و مۆرفێم . بۆیە ئەگەر لە ڕوانگەی ڕیزبوونی هەرەمییەوە نەڕوانینە ڕۆنانی پێکهێنەکان ، بەتایبەتیش فرێز ، ئەوا یەکێك لە خاسیەتەکانی فرێز ، ئەوەیە کە وا کورتدەکرێتەوە بۆ تاکە وشەیەك ، یان فراواندەکرێت ، بە هۆی کەرەستەی ترەوە . یان جاری وا هەیە ، فرێزێك لەگەڵ فرێزێکی دیدا یەك دەگرێت و فرێزێکی لێکدراو پێکدێنن . بەوێنە :

١ـ کوڕ هات

٢ـ هەر هەموو کوڕانی زیرەك و ئازا هاتن

سادەترین ڕێگا بۆ پێکهێنانی فرێز بریتییە لە لێکدان (بە زاراوەیێکی تەکنیکی واتە یەکگرتن)ی دوو کاتیگۆری . مەبەست لە کاتیگۆرییش پۆلەکانی دەربڕینە ، واتە بەشەکانی ئاخاوتنە ، کە هەر یەکەیان خاوەنی کۆمەڵێك خاسیەتی وشەسازی و ڕستەسازی و واتاسازین .

مەبەست ئەوەیە ، کە ئەو بۆچوونە لە وشەوە دەست پێ‌دەکات و بۆ ڕۆنانی گەورەتر دەچێت ، کە فرێز و ڕستەیە ، بۆ نموونە ، بەلایەوە فرێز بریتییە لە یەکگرتنی دوو وشە ، پارچە (لاڕستە)ش بریتییە لە یەکگرتنی دوو فرێز .

سەبارەت بە دیاریکردنی فۆرمی ئەو پێکهێنە ڕاستەوخۆیانەش ، واتە (جۆرەکانی فرێز یان پۆلەکانی فرێز) ، هەر دەبێ بە هۆی کاتیگۆرییەکانی وشەوە بێت ، واتە بەپێی بەشە ئاخاوتنەکانی وەك (ناو ، ئاوەڵناو ، ئاوەڵکردار ، کردار ...) .

واتە ئەو کاتیگۆرییانەی وشە لە کاتی شیکردنەوەی ڕستەیەك بۆ دانە پێکهێنەکانی بەپێی ڕیزبوونێکی هەرەمی ، ئەگەر کەوتنە ڕۆنانێکی بالاتر لە وشە ئەوا پێیان دەوترێت (فرێزی ناوی ، فرێزی ئاوەڵناوی ، فرێزی کرداری ...) .

ـ فرێزی ئاوەڵکاری

ب . : فرێزی ئاوەڵکرداری

ـ فرێزی ئاوەڵکرداری العبارة الظرفية Adverbial phrase

= فرێزی ئاوەڵکاری

- فرێزی ئاوەڵناوی　　　العبارة الوصفية　Adjective phrase

- فرێزی بەرەڵلاّ
ب . : فرێز
- فرێزی کاری
ب . : فرێزی کرداری

- فرێزی کرداری　　　العبارة الفعلية　　　Verb phrase
= فرێزی کاری

فرێزی کرداری پێکهێنێکی ڕاستەوخۆی ڕۆنانی ڕستەیە و ئەرکێکی گەورە و دیاریکراو لە سازدانی ڕستەدا دەبینێ . فرێزی کرداری لە جۆرەکانی دی فرێز گرنگترە و لە بواری بینای ڕستەدا ناکرێ پشت گوێ بخرێ . بە بەڵگەی ئەوەی ، کە دەشێ فرێزەکانی دی ، وەك (ناوی و بەند) یان (کارا و بەرکار) لە ڕۆنانی سەرەوەی ڕستەدا دەرنەکەون و پاشماوەیان لە نێو فرێزی کرداریدا بەجێبمێنێت و خوێنەر یان گوێگر بە هۆی فرێزە کردارییەکەوە لە ڕۆنانی ژێرەوەی ڕستەکە بگات . بەلاّم ئەم دیاردەیە بەسەر فرێزی کرداریدا پیادە نابێت . واتە ڕستە هەرگیز بێ بوونی ئەم فرێزە لە زمانی کوردیدا دروست نابێ .

فرێزی کرداری لە زمانی کوردیدا خاوەنی پێکهاتەیێکی ئاڵۆزی ناوەکی و دەرەکییە و شێوەی جیا جیا وەردەگرێت . فرێزی کرداری یان پێکهاتووە لە کردارێك ، کە ڕەگەزێکی سەرەکییە و بوونی لە ڕۆنانەکەدا ناچارییە و ناتوانرێت وازی لێبهێنرێت . بەنوونە :

ئازاد هات
هێمن نوست

یان لە کردارێك و هەموو ئەو وشە و مۆرفێم و پۆلە وشانەی ، کە لە دەوروبەری کردارەکەدا کۆدەبنەوە ، واتە بۆ بەشی کرداری ڕستەکە دەگەڕێتەوە . وەك :

ئازاد لە ماڵی مامی نوست

لەو ڕستەیەی سەرەوەدا فرێزە کرداری‌یەکە پێکهاتووە لە کردارێك و کۆمەڵێك وشە و مۆرفێم . وەك : (لە ماڵی مامی نوست) .

مەبەست لە ڕۆنانی ناوەوەی فرێزی کردارییش ، پێکهاتنی کردارێکە ، بەپێی هەموو ئەو مۆرفێمە جۆراوجۆرانەی هاوبەشی لە داڕشتنی کردارەکەدا دەکەن .

هەروەها ب . : فرێز

- فرێزی گیراو

= فرێزیۆلۆژی ، ئیدیەم ، ئیدیۆم

ب . : فرێز

- فرێزی ناوی   العبارة الاسمية   Noun phrase

بە شێوەیێکی گشتی هەموو فرێزێکی ناوی بریتییە لە ڕۆنانێك ، کە پێکهاتووە لە ڕەگەزێکی سەرەکی (سەرە) ، کە بە ناوێك دەناسرێتەوە و لەگەڵ وشەیێکی شوێنکەوتووش یان زیاتر ، کە بە ئارەزووە . ئەمەش ئەو جۆرە فرێزە ناوییانە دەگرێتەوە ، کە لە ڕۆنانی سەرەوەی ڕستەدا لانەدراون و لە شێوەی (مۆرفێمێکی بەند) لە ناو فرێزێکی کردارییدا چێنرابن . ڕیزبوونێکی فراوانی ئەم شوێنکەوتووانەش هەیە و ناتوانرێت سنوورێك بۆ ئەوە دابنرێت ، کە وا چەند لەو شوێنکەوتووانە دەشێن لە تاکە فرێزێکی ناویدا هەبن . لە زمانی کوردیشدا هەندێ لەو شوێنکەوتووانە

دەتوانن لە شێوەی وشەیێکی سەربەخۆدا دەرکەون و بکەونە پێش ناوی سەرە و بێ نیشانەی خستنەسەریش لەگەڵ ناوەکەدا لێك بدرێن ، واتە بە هۆی پەیوەستی لێکدەری سینتاکسیدا لێك بدرێن . بەم وشانەش دەڵێن دیارخەرەکانی پێش سەرە . بڕوانە ئەو ڕۆنانانەی خوارەوە :

ئەو کوڕە هات .

هەندێك کوڕ هاتن .

هەر کوڕێك هات .

هەندێکی دیش دەکەونە دوای ناوی سەرەوە . ئەمانەش دوو جۆرن :

یان لە شێوەی مۆفیمێکی بەنددا بە ناوی سەرەوە دەلکێن و پێیان دەوترێت دیاریکەر . وەك (مۆرفیمەکانی ناسیاوی و نەناسیاوی و کۆ و...) :

کوڕەکە ، کوڕێك ، کوڕان ...

یان لە شێوەی وشە و فرێز و پارچەدا دەردەکەون و دەکەونە دوای ناوی سەرە و بەهۆی نیشانەکانی خستنەسەرەوە لەگەڵ ناوەکەدا لێك دەدرێن و بەمانەش دەڵێن دیارخەرەکانی یان وەسفکەرەکانی دوای سەرە . بەوێنە :

کچێکی جوان هات .

ئەو دوو کوڕە هاتن .

کوڕی خوشکی ئازاد هات .

هەروەها ب . : فرێز

فرێزیۆلۆژی **الكناية ، العبارت الاصلاحية** Phraseology

= ئیدیەم ، ئیدیۆم ، فرێزی گیراو

ب . : فرێز

ـ فرێزیۆلۆژی تێکچڕژاو   الكناية الملتحمة

Phraseological concretion

فرێزیۆلۆژیی تێکچڕژاو ، ئەو فرێزانەن کە مانای گشتییان بە هیچ جۆرێك بەند نییە بە مانای ئەو وشانەوە ، کە فرێزەکەیان پێکهێناوە . لەم ڕووەوە فرێزی تێکچڕژاو بەرانبەر بە فرێزی بەرەڵلا ڕاستەوخۆ دژ دەوەستێ .

کاتێك ، بەشێك لە فرێزێك بریتی بێ لە وشەیێك ، کە خاوەنی مانای سەربەخۆی خۆی نەبێ ، ئەوە پێوەندی لە نێوان مانای وشەکان و تێکڕای فرێزەکەدا نابێ . بەوێنە لە زمانی کوردیدا ، وشەی (موڵ) سەربەخۆ نابینرێ ، لەبەر ئەوە مانای فرێزی ((گوڵ و موڵ)) ناتوانرێ لە سەرپاکی مانای هەردوو وشەکە وەربگیرێ ، چونکە بەشێك لەو فرێزە ـ واتە یەکێك لەو دوو وشەیە ـ واتای نییە . بەڵام تێکڕای فرێزەکە واتای ئاشکرایە .

هەر لەبەر ئەو هۆیە ــ (واتە چونکە لە هەندێ فرێزدا وشەی وا ڕێدەکەوێ ، کە بە تەنیا مانای نییە) ـ دەتوانرێ ئەو فرێزانەی خوارەوە لە خانەی فرێزیۆلۆژیی تێکچڕژاودا دابنرێن . وەك :

هاتەران پاتەران ـ ((هاتەران)) بە مانای (وڕێنە)) دێت ، بەڵام ((پاتەران)) بە تەنیا مانای نییە .

گێژ و وێژ ـ ((گێژ)) بە مانای (بێهۆش)) دێت ، هەرچی ((وێژ))ە بە تەنیا واتای نییە .

... هتد .

هەروەها لە زمانی کوردیدا فرێزی وا هەن ، کە وشەی مردە (الكلمة الميتة ـ Obsolete)یان تێدایە . لە زانستی زماندا ئەو جۆرە فرێزانەش هەر بە فرێزیۆلۆژیی تێکچڕژاو دەژمێررێن ، چونکە گشتیی فرێزەکە ناتوانرێ لە ڕێگای سەرپاکی مانای وشەکانەوە وەربگیرێ . ئەویش لەبەر ئەوە مانای بەشێکی فرێزەکە (کە وشەی مردەیە) ئاشکرا نییە ... بەشەکەی تری ڕوونکردنەوەی مانای فرێزەکەی گرتووەتە ئەستۆی خۆی . جا کە مانای

فرێزێك لە ڕێگای بەشێکییەوە وەربگیرێ ، ئەوە مەودای ئەوەمان دەدات ، کە ئەو جۆرە فرێزانە بە فرێزیۆلۆژیی تێکچڕژاو لە قەڵەم بدەین .

- فرێزیۆلۆژیی تێکئالاو الكناية المعقدة

Phraseological collocation

فرێزیۆلۆژیی تێکئالاو ئەو جۆرە فرێزانەن ، کە یەکێك لە وشەکانی بەندە و لە بەکارهێناندا گیراوە و تەنیا لە فرێزێکدا بەکاردەهێنرێ ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا مانای سەربەخۆی خۆی هەیە . بەوێنە ، ئەگەر فرێزی ((خۆ لە تەل دان)) وەربگرین ، ئەوە دەبینین ، کە تێکڕای پارچەکانی ئەم فرێزە واتادارن ، بەڵام ((لە تەل دان)) تەنیا لەم فرێزەدا بەکاردەهێنرێ .

لە فرێزیۆلۆژیی تێکئالاو تەنیا پارچەیێکی فرێزەکە گیراوە ، ئەگینا پارچەکەی دیکەی بەرەڵاّیە و دەتوانیٚ بە هەمان واتا لەگەڵ وشەی دیدا یەك بگرن ، وەك ((خۆ کەڕ کردن)) ، ((خۆ گێل کردن)) ... هتد .

جیاوازی فرێزیۆلۆژیی تێکئالاودا لەگەڵ فرێزیۆلۆژیی تێکچڕژاودا ، ئەوەیە کە یەکەمیان - فرێزیۆلۆژیی تێکئالاو - ئەو پارچەیەی گیراوە خاوەنی مانای سەربەخۆی خۆیەتی . بەڵام دووەمیان - واتە فرێزیۆلۆژیی تێکچڕژاو - ئەو پارچەیەی کە گیراوە مانای سەربەخۆی خۆی نییە .

- فرێزیۆلۆژیی یەککگرتوو الكناية الموحدة

Phraseological unity

فرێزیۆلۆژیی یەککگرتوو ئەوەیە ، کە مانای لە ڕێگای واتای سەرپاکی ئەو وشانەوە (پارچانەوە) پێکیان هێناوە ئاشکرا دەبیٚ . بە وێنە فرێزی ((زمان درێژ)) ، کە بە مانای ((زۆر بلێ)) دێت ، لە ((زمان)) و ((درێژ)) پێکهاتووە . لێرەدا هەردوو وشەکە واتادارن . بەم چەشنە مانای فرێزی ((زمان درێژ)) لە

سەرپاكی وشەی ((زمان)) و ((درێژ))ەوە پەیدا دەبێ . یاخود فرێزی ((كلك و گوێ كردن)) . كە فرێزیۆلۆژیی یەكگرتووە ، گشت پارچەكانی مانایان هەیە و سەرجەمی ماناكانی ئەو وشانە (پارچانە) مانای تەواوی فرێزەكە بە دەستەوە دەدەن .

جا جیاوازیی نێوان فرێزیۆلۆژیی تێكچڕژاو و فرێزیۆلۆژیی یەكگرتوو ئەوەیە ، كە یەكەمیان - واتە فرێزیۆلۆژیی تێكچڕژاو - واتاكەی بەند نییە بە واتای تێكڕای ئەو پارچانەوە (وشانەوە) دروستیان كردووە ، بەڵكو واتای لە ڕێگای بەشێكییەوە ئاشكرا دەبێ . دووەمیان ــ واتە فرێزیۆلۆژیی یەكگرتوو - واتاكەی لە سەرپاكی ئەو وشانەوە پێكیان هێناوە دەردەكەوێ و وشەی بێ‌واتای تێدا نییە .

لەبەر ئەوەی بەشی هەرە زۆری ئەو وشانەی فرێزیۆلۆژیی زمانی كوردییان پێكهیناوە ، وشەی واتادارن ، بۆیەكا بە ڕاشكاوی‌یەوە دەتوانین بڵێین ، كە زوربەی فرێزیۆلۆژیی زمانی كوردی لە خانەی فرێزیۆلۆژیی یەكگرتوودا دابنێین . بەڵگەشمان بۆ ئەوە ، ئەو نموونانەی خوارەوەن :

((ناوی بە گەرووی ئاشا چێ)) ؛ ((ناوی بە قوڕا چێ)) ؛ ((دەستی داری گرتووە)) ؛ ((دەستە ئەژنۆ)) ؛ ((چنگ لەسەر شان)) ؛ ((پشت ئەستووری)) ؛ ((زمان لێ دەرهێنان)) ؛ ((چوار پێ)) ؛ ((مل لە چەقۆ سوین)) ؛ ((دووكەڵ لە ماڵی هەڵناسێ)) ؛ ((داری بەسەر بەردی‌یەوە نەماوە)) ؛ ((تفەنگ بە تاریكە شەوەوە نان)) ؛ ((دایە كێو)) ؛ ((كای كۆن بە با كردن)) ؛ ((گوڵۆڵەی كەوتە لێژی)) ؛ ((ناوی خۆی نازانێ بنووسێ)) ؛ ((كەوڵە كۆن)) ؛ ((لووت تێ‌ژەنین)) ؛ ((مووی سەری ڕەپ بوو)) ...و گەلێكی دی .

فشار

ب . : : تەوژم

فۆرم | شكل ، قالب | Form

= قاڵب

فۆنەتیك | علم الاصوات | Phonetics

= دەنگسازی

(فۆنەتیك) لە وشەی (Phonetikos ـ دەنگی) یۆنانی‌یەوە کەوتووەتەوە ، کە لە (Phone ـ دەنگ)ەوە وەرگیراوە . فۆنەتیك ئەو بەشەی زمانناسی‌یە ، کە لە دیوی دەنگیی زمان دەکۆڵێتەوە . جیاوازی لەگەڵ بەشەکانی دی زمانناسیدا لەوەدایە ، ئەم (واتە ـ فۆنەتیك) تەنیا لە ئەرك و دەوری زمانی نادوێ ، بەڵکو ئاوڕ لە ڕووی مادیی بابەتەکەش دەداتەوە : کاری ڕشتەی ئاخاوتن : خاسیەتی دەنگیی دیاردەی بیستن ... لەبەر ئەوە فۆنەتیك هەروەها پێوەندی بە چالاکیی نازمانی‌یشەوە هەیە : ئەنەتۆمی و فیزیۆلۆژیی پەیدابوون و دروست بوونی ڕشتەی ئاخاوتن و بیستنەوە . فۆنەتیك وەك زمانناسی بە گشتی پێوەندی بە دەروونناسی‌یەوە هەیە ، چونکە چالاکیی ئاخاوتن بەشێکە لە چالاکیی دەروونیی ئادەمیزاد .

هەروەها دەتوانین بڵێین ، فۆنەتیك ـ بەشێکە لە زانستی زمان ، دەربارەی دەنگەکانی زمان دەدوێ و لە سیستەم و یاسایان دەکۆڵێتەوە .

ـ فۆنەتێکی ئەزموونگەری | علم الاصوات التجريبي | Experimental phonetics

= فۆنەتیکی تاقیکردنەوە

فۆنەتیکی ئەزموونگەری بەشێکی گرنگی زانستی دەنگە ، چونکە بەکارهێنانی ئامێر دەگرێتەوە بۆ گەیشتن بە ڕاستیی دەنگ لە ڕووی فیزیکی و جووڵانەوەی ماسوولکەکانی ئەندامەکانی ئاخاوتنەوە لە کاتی

دروست بوونی دەنگدا . ئەو ئەنجامەی لێرەدا وەدەست دەهێنرێ ، دەتوانرێ بکرێ بە بەڵگەیێکی سەرەکی ، چونکە شیکردنەوە بەپێی ئامێری تایبەتی لە قاڵبی تیۆری دەچێتە دەرەوە و شێوەی (تطبیقی) دەکرێت بە بەردا .

- فۆنەتیکی بیستن   علم الاصوات السمعي
Auditory phonetics

فۆنەتیکی بیستن ئەرکی گوێ و گەیاندنی ئەو دەنگانەی ، هەڵگری زانیاریین ، بە مێشك دەگرێتەوە . بە شێوەیێکی گشتی فۆنەتیکی بیستن لە چۆنیەتیی کارکردنی گوێ و ئەندامەکانی گوێ دەکۆڵێتەوە .

گوێی ئادەمیزاد لە بیستندا سێ ئەرکی تایبەتی هەیە :

١- کۆکردنەوەی دەنگ ، کە هەڵگری زانیارییە .
٢- گواستنەوە ، یان گەیاندنی ئەو زانیارییانە .
٣- شیکردنەوەی زانیارییەکانی .

گوێ بریتییە لە سێ بەش : گوێی دەرەوە و گوێی ناوەڕاست و گوێی ناوەوە .

گوێی دەرەوە ، هەموو یەکێك لە ئێمە دەیبینێ ، چونکە وەك هەر ئەندامێکی دیی بینراوی لەش بە دەرەوەیە . ئەم بەشەی گوێ بریتییە لە پارچەیەك ئێسقان و دەوری مایکرۆفۆن دەبینێ . گوێی دەرەوە کونێکی بچووك بە پەردەی گوێوەی دەبەستێ . ئەم پەردەیە پارچە گۆشتێکی زۆر تەنکە و پلەی حەساسیەتی یەکجار بەرزە و بە بچووکترین و نزمترین دەنگ دەجووڵێتەوە . ئەو کونەی گوێی دەرەوە بەم پەردەیەوە دەبەستێتەوە ، هەمیشە پڕی هەوایە و دەورێکی گەورە دەبینێ لە ئاسانکردنی ئەو لەرینەوە و ئاوازەیەی دەچێتە نێو گوێوە ، پێش ئەوەی بگاتە پەردەی گوێ - واتە ئەو هەوایەی لە نێو ئەو کونەدایە وەك فیلتەرێك دەور دەبینێ و ئەو دەنگەی لە دەرەوە دێ و گوێی دەرەوە وەریدەگرێ ، پێش ئەوەی بگاتە

پەردەی گوێ ، ئەو هەوایەی نێو ئەو کونە دەیپاڵێوی و ئەگەر پاڵەپەستۆی ئەو دەنگەش بەرز بێ ، کەمێك نزم دەبێتەوە ، بۆ ئەوەی کار لە پەردەی گوێ نەکات .

گوێـی ناوەڕاسـت دەکەوێتـە دوای پـەردەی گوێـوە . گوێـی ناوەڕاسـت شەقێکی بچووکی پڕ لە هەوایە و سێ ئێسقانی وردی تێدایە و بە پەردەی گوێوە بەستراون و لە بەری ناوەوەش بە گوێی ناوەوە لکاون . ئیش و کاری ئەم سێ ئێسقانە وردە ، ئەوەیە لەرینەوەی دەنگ و هەر لەرینەوەیێکی دیکە بگوێزنەوە ، واتە ـ لەرینـەوەی دەنگ لـە پەردەی گوێوە دەگەیـەنن بە گوێـی ناوەوە . ئەم سێ ئێسقانە بەیەکەوە دەلەرێنـەوە و کـەمێك لەرینـەوە پـەردەی گوێ نـەرم یـان نـزم دەکەنـەوە ، ئەویش پێش ئەوەی بەسـەریاندا تێپـەڕی و بەرەو گوێی ناوەوە بچێ .

گوێـی ناوەڕاسـت هـەروەها بـە هـۆی کونـی ئۆسـتاکییەوە بـە لووتـەوە بەستراوە . هەر کاتێك پلەی جیاوازی نێوان تەوژمی هەوای دەرەوە و هـەوای نێـو گـوێ تێـك بچـێ ، ئـەوە کونـی ئۆسـتاکی تەوژمیهـەوای نێـو گوێـی ناوەڕاست لەگـەڵ تـەوژمی هـەوای دەرەوەدا یەکسـان دەکـا . گوێـی نـاوەوە بازنەیێکی پێچاوپێچە و بە شێوەیێکی تەواو داخراوە و قایم کراوە . لە بەری ژوورەوە بە ناوەوە توند چەسپ کراوە و ئاوێکی لینجی تێدایە . ئەم بازنـە پێچاوپێچـە لـە بـەری دەرەوە ـ واتـە سـەرە ئەسـتوورەکەی ، بـە گوێـی ناوەڕاستەوە لە بەری ژوورەوە بەستراوە ، کە بریتییـە لـە دەمـاری یـەکجار ورد و بە مێشکەوە بەستراون .

گوێی نـاوەوە بـە درێـژی بـە پـەردەیێکی تـەنك کـراوە بـە دوو بەشـەوە ، ئەویش هـەر لـە سـەرە ئەسـتوورەکەی بازنـەی گوێـی نـاوەوە تـاوەکو سـەرە وردەکـان . دوو کونـی بچـووك لـە گوێـی ناوەڕاسـتەوە چوونەتـە نێـو گوێـی ناوەوە . هەریەکێك لەم دوو کونە کەوتووەتە لایەکی ئەو پەردەیەوە ، کە بە درێژی گوێی نـاوەوەی دابەشکردووە . هـەر سێ ئێسقانە وردەکەی گوێـی

ناوەڕاست چوونەتە نێو ئەو کونە بچووکەیەوە ، کە لە شێوەی هێلکەئاساییدایە و بە هۆی لەرینەوەی ئەم سێ ئێسقانەوە لەرەی دەنگ دەگاتە نێو ئەو ئاوە لینجەی لە گوێی ناوەوەدایە . کونە بچووکەکەی دیکە شێوەی خڕە و بە پارچەیێکی خاو داپۆشراوە و دەوری ئاسایی‌کردنی تەوژمی نێو ئەو ئاوە لینجەی گوێی ناوەوە دەبینێ . ئەم پارچە خاوە ، کە ئەو کونە خڕەی داپۆشیوە ، دەست دەکا بە لەرینەوە . کاتێ لەرەی دەنگ بەو ئاوە لینجەدا تێدەپەڕێ ، ئینجا ئەو لەرەیە بەهۆی دەمارەکانی بیستنەوە ، کە بەستراون بە بەری ژوورەوەی گوێی ناوەوە ، دەچنە نێو مێشکەوە . ئەو لەرەیەی دەگاتە مێشك جیاوازە لەگەڵ هەمان لەرەدا ، کە یەکەم جار گوێی دەرەوە وەری‌دەگرێ .

- فۆنەتیکی تاقیکردنەوە

ب . : فۆنەتیکی ئەزموونگەری

- فۆنەتیکی درکاندن علم الأصوات النطقي

Articulatoy phonetics

فۆنەتیکی درکاندن چۆنیەتیی کارکردن و جووڵانەوەی ئەندامەکانی‌ئاخاوتن دەگرێتەوە . ئەو ئەندامانە ، هەر یەکە لە دروست کردنی هەر دەنگێکدا بە شێوەیێکی جیاواز دەجووڵێتەوە . فۆنەتیکی درکاندن باسی جووڵانەوەی هەر ئەندامێك دەکا و بەپێی ئەو جووڵانەوەیە دەست‌نیشانی سنووری هەر دەنگێك دەکرێ .

ئەندامەکانی ئاخاوتن ، کە دەنگیان پێ دروست دەکرێ ، دەکرێن بە سێ بەشی جیاوازەوە و هەر بەشێکیش لەم سێ بەشە ، بریتییە لە چەند ئەندامێکی تایبەتی ، ئەگەرچی لە یەکدییەوە نێزیکن :

یەکەم - ڕشتەی هەناسادان

ڕشـــتەی هەناســـادان بریتییـــە لـــە هـــەردوو ســـییەکان و ناوپـــەنچك و پەراسووەکان . ئەم ئەندامانە جگە لەوەی کاری هەڵمژینی هەوا و فڕێدانی هەوا دەگێڕن ، بۆ دروست کردنی دەنگیش بەکار دەهێنرێن .

لە هەناسەداندا ، یان لە چوونەژوورەوە و دەرچوونی هەوادا ، ناوپەنچك یارمەتیی بەرزبوونەوە و نزم بوونەوەی سییەکان دەدا بۆ ئەوەی ئەم کارە بگێڕن . بە بەرزبوونەوەی ناوپەنچەك ، هەوا لە سییەکانەوە دێتە دەرەوە و نزم بوونەوەی ناوپەنچك ، هەوا لە دەرەوە دێتە ناو سییەکانەوە . هەروەها چونکە پەراسووەکان بە هۆی چەند پارچەیێك گۆشت بەیەکەوە بەستراون ، توانستی کردنەوە و هاتنەوە یەکیان هەیە . لە کردنەوەی پەراسووەکاندا ، سنگ فراوان دەبێتەوە و هەوا بە ئاسانی بۆ نێو سییەکان دێتە ژوورەوە . بە بەیەکهاتنـــەوەی پەراســـووەکانیش ، هـــەوا لـــە ســـییەکانەوە دێتـــە دەرەوە ، هەروەکو لە باری بەرزبوونەوەی ناوپەنچکدا .

واتـە بەرزبوونـەوەی ناوپـەنچك و هاتنەوەیـەکی پەراسـووەکان بەیەکـەوە ڕوودەدەن و هـەوا لـە سـییەکانەوە دەردەچنـە دەرەوە و بـە نـزم بوونـەوەی ناوپەنچك و کردنـەوەی پەراسـووەکان ، کـە بەیەکـەوە ڕوودەدەن ، هـەوا لـە دەرەوە دێتە نێو سییەکانەوە .

گشت دەنگەکانی زمان بەو هەوایە دروست دەبن ، کە لە سییەکانەوە دێنە دەرەوە و دەگمەن دەنگ بەو هەوایە دروست دەبێ ، کە لە دەرەوە دێتە نێو سییەکانەوە لێرەدا مەبەست لەو دەنگانەیە ، کە لە ئاخاوتندا بە شێوەیێکی ئاسایی دروست دەبن ، نەك ئەو دەنگانەی ، بە ئارەزوو دروست دەکرێن ... بەڵام ئەمـە ، ئـەوە ناگەیـەنێ ، هیـچ زمـانێك نـەبێ ، بـەو هەوایـەی بـۆ نێـو سییەکان دەچێتە ژوورەوە ، دەنگی لـێ سازنەکرێ ... بەڵێ ئەم دیاردەیـە لـە زمانی زوولوو و گورجیدا هەیەو چەند دەنگێك بەو هەوایە دروست دەکرێن ، کە بـۆ نێـو سـییەکان دەچێتـە ژوورەوە . بـەم چەشـنە دەنگانـەش دەوتـرێ (Ejective) .

دووەم ـ ئەوك و تاڵەباریکەکانی ئەوك

ئەوك بریتییە لە لوولەیێکی ئێسقانی ڕەقی ئەڵقە ئەڵقە . کاتێ هەوا لە سییەکانەوە بە ڕێگای ئەو لوولەیەدا دێتە دەرێ ، بەسەر تاڵەباریکەکانی ئەوکدا تێدەپەڕێ . تاڵەباریکەکانی ئەوك بریتین لە دوو دەستە ماسوولکەی نەرم . ئەم دوو دەستە ماسوولکەیە بەرانبەری یەکدین و لە بەری سەرەوە و پێشەوە نزیکی یەکدی دەبنەوە . هەرچی لە بەری پشتەوە و پێشەوەیە بە شێوەیێکی ئەستوونی دەجوولێنەوە . ئەم دوو دەستە ماسوولکەیە بە ئێسقانی لوولەی ئەوکەوە بەستراون . بە هۆی جوولانەوەی ئەم ئێسقانەوە ، ئەم دوو دەستە ماسوولکەیە دەکرێنەوە و دیسان دێنەوە یەك .

لە ئەنجامی کردنەوەیاندا ، هەوا بێتەگەرە و بێ ئەوەی ڕێگای لێبگیرێ ، لە سییەکانەوە دێتە دەرەوە (لە کاتی چوونە ژوورەوەی هەوادا بۆ نێو سییەکان ، ئەم تاڵەباریکانە هەمیشە کراونەتەوە) . لە باری کردنەوەی ئەم دوو دەستە ماسوولکەیەدا بزوێنەکانی زمان و کۆنسۆنانتە گڕەکان دەدرکێنرێن . بەڵام لە کاتی هاتنەوەیێکی ئەم دوو دەستە ماسوولکەیەدا ، هەوا ڕێگەی لێدەگیرێ و بە ئارەزووی خۆی و بۆ ماوەیێکی کەم ناتوانێ بەرەو دەرەوە بڕوات . لە کاتی دروست بوونی کۆنسۆنانتە کپەکاندا ، تاڵەباریکەکانی ئەوك بە شێوەیێکی ئاسایی دێنەوە یەك .

جگە لەم دوو جۆرە کردنەوە و هاتنەوەیەکەی ئەم دەستە ماسوولکەیە ، کە تاڵەباریکەکانی ئەوکیان پێدەوترێ ، لە کاتی درکاندنی هەندێ دەنگی تایبەتیدا سێ جۆر کردنەوە و داخستنی دیکە دەستنیشان دەکرێ :

١ـ هاتنەوەیێکی تەواو (داخستن) :

وەکو لە درکاندنی (ئ) ـ (هەمزە)دا

٢ـ نیوەداخراو

وەك لە حاڵەتی درکاندنی (هـ)دا ... ئەمە (نیوەکراوە)شی پێدەوترێ .

٣ـ کراوەی تەواو

وەك لە حاڵەتی دركاندنی (a) و (i)دا ڕوودەدات .

سێیەم ـ بۆشایی زار و لووت .

بۆشـایی زار و لـووت لـە سـەرووی ئەوکـەوە دەسـت پێدەکـا تـا دەگاتـە هەردوو لێو . هەردوو لێویش هەمان دەوری تاڵەباریکەکانی ئەوك دەگێڕن . تاڵەباریکەکانی ئەوك لە بۆشـایی ئـەوکدا ڕێگـە لـە هـەوا دەگـرن و هـەردوو لێویش لە بۆشـایی زاردا ئەو دەورە دەگـێڕن و دەبنـە کلیلـێ بـۆ داخسـتنی بۆشـایی زار و لێپرسراون بەرانبەر دروستکردنـی هـەندێ دەنگـی تایبـەتی ڕادەی بۆشـایی زار بـەپێی جووڵانـەوەی زمـان دەگـۆڕێ ، چونکـە زمـان بەشـێکی گـەورەی بۆشـایی زاری داگـیرکردووە و لـە کـاتی ئاخـاوتندا بـە شێوەیێکی زۆر خێرا بەرز و نزم دەبێتەوە ، بەڵام لە کاتی ئاخاوتندا زمان لە بۆشـایی زاردا لەنگـەر دەگـرێ . زمـان بـە شـێوەیێکی گشـتی بەرانبـەر بـە دركاندنی گشت بزوێنەکانی زمان لێپرسراوە .

ئاسمانەی زار لە ددانەکانی ڕیزی سەرەوە و پاشی ئەم ددانانەوە دەست پێدەکات ، کە پێی دەوترێ (پووك) . لە دوای (پووك)ەوە (مەڵاشوو) دێـت . ئـەو بەشـەی ، کـە یەکسـەر دوای پـووك دەسـت پێدەکـا ، پێـی دەوتـرێ (ڕەقەمەڵاشوو) . ئەو بەشەش ، کە دوای (ڕەقەمەڵاشوو) دێت ، پێی دەوتـرێ (نەرمەمەڵاشوو) . نەرمەمەڵاشوو لـە دروسـت کردنـی چەند دەنگێکی زاری و هەموو دەنگە بیڤلۆکییەکاندا دەورێکـی گـەورە دەگێڕێ . لـە کـاتی دروسـت بوونـی دەنگـە زارییـەکاندا ، نەرمەمەڵاشـوو بەرزدەبێتـەوە و کونـەلووت دەگرێ و نایەڵێ هەوای لێوە دەرچێتە دەرەوە و دەبێتە هۆی دروست بوونی کۆنسـۆنانتە زارییـەکان ، وەکو (پ) و (ب) ... هتـد . هـەروەها لـە کـاتی نـرم کردنەوەی نەرمەمەڵاشوودا ، دەرگای بۆشایی زار دادەخرێ و هـەوا نـاتوانێ لە بۆشـایی زارەوە دەربـەڕێ و دەبـێ لـە بۆشـایی لووتـەوە بچێتـە دەرەوە . ئـەو دەنگانـەی لـەم هـەل و مەرجـەدا دروست دەبن ، پێیـان دەوتـرێ دەنگـی بیڤلۆکی ، وەك (ن) و (م) .

زمـان لـە گۆڕینـی ڕادەی بۆشـایی زاردا دەورێکـی گـەورە دەبینـیّ . لـە درکـاندنی دەنگەکانیشـدا ڕۆڵێکـی بـالاّ دەگـێڕیّ ... زمـان وەك ئـەندامێکی گرنگی ئاخاوتن دەکریّ بە سیّ بەشەوە :

١ـ سەری زمان

٢ـ ناوەڕاستی زمان

٣ـ پشتی زمان

سەری زمان لەگەڵ ئەندامێکی دیـی ئاخـاوتندا ، یاخود لەگەڵ بەشـێکی ئاسمانـەی زاردا چـەند دەنگێکـی پیّدروسـت دەکـریّ . بـۆ نموونـە ، کـاتیّ سەری زمان لە پووك دەکـەویّ ، دەنگـی (ت) و (د) سـازدەبیّ ... ناوەڕاستی زمان لەگەڵ ڕەقەمەڵاشوودا ، دەنگـی (چ) پێـك‌دێنـن ... پشـتی زمـان لەگـەڵ نەرمەمەڵاشوودا ، دەنگی (ك) و (گ) دروست دەکەن .

ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایێکی دییەوە ، هەردوو لێو لە جووڵانەوەدا ، وەکو زمـان سەربەسـتن . هـەردوو لێـو لـە دروسـت کردنـی دەنگـی (پ) و (ب)دا بەشداری دەکـەن ... لێوی خـوارەوە لەگـەڵ ددانـەکانی سـەرەوەدا ، دەنگـی (ف) و (ڤ) سازدەکەن ... هتد .

- فۆنەتیکی فیزیاوی

= فۆنەتیکی فیزیکی

- فۆنەتیکی فیزیکی   علم الاصوات الاكوستي

Acoustic phonetics

= فۆنەتیکی فیزیاوی

ئەم بەشەی فۆنەتیك ڕۆیشتن و پاڵەپەستۆی گەردیلەی هـەوا دەگرێتـەوە ، کە هەڵگری دەنگن .

فۆنەتیکی فیزیکی ڕواڵەت و ناوەڕۆك و چۆنێتیی دروست بوونـی شـەپۆلی دەنـگ و چۆنیـەتیی ڕۆیشـتنی ئەو شـەپۆلانە دەگرێتـەوە . دەنـگ لـە شـێوەی

شەپۆلدا بە هۆی جووڵانەوەی هەواوە دروست دەبیٚ . جووڵانەوەی هەوا لە جووڵانەوەی یەکەم کۆمەڵی گەردیلەی هەواوە دەست پیٚدەکا ، کە نزیکی هەردوو لیوە ، یا نزیکی زارە . ئینجا کۆمەڵی یەکەمی گەردیلە ، بەرەبەرە کۆمەڵی دووەم دەبزوێنیٚ و دووەمیش سێیەم دەخاتە گەڕ ...هتد . بەو شێوەیە دەنگەکان لە چەشنی شەپۆلدا تا مەسافەیێکی تایبەتی دەڕۆن و ئەوجا بەرەبەرە شەپۆلەکان بیٚهێز دەبیٚ و دادەمرکێنەوە . پێش ئەوەی ئەم شەپۆلانە دامرکێنەوە ، دەچنە گوێی ئەو کەسانەوە ، کە لە سنووری ڕادەی بڕکردنی ئەو شەپۆلانەدان .

دەنگ بریتییە لە کۆمەڵێك شەپۆل و بە هەوادا دەڕوات ... خێرایی ئەو کۆمەڵە شەپۆلەی دەنگ پێکدێنن ـ دەوروبەری (١١٠٠) پێیە لە یەك چرکەدا . بەم جۆرە شەپۆلی دەنگ بە هۆی لەرینەوەی ئەم تەنەوە یا لە شێوەیێکی ڕێکوپێکدا پێك‌دێت ، هەروەك دروست‌بوونی هەر دەنگێکی زمان ، یاخود لە شێوەیێکی ناڕێکدا سازدەبیٚ ، وەکو (هەرا) ، یان (گڤە گڤ) . جگە لەمەش لەرینەوە ، یا با بڵێین شەپۆل ... ساکارە یان ئاڵۆزە .

لە ئاخاوتنی ئاساییدا شەپۆلەکانی دەنگ بە ئاڵۆزی پێك‌دێن . ئەم شەپۆلانە ساکار بن ، یا ئاڵۆز بە خول دەڕۆن . ڕۆیشتنی یەکەم گەردیلەی هەوا و گەڕانەوەی بۆ شوێنەکەی خۆی پێی دەوتریٚ (خول ـ Cycle) .

هەروەها پێویستە ئەوەش لە بیر نەکەین ، کە هەر تەنێك جووڵانەوە و لەرینەوەی تایبەتی خۆی هەیە و ڕادە و چۆنیەتیی لەرینەوەی هەر تەنێکیش دەگەڕێتەوە بۆ ڕادەی ئەستووریی و قورسیی و بۆشایی ئەو تەنە . بەم جۆرە ڕادەی لەرینەوەی تەنێك کاردەکاتە سەر ئاوازەی لەرینەوەی ئەو تەنە . بۆ نموونە ، ئەگەر لەرەی جووڵانەوەکە بەرزبوو ، ئەوا ئاوازەکەش بەرز دەبیٚ و ، ئەگەر نزم بوو ، ئەوا ئاوازەکەش نزم دەبیٚ . جگە لەمەش ڕادەی لەرینەوە چەند درێژ بیٚ ، ئەوەندە هێزی دەنگەکە زیاد دەکا و ئەم هێزەش بە (وات) دەژمێرریٚ .

بێگومان ڕادەی بیستنی گوێی مرۆڤ بەپێی بەرزی و نزمیی لەرینەوە دەگۆڕێ . بۆ نموونە ، ئەگەر خولی هەر دەنگێك لە چرکەیەکدا لە (٢٠) خول کەمتر بوو ، ئەوا ئەو دەنگە بە چاکی نابیستریّ و بێتو لە چرکەیەکدا لە (٢٠٠٠٠) خول زیاتریش بوو ، ئەوا دەنگەکە ئەوەندە بەرز دەبیّ ، گوێی مرۆڤ ناتوانیّ بە باشی وەریبگریّ .

هەروەك وتمان ، دەنگ لە ئاخاوتندا بریتییە لە چەندان شەپۆلی بەیەکداچووی ئالۆز . لەبەر ئەمە توێژینەوە لەو شەپۆلانە زۆر گرانە ...

لەبەر ئەمە ، شەپۆلەکانی دەنگ کەرت دەکرێن و دابەش دەکرێن بەسەر چەند شەپۆلێکی سادەدا و ئەوجا هەر شەپۆلێکی سادە شیدەکرێتەوە . ئەو فیلتەرانەی لە ئاخاوتندا شەپۆلەکانی دەنگ جیادەکەنەوە ، ئەوك و زمان و لێو ... ن . هەروەها بەپێی گویّ ئاوازەکان لە یەك جیادەکرێنەوە .

لە ڕاستیدا دەنگەکانی زمان هیچیان بە ڕێکوپێکی نادرکێنرێن ـ واتە خولەکانی دەنگەکان بە شێوەیێکی تەواو یەك لە دوای یەکەوە نایەن ، بەتایبەتی کۆنسۆنانتەکان . لەبەر ئەم هۆیە بە کۆنسۆنانتەکان دەوترێن ـ (دەنگە ناڕێکەکان) . هەرچی بزوێنەکانە ، تا ڕادەیێك خولەکانیان بە شێوەیێکی ڕێکوپێك و یەك لە دوای یەکەوە دێن . لەبەر ئەمە بە بزوێنەکان دەوترێن ـ (دەنگە ڕێکەکان) . یان هەر نەبیّ لەرەی بزوێنەکان دەتوانریّ دەستنیشان بکرێن . بەم جۆرە کۆنسۆنانت و بزوێن لە فۆنەتیکی فیزیکدا جیادەکرێنەوە .

فۆنۆلۆژی   علم نظم الصوت   Phonology

= دەنگسازی

(فۆنۆلۆژی) لە زمانی یۆنانییەوە وەرگیراوە و لە (Phone ـ دەنگ) و (Log ـ زانست) پێکهاتووە و بەشێکە لە زمانناسی . زانستێکە دەربارەی پێکهاتنی دەنگی زمان و لە دروست بوون و ئەرکی بچووکترین دانەی

بیٚواتای زمان (فۆنیٚم ، برگە) دەکۆلیٚتەوە . جیاوازی فۆنۆلۆژی لە فۆنەتیك لەوەدایە ، کە فۆنۆلۆژی گرنگی بەوە نادات دەنگەکانی ئاخاوتن لە ڕووی فیزیۆلۆژی‌یەوە بناسیٚنیٚ ، بەڵکو مەبەستی نیشاندانی دەور و ئەرکی ئەو دەنگانەیە ، کە لە ئاخاوتندا بەرگویٚ دەکەون ، واتە کە دەبنە ماك و کەرەستەی دانەی ئاڵۆزتر و واتاداری وەك (مۆرفیٚم ، وشە) . هەر لەبەر ئەوەشە ، هەندیٚ لە زانایان فۆنۆلۆژی‌یان بە (فۆنەتیکی ئەرکی) ناوبردووە .

فۆنیٚم — الفونيم ، الوحدة الصوتية — phoneme

گەرچی بیری فۆنیٚم لە سەرەتای سەدەی نۆزدەوە لە کارە زمانەوانییەکانی ئەوروپا و ئەمەریکادا بەدی دەکریٚ ، بەڵاٚم لە سەرەتای پەیدابوونیدا پتر وەك دیاردەییٚکی فۆنەتیکی تەماشادەکرا و بە واتای (فۆن)ی ئیٚستا بەکار دەبرا . زاراوەی (فۆنیٚم) بۆ یەکەم جار لە کاریٚکی زمانەوانی پۆڵەندی (بۆدوئیٚن دیٚ کورتەنی) ـ سەدەی هەژدەدا بەرچاودەکەویٚ .. بەلاٚم بەدوای ئەم داهیٚنانەشدا ، بیرەکە تا چەند ساڵیٚکیش هەر وەك خۆی مایەوە و کەس هەوڵی دیاری‌کردن و پیٚناسەکردنی دیاردەکەی نەدا . بیری فۆنیٚم دیسانەوە لە کارە میٚژووییەکەی (دی سۆسیور)یشدا هەستی پیٚ‌دەکریٚ ، هەرچەندە ناوی زاراوەکە نەبراوە . هەروەها لە کارە زمانەوانییەکانی ئەمەریکاییەکانی ساڵانی بیستی سەدەی بیستەمیشدا هەوڵی ئەوە دراوە دەنگی گرنگ و ناگرنگ لەیەکدی جیابکریٚنەوە (ئەمەش بنەمای ڕۆنانی فۆنۆلۆژییە) ، بەلاٚم نەبوونی پیٚناسەیەکی وردی فۆنیٚم بووەتە هۆی نانەوەی گیٚژاویٚکی گەورە لەم کارانەدا . لە کۆتایی بیستەکاندا بۆ یەکەم جار پیٚناسەیەکی وردی فۆنیٚم لە لایەن دامەزریٚنەرانی قوتابخانەی پراگەوە خرایە ڕوو و بەتایبەتی پیٚناسەکەی (تروبیتسکی)ی زمانەوانی ڕووس ، ئەو یاسایانەی بۆ دیاری‌کردن و کیٚشەی ناسینەوەی فۆنیٚمی ڕەواندەوە . ئەمەش کاری کردە سەر هەموو کارەکانی دوای خۆی .

کەواتە فۆنیم بەو دەنگانە دەوترێ ، کە لە زماندا وشە پێك دەهێنن و بە گۆڕان و لاچوونیان واتا دەگۆڕن . بۆ نموونە ، ئەگەر فۆنێمی (ا) لە وشەی ((بان))دا بگۆڕرێت بە (ه ، ۆ ، یٚ ...) ، ئەوە ئەم وشانە ((بەز ، بۆز ، بێز ...)) پەیدا دەبن ، کە جیاوازییێکی تەواو لە مانایاندا هەیە ـ واتە لێرەدا فۆنێمی (ه ، ۆ ، یٚ ..) دەوری گۆڕینی مانای وشەی ((باز)) دەبینن . ئەگەر فۆنێمی (ز)یش لە وشەی ((ناز))دا بگۆڕرێت بە (ن ، لٚ ، ڤ ، خ ..) ، ئەوە ئەم وشانە ((نان ، نالٚ ، ناڤ ، ناخ ...)) دروست دەبن ، کە هەر یەکەی مانای تایبەتیی خۆی هەیە ـ واتە بەم جۆرە دەبینین ، کە فۆنێمی (ن ، لٚ ، ڤ ، خ ..) مانای وشەی ((ناز)) دەگۆڕن .

هەرچەندە فۆنێم کاری جیاکردنەوە و گۆڕینی مانا بەجێ دەهێنێ ، بەلاٚم لەگەلٚ ئەوەشدا خۆی بەتەنیا خاوەنی مانا و واتا نییە .

هەست کردن بە بیری فۆنێم و گرنگیی دیاردەکە کارێکی گران نییە و زمانەوانی ناوێ . هەموو کەسێك بەسەلیقە دەتوانێ هەست بکات کام دەنگ لەو دەنگانەی لە زمانەکەیدا هەیە ، گرنگە و کامیان گرنگ نییە ؛ یان کام لەو دەنگانە لەیەکتر دەچن و کامیان جیاوازن . بەوێنە ، گشت کوردێ بە سەلیقە هەست بەوە دەکات ، کە دەنگی / ب / لە دەنگی (پ) نێزیکە و لەدەنگی / د /ەوە دوورترە یان دەنگی / ج / لە / چ / ەوە نێزیکە ، بەلاٚم لە دەنگی /ب/ەوە دوورە . بەلٚگەمان بۆ ئەم هەست پێکردنە ، ئەوەیە کە دانەرانی ڕێنووسی کوردی لە پیتی (ب) و (ج)ەوە نیگاریان بۆ نواندنی دەنگی /پ/ و /چ/ داتاشیوە . هەروەها لە پیتی (ز) و (ف)ەوە وێنەیان بۆ دەنگی /ژ/ و /ڤ/ سازکردووە . ئەمەش بەلٚگەیە ، کە ئەو دانەرانەی ڕێنووس دوور و نێزیکی ئەم دەنگانەیان هەست پێکردووە و ناسیوەتەوە .

دیسانەوە هەموو کوردێ هەست بەوە دەکات ، کە هەر یەك لە وشەی (با) و (بێ) لە دوو دەنگ پێکهاتووە و دەنگی دووەمیان لە یەکدییان جیادەکاتەوە و (واتای جیاوازیانی دەداتێ) . ئاشکرایە ، وەستانی ئەم

دوو دەنگی /ا/ و /ێ/یە بەرانبەر یەکتری لەم شوێنەدا بووەتە هۆی دروست بوونی جیاوازیی واتایی لە نێوان دوو وشەکەدا و بە شێوەیێکی گشتی بەم جۆرە دەنگانە دەوترێ (فۆنێم) . بە واتای ئەو دەنگانەی جیاوازیی واتایی پێك دێنن ، یان دوو وشە لە ڕووی واتاوە لەیەکتر جیادەکەنەوە .

بێگومان ئەو دەنگانەی لە زمانێکدا بە فۆنێم دادەنرێن ، مەرج نییە لە زمانانی دیيشدا هەمان پایەیان هەبێ ، بەراوردکردنی دوو وشەی کوردیی (پەلە) و (پەڵە) ، یان (برین) و (بڕین) تێمان دەگەیەنێ ، کە دەنگی (/ل/ ـ /ڵ/) و (/ر/ ـ /ڕ/) فۆنێمی جیاوازن ... بەلام ئەم دەنگانە لە زمانێکی وەك عەرەبیدا هەرچەندە هەن و هەست بە بوونیان دەکرێ ، کەچی پلەی فۆنێمیان نییە و بە هەردووکیان ـ واتە چ دوو/ل/ەکە و چ دوو /ر/ەکە یەك فۆنێم پێکدێنن ، چونکە لە عەرەبیدا دوو وشە نییە ، ئەم دەنگە بە تەنیا لە یەکتری جیابکاتەوە .

فیزیۆلۆژی الفسیولوجی physilogy

زانستی ئەرکی ئەندامی لەش

ڕشتەی ئاخاوتن و دەربڕینی دەنگەکانی ئاخاوتن خاوەنی بناغەیێکی فیزیۆلۆژین ، چونکە لە پرۆتسێسی ئاخاوتندا ئەندامەکانی هەست و ڕشتە ماسوولکەییەکان و ڕشتەی دەمارە ناوەندییەکانی مرۆڤ بەشداری دەکەن .

بەتایبەت ئەوەی بەلای زمانناسییەوە گرنگ بێ ، تیۆریی دانەوەی کاری ئاخاوتنە ، کە زانایانی ڕووسی فیزیۆلۆژی : ی . م سێچنۆڤ و ی . پ . پاڤلۆڤ دایانناوە . وشە ، کەوا مرۆ دەیبیسێ و دەیبینێ ، بریتی یە لە دووەم سیستەمی ئیشارەت ، سیستەمەکەی دی ئیشارەتی ئیشارەتە . گشتێتی یەکەم و دووەم سیستەمی ئیشارەت ، بریتی یە لە دانەوەی بناغەی فیزیۆلۆژی و ڕەنگادنەوەی ڕاستی .

فیشکەیی	الاصوات المکتومة	Hushing sound
فیکەیی	الصفیری	Whisting (sibilant)
فیلۆلۆژی	فقه اللغة	Philology

وشەی فیلۆلـۆژی (philoiogy) کـە لـە زمـانی یۆنانیـیـەوە وەرگـیراوە ، پێکهاتووە لە :

(philo ـ خۆشـم دەویٚ) و (Logos ـ وشـە) . لـە یۆنـانیی کۆنـدا زاراوەی (philologs) ئەو مانایەی ئێستای نەدەگەیاند و وێڕای ئەوەش بە ڕێزماننووسیان دەوت (philolog) .

بەرانبەر یەکتر وەستانی زاراوەی فیلۆلـۆج و ڕێزماننووس لە ڕۆمای زوو سەری هەڵدا . ئەگەر بۆ ئەرکی فیلۆلۆج لیکۆڵینەوی فۆرم و ناوەرۆکی ئەدەب دەست نیشان کرابێ ، ئەوە بۆ ڕێزماننووس ئەرکی لێکۆڵینـەوەی ڕێنـووس و کێشـی تێکسـت دانـراوە . لـە سـەردەمی ڕاپـەڕین و ڕۆشـنبیریدا فیلۆلۆژیـی کلاسیکی پەیدابوو ، کە نەك تەنها لە زمان و ئەدەبی دەکۆڵیـیەوە ، بەڵکو لـە مێـژوو و یاسـا و ئـابووری و ئـاین و فەلسـەفەش دەدوا . دواتـر بـەهۆی بزووتنـەوەی ئـازادیخوازیی نەتەوایەتیـیـەوە ، بابـەتی فیلۆلـۆژی سـنووری تەسك کرایەوە و تەنیا زانستی ئەدەب و زمانی گرتەوە .

قاڵب

ب .: فۆرم

قەدی کردار

ب .: بنەمای کردار

ئەگەر لە ڕوانگەی چاوگەوە ، بەدوا قەدی کرداردا بگەڕێین ، دەبینین هەر چاوگێك بێ ئەوەی هیچ بیژۆکێك هەبێ ، کە (ن)ی چاوگی لێبکرێتەوە ، ئەوەی دەمێنێتەوە قەدە . وەك :

			قەد	
تێنەپەڕ	وەستان	- ن =	وەستا	: وەستام
	لەرزین		لەرزی	: لەرزیم
	چوون		چوو	: چووم
	مردن		مرد	: مردم
	کەوتن		کەوت	: کەوتم

			قەد	
تێپەڕ	هێنان	- ن =	هێنا	: هێنام
	کڕین		کڕی	: کڕیم
	دروون		دروو	: درووم
	خوێندن		خوێند	: خوێندم
	گرتن		گرت	: گرتم

قـەدی کـردار لـە زمـانی کوردیـدا بنـەمای گشـت جـۆرە ڕابوردوویێکـی (نزیـك ، بـەردەوام ، تـەواو ، دوور)ی ڕیـژەی ئیخبـاری و ئینشـائی‌یە و هـەروەها کەرەسـتەی پێکـهێنی نـاوی کـارا و نـاوی چـاوگ و نـاوی جێگایشە .

قەفەزی سنگ	قفص الصدر	Thorax

قسە

بـ . : ئاخاوتن

قسەکەر

بـ .: ئاخێوەر

قوڕگ

بـ .: ئەوك

قۆناغ	المرحلة	Phase

کات **الزمن** **Tense**

= تاف ، دەم

کات وەك دەوروبەر یەکێکە لە فۆرمەکانی هەبوونی واقیعی جیهان . بە باوەڕی ئێنگلس ((کرۆکی دەوروبەر و کات فۆرمی بنەڕەتیی هەموو هەبوونێکن ، هەبوون بە بێ کات هەمان بێ مانایی گەورەی هەبوونە بە بێ دەوروبەر)) . ڤ . ئی . لێنینیش گەشەی بەم ڕایە داوە و وتوویە :

((... چۆن شت و تەن دیاردەی سادە و کۆمەکی دەرك نین ، بەڵکو واقیعی مەوزوعین و کار دەکەنە سەر هەستمان ، بە هەمان چەشن دەوروبەر و کاتیش فۆرمی سادەی دیاردە نین ، بەڵکو فۆرمی واقیعی مەوزوعیی هەبوونن . لە جیهاندا جگە لە ماددەی بزوێن هیچ شتێکی دی نییە و ماددەی بزوێنیش بەبێ دەوروبەر و کات ناتوانێ ببزوێ)) .

لە پێکهاتنی وشەسازیی زمانی کوردیدا پێوەندیی دەوروبەر بەتایبەتی لە فۆرمی جۆربەجۆری کاتی کرداردا بەباشی دەبینرێ . بەم جۆرە ، کاتی ڕێزمانی وەك یەکێك لە فۆرمەکانی ڕەنگدانەوەی واقیعیی مەوزووعیی هەبوونی کات لە زماندا خۆی دەنوێنێ .

ئێمە لە هەر هەواڵێك لە ڕووی پێوەندی بە کاتەوە وردببینەوە ، هەمیشە کەڵك لە مەودای جیابوونەوە وەردەگرین . لە ڕێزماندا ئەو مەودای جیابوونەوەیە بریتییە لە دەمی ئاخاوتن بەپێی ئەو بۆچوونە دەشێ بڵێین

کاتی ڕێزمانی بەندە بە هۆش و ئاگای ئاخێوەرەوە . کاتی ئێستا وەك یەككەوتن لەگەڵ دەمی ئاخاوتندا تەماشا دەکرێ . کاتی ڕابوردوو ــ وەك پێش ئەو دەمە ؛ کاتی ئایندەش وەك دوای . لە ڕاستیدا جیاکردنەوەی کاتەکانی ڕێزمانی بەپێی مەبەستی ئاخێوەر (یان نووسەر) دیاری دەکرێن .
با تەماشای ئەو نموونەیە بکەین :

خۆ تاکو دەمرم لێم نابێتەوە

کەواتە ، واتەی چیم لێ‌بێتەوە

(پیرەمێرد ، ل ١١٠)

ئەم وشانە بۆ ئەو دەمەی پیرەمێرد نووسیونی ، کاتی ئایندەیان ڕاگەیاندووە (واتە ــ دوای نووسینی وشەکان) ، بەلاّم بۆ ئێمە بوونەتە ڕابوردوو . لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە ، ئەوە لەبەرچاو بگرین ، کە خودی دەمی ئاخاوتن دەمێك نی‌یە خۆیەکیەتی دیاری بکرێ و بەتەواوی پێوەندی بە هۆش و ئاگای قسەکەرەوە هەبێ ، بەڵکو ڕەنگدانەوەی پێوەندیی هەبوونی مەوزووعی‌یە بەبێ ئاخێوەر . دەمی ئاخاوتن ، واتە ئەو دەمەی شتێك دەوترێ یان دەنووسرێ و بەپێی کاتی ڕوودان هاوجووت دێن و کاتی ئێستا ڕادەگەیەنێ . ئەوەی پێشیشی دەکەوێ کاتی ڕابوردووە و ئەوەش کە بە دوایدا دێ کاتی ئایندەیە . هەرچی دەمە پێوەندی هەر بە هۆش و ئاگای قسەکەرەوە نی‌یە ، بەڵکو بەو کەسانەشەوە هەیە کە ڕووی قسەکردنیان تێ‌دەکرێ . ئەم دەمەش بەپێی تێ‌پەڕبوونی مەوزووعیی کاتەوە دەشێ بە تەواوی ، دیار بێ .

بۆ لێکۆڵینەوەی کاتی ئێستا لەباری واتاوە ، بەر لە هەر شت پێویستە سنوور لە نێوان کاتی ڕەها (المطلق) و پێوەند (النسبي) دابنرێ . کاتی ڕەها ڕاستەوخۆ پێوەندیی پرۆتسێس بە دەمی ئاخاوتنەوە ڕادەگەیەنێ . کاتی پێوەند پێوەندیی پرۆتسێس بە کاتەوە وا ڕادەگەیەنێ ، کە جێ بەجێ

بوونی بە کردارێکی دی دەربڕرابێ . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئەو فۆرمە لە بارێکدا دەتوانێ واتای کاتی ڕەها بدا و لە بارێکی دیدا واتای کاتی پێوەند بگەیەنێ . هەرسێ کاتە بنەڕەتی‌یەکەی زمانی کوردی ، بەر لە هەرشت واتای ڕەهایان هەیە ، بەڵام لە حاڵاتی دیاریکراودا دەتوانن واتای پێوەندیش ڕابگەیەنن . پێویستە سنوور لە نێوان بەکارهێنانی کات لە ڕستەی سەرەکی و ڕستەی شووێنکەوتوودا دابنرێ . واتای کاتی پێوەند بە زۆری لە ڕستەی شوێنکەوتوودا دەردەکەوێ .

کاتی ئێستا پتر خاوەنی واتای جۆربەجۆرە . دوو واتای بنەڕەتی هەیە : یەکەم - ڕوودانێك ڕادەگەیەنێ ، کە لەگەڵ دەمی ئاخاوتندا یەك بکەوێ ؛ دووەم - ڕوودانێك ، کە بە بەردەوامی جێ بەجێ دەکرێ ، لە گشت کاتێکدا و لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ دەمی ئاخاوتندا یەك دەکەوێ .

کاتی ئێستا لەتەك ئەو دوو واتا بنەڕەتی‌یەدا ، گەلێ جاریش بۆ دەربڕینی ڕوودانێك بەکاردێنرێ ، کە لە ڕابوردوودا ڕووی دابێ ، یان بۆ ڕوودانێك کە لە ئایندەدا ڕوو بدات . بەکارهێنانی کاتی ئێستا بۆ ڕاگەیاندنی هەواڵێك ، کە لە زوودا ڕووی دابێ ، زیندوویەتی‌یێکی گەورە بە گێڕانەوەی چیرۆك دەدات و لە لاتینی‌دا بۆ ئەم جۆرە دەربڕینە زاروەی (Prasens historicum) - واتە (کاتی ئێستای مێژوویی) بەکاردەبرێ .

کاتی ئێستا هەروەها بۆ دەربڕینی واتای کاتی ئایندەش بەکاردێنرێ : (سبەینێ دەچین بۆ سەیران) . وشەی بارودۆخی (سبەینێ) بە ئاشکرایی ڕوودان لە ئایندەدا نیشان دەدا .

کاتی ئایندەش بۆ ڕاگەیاندنی کاتی ڕابوردوو بەکاردێنرێ . کاتی ڕابوردووش وێڕای واتای ڕاستەوخۆی ، کە ڕاگەیاندنی ڕوودانی بەسەرچووە ، هەروەها دەتوانێ کاتی ئێستا یان ئایندەش نیشان بدا .

- کاتی ئاینده | المستقبل | Future tense

ب . : کاتی ڕانەبردوو

- کاتی ئێستا | المضارع | Present tense

بـ.: کاتی ڕانەبوردوو

- کاتی ڕابوردوو | الماضي | Past tense

کرداری ڕابوردوو ئەو کردارەیە ، کە پرۆتسێسی ڕوودانەکەی پێش ئاخاوتن بکەوێ .

لە زمانی کوردیدا کرداری ڕابوردوو چوار جۆری هەیە :

١- ڕابوردووی نزیک — بـ.: کاتی ڕابوردووی نزیک

٢- ڕابوردووی بەردەوام — بـ.: کاتی ڕابوردووی بەردەوام

٣- ڕاوبردووی تەواو — بـ.: کاتی ڕابوردووی تەواو

٤- ڕابوردووی دوور — بـ.: کاتی ڕابردووی دوور

- کاتی ڕابوردووی بەردەوام | الماضي المستمر

Past continuous

ئەم جۆرە فۆرمە ڕوودانێکی وا ڕادەگەیەنێ ، کە پرۆتسێسەکەی بەردەوام بێ و کۆتایی دیار نەبێ و بەتایبەت :

١- بۆ دووبارە بوونەوەی کارێك لە ڕابوردوودا .

٢- لە بارودۆخی مەرجیی نەهاتنەدی ڕوودانێك .

کەرەستەی بنەڕەتیی فۆرمی کاتی ڕابوردووی بەردەوام بریتییە لە نیشانەی (دە / ئە) و قەدی کردار و جێناوی لکاو :

أ) ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بێ بەهەمان شێوەی ڕابوردووی نزیك جێناوی لکاوی بێهێز وەردەگرێ و جێناوەکەش لە هەموو شێوە ڕۆنانێکی کردارەکەدا هەر دەکەوێتە دوای قەدەوە .

ب) کرداری ڕابوردووی بەردەوامی تێپەڕ هەروەك کرداری ڕابوردووی نزیك جێناوی لکاوی بەهێز وەردەگرێ ، بەڵام :

* ئەگەر کردارەکە سادە بێ ، جێناوەکە دەکەوێتە پێش قەدی کردارەکە و دوای نیشانەکە .

* بێتو کردار داڕێژراو یان لێکدراو بێ ، ئەوە جێناوەکە لە پێش نیشانەکەوە دێت .

ـ کاتی ڕابوردووی تەواو   الماضي التام   Present perfect

ئەم جۆرە فۆرمەی ڕابوردوو ، ئەگەرچی دەتوانێ چەند حاڵەتێکی جۆراوجۆر دیاری بکا ، بەڵام بە زۆری ئەنجامی ڕووداوێك ڕادەگەیەنێ ، کە ئەسەر و ئەنجامی لە کاتی ئێستادا هەبێ .

کەرەستەی بنەڕەتیی فۆرمی ڕابوردووی تەواو بریتییە لە قەدی کردار و نیشانەی (وو) و جێناوی لکاو . یاخود دەشێ بوترێ لە گەشەپێدانی فۆرمی ناوی کاراوە دروستبووبێ :

أ) ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بێ بەهەمان چەشنی ڕابروردووی نزیك و بەردەوام جێناوی لکاوی بێهێز وەردەگرێ و جێناوەکەش لە گشت چەشنە ڕۆنانێکی کرداردا هەر لەپاش قەدەوە دێت ـ واتە :

قەد + نیشانەی (وو) + جێناوی بێهێز

ب) کرداری ڕابوردووی تەواوی تێپەڕ ، وەك ڕابوردووی نزیك و ڕابوردووی بەردەوام تەنیا جێناوی بەهێز وەرناگرێ ، بەڵکو لەیەك کاتدا هەردوو جۆرەکە ـ واتە بەهێزیش و بێهێزیش وەردەگرێ .

ـ کرداری ڕابوردووی دوور   الماضي البعيد   Past perfect

فۆرمی کرداری ڕابوردووی دوور ڕوودانێك ڕاده‌گه‌یه‌نیّ ، كه‌ ڕوودانه‌که‌ی پێش ڕوودانی کردارێکی دی بکه‌ویّ .

به‌وێنه‌ . که‌ ده‌ڵێین : (کاتیّ چووین بۆ لای ئازاد ، نوستبوو) ، ئه‌وه‌ ئاشکرا دیاره‌ ، که‌ (نوستن)ی ئازاد پێش (چوون)ی ئێمه‌ که‌وتووه‌ ـ واته‌ به‌ر له‌وه‌ی بچینه‌ لای ئازاد ، ئه‌و نوستبوو .

فۆرمی کرداری ڕابوردووی دوور ته‌نیا هه‌ر ڕوودانێك ڕاناگه‌یه‌نیّ ، که‌ ڕوودانه‌که‌ی پێش ڕوودانی کردارێکی دی که‌وتبیّ ، به‌ڵکو ئه‌وه‌ش نیشان ده‌دا ، که‌ ئه‌و ڕوودانه‌ ده‌شیّ پێوه‌ندی به‌ کاتێکی دیاریکراوه‌وه‌ هه‌بیّ . له‌م هه‌ل و مه‌رجه‌دا ده‌کریّ ، له‌ پێش فۆرمی ناوبراوه‌وه‌ وشه‌ی سه‌ر به‌ بارودۆخی وه‌ك : (دوێنیّ ، پێریّ ، پار ، پێرار ..) به‌کاربهێنریّ :

ئازاد پار هاتبوو بۆ به‌غدا

که‌ره‌سته‌ی بنه‌ڕه‌تیی ڕابوردووی دوور بریتییه‌ له‌ قه‌دی هه‌ر کردارێك و قه‌دی کرداری (بوون) و جێناوی لکاو :

أ) ئه‌گه‌ر کرداره‌که‌ تێنه‌په‌ڕ بیّ :

قه‌دی کردارێکی تێنه‌په‌ڕ + قه‌دی کرداری (بوون) + جێناوی بیّهێز

ب) بێتو کرداره‌ ڕابوردووه‌ دووره‌که‌ تێپه‌ڕ بیّ :

ساده‌ : قه‌دی هه‌ر کردارێکی تێپه‌ڕ + قه‌دی کرداری (بوون) + جێناوی به‌هێز .

داڕێژراو : پێشگر + جێناوی به‌هێز + قه‌دی هه‌ر کردارێکی تێپه‌ڕ + قه‌دی کرداری (بوون) .

لێکدراو : وشه‌ی واتادار + جێناوی به‌هێز + قه‌دی هه‌ر کرادرێکی تێپه‌ڕ + قه‌دی کرداری (بوون) .

ـ كاتى ڕابوردووى نزيك   الماضي القريب   Simple past

ئەم جۆرە فۆرمە ـ واتە كاتى ڕابوردووى نزيك ، بە گشتى ڕووداننێك ڕادەگەیەنێ ، كە لە كاتى ڕابوردوودا ڕووى دابێ و كۆتايى هاتبێ :

(ئازاد چوو بۆ قوتابخانە) .. لە ناوەڕۆكى ئەم فۆرمەدا واتاى كورتى و درێژى ، بەردەوامى و كۆتايى نەهاتن نييە ، بەلاّم هەندێ جار مەبەستى ڕستە و بوونى وشەى خاوەن واتاى بارودوخ واى لێدەكەن واتاى بەردەوامى و كۆتايى نەهاتن بگەیەنێ . وەك : (هەزار جار هات و هيچى نەكرد) ؛ (مام شاسوار چەند ساڵێك لەسەر جێگە كەوت) .

وشەى سەر بە بارودۆخ دەتوانێ كار بكاتە سەر فۆرمى كاتى ڕابوردووى نزيك و واتاى ئايندەى پێڕابگەیەنێ :

كەمێ بووەستە ، واهاتم .

ئەگەر سبەينێ هاتم . گلەيى مەكە .

كەرەستەى بنەڕەتيى فۆرمى كاتى ڕابوردووى نزيك قەدى كردار و جێناوى لكاوە :

أ) ئەگەر كردار تێنەپەر بێ ، ئەوە جێناوى دەستەى بێهێز وەردەگرێ . كردارەكەش چ سادە و چ داڕێژراو و چ لێكدراو بێ ، جێناوەكە دەكەوێتە دواى قەدەكەيەوە .

ب) هەرچى كردارى تێپەڕە جێناوى لكاوى بێهێز وەردەگرێ ، بەلاّم :

* ئەگەر كردارەكە سادە بێ جێناوەكە دەكەوێتە دواى قەدەكەيەوە .

* بێتو كردار داڕێژراو يان لێكدراو بێ ، ئەوە جێناوەكە لە پێش قەدى كردارەكەوە دێت .

ـ کاتی ڕانەبوردوو   زمن الحال وزمن الاستقبال

Present and future tense

کرداری ڕانەبوردوو ئەو کردارەیە ، کە پرۆتسێسی ڕوودانێك لە دەمی ئاخاوتن یاخود دوای ئاخاوتندا نیشان دەدا .

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووی کوردیدا کردار چ تێپەڕ بێ و چ تێنەپەڕ ، چ سادە و چ داڕێژراو و چ لێکدراو بۆ پێکهێنانی فۆرمی ڕانەبوردووی نیشانەی (دە/ئە) دەخرێتە پێش ڕەگی کاتی ڕانەبوردوویەوە و بەدوا ڕەگەکەشیدا جێناوی لکاوی جۆری بەهێز دادەنرێ .

فۆرمی کاتی ڕانەبوردوو دەکرێ بۆ ئەم مەبەستانە بەکاربهێنرێ :

١ـ پرۆتسێسی ڕوودان لە کاتی ئاخاوتندا .

٢ـ پرۆتسێسی ڕوودان لە کاتی ئایندەدا .

٣ـ گێڕانەوەی ڕوودانێك لە ڕابوردوودا ڕووی دابێ .

٤ـ پرۆتسێسی درێژەپێدان و بەردەوامی دووپات بوونەوە .

٥ـ پرۆتسێسی ڕوودانی کارێك ، کە ڕاستییێك نیشان بدا . ئەو ڕاستییەش دەشێ هەمیشەیی بێ و هەر سێ کاتەکە (ئێستا و ئایندە و ڕابوردوو) وەك یەك بگرێتەوە .

کاتی ڕانەبوردووش دوو جۆرە :

أ ـ کاتی ئێستا .

ب ـ کاتی ئایندە .

لە بەشێکی زۆری زمانەکانی جیهاندا ئەو دوو کاتە (ئێستا و ئایندە) فۆرمی جیاوازیان هەیە . لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا لە ڕووی فۆرمەوە جیاوازی لە نێوان فۆرمی کاتی ئێستا و کاتی ئایندەدا نییە و هەردووکیان هەر یەك قاڵبیان هەیە و جیاکردنەوەیان یان لە ڕستەدا دەردەکەوێت یان بە هۆی باری دەوروبەرییەوە ئاشکرا دەبێت ، یان لە ڕێی بەکارهێنانی وشەی تایبەتییەوە ڕوون دەبێتەوە . بەڵام لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا نەك

هەر بە ئاسانی جیاوازی لە نێوان فۆرمی کاتی ئێستا و کاتی ئایندەدا دەکرێ . بەڵکو بۆ جیاکردنەوەیان نیشانەی مۆرفۆلۆژیش هەیە .

لە کرمانجیی خوارووودا بۆ جیاکردنەوەی کاتی ئێستا و کاتی ئایندە هیچ نیشانەییێکی وشەسازی نییە . جیاکردنەوەیان بە ڕێگەی لێکسیکی ـ واتە بە یاریدەی هەندێ وشە ـ (بەتایبەتی ئاوەڵکردار)ەوە مەبەست دەردەبڕێ .

بەوێنە بۆ پتەوکردن و نیشاندانی بەجێهێنانی پرۆتسێسی ڕوودان لە دەمی ئاخاوتندا گەڵێ جار (وا ، ئەوا ، ئێستا ، هەنووکە ...) بەکاردێنرێ . وەك :

وا دێم

ئەوا دێم

ئێستا دێم

هەنووکە دێم

... هتد .

بۆ بەجێهێنانی کارێکیش لە ئایندەدا وشە و دەستەواژەی وەك : (سبەینێ ، دووسبەی ، بەیانی ، دووبەیانی ، ساڵێکی تر ، ساڵێکیدی ، هاوینێ ، بەهارێ ، ئەم هاوینە .. تۆزێکیتر ، پاش ماوەیەك ...) بەکاردێنرێ . وەك :

ساڵێکی دی <u>دەڕۆم</u> بۆ هەندەران

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەك وتمان ، بۆ جیاکردنەوەی کاتی ئێستا و کاتی ئایندە نیشانەی وشەسازی هەیە :

* کاتی ئێستا :

نیشانەی (د ـ di) + ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی کردار + جێناوی لکاوی بێهێز :

ئەز دنڤیسم = د + نڤیس + م

ئەز دکەڤم = د + کەڤ + م

* کاتی ئاینده :

نیشانەی (دێ ، وێ) + ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی کردار + جێناوی لکاوی بێهێز :

ئەز رێ کەڤم

ئەز وێ کەڤم

واتە نیشانەی (د ـ di) بۆ کاتی ئێستایە و (دێ) و (وێ)یش هی کاتی ئاییندەیە .

کار

بـ .: کردار

ـ کاری داڕێژراو

بـ .: کرداری داڕێژراو

کارا . **الفاعل** **Subject**

= بکەر

کارەکی **العملي** **Practical**

کاسەی سەر **الجمجمة** Skull , Cranium

= کەللەسەر

کەپوو ;

بـ .: لووت

کەرت

بـ .: پارچە

کەللەسەر

بـ .: کاسەی سەر

کەناری زمان

بـ.: لێواری زمان

کەوانەی دووتایی (( )) علامە التنصیص

Inverted commas , Quotation marks

دەقی وەرگیراوی بێدەستکاری دەخرێتە نێوان کەوانەی دووتایی‌یەوە ـ واتە کەوانەی دووتایی نیشانی قسەی ڕاستەوخۆ دەدات . لەم حاڵەتەدا دەشێ بڵێین ئەرکی تاڕادەیەك بریتییە لە خستنە پێش چاو و دەرخستنی بەشێکی تێکستەکە .

بۆ نموونە :

ئێمە لە کوردەواریدا بەم جۆرە دەڵێین : ((گورگەزێ)) ..

(دمدم ، ل ٤٢)

دوکانداران بانگیان دەکرد : ((وەرن برا وەرن ، وەرن کاکە وەرن ، ماڵی چاك و هەرزان بکڕن)) ...

(دمدم ، ل٢٦)

ئەو قژە زەردە ، ئەو چاوانە ڕۆ !

ئەو نەغمەی ((دایە)) و (بابە)) جوانە ڕۆ !

(گۆران ، ل٩٤)

کاتیّ ناوی کتیّب ، گۆڤار ، ڕۆژنامه ، وتار ... ناوی کۆمەڵە ، لیژنە . دەزگا ... بە کەوانەی دووتایی جیادەکریّنەوە و دیاری دەکریّن . ئەوە کەوانەی دووتایی دەبیّتە وەسیلەی ڕازاندنەوە و بیّدەستکاری نیشاندانیان .

کتیّبی ((کوردستان و کورد)) شاکاری قاسملووە .

(میّژوو ، ل ٢١٥)

گۆڤاری ((هاوار))یش بەشی خۆی بایەخی بە میّژوو داوە .

(میّژوو ، ل١٣٧)

میّژووی کورد لە ڕۆژنامەی ((تیّگەیشتنی ڕاستی))دا باش ڕەنگی داوەتەوە .

(میّژوو ، ل١٣٦)

وتارە نایابەکانی خوالیّخۆشبوو ئیسماعیل حەقی شاوەیس ... وەك : ((کۆمەڵی کوردستان)) و ((ناودارانی کورد . مەلا سەلیم ئەفەندی)) و ((کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان)) ...

(میّژوو ، ل١٤٨)

یەکیّکیش لە بڕیارەکانی کۆنگرە دەربارەی دامەزراندنی ((کۆمەڵەی کوردناسیی جیهانی)) بوو .

(میّژوو ، ل٢٤٤)

لە لیژنەی ((ئیمپریالیزم و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی))دا .

(میّژوو ، ل٢٤٢)

... هتد .

کپ المهموس Voiceless

کردار   الفعل   Verb

= کار ، فرمان

کردار بەشێکی گرنگی ئاخاوتنە و چ بە چەندێتی و چ لە دەور و چالاکیدا دیار و بەرچاوە .

کردار لە زمانی کوردیدا خاوەنی تایبەتێتیی حاڵەتی کەس (یەکەم ، دووەم ، سێیەم) ؛ ژمارە (تاك ، کۆ) ؛ کات (ڕانەبوردوو : ئێستا ، ئایندە . ڕابوردوو : نزیك ، بەردەوام ، تەواو ، دوور) ؛ ڕێژە : (ئیخباری ، ئینشائی ، داخوازی) ؛ ئەرێتی و نەرێتی ؛ تێپەڕی و تێنەپەڕێتی ؛ کارا دیاری و کارا بزری ؛ سادەیی و ناسادەیی (داڕێژراو ، لێکدراو) ؛ ڕەگ و قەدە ...

کردار لە پێکهاتنی ڕێزمانیی کوردیدا جێگەیێکی دیار و گرنگی هەیە ، وەك : مەودای بەرفراونیی بەکارهێنانی و فۆرمی زۆر و جۆربەجۆری و دەوری لە سازکردنی ڕستەدا ... وێڕای بایەخی گەورەی بۆ لێکۆڵینەوەی زانستی پێکهاتنی ڕێزمانی بە گشتی و تێگەیشتنی یاسای ناوەکی و پێکشەوتن و گەشەکردنی بەتایبەتی ، هەروەها لە پێشخستنی کاری فەرهەنگنووسیشدا جێ‌پەنجەی لێکۆڵینەوەی کردار بە ئاشکرا دیارە .

ئەو کێشە گرنگانەی لە لێکۆڵینەوەی سیستەمی کرداری کوردیدا خۆیان دەنوێنن ، ئەمانەن :

١ـ کێشەی سنووری کردار وەك دانەیێکی لێکسیکی .
٢ـ کێشەی سیستەمی حالاتی کردار .
٣ـ کێشەی سیستەمی فۆرمی ڕێزمانیی کردار .
٤ـ کێشەی پێکهاتنی وشەسازی (مۆرفۆلۆژی)ی کردار .

ـ کرداری بوون   افعال الكينونة   Verb to – be

## ـ کرداری تێپەڕ	الفعل المتعدي	Transitive verb

کرداری تێپەڕ واتای چالاکیی کارا و ڕێچکەی بەرەو بەرکار نیشان دەدا : زەوی دەکێڵین ؛ ڕۆژنامە دەخوێنمەوە .. ئەم جۆرە ڕوودانانە ناشێ بەبێ بەرکار بێ : (کێڵان) ناکرێ ، ئەگەر (زەوی) نەبێ . (خوێندنەوە) پێك نایە ، ئەگەر (ڕۆژنامە) یان (کتێب) یان هەر کەرەستەیێکی دی خوێندنەوە نەبێ . بەرکار واتای ئەو کردارانە ڕوون دەکاتەوە و دەچەسپێنێ . گەلێ جار بەبێ بەرکار واتای تەواو ناگەیەنێ . بۆ نموونە : (قوتابییەکە خوێندییەوە) ؛ (ئازاد هێنای) ...

کرداری تێپەڕ لە زمانی کوردیدا لە ڕووی هێزەوە دوو جۆرە :

١ـ ئەو کردارەی پێویستی بە یەك بەرکار هەیە و تاوی ناڕوا بۆ دووەم . وەك :

گورگ مەڕ دەخوات : (مەڕ) ـ بەرکارە

زەویم کێڵا : (زەوی) ـ بەرکارە

٢ـ ئەو کردارەی پێویستی بە پتر لە بەرکارێك هەیە :

پارەت دەدەمێ : (پارە) و (ت : تۆ) بەرکارن .

## ـ کرداری تێنەپەڕ	الفعل اللازم	Intransitive verb

کرداری تێنەپەڕ پێوەندیی ڕوودان بە کاراوە ڕادەگەیەنێ : (منداڵەکە نوست) ؛ (پووشەکە سووتا) ... ئەم جۆرە کردارانە پێویستیان بە بەرکار نییە .

جیاوازی لە ڕووی پێوەندی بە بەرکارەوە ، دەبێتە تایبەتێتییێکی ڕستەسازیی دوو دەستە کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕ .

لە زمانی کوردیدا کرداری تێنەپەڕ لە ڕووی هێزەوە دوو جۆرە :

١ـ تێنەپەڕی خوازەکی (الارادی)

لەم جۆرە کردارانەدا دەوری کارا شتێکی ئاشکرا و ئیرادییە . وەك :

ئازاد هات

کوڕەکە ڕۆیشت

٢ـ تێنەپەڕی ڕوودان

لەم جۆرە کردارانەدا کارا دەورێکی تایبەتی خۆی نییە بەو واتایە ، کە ئیشەکە بەبێ خواهیشتی کارا دێتە دی . وەك :

ئاوەکە ڕژا

شووشەکە شکا

- کرداری تێنەپەڕی خوازەکی

بـ .: کرداری تێنەپەڕ

- کرداری تێنەپەڕی ڕوودان

بـ.: کرداری تێنەپەڕ

- کرداری داڕێژراو الفعل المشتق Derivational verb

= کاری داڕێژراو

بـ .: وشەی داڕێژراو

لە زمانی کوردیدا نزیکەی (٢٠) پێشگر و (٢) پاشگر هەن ، کە دەچنە سەر کرداری سادە و دەیکەنە کرداری داڕێژراو .

أـ پێشگر

١ـ (دا ـ) : دابەزین ، داگرتن ، داتەکاندن ...

٢ـ (ڕا ـ) : ڕاهاتن ، ڕامالّین ، ڕاکردن ...

٣ـ (هەڵ ـ) هەڵچوون ، هەڵمالّین ، هەڵگەڕان ...

٤ ـ (ڕۆ ـ) : ڕۆکردن ، ڕۆچوون ، ڕۆنان ...

٥ـ (وەر ـ) : وەرگێڕان ، وەرچەرخان ، وەرگرتن ...
٦ـ (پێ ـ) : پێکەنین ، پێزانین ، پێناسین ...
٧ـ (تێ ـ) : تێکردن ، تێگەیشتن ، تێگرتن ...
... هتد .

ب ـ پاشگر

١ـ (ـ وە / ـ ەوە) : چوونەوە ، کردنەوە ، خواردنەوە ...
٢ـ (ـ اندن)) : سووتاندن ، ڕووخاندن ، دڕاندن ...

ـ کرداری کارا بزر　　الفعل المبني للمجهول　　Passive

= کرداری کارا نادیار

لە فۆرمی کرداری کارا بزردا پرۆتسێسی دیاریکردنی کردار بۆ ئەو شتە ئاراستەکراوە ، کە وشە تەرخان کراوەکە لەگەڵ فۆرمی کردارەکە هاوجووت بێ و لە ناوەوە بەرەو دەرەوە بچێ .

لە ڕستەی (نامەکە لەلایەن ئەوانەوە نووسرا)دا ، کردارەکە لە فۆرمی کارا بزریدا خۆی دەنوێنێ و پرۆتسێسی دیاریکراوی هاوجووتی لە وشەی (نامە)وە نییە ، بەڵکو بۆی ئاراستە کراوە . لەم نموونەیەدا ، هەروەها ئەوەش ئاشکرایە ، کە سەرچاوەی ڕوودان لە کوێوە هەڵدەقوڵێ :

لێرەدا کارکەر بە ڕستەی تەواوکەری (لەلایەن ئەوانەوە) دەربڕراوە لەگەڵ ئەوەدا(دیاریکردنی کارکەر) شتێکی پێویست نییە . ئەگەر دیاریکردنی کارکەر لە ناواندا نەبێ ، ئەوە لە حاڵەتێکی یەکجار زۆرد فۆرمی کردار بە شێوەی سست دەمێنێتەوە .

کرداری کارا بزر لە ڕووی واتاوە هاوشانی کرداری کارا دیارە ، بەلام خاوەنی خاسیەتی وشەسازی و ڕستەسازیی خۆیەتی . لە زمانی کوردیدا کرداری کارا بزر بە زۆری بە لکاندنی پاشگری (ـ ر) بە کرداری کارا دیارەوە دەردەبڕێ و ئەمەش ڕێگەی وشەسازییە . وێڕای ئەمە ڕێگەی

ڕستەسازی و شیکاریش هەیە ، کە لە ئەنجامی جیاوازیی ڕستەسازی لە دەربڕینی کارا و بەرکاری ڕووداندا ، یان بوونی بەرکاری ڕوودان و نەبوونی یەکجارەکی ، یاخود جیاوازیی فۆرم و واتای ئەو ناوانەی کردارەکە ئاراستەدەکەن ... پێکدێ .

نیشانەی کارا بزری کاتی ئێستا لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا پاشگری (ـ یھ)ە . کاتی ئێستای کارا بزر بە لکاندنی ئەو پاشگرە بە ڕەگی کرداری کاتی ئێستاوە دروست دەبوو و بە دوا ئەویشدا کۆتایی پێویست دادەنرا . بەوێنە کرداری ((کارتان)) (کردن) بۆ کەسی سێیەمی تاکی کرداری کارا بزری کاتی ئێستا دەبێ بە ((کونیهێت)) . کرداری ((خوارتان))(خواردن) لە کەسی سێیەمی تاکی کارا بزری کاتی ئێستادا دەبێ بە ((خواریهێت)) ... کاتی ڕابوردووی کارا بزریش ، هەروەها لە ڕەگی کرداری کاتی ئێستا و هەمان پاشگری کارا بزریی (ـ یھ) سازبووە ، بەڵام کۆتایی تایبەتی (یست)ی وەرگرتووە . بۆ نموونە ، کرداری ((داتان)) (دان) لە کەسی سێیەمی تاکی کارا بزری کاتی ڕابوردوودا دەبێ بە (داهیهێست)) . کرداری ((کارتان)) (کردن) لە ڕابوردووی کارا بزریدا ڕەگی کۆنی بەکاردێ ـ کاریهێست)) .

لە زمانی فارسیی نوێدا ئەگەرچی ((شد)) و ((گشت)) و ((گردید)) یاریدەی سازکردنی کرداری کارا بزر دەدەن ، بەڵام ((شد)) پتر بەکاردێنرێ . بۆ نموونە ((بردەشد)) (برا)) ، ((خوردەشد) (خورا)) . ((زردەشد)) (لێدرا) .

لە دیالێکتی ڕۆژئاوای زمانی بلووجیدا کارا بزر بە هاتنی چاوگ لەگەڵ فۆرمی گەردان کراوی کرداری ((بایاگ)) (بوون)دا دروست دەبێ . بۆ نموونە ((مان کوشاگا بان)) (من دەکوژرێم) ، ((ئێ کوشانگا بیت)) (ئەو دەکوژرێ) ... هتد . لە دیالێکتی ڕۆژهەڵاتیشدا کارا بزر لە فۆرمی ڕەگی

کاتی ئێستای کردار و پاشگری (ـ یژ)ی لە زمانی هیندیـیەوە وەرگیراو و کۆتاییەکانی کردار پێك دێت .

لە زمانی پشتۆدا حاڵەتی کارا بزر لە کرداری تێپەڕەوە دروست دەبێ . بۆ پێکهێنانی ئەم ڕێژەیە ، کرداری یاریدەدەری (کیدل) و هاوتاکانی (سول . شول) دەوردەبینن .

کارا بزر لە زمانی ڕووشانیدا لە ڕەگی کاتی ڕابوردووی کردار + پاشگری (ـ اك) + کرداری یاریدەدەری ((ساو ، سوت)) (بوون) پێك دێ .

لە زوودا بەکارهێنانی پاشگری (ـ ر) وەك کەرستەی سازکردنی حاڵەتی کارا بزری بە تایبەتێتییێکی زمانی گرووپی ئیتالی تەماشا دەکرا ، بەڵام دواتر زمانناسان لە قووڵبوونەوەی لێکۆڵینەوەی بەراوردی ڕێزمانی زمانە هیند و ئەوروپاییەکاندا تا دەهات ڕوونتر پێوەندیی و نزیکیی ئەو زمانانەیان ئاشکرا دەکرد . یەکێك لەو دۆزینەوانە نیشاندانی خاسیەتی بەکارهێنانی هەمان پاشگری (ـ ر)ە لە زمانە کەلتیـیەکاندا . ئەم وێکچوونە بووە هەوێنی وەدەست هێنانی ئەنجامی گەورەتر .

لە لێکۆڵینەوەی بەراوردیی تایبەتێتی ڕێزمانی زمانە هیند و ئەوروپاییەکاندا بەڵگەی هەندەکی (الجزئـي) هاوجووتی ئەوتۆ سەرنج ڕادەکێشێ ، کە نەك سەرجەمی زمانە هیند و ئەوروپاییەکان ، بەڵکو بەشێکیان دەگرنەوە . یەکێك لە نموونەی ئەو دیاردەیە ، بریتیـیە لە پێکهاتنی حاڵەتی ناوەندیی کارا بزری بە یاریدەی (ـ ر) ، کە تا دۆزینەوەی بەڵگەنامەکانی تۆخاری و هیتی ، تەنیا وەك تایبەتێتی خاسیەتی گرووپی زمانی ئیتالی و کەلتی تەماشادەکرا .

لە زمانی لاتینیدا فۆرمی کرداری کارا بزر بە ڕێگەی ئیزافەکردنی کۆتایی بۆ سەر ڕەگی کردار پێك دێ . ئەگەر کردارەکە بەر گەردانی یەکەم یان دووەم یان چوارەم بکەوێ ، کۆتایی (ri) وەردەگرێ ، بەڵام بێتو سەر بە گەردانی سێیەم بێت ، ئەوە (i)ی دەخرێتە سەر .

- کرداری کارا ... الفعل المبني للمعلوم Active

فۆرمی کارا دیار نیشانی دەدا پرۆتسێسی دیاریکردنی کردار لەو شتەوە دێ ، کە بۆ ئەو وشەیە تەرخان کرابێ و لەگەڵیدا فۆرمی کردارەکە هاوجووت بێ و لێیەوە بەرەو ناوەوە بچێ .

بۆ نموونە لە ڕستەی (ئازاد نامەی نووسی) دا ، کردارەکە فۆرمی دیاری هەیە و واتای پرۆتسێسێك دەگەیەنێ ، کە لە کەسێکی ناسراو (ئازاد)ەوە پەیدا بووبێ و ئاراستەی ناوەوە کرابێ . ئەوەی پێوەندی بە نیشانەی بەرکارەوە هەبێ ، لەم بارەدا هەرگیز شتێکی پێویست نییە . ڕستەی (ئازاد دەتوانێ بنووسێ) ئەگەرچی ڕێژەی کارا دیارە ، بەڵام هیچ ئیشارەتێك بۆ بەرکار نەکراوە (لەبەر نەبوونی تەواوکەری ڕاستەوخۆ) . بەم جۆرە بوونی تەواوکەر (ئیشارەت کردن بۆ بەرکاری) لە دیاریکردنی کارا دیاری و کارا بزریدا شتێکی پێویست نییە ، بەڵام بوونی تەنیا لە جیاکردنەوەی تێنەپەڕی و تێپەریدا دەور دەبینێ .

ئەو کردارە تێپەڕانەی واتای ڕوودانێك ، کە کارا ئەنجامی دابێ و چالاکانە ئاراستەی بەرکار کرابێ ، بەکارا دیار ناودەبرێن . حاڵەتی کارا دیاری خاوەنی ئەو خاسیەتە ڕستەسازییەیە ، کە کارای ڕوودان نیهادە و بەرکاریش - گوزارەیە .

- کرداری کارا نادیار

بـ.؛ کرداری کارا بزر

- کرداری لێکدراو الفعل المركب Compound verb

بـ : وشەی لێکدراو

لە زمانی کوردیدا کرداری لێکدراو بە یاریدەی ناو و ئاوەڵناو پێك دێ :

١- بەیاریدەی ناو .

ناو (مادی بیٚ یا مەعنەوی) دەتوانیٚ لە پێکهێنانی کرداری لێکدراودا بەشدار بیٚ . وەك : (دەست بڕین ؛ پیٚگرتن .. بیرکرنەوە ؛ شەرم کردن) .

ناوی داڕێژراو و لێکدراویش وەك ناوی سادە دەتوانن یارمەتیی پێکهێنانی کرداری لێکدراو بدەن :

أ ـ ناوی سادە . وەك :

مل + نان = ملنان

سەر + شکاندن = سەرشکاندن

ب ـ ناوی داڕێژراو . وەك :

جێگە + کردنەوە = جێگەکردنەوە

ڕێگا = گرتن = ڕێگاگرتن

ج ـ ناوی لێکدراو . وەك :

چڵکاو + خواردن = چڵکاوخواردن

ماستاو + کردن = ماستاوکردن

ئاوەڵناویش (سادە بیٚ یا داڕێژراو یا لێکدراو) هەروەك ناو دەتوانیٚ لە ڕۆنانی کرداری لێکدراودا بەشدار بیٚ :

أ ـ ئاوەڵناوی سادە . وەك :

سوور + بوون = سووربوون

بڵند + کردن = بڵندکردن

ب ـ ئاوەڵناوی داڕێژراو . وەك :

نەخۆش + کەوتن = نەخۆشکەوتن

بەهێز + بوون = بەهێزبوون

جـ . ئاوەڵناوی لێکدراو .وەك :

سەرخۆش + بوون = سەرخۆشبوون

ڕووڕەش +کردن = ڕووڕەشکردن

و هەندیٚ حاڵەتی دیٚ .

. کرداری یاریدەدەر   الفعل المساعد   Auxiliary

ئەرکی ڕێزمانیی کرداری یاردەدەر بریتی‌یە لە نیشاندانی پێوەندیی شتێك یان دیاردەیێك بە خاسیەتی‌یەوە : ئەو ئازا بوو ؛ ئەو بوو بە مامۆستا ... هتد . لە دەربڕینی ئەم پێوەندی‌یەدا واتای ڕێزمانیی کرداری یاردەدەر هاوبەشە . وێڕای ئەوە ، هەر یەکەشیان خاوەنی تایەتێتی واتای سەربەخۆی خۆیەتی .

بێگومان ، ئەو کردارەی واتای جۆربەجۆری هەیە ، دەشێ بە تایبەتی پێوەندیی نێوان واتای و دۆخی ڕێزمانی‌یەکەی وەك یەك نەبن .

لە باری ڕوونیی واتای لێکسیکی‌دا ، واتای ڕێزمانی دەکەوێتە پلەی دووەمەوە ، بەڵام لە حاڵەتی کزبوونی واتای لێکسیکی‌دا دێتە پلەی یەکەم . بەو پێ‌یە ، ئەگەر کرداری خاوەن واتای تەواو دەوری یاریدەدەری ببینێ ، ئەوە بە واتای لێکسیکیی ڕوونەوە خۆی دەنوێنێ و واتای هاوبەشیان زۆر ئاشکرا نی‌یە ... لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی ژمارەیێك لەو جۆرە کردارانە بەرچاو دەکەون ، بەڵام ڕادەی هەرە دیاری کزبوونی واتای لێکسیکی لە کرداری (بوون)دا دەبینرێ .

(بوون) چاوگێکی تێنەپەڕە .

قەدی ئەم کردارە ، وەك هەموو چاوگێکی کوردی بە لێکردنەوەی (ن)ی چاوگ سازدەبێ :

بوون - ن = بوو

هەرچی چۆنێتی وەرگرتنی ڕەگەکەیەتی ، وەك کرداری (چوون)ی تێنەپەڕی هاوەڵی بەر ڕێگە بنەڕەتی‌یەکە دەکەوێ ـ واتە لابردنی (ن)ی چاوگ و دەنگەکەی پێشەوەی (وو) ـ

بوون - وون = بـ

(بوون) وەك کرداری بوونەك (فعل الكينونة) بە مانای (كان ، اصبح ، صار ...) دێت ، واتە (كان واخواتها)ی عەرەبی دەگرێتەوە .

کرداری (بوون) به هەر واتاییك بێت و وەك کردارێکی تەواو لە مەیداندا بێ ، یان وەك کردارێکی یاریدەدەر دەور ببینێ ، لە ڕووی ڕێژە و کات و نەرێتی‌یەوە وەك گشت کردارێکی تێنەپەڕی دی خۆی دەنوێنێ .

کرۆك **اللب ، الجوهر** **Kernel , Essence , Substnace**

کرکراگە **الغضروف** **Cartilage , Gristle**

کشانەوە **الانسحاب ، التراجع** **Off – glide , Withdrawal**

کشانەوە ـ وتن بریتی‌یە لە گۆڕینی ئەندامەکانی ئاخاوتن بۆ دۆخی هێمنی ، یان بۆ هەڵمەتی وتنی دەنگێکی دی . بەوێنە ، کشانەوە لە باری وتنی (ت) لە وشەی (ترۆزی)دا لەوەدایە کە سەری زمان بەرەو ئاسمانە ڕەقە بەرز دەبێتەوە ، هەرچی دەنگەژێکانیشە لێك نزیك دەکەونەوە و درێژ دەبنەوە . کشانەوەی خێرا خۆی بۆ هەڵمەتی دەنگەکەی دواتر ئامادە دەکا و لەرینەوە ڕودەدات .

کورتەبزوێن

ب.: بزوێنی کورت

کۆ **الجمع** **Plural**

ناوی کۆ

لە زوربەی زمانەکانی جیهاندا حاڵەتی کۆ هەیە ، بەلآم شێوەی کۆ لە زمانانی جیاوازدا وەك یەك نین ، بەوێنە لە زمانی (مالایی)دا دووپاتکردنەوە ، نیشانەی کۆیە ، وەك : ((Orang)) ـ (مرۆڤ) ،

((Orang - Orang)) ـ (مرۆڤان) . لە زمانی (شیلووکی) ئەفەریقادا گۆڕینی ئاواز (Intonation) کۆ دەردەخات ، وەك : ((jit ـ ژیت)) ئەگەر بە ئاوازی بەرز دەربڕری ، ئەوە بە واتای (گوێ) دێت ـ واتە تاکە . بەڵام کاتێ بە ئاوازی نزم بەدەمدا بێت ، ئەوسا بە واتای (گوێیان) دێت ـ واتە لەم حاڵەتەدا کۆیە . لە زمانی ئەڵەمانیدا گۆڕینی دەنگی بزوێنی ڕەگی وشە حاڵەتی کۆ دێنێتە ئەنجام ، وەك : ((Mutter)) (دایك) ، ((MÛtter)) ـ (دایکان) ؛ یاخود گۆڕینی نیشانەش هەر دەوری کۆکردنەوە دەبینێت ، وەك : ((die Fenster)) ـ (پەنجەرە) ، ((das Fenester)) ـ (پەنجەران) . لە زمانی ڕووسیدا گۆڕینی کۆتایی وشە حاڵەتی کۆ پێك دێنێ ، وەك : ((کنیگا)) ـ (کتێب ، ((کنیگی)) (کتێبان) . لە زمانی (ناسس)دا کۆ بە چوار چەشنی جیاواز خۆی دەنوێنێ : زوربەی ناو و کردار حاڵەتی کۆیان بە دووپاتکردنەوە پەیدا دەبێ ـ واتە بەشێك لە ڕەگ دووبارە دەکرێتەوە ، وەك : ((gyat)) (مرۆڤ) ، ((gyigat)) ـ (مرۆڤان) ؛ چەشنی دووەم بە یاریدەی هەندێ پێشگر سازدەبێ ، وەك : (('an on)) (دەست) ، ((ka –on 'an)) (دەستان) ، ((Wai)) ـ (سەوڵ) ، ((lu –wai)) ـ (سەولآن) . کۆ هەروەها بەهۆی گۆڕینی دەنگی بزوێنی ڕەگەوە پێك دێ ، وەك : ((gwula)) (پاڵتۆ) ، ((gwila)) ـ (پاڵتۆیان) لە کۆتاییدا بەشی چوارەمی کۆ بە هاریکاریی پاشگر دێتە ئەنجام ، وەك ((waky)) ـ (برا) ، ((wakykw)) ـ (برایان) .. هتد .

لە زمانی فارسیی ناوەڕاست (پەهلەوی)دا بۆ پێکهێنانی حاڵەتی کۆ دوو نیشانەیان (ان) و (یها) بەکاردەهێنا . نیشانەی (ان) لە کۆتاییی زووی حاڵەتی جەڕی کۆی (انان)ەوە هاتووە . لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ئەو کۆتایییە واتای ڕەسەنی خۆی ون کردووە و بووە بە نیشانەی کۆ . ئەم نیشانەیە ـ واتە (ان) ، ئێجگار زۆرتر لە (یها) بەکاردەهێنرا و بە کۆتاییی هەموو ناوێکەوە دەلکا ، بێئەوەی جیاوازی لە نێو ناوی گیاندار یان

ناوی بێ گیاندا بکات ، وەك : ((پتاران)) ـ (باوکان) ؛ ((داناکان)) ـ (دانایان) ؛ ((کۆسپەندان)) ـ (مەڕان)) ؛ (ئاتەخشان)) ـ (ئاگران)) ؛ ((ئاپان)) ـ (ئاوان) ؛ ((مێنشنان)) ـ (فکران) ... نیشانەی (یها)ش دەگەڕێتەوە بۆ دەوری کۆتاییی پەهلەوی . لە سەرەتادا تەنیا بۆ ناوی بێگیان بەکاردەهات . ئەم نیشانەیە زۆر کەمتر لەگەڕدا بوو ، وەك نیشانەی (ان) .

لە زمانی فارسیی نوێدا دوو نیشانەی (ها) و (ان) کۆ سازدەکەن . هەرچەندە جیاوازی لە نێوان واتا گەیاندنی ئەو دوو نیشانەیەدا نییە ، بەڵام لە چالاکیدا وێك ناچن . نیشانەی (ها) دەتوانێ بە هەموو ناوێکەوە بلکێ (بێ ئەوەی حاڵەتی بیژۆکی تێدابێ) . هەرچی نیشانەی (ان)ە تەنیا توانای لکاندنی بە کۆمەڵێکی کەمتر لە وشەوە هەیە . لێرەدا سەرنج ڕاکێش ئەوەیە ، کە لە مەسەلەی نیشانەی کۆدا ، زمانی فارسیی نوێ لە زمانی فارسیی ناوەڕاست دوور دەکەوێتە و جوێ دەبێتەوە ، کەچی زمانی کوردی لە زمانی فارسی ناوەڕاست نێزێك دەبێتەوە .

لە زمانی ڕووشانیدا (ێن) نیشانەی کۆیە .

لە زمانی ئەفغانیدا (ونا) و (ان) نیشانەی کۆی جنسی نێرن . (ی) و (انی)یش نیشانەی کۆی جنسی مێن .

لە زمانی بلووجیدا نیشانە و حاڵەتی کۆ بە گوێرەی دەور و خۆنواندنی ناو لە ڕستەدا دەگۆڕێت .

* * *

هەرچەندە لە زمانی کوردیدا هەندێ نیشانە هەن ، کۆ پێك دێنن و هەروەها هەندێ حاڵەت هەن مانای کۆ دەگەیەنن ، بەڵام نیشانەی ڕەسەن و سەرەکیی کۆی ناو ـ (ان)ە .

وەك وتمان ، جگە لە (ان) هەندێ نیشانەی دی هەن ، کە کۆ سازدەکەن . وەك (ات) ، (ەها) ، (گەل) ...

Obstrunents المعوق كۆسپەك

Collector , Gather الجامع كۆكەرەوە

Comma الفارزة كۆما (،)

كۆما بۆ جیاكردنەوەی ڕستەی سادە لەناو ڕستەی لێكدراودا ؛ بۆ جیاكردنەوەی پارچەیەك لە ڕستەیەكی تێكەڵ ؛ بۆ جیاكردنەوەی ڕستەی شوێنكەوتوو لە ڕستەی سەرەكی ؛ بۆ جیاكردنەوەی ئەندام (وشە یان دەستەواژە)ی هاوچەشنی ڕستە ؛ جیاكردنەوەی وشەكانی بانگهێشتن و ڕووی دەم تێكردن و بەرپەرچ دانەوە ... دادەنرێ . ئەم ئەركانەی كۆما لە پلەی یەكەمدا ئەركی ڕێزمانین و لێرەدا ڕێزمان بەجۆرێكی چڕ پێوەندی بە واتاوە هەیە ، لەبەر ئەوەی تەنیا ڕێزمان سنووری ڕستە نییە ، بەڵكو واتاش سنوورێتی . ئەگەرچی ئەندامەكانی ڕستە بریتین لە كۆمەڵێ وشەی دیاری كراو ، بەڵام بەرپێكەوت نییە ، كە دیاریكردنی ئەندامەكانی ڕستە بە مەسەلەی واتاوە بەندە .

چەند نموونەیەك :

* جیاكردنەوەی ڕستەی سادە لەناو ڕستەی لێكدراودا :

من بۆ خۆم بانگی یەك لە بەگزادان دەكەم ، بۆمان چاكا ...

(دمدم ، ل٦٩)

* جیاكردنەوەی پارچەیەك لە ڕستەیەكی تێكەڵ :

لەوەتی هەم خواردنم لە خواردنی دەشت و دەران بەتام و خۆشتر ، بەتایبەتی قلیانە شوانانە ، نەخواردووە .

(دمدم ، ٣١٨)

* جیاكردنەوەی ڕستە شوێنكەوتوو لە ڕستەی سەرەكی :

وەك ئاشكرایە ، لە زمانی كوردیدا ژمارەیەك ئامرازی سینتاكسی هەیە : (بەڵام ، چونكە ، هەرچی ، كە ، تا ، بەڵكو ، وەكو ، نەوەكو ، ئینجا ، ئەگینا ، ئەگەر ...) كە ڕستەی شوێنكەوتوو دەگەیەننە ڕستەی سەرەكی ، پێویستە لە پێشیانەوە كۆما دابنرێ . وەك :

مزگەوتەكە دوو ساڵ دەبوو بینا نرابوو ، بەڵام هێشتا هەر بێ مەلا بوو ..

(دمدم ، ل٥١)

لە كاتی مازووچنیندا كەس لێمان ناگرێ و بە شوورەیی دانانرێ ، چونكە بووە بە دەستووری هەموو لایەك .

(دمدم ، ل٢١٣)

عەشیرەتی مللا لە دیاربەكرەوە نێزیك بوون ، هەرچی ئێمە بووین تەواوێ دوور بووین .

(دمدم ، ل٢٨)

بۆ هەر سەر لقێ چەند ئێشكچییەكی دانا ، كە بە نۆرە یەكی سێ سەعاتان ئێشك بگرن ، تا ئیشكگرەكانیش بحەسێنەوە ...

(دمدم ، ل١٨٥)

هتد ...

گەلێ جار ڕستەی شوێنكەوتوو و ڕستەی سەرەكی بە بێ ئامراز بەیەك دەگەن . بێگومان لەم حاڵەتەشدا دیسان دانانی كۆما پێویستە بۆ جیاكردنەوەیان . بەوێنە :

ئەوێ ڕۆژی نەك هەر خەڵكی شار ، خەڵكی قەزا و ناحیە و گوندەكانیش جێژنانە و دیاری خۆیان هێنابوو .

(دمدم ، ل٦٠)

* جیاكردنەوەی وشە ئەندامی هاوچەشنی ڕستە :

قومی كە لەم فكرە بێبش بی دائما بریشانە ، اسیرة ، بێدسەلاتە .

(تێگەیشتنی ڕاستی ، ژ٣ ، ل١ ، س١ ، د٨ ـ ٩)

* جیاکردنەوەی دەستەواژە ئەندامی هاوچەشنی ڕستە :

قژکاڵی ، لێوئاڵی ، پرشنگی نیگا کاڵ ،

ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێك ئاڵ !

(گۆران ، ل٤٥)

* بانگهێشتن و ڕووی دەم تێ کردن :

یوسف ، ڕۆستەم ، ڕەمب وا ناگیرێ ، ڕەمبەکانتان چاك لە کەلەکەتان بچەسپێنن .

(دمدم ، ل٧١)

فەرموون ، جارێ بەرکوڵێکی بکەن تا قلیانە شوانەکە پێ دەگا .

(دمدم ، ل٦٧)

* بەرپەرچدانەوە :

نەخێر ، ئەم نێچیرە لە هەموو نێچیرەکانی دیکە چاکترە ...

(دمدم ، ل٦٧)

وێڕای ئەوە ، باری تایبەتی ئەوتۆ هەیە ، کە دانان یان دانەنانی کۆما بە واتاوە بەستراوە .

دەربارەی کۆما هەرچی‌یەك بنووسی هەر کەمە . هێندە ئەرك و دەور دەبینێت . کە لێرەدا بە کورتیش مەودای لێدوانی نییە . جا تەنیا ئەوە دەڵێم ، کە بەداخەوە زوربەی زمانەوانانی ئەمڕۆی کورد نەك هەر لە زۆر شوێنی ئاشکرا و پێویستدا داینانێن ، بەڵکو لە شوێنی ئەوتۆشدا قوتی دەکەنەوە ، کە دەبێتە هۆی تێکچوونی پێکهاتن و واتای ڕستەکە . بەڵێ ((تێگەیشتنی ڕاستی))یش لە شوێنی پێویستدا کۆما دانانێ ، بەڵام دەبێ ئەو ڕاستی‌یە لەبیرنەکەین ، کە لەگەڵێ جێدا نووسیوێتی و لە دیاری‌کردنی شوێنیدا هەڵەی نەکردووە .

چەند نموونەیەك :

هەزاران مال ویران بو ، سوتا ، وەك جگری خانەخوی بو بە كوی زوخال .
(ژ١ ، ل١ ، س١ ، د١٥ ـ ١٦)

كەلی كس ایوارە بیچرا دەما ، شەو بی شیو سەریان انایەوە . (ژ١ ، ل١ ، س١ ، د١٨ ـ ١٩)

قومی كە لەم فكرە بیبش بی دائما بریشانە ، اسیرە ، بیدسەلاتە . (ژ ٣ ، ل١ ، س١ ، د٨ ـ ٩) .

...هتد .

كۆمای خاڵدار (؛) الفارزة المنقوطة

كۆمـای خـاڵدار كـاتێ دادەنـرێ ، كـە پارچـەكانی ڕسـتە نیـهادەكانیان جیاكردبێتەوە ؛ یاخود لە نێو ڕستەدا نیشـانەی خاڵبـەندیی دی هـەبێ . لـەو حاڵەتانەدا لە ڕێگەی هۆی ڕێزمانی ، یان پێكاهتنەوە دەكرێ باسی كۆمای خاڵدار بكرێ ، ئەگەرچی ئەم جۆرە بەكارهێنانەی كۆمای خاڵدار وەنەبێ دژی تێدا خوێندنەوەی واتا بێ . بەوێنە :

یەكێك جوانیی وەك هەتاوە ،
تین و تیشكی لە پێش چاوە ؛
یەكێك مانگی شوخ و شەنگە ،
سیحری جوانیەكەی بێدەنگە ؛
جوان نییە ، بەڵام جوان پۆشە !...

(گۆران ، ل٥٣ ـ ٥٤)

ئەگەر كۆمای خاڵدار لە جێی كۆما دابنرێ ، ئـەوە دەوری واتـا بەسـەر دەوری ڕێزمـاندا زاڵ دەبـێ ، چونكـە كۆمـای خـاڵدار هـەندێ پـتر نیشـانی جیاكردنەوەی بیر دەدات ، بەوێنە :

ئێوه له سه‌رێکه‌وه هه‌قتانه ؛ کاتێکی شاعه‌بباس له‌شکری لێ‌کردن . وه جواب نه‌هاتن ؛ خه‌ریکی گا و گه‌ردوون کردن بوون ، به‌لاّم که له‌شکری له‌مه‌ش کرد ئه‌وێ ڕۆژێش هیچتان نه‌کرد .

(دمدم ، ل٥٥)

هه‌ندێ جار کۆمای خاڵدار ته‌نانه‌ت ده‌توانێ له گه‌یاندنی واتادا سه‌ره‌کی بێت ، وه‌ك :

ئه‌و میلله‌تانه موسڵمان نین ، کافر و دین دژمنن ؛ ده‌بێ پیر و لاو و ژن و منداڵ و ورد درشتیان قڕکه‌ین ، ئه‌گه‌ر ماڵ و کلووریشیان تالاّن و بڕۆکه‌ین گوناه نیه و لێمان حه‌لاّڵه ..

(دمدم ، ل٦٢)

کۆمه‌ڵه خاڵ (...) علامة الحذف Dots , Dots , Dots

ئه‌م نیشانه‌یه به واتاوه به‌نده . کۆمه‌ڵه خاڵ واتای شتێکی ته‌واونه‌کراو ده‌گه‌یه‌نێ .

بۆ نموونه :

ـ برا ده‌فه‌رموو دابه‌زه ، تۆ میوانی ، هیچ نه‌بێ نانێ ، ئاوێ ...

(دمدم ، ل١٣٣)

سه‌ربازانی کورد که به‌م نه‌نه‌ر و ده‌ستدرێژی‌یه‌یان زانی هێنده‌ی دیکه ئاگریان گرت و زاتیان بزووت و ئه‌وه‌ی کردیان ، کردیان ...

(دمدم ، ل٣١٨)

نووسه‌ر له ناوه‌ڕاستی ڕسته‌دا کۆمه‌ڵه خاڵ داده‌نێ ، بۆ ئه‌وه‌ی خوێنه‌ر بۆ شتێکی چاوه‌ڕوان نه‌کراو یان سه‌یر ئاماده‌بکات . وه‌ك :

گومان له ڕاست ، به‌لاّم باوه‌ڕ
به‌درۆ .. (ئاخ دیاری خوای شه‌ڕ !)

(گۆران ، ل١٩٦)

له وتەی قارەماندا کۆمەڵە خاڵ نیشانەی بڕینە (لە بیرکردنەوەدا ، لە گەڕاندا بە شوێن وشەی لە باردا ، گومان کردندا ، شێواندا ...) وەك :

ـ وەی بەسەر چاوان هاتی ، کاکە خورشید ، ئەمرێ ... خزمەتێ ... فەرموو بڵێ ..

(دمدم ، لـ ٣٨)

سوتۆ بەگ زمانی چووە کلیلە و هەرچەندی کرد نەیتوانی وەڵامی حوسێن خانی بداتەوە : زمانی بەیەکدا ئاڵا و گوتی :

ر ، ر ، ر ...

زۆر جار کۆمەڵە خاڵ لە جێی ئەو وشانە دادەنرێ ، کە لە دەقێکی وەرگێراودا نەنووسراونەتەوە . وەك :

زۆر جار ((تێگەیشتنی ڕاستی)) دەکەوتە باسی ((خۆشەویستی))و ((دڵسۆزی)) بێ هاوتای ئینگلیز بۆ کورد . بە گەرمی دەیگوت : ((حکومەتی ئینگلیز کوردانی زۆر خۆش دەوێ ... چونکە دەزانێ لە تاریخی عالەمدا کوردان ناوێکی گەورەیان هەیە و بە مەردی و ئازایی هەتا ئێستا خۆیان ڕاگرتووە . حەزناکا وا بلاْوبمێننەوە و خزمەتی ئەم و ئەو بکەن ... هەڵبەتە حکومەتی موعەزەمەی ئینگیلتەرە کە کوردانی لە هەمو کەس زیاتر خۆش دەوێ وەکو ئیشی ئەقوامی تری ئاسان کرد ئیش بۆ ئەوانیش ئاسان دەکا ... (د . کەمال مەزهەر) .

کۆمەڵەخاڵ لە سەرەتای هەندێ ڕستەوە دادەنرێ ، بۆ نیشاندانی دەست پێکردنی باسێکی نوێ . وەك :

... زۆر سەیرە ئەم کوردانە چییان لێبەسەرهات ، ئەڵێی عەرز قووتیداون ... بۆ سبەینێ کە ڕۆژبووەوە و قەلاْ بە دیارکەوت ، سەردار لێی ڕوون بووەوە کە کوردان خۆیان لە حەسار داوە .

(دمدم ، ل ٣٣٧)

کۆنسۆنانت   الحروف الصحيحة ، الصوت الصامت
Consonants

= نەبزوێن

کۆنسـۆنانت بـەو دەنگانـە دەوترێـن ، کـە لـە دەربڕینیـاندا هـەندێ لـە ئەندامانی ناودەم لێك نزيك دەكەونەوە و دەبنـە بەرهەڵست بۆ ئەو لـوورەوی هەوايەی لە سیيەكانەوە دێ . لە ئەنجامدا لە دەربازێكەوە دێنە دەرێ .

دەنگە کۆنسۆنانتەکانی زمانی کوردی :

(ب ، پ ، د ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ر ، ڕ ، ز ، ، ژ ، س ، ش ، ع ، غ ، ف ، ڤ ، ق ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ـ W ، هـ ، ی ـ y) .

کونسۆنانتی ئاسمانە   الصوامت الحنكية   Palatal consonant

کۆنسۆنانتی ئاوازەدار   الصوامت الصائنة
Voiced consonant

ـ کۆنسۆنانتی ئەوکی   الصامت الحلقي
Glottal consonant

کۆنسۆنانتی ئەوکی بە شێوەیێکی گشتی لە تەقنیەوەی گەروویی‌دا خۆی دەنوێنـێ . وەك دەنگـی سـەربەخۆی ئاخـاوتن لـە زمـانی عـەرەبیدا هەیـە و هـەمزەی پێ‌دەوتـرێ . ئـەم کۆنسـۆنانتە کپـە کۆسـپەکە بـە هێنانەوەیـەکی دەنگەژێكان دەردەبڕێ : تـەوژمی هـەوا بەیەك گوژمـی تیـژ دەربـاز دەبـێ ؛ ژاوەژاوێکی لاوازی تەقینەوە سازدەکا . دەنگـی ئـەوکی پتر وەك تەواوکـەری وتنـی بزوێـن و کۆنسـۆنانت خۆی دەنوێنـێ . بەوێنە لە تەلـەفوزکردنی ئـەو وشە ئەڵەمانی‌یانەدا ، کە بە بزوێن دەست پێ‌دەکەن ، ژاوەژاوی کپی ئەوکی ،

که له پچڕی لەناکاوی هاتنەوەیەکی دەنگەژێکان دەبینرێ . بەم جۆرە وتنە دەوترێ هەڵمەتی توند .

کۆنسۆنانتی پشتەکی   الصامت الظهري ، الصامت القصي (من اقصى اللسان)

Dorsal consonant

کۆنسۆنناتی پشتەکی ـ dorsal (له ((dorsum))ی لاتینیـیەوە بە واتای ((پشت)) وەرگیراوە) بە نزیك کردنەوەی بەشی پێشەوەی پشتی زمان له ددانەکانی سەرەوە ئاسمانەی پێشەوە دەوترێ . پشتەکی ـ dorsal زوربەی دەنگەکانی ڕیزی پێشەوەی زمان دەگرێتەخۆ : س ، د ، ن ...

ـ کۆسۆنانتی پشتەوەی زمان   صامت مؤخرة اللسان

Dorsum consonant

کۆنسۆنانتی پشتەوەی زمان دابەش دەبێ بەسەر ناوەڕاستی ئاسمانە و پشتەوەی ئاسمانەدا . کۆنسۆنانتی پشتەوەی زمان کۆسپەك و خشۆك و بیڤلۆکی هەیە ... هەروەها بەسەر زوانەچکۆلەیی و گەروویی و ئەوکیـشدا دابەش دەبێ .

ـ کۆنسۆنانتی پۆپەیی   سمك القد   **Cocominal consonant**

کۆنسۆننانتی پۆپەیی cocominal له ((căcumen)) ((پۆپە))ەوە بە هەڵبڕینی سەری زمانی بەرەو سەروو چەماوە دەوترێ . کۆنسۆنانتی پۆپەیی ـ cocomunal دەنگی لەرزۆك و فیشکەیی و نیمچەکۆسپەك دەگرێتەخۆ .

- کۆنسۆنانتی تەوژمۆك   الصامت الانفجاري

Plosive consonant

بـ : کۆنسۆنانتی کۆسپەك

- کۆنسۆنانتی خشۆك   الصامت الاحتكاكي

Fricative consonant

دروستبوونی کۆنسۆنانتی خشۆك ئەنجامی لێخشانی لووزەوی هەوایە لە دیواری ئەو تێپەڕگەیەی لە نزیكبوونەوەی ئەندامەکانی ئاخاوتنی بۆشایی دەم پێك دێ . بۆیە کۆنسۆنانتی خشۆك بە درێژەپێدراو ، فووتێکراو ، ڕەوان ...)یش ناودەبرێ . دەنگی (ڤ) ، (ڤ) ، (ز) ، (ژ) ، (س) (ش) (ع) ، (خ) ، (غ) ، (ح) (ه) (و ــ w) ، (ی ــ y) خشۆکن . لە نێو ئەو دەنگە خشۆکانەدا (و ـ w) و (ی ـ y) بە کەمدەنگ ناودەبرێن و هەموو ئەوانی دی بە گڤۆگ .

- کۆنسۆنانتی دووتوێ   الصوامت المزدوجة الثنائية

Double consonant

- کۆنسۆنانتی ڕەق   الصوامت الصارمة   **Hard consonant**

- کۆنسۆنانتی ڕیزی ناوەڕاستی زمان   الصامت الوسطي

Medial cosonant

کۆنسۆنانتی ڕیزی ناوەڕاستی زمان لە ئەنجامی نزیككردنەوەی ناوەڕاستی زمان لە ئاسمانەڕەقە پەیدا دەبێ . (y ــ ی) دەنگێکی کۆنسۆنانتی ناوەڕاستی زمانە و لە تەلەفوزکردنیدا سەری زمان لە ددانەکانی خوارەوە گیردەبێ : هەردوو تەنیشتی زمان دەکەونە سەر ددانەکانی تەنیشت ؛ ناوەڕاستی پشتی زمان بەرەو ئاسمانەڕەقە بەرزدەبێتەوە ؛

دڕزێکی یەکجار تەسك پێکدێنی ، کە دەنگی پێدا ڕەت دەبێ . وتنی کۆنسۆنناتی (y ـ ی) لە وتنی بزوێنی (i ـ ی) نێزیکە .

کۆنسۆنانتی (y ــ ی) لە سەرەتای برگەی هێزداردا ڕوون تەلەفوز دەکرێ ، بەهەمان چەشن لەدوای کۆنسۆنانتیشەوە : یار .. دیاری ... بەلآم لە کۆتایی برگەدا وەك (ی)ی نابڕگەیی تەلەفوز دەکرێ . وەك : لای ...

ـ کۆنسۆنانتی زرینگۆگ الصامت الرنان

Resonant consonant

لە نیۆ کۆنسۆنانتە زرینگۆکەکانی زمانی کوردیدا (م) و (ن) بیڤلۆکین و (ل) و (ڵ) و (ر) و (ڕ)ش لەرۆکن . وتنی کۆنسۆنانتی زرینگۆکی لەرۆك دەمێك بەجێ دێ ، کە لووزەوی هەوا لە کۆسپ دەرباز دەبێ و بە دڕزێکدا تێدەپەڕێ . بەلآم لە تەلەفوزکردنی کۆنسۆنانتی زرینگۆکی بیڤلۆکدا بەرهەڵست تێك ناچێ و دەمێنێتەوە ، چونکە بەشێك لە لووزەوی هەوا بە کونەلووتدا تێدەپەڕێ . دەنگی (م) ، (ن) بیڤلۆکین .

ـ کۆنسۆنانتی زوانەچکۆلەیی الصامت اللهوي

Uvular cosenant

بۆ نموونەی کۆنسۆنانتی زوانەچکۆلەیی دەشێ دەنگی (ر)ی زمانی فەرەنسی بکرێتە نموونە . لە تەلەفوزکردنی ئەم دەنگەدا سەری زمان لە ددانەکانی خوارەوە توند دەکرێ ؛ بەشی پشتەوە دەچێتە یەك و بەرەو ئاسمانەی دەم بەرزدەکرێتەوە و لووزەوی هەوا زوانەچکۆلە دەهێنێتە لەرە و لەرزە و ناوەناوە لە پشتی زمان دەکەوێ و بڕین دەخاتە لووزەوی هەواوە و ژاوەژاو دروست دەکات ، وەك ((Frĕre)) (برا) ؛ ((Paris)) (پاریس) ...

بەلآم لە خاسیەتی تەلەفوزی دانیشتوانی پاریس دا ، ئەو دەنگە بێ لەرە و لەرزەیە ـ واتە وەك کۆنسۆنانتی خشۆك دەوترێ .

- کۆنسۆنانتی زوانەکی   الصامت اللسانی

Lingual consenant

دەنگە کۆنسۆنانتە زوانەکی‌یەکان بەسەر ڕیزی پێشەوە و ناوەڕاست و دواوەدا دابەش دەبن . کۆنسۆنانتی ڕیزی پێشەوە ، بە شوێنی دەربڕینیاندا دەشێ ددانەکی و پێشەوەی ئاسمانەی دەم بن ، بەوێنە : س ، ش ، چ ... بەپێی سەرنجی وتن ، کۆنسۆنانتە ددانەکی‌یەکانی ڕیزی پێشەوە بە (فیکەیی) ناودەبرێن . هەرچی ئەوانی پێشەوەی ئاسمانەشن (فیشکەیی)یان پێ‌دەوترێ . لە پێکهێنانی کۆنسۆنانتەکانی سەری زماندا هەموو ڕێگاکانی وتن کاریگەرن . لە نێوانیاندا کۆسپەك و نیمچەکۆسپەك و خشۆك و بیقلۆکی و لەرۆك هەیە .. بە کورتی ئەو دەنگانەن ، کە زمان دەورێکی چالاك بۆ دەربڕینیان دەبینێ .

- کۆنسۆنانتی فیشکەیی   الصامت المكتوم

Hushing consonant

ب . : زوانەکی

- کۆنسۆنانتی فیکەیی   الصامت الصفيري

Whistling (siblant) consonant

ب . : کۆنسۆنانتی زوانەکی

- کۆنسۆنانتی کەم دەنگ

ب . : کۆنسۆنانتی خشۆك

- کۆنسۆنانتی کپ   الصوامت المتنفسة ، الصوامت الخافت

Breathed consonant

- كۆنسۆنانتی کۆسپەك   الصامت المعوق

Obstruent consonant

كۆنسۆنانتی کۆسپەك لە ڕێگەی تەقنیەوەی بەرهەڵست بە لووزەوی هەوا دروست دەبێ ، بۆیە کۆنسۆنانتی کۆسپەك بە (تەقینەوە)ش ناودەبرێ . دەنگـــــی (ب) ، (پ) ، (د) ، (ت) (گ) ، (ك) ، (ق) ، (ج) ، (چ) کۆسپەکن . کۆنسۆنانتی کۆسپەکیش دوو جۆرە : ١ـ لەرزۆك ، کە دوو دەنگی (ج) و (چ) دەگرێتە خۆ ؛ ٢ـ تەوژمۆك ـ سەرجەمی ئەوانی دین .

- كۆنسۆنانتی گەروویی   الصامت الحنجري

Throat consonant

كۆنسۆنانتی گەروویی بە ڕێگەی بزوتنەوەی ڕەگی زمان بۆ دواوە و کورت بوونەوەی ماسوولکەی دیواری گەروو دەوترێ . کۆنسۆنانتی گەروویی ، کۆسپەك و خشۆکی هەیە . کۆسپەکی ئاوازەداری گەروویی لە زمانی ئاڤاریدا هەیە و گەروویی خشۆکیش بە زۆری لە زمانی ئوکرانییدا بەرگوێدەکەوێ .

- كۆنسۆنانتی گڤۆك   ذو جلبة   Noisy consonant

بـ.: کۆنسۆنانتی خشۆك

- كۆنسۆنانتی لەرزۆك   الصامت الاهتزازي ، الصامت المتذبذب

Vibrant consonant

بـ.: کۆنسۆنانتی کۆسپەك .

ـ كۆنسۆنانتی لوتکەیی   الصامت القممي

Aprical consonant

کۆنسۆنانتی لوتکەیی aprical (لە ((ăpex))ی لاتینی‌یەوە بە واتای ((لوتکە)) کەوتووەتەوە بە نزیك کردنەوە ، یان گیرکردنی سەری زمان لە ددانەکانی سەرەوە دەوترێ ، وەك : ل . د ...

ـ کۆنسۆنانتی لێوە ـ ددانەکی   الصامت الشفوي سني

Labia – Dental consonant

بـ.: کۆنسۆنانتی لێوەکی

ئەو دەنگانەی بە هاوبەشیی ددانەکانی سەرەوە و لێوی خوارەوە دەوترێن . وەك : (ڤ . ف) .

ـ کۆنسۆنانتی لێوە ـ لێوەکی   الصامت الشفوي / الشفتاني

Bilabial consonant

بـ.: کۆنسۆنانتی لێوەکی

ئەو دەنگانەی بۆ دەربڕینیان هەردوو لێو بەشداری دەکەن .

وەك : (ب ، پ ، و ـ W ، م) .

ـ کۆنسۆنانتی لێوەکی   الصامت الشفوي

Labial consonant

لە نێو کۆنسۆنانتی لێوەکی‌دا ، پتر لێوەکی ـ لێوەکی (هەردوو لێو) ـ (bilabial) دەردەکەوێ و کەمتریش لێوە ـ ددانەکی ـ Labiodental . لە وتنی کۆنسۆنانتی لێوە ـ لێوەکی‌دا لەیەك نێزیك بوونەوەی هەردوو لێو ، یاخود لێوە ـ ددانەکی‌یشدا لێوی خوارەوە لە دانەکانی سەرەوە نێزیك دەبێتەوە ، وەك لە تەلەفوزکردنی گڤۆکی (ڤ) ، (ف)دا دەبینرێ .

- کۆنسۆنانتی نەرم		الصوامت المسهلة		Lax cosonant

(غير صارمة)

- کۆنسۆنانتی نیمچەکۆسپەك		الصامت الانفجاري الاحتكاكي

Affricate consonant

دروستبوونی نیمچەکۆسپەك بەندە بە درێژیی کۆنسۆنانت و تەواوکەری وتنەوە . لە زمانی کوردیدا کۆنسۆنانتی دووتوێ لە بەیەکگەیشتنی مۆرفێمدا پەیدا دەبێ . وەك : ((ن)) ((بردماننەوە)) : (ن)ی یەکەم کۆتایی جێناوی کەسی یەکەمی کۆی دەستەی بەهێز (مان) ، کە کارایە . (ن)ی دووەم جێناوی کەسی سێیەمی دەستەی بێهێزە ، کە بەرکارە ؛ ((ت)) ـ ((کوشتت)) : (ت)ی یەکەم کۆتایی قەدی چاوگی (کوشتن)ە و (ت)ی دووەم جێناوی لکاوی کەسی دووەمی تاکی دەستەی بەهێزە ؛ ((کورتتر)) : (ت)ی کۆتایی مۆرفێمی (کورت) + (ت)ی سەرەتای مۆرفێمی (تر) ؛ ((م))ی ((مۆمم)) : (م)ی کۆتایی وشەی (مۆم) + (م) ی جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاکی دەستەی بێهێز ؛ ((ك)) ـ ((چاککەر)) : (ك)ی کۆتایی مۆرفێمی (چاك) و (ك)ی سەرەتای مۆرفێمی (کەر) ؛ ((پاککەر)) : (ك)ی کۆتایی مۆرفێمی (چاك) و (ك)ی سەرەتای مۆرفێمی (کەر) ؛ ((پاککەر)) : (ك)ی کۆتایی مۆرفێمی (پاك) و (ك)ی سەرەتای مۆرفێمی (کەر) ؛ هەروەها ((پەککەوتن)) و ((چاککردن)) ... هتد .

- کۆنسۆنانتی نێوددانی		الصامت بين الاسناني

Interdental consonant

کۆنسۆنانتیزم		Consonantism

کۆنفیکس **Confix**

به بەکارهێنانی پێشگرێك و پاشگرێك لەیەك وشەدا دەوترێ کۆنفیکس ، کـە لـە وشـەی (Confixum)ی لاتینییـەوە وەرگـیراوە ، کـە بـەمانای (بەیەکەوەهاتن ، پێکەوەهاتن ..) دێت . وەك :

نە + خۆش + ی = نەخۆشی

بەر + دان + وە (ەوە) = بەردانەوە

وەر + گەڕ + اندن = وەرگەڕاندن

کێش	**المعيار**	**Norm**
کێشە	**القضية**	**Problem**
کێشەکی	**المعياري**	**Normative**
گەردانکردن	**تصريف**	**Cojugation , Inflection**

گەروو

بـ .: ئەوك

گەشبینایەتی	**التفاؤل**	**Optimist**

گریمانه	الافتراضات	Assumptions
گشت	العموم	Univercal
گشتی	العام	Universality
گشتیيايەتی	الشمولية	Universalim
گڤۆك	ذو جلبة	Noisy
گوته	المقولة	phrase
گوتن		

= ئاخاوتن

گوزاره	الخبر ، المسند	Predicate

= وشەی کردار ، وشەی کار

گوزاره ئەو بەشەیە لە ڕستەدا ، کە هەواڵی کردنی کارێك دەداتە پاڵ نیهاد .

؛

گومان — **الشك ، الظن** — **Doubt**

=دوودڵی

گونجان — **التوافق** — **Adjustment**

ـ گونجانی دەنگ

ئەمە ئەوە دەگەیەنێ ، کە دوو دەنگ حەز بە خزمایەتیی یەکدی بکەن و زۆر پێکەوە بێن و یەکتر بپارێزن .

بەوێنە ، لە زمانی کوردیدا دەنگی /د/ بەدوا /ر/دا زۆر دێت . وەك :

برد ، کرد ، مرد ، کورد ، دەرد ، هەرد ، بەرد ، گرد ، پرد ، گەردن ، ورد ، بێگەرد ...

هەروەها دەنگی /ر/ لەگەڵ دوو دەنگی /ت/ ، /م/دا باش دەگونجێ و گەلێ وشە هەیە ، کە تێیاندا ئەو دەنگانە پێکەوە هاتوون . وەك :

کورت ، کەرت ، گرت ، خرت ، قۆرت ، پەرت ..

گەرم ، نەرم ، شەرم ، کرم ، درم ، یارم ..

یا خود دەنگی /ت/ زۆر لەگەڵ /س/ ، /ش/دا دێت . وەك :

ماست ، دەست ، بیست ، مەست ، هەست ، ڕست ..

کوشت ، ڕشت ، مشت ، بڕشت ، هەشت ، گەشت ..

... هتد .

١ـ گونجاندن — **المماثلة الجزئية** — **Accommoldation**

ئەمە کارتێکردنی دەنگی دراوسێی بزوێن و کۆنسۆنانتن . بەوێنە لە زمانی کوردیدا کاتێ دەنگی (ك ، گ) دەکەونە پێش دەنگی (ێ ، ی ، وێ ، وی)یەوە ، شێوەی دەربڕینیان دەگۆڕرێت و تا ڕادەیێك لە تەلەفوزی دەنگی

(چ ، ج) نێزێك دەبێنەوە : گـێڕ ، گێـلاس ... كیسـە ، گیسـك ... گـوێ ... هەنگوین ..

ه. ، ب.: پرۆتسیسی فۆنەتیكی دەوربەر .

٢ـ گونجاندن **التوفیق** **Adjust**

گۆڕین **تباین** **Dissimilation**

گۆڕین دژی وێكچواندنە و وتنی دەنگە دراوسێكان دەگۆڕێ . بەوێنە لە زمانی كوردیدا لە وشەكانی (گەستی) ، (كوشتی) دا (س ، ش) لە ئەنجامی گۆڕینی (ز ، ژ) ؛ (گەزی) ؛ (كوژرا) بە تەئسیری كۆنسۆنانتی (ت) دەنگی (ز ، ژ) ئاوازەدارێتی‌یان نەما .

گۆكردن

ب.: تەلەفوزكردن

گیرەك **اللاصقة**

Affix , Bound morpheme

= مۆرفێمی بەند ، مۆرفێمی ئافیكسی

بە سەرپاكی سێ زاراوەی (پێشگر) و (پاشگر) و (نیشانە) دەوترێ (گیرەك ـ Affix) . ئافیكس لە وشەی (Affixus)ی لاتینییەوە وەرگیراوە و بە مانای (گیر ، چەسپاو ، لكاو ، نووساو ..) دێت .

بـ .: مورفێمی وشەداپێژ ؛ مۆرفێمی وشەگۆڕ ؛ پێشگر ؛ پاشگر ؛ نیشانە .

- ل -

لاوەکی	جانبی	Lateral

لەرە	ذبذبة	Pitch

دەنگەکانی ئاخاوتن لە بەرزی و تین و درێژیدا لەیەکتر جیادەبنەوە .
بەرزیی دەنگ بە ژمارەی لەرینەوە ـ واتە بە ژمارەی پارچە شەپۆلە دەنگییەکان ـ دیاریدەکرێ . بۆ بزوێنەکانی (ۆ) و (وو) پلەی بەرزیی لەرە نزیکەی ٤٠٠ هێرزە . هەرچی (ا)شە دەگاتە ٨٠٠ هێرز . لە ئاخاوتندا بەرزیی دەنگ بەندە بە درێژی و کشاندنی دەنگەژێکانەوە . بەرزی بۆ خاسیەتی دەنگەکانی ئاخاوتن گرنگە . دەنگی پتر بەرز خاوەنی شەپۆلی کورتە و لەبەر ئەوەشە کە بەهێزترە .
تینی دەنگ بە پەلهاویشتنی لەرینەوە دیاری دەکرێ ـ واتە درێژیی شەپۆل ، کە بەندە بەفشاری لووزەوی هەوا و گەورەیی رووی تەنی دەنگ پێکهێنەوە . لە نەزەری وەرگرتنی رشتەی بیستنەوە ، تینی دەنگ بە (بڵندی) ناودەبرێ ، کە تەنیا بەزەبری شەپۆل دیاری ناکرێ ، بەڵکو بە بەرزیشی : دەنگی خاوەن یەك تین و دەنگی خاوەن بەرزیی جیاواز ، وەك دەنگی خاوەن بڵندیی جیاواز وەردەگیرێن . تینی دەنگ بۆ رووونی گەیاندن و

وەرگرتنی ئاخاوتن دەورێکی گەورەی هەیە بەتایبەتی لەباری دیاریکردنی جۆری هێز (النبرە ـ Strees)دا .

ئاخاوتن لە ڕووی بیستنەوە ئاڵۆزە ، چونکە تەنیا ئاوازە بنەڕەتییەکان ناگرێتە خۆ ، بەڵکو ئاوازی لەرینەوەش دەگرێتەوە .

لەرینەوە بریتییە لەوەی ، تەنێ توانستی بۆ زرنگاندنەوە هەبێ (بە لەرەساز ناودەبرێ) ، کاتێ شەپۆلی دەنگی وەردەگرێ ، دەست بە زرنگاندنەوە دەکات ، بەتایبەتی بە لەرەی وێکچوو ، لەرەساز لەگەڵ دیواری نەرم و شێداردا (ڕشتەی ئاخاوتن بەر ئەمە دەکەوێ) بەئاسانی لەرزە بە لەرە دەدا ، بێسەختی لەگەڵ ئاوازی تایبەتییدا جووت دەبێ ، ئەگەرچی لەرینەوەی تایبەتی لەسەرخۆ دادەمرکێتەوە . ئەم خاسیەتە بیستنە ـ فیزیۆلۆژییانە بایەخێکی گەورەیان لە بیستنی ئاخاوتندا هەیە ، بەتایبەتی لە دیاریکردنی مەفهومی بنەڕەتیی (زەنگ ـ Timbre)دا .

دەنگی ئاخاوتن پێکهاتووە لە ئاوازی بنەڕەتی و بریتییە لە هەرە بەتین و ئاوازی سەروو ، کە لە ژمارەی تەواویدا لە ئاوازی بنەڕەتی بەرزترە . لەلای دەنگەکانی ئاخاوتن ئاوازی سەرووی لەرە نێزیکی بۆشایی دەم و لووتە ئەوکی بەندن بە باری زمان و لێو و نەرمەمەلاشووەوە . هاودەنگیی نێوان ئاوازی بنەڕەتی و ئاوازی سەروو خاسیەتی چۆنەکی دەنگ پێکدێنێ ـ کە زەنگەکەیەتی . زەنگ دەنگێک لە دەنگێکی دی جیادەکاتەوە و هەروەها دەنگی کەسێك لە دەربڕینی کەسانی دی ، دەنگی کەمانچە لە ئۆرگان ، لوورەی گورگ لە وڕە و گڤەی با ..

بەو پێیە دەنگی بزوێن لە دەنگ و دەنگگۆڕین پێکدێ ، کە لە مەلاشووەوە دروست دەبێ و لێرەدا پرۆتسێسی بەهێزبوونی لەرە ڕوودەدات ، شەبەنگی دەنگ و پارچە پێکهێنەکانی سازدەبێ . لەزوودا پارچە پێکهێنەکان بە بیستن جیادەکرانەوە ـ بەیاریدەی زەنگ و لەرە و لە پەیدابوونی ئامێری کارەبایی بیستنەوە ، بەتایبەتی کەڵك لە ئامێری

تایبـەتی ، وەك لـەرەنووس و شـەبەنگ‌نـووس ... وەرگـیرا . شـی‌كردنەوەی شەبەنگیی بزوێن ، ئەوە نیشان‌دا ، كە پارچەی پێكهێن بریتی نی‌یە لە تاكە لەرەییێك ، بەڵكو هەرێمی پارچەیە .

لەرەساز — الران (مسبب الرنين) — Resonator

لەرەنووس — راسم الذبذبات — Oscillograph

لەرزۆك — الاهتزازی — Vibrant

لەرینەوە — رنين — Resonance

لەمپەر — الحواجز ، العوائق — Barriers

لق

ب . : لك

لك — الفرع — Section

= لق

لوتكەیی — القمي — Apical

لووزەو — التيار — Jet , Spurt , Spirt , Stream

لووت — الانف — Nose

= کەپوو ، بێقل

لێکدان — الترکیب — Composition , Compounding

لێکدانەوە — التحلیل — Analysis

= شیکردنەوە

لێکدانەوەی ژیربێژەکی — التحلیل المنطقي — Logical Analysis

لێکسیکۆلۆژی — علم المفردات القاموسیة — Lexicology

وشەی لێکسیکۆلۆژی (Lexicology) کە لە زمانی یۆنانییەوە وەرگیراوە ، پێکهاتووە لە : (lexikos ـ وشەکانی زمان ، وشەی فەرهەنگی) و (logos ـ زانست) . بەم جۆرە وشەی لێکسیکۆلۆژی بە مانای ـ زانستی وشە ـ دێت .

لێکسیۆلۆژی بەشێکە لە زانستی زمان و لە بارەی باری ئێستا و ڕابوردووی وشەوە دەدوێ . لێکسیکۆلۆژی زمانی کوردی یاسای وتووێژی ئەمڕۆ و دوێنێ و شێوەی پەیدابوون و پێشکەوتن و گەشەکردنی زمانەکەمان و پێوەندی لەگەڵ مێژووی گەلی کوردمان بۆ دەردەخا و ڕوون دەکاتەوە .

کاکڵ و کەرەستەی لێکۆڵینەوەی لێکسیکۆلۆژی بەر لە هەموو شتێك وشەیە . وەك ئاشکرایە وشەسازی (مۆرفۆلۆژی)یش هەر لە وشە دەدوێ ،

بەلاّم لێرەدا دەیکاتە هۆ بۆ لێکۆڵینەوە لە دەستوور و ڕێزمان . کەچی لە لێکسیکۆلۆژیدا پێویست و گرنگ زانین و ناسینی وشە و وشەکانی زمانە .

بەوینە ئەگەر لە باری مۆرفۆلۆژی و لێکسیکۆلۆژییەوە تەماشای وشەی ((پاك)) بکەین ، دەبینین ئەوەی بە لای مۆرفۆلۆژییەوە گرنگە ئەمەیە ، کە ئەم وشەیە (ئاوەڵناو)ە ، (ئاوەڵناوی سادە)یە ، لە (پلەی بەراورد)دا دەبێ بە ((پاکتر)) و لە (پلەی بالاّ)دا دەبێ بە ((پاکترین)) ... هتد . بەلاّم بە نیسبەت لێکسیکۆلۆژی‌یەوە ، ئەوەی پێوەندی بە وشەی ((پاك))ەوە هەبێت ، ئەوەیە کە ئەم وشەیە لەگەڵ ((پاقژ)) و ((پاکژ)) و ((خاوێن))دا هاوواتایە و ، لە زۆر ناوچەی کوردستان بەکاری دەهێنن و ، لەگەڵ وشەی ((پاك)) ـ کە بە مانای ((تێکرا ، هەموو)) دێت ، هاوبێژە ... هتد .

Analysis التحليل ، البحث لێکۆڵینەوە
= توێژینەوە

ـ لێکۆڵینەوەی مەیدانی البحث الميداني ، دراسة ميدانية

Lip الشفة لێو

Labiodental الشفوي سني ـ لێوە ـ ددانەکی

Bilabial ـ لێوە ـ لێوەکی (هەردوو لێو) الشفتاني

Labial الشفوي ـ لێوەکی

- ليّوى بانين
بـ . : ليوى سەرەوە

- ليّوى خوارەوە — الشفة السفلى — Lowerlip
= ليّوى ژيّرين

- ليّوى ژوورو
بـ . : ليّوى سەرەوە

- ليّوى ژوورين
بـ . : ليّوى سەرەوە

- ليّوى ژيّرين
بـ . : ليوى خوارەوە

ليّوى سەرەوە — الشفة العليا — Upperlip
= ليّوى ژوورو ، ليّوى ژوورين ، ليّوى بانين .

ليّوارى زمان — حافة اللسان — Edg of Tongue
= ڕۆخى زمان ، كەنارى زمان

لێوخڕکردن التدوير للشفة ، (لفظ مصحوب باستدارة الشفتين)
Labialization

ئەو تەلەفوزکردنەی کۆنسۆنانتە ، کە بە ژاوەژاوی لێو بەڕێ دەکرێ و لە لووزەوی ئاخاوتندا لە ژێر کاریگەریی بزوێن ، یان کۆنسۆنانتی دراوسێیدا پەیدا دەبێ .

ماسوولکە العضلة Muscle

مانا المعنى Meaning

=واتا

- مانای پێچەکی

ب . : مانای تیان

- مانای تیان المعنى المجازي ، المعنى غير المباشر
Transferred meaning , Indirect meaning

= مانای مەجازی ، مانای پێچەکی

مانای تیان بەو مانایە دەوترێ ، کە ڕاستەوخۆ دیاردەیێکی مەوزووعیی واقیعی نیشان نادات ، بەڵکو لە ڕێی پێوەندییەوە لەگەڵ دیاردەیەکدا مانا دەدات .

بەوێنە مانای دووەمی وشەی ((ئاگرنانەوە)) ـ واتە ((هەڵگیرساندنی شەڕ و ئاشووبنانەوە ، مانایێکی ناڕاستەوخۆیە و ڕاستەوخۆ دیاردەیێکی مەوزووعی واقیعی نیشان نادات ، چونکە ئاشکرا دیارە ، کە لەم ڕووداوەیاندا (گڕگرتن و سووتاندن)ی تێدا نییە ، بەڵکو ئەم کارە کە

(ناخۆشی و وێرانی و خراپی ...) لە دوایە ، لە ئەنجامی (گڕگرتن و سووتاندن)ەوە نزیکە .

- مانای حەقیقی

بـ . : مانای ڕاستەوخۆ

- مانای داڕێژە المعنى الاشتقاقي

Derivational meaning

- مانای ڕاستەوخۆ المعنى الحقيقي ، المعنى المباشر

Direct (proper) meaning

= مانای حەقیقی

مانای ڕاستەوخۆ بەو مانایە دەوترێ ، کە ڕاستەوخۆ دیاردەییێکی مەوزووعی واقیعی نیشان دەدات .

بەوێنە مانای یەکەمی وشەی ((ئاگرنانەوە)) ـ واتە ((ئاگربەردان بە شوێنێکەوە کە بسووتێ)) مانایێکی ڕاستەوخۆیە و ئاشکرا دیارە ، کە ڕاستەوخۆ دیاردەییێکی مەوزووعی واقیعی نیشان دەدات .

- مانای مەجازی

بـ . : مانای تیان

- مانای نیسبی المعنى النسبي

Relational meaning

مایەکی المادي **Material**

مایەکیەتی	المادية	Materialism
مەرجایەتی	الشرطي	Conditionalty
مەردوومی جاوە (پیتی کانترۆپ) ب . : مەیموونی سەرەتایی		Pithecanthrope
مەلاشوو	الحنك	Palate
ـ ڕەقەمەلاشوو	الحنك الصلب	Hard palate
ـ نەرمەمەلاشوو ب . : ئاسمانە	الحنك اللين	Soft palate
مەلاشوویی	الحنكي	Palatal
مەیموونی سەرەتایی (شەمپازی)		Proconsul

مرۆڤ لە ئەنجامی بارگۆڕین و پێشکەوتن و گەشەکردنی دووروودرێژی جیهانی بوونەوەردا پەیدابوو ، بەتایبەتی لە مەیموونی لە مرۆچووەوە . مەیموونی سەرەتایی (کە Proconsul ـ شەمپازیی زووی پێ دەوترێ) نزیکەی ٢٥ـ ٤٠ ملیۆن ساڵ لەمەوبەر لەسەر زەوی دەژیا . لویس لیکی زانای ئەنترۆپۆلۆژیی ئینگلیز و خیزانی لە ناوچەی گۆمی ڤیکتۆریا (لە کینیا) بەردەنی (متحجر) پاشماوەی کەللەسەری گیانلەبەرێکی ١٤ ملیۆن ساڵی بەر لە ئەمرۆیان دۆزییەوە .

ددانەکانی ژێر چاوی ئەم گیانلەبەرە کەمێك لە ددانەکانی تری درێژتر بوون (ئەم ددانانەی مەیموونی مرۆئاسایی زۆر لەوانی تری نزمترن) . لە ئیسك و پروسکی ئەم گیانلەبەرەدا ئەوەش بەدی کراوە ، کە ژێر چاو تەنیا خاسیەتی مرۆڤە و تەنانەت لە مەیموونی مرۆئاساییشدا نییە) . ئەم نیشانانە ڕێگەیان بە دوکتۆر لیکی دا وای لێکبداتەوە ، کە ئەو گیانلەبەرەی ١٤ ملیۆن ساڵی بەر لە ئێستا ، دەبێ بەرەو بەئادامیزادبوون گەشەی کردبێ ، ئەگەرچی لە ڕەسەندا مرۆڤ نەبووە . ئەو جۆرە گیانلەبەرانە هەر لە (pithekos australis ــ ئاوسترالۆپیتیك)ەوە تا (Pithecanthrope ــ مەردوومی جاوە) ماوەیێکی دووروودرێژ (نزیکەی ١٢ ملیۆن ساڵ) لە پێشکەوتن و گەشەکردندا بوون بۆ بارگۆڕین بەرەو بە ئادەمیزادبوون .

تەمەنی مرۆڤی هەرە زوو (جۆری Sinanthropos) نزیکەی دوو ملیۆن ساڵ دەبێت[*] . لەچاو مرۆڤی ئەمڕۆ (home sapiens ـ مرۆڤی هوشیار)دا ، کاسەی سەری سینانترۆپ مێشکی کەم تێدابوو ، بەڵام لە تەنیشتییەوە ئامێری بەردینی ساکاری لێبوو ، کە بە ئاشکرایی ئەوە نیشان دەدەن دەستکردی خۆی بوون و زانیویێتی بەکاریان بهێنێ .

پێشکەوتن و گەشەکردن بەرەو بە ئادەمیزادبوون و پێکهاتنی کۆمەڵ بە سێ قۆناغدا تێپەڕیوە :

١ـ قۆناغی یەکەم دەستەی پێشکەوتووی ئاوسترالۆپیتیکە ، کە لە بە چوار پەل ڕۆیشتنەوە کەوتە ئەوەی تەنیا لەسەر پێکانی بڕوا و وەك ئامێر کەڵك لە دار و بەرد و ئێسکی گیانلەبەران وەربگرێ . ئەمە درێژترین قۆناغە و دووریی لە ئێمەوە دەگرێتەوە بۆ ٢ ـ ٣ ملیۆن ساڵ .

(*) ئەگەر ئەو دۆزینەوەیەی لە ئەفریقا و ئەو لێکۆڵینەوەیەی لە تەرمی قوڵەڕشەش (زنجەنترۆپ) کراوە ، وەربگرین ، ئەوە تەمەنی دێرینترین (homo habilis) دەکاتە دوو هەزار و پێنج سەد هەزار ساڵ .

٢ـ قۆناغی دێرینترین و دێرینی مرۆڤ ـ پەلیانترۆپ (پیتی کانترۆپ ، سینانترۆپا ، نیاندرتال) ، کە ئامێری باش و کۆخیان دروست دەکرد و بە کۆمەڵ ڕاوی گیانلەبەری گەورەیان دەکرد . دووریی ئەم قۆناغە لە ئێمەوە نزیکەی ملیۆنێك ساڵ دەبێت .

٣ـ قۆناغی مرۆڤی هاوچەرخی بە وزە . ئەم قۆناغە ٤٠ ـ ٥٠ هەزار ساڵێك لە ئێمەوە دوورە .

مرۆڤی هۆشیار الانسان (بوصفة نوعا بیولوجیا)
Homo sapiens

ب . : مەیموونی سەرەتایی

مرۆناسی علم الانسان Anthropology

مۆرفۆلۆژی

ب . : وشەسازی

مۆرفێم المورفیم Morpheme

مۆرفێم بچووکترین دانەی واتاداری زمانە .

مەبەست لە مۆرفێم ـ بچووکترین دانەی واتادار ، ئەوەیە کە ناتوانرێ بچووکتر بکرێتەوە بە مەرجێ واتای نەفەوتێ . بەوێنە ، وشەی (مۆمدان) لە دوو مۆرفێم : ((مۆم + دان)) دروست بووە و هەر یەکێك لەو مۆرفێمانە بچووکترین پارچەی واتاداری ئەو وشەیەن و ناکرێ بچووکتر بکرێنەوە و ماناش ببەخشن . بێگومان ، ئەگەر یەك دەنگیان لێ لاببرێ ، بێواتا دەبن و ناتوانرێ پێیان بوترێ مۆرفێم ... هەروەها وشەی ((پەری)) بریتییە لە یەك

مۆرفێم یاخود دوو بڕگە ، یاخود چوار فۆنێم . لێرەدا ((پەری)) بچووکترین دانەی واتادارە و لەوە بچووکتر ناکرێتەوە ، بە مەرجێك واتای ون نەبێ . ئەگەر بکرێتە ((پە ، ری)) واتای نامێنی کە واتاش نەما بە مۆرفێم ناژمێررێت .

دەشی سێ جۆر مۆرفێم جیابکرێتەوە .

١- مۆرفێمی ڕیشەیی

بـ . : مۆرفێمی ڕیشەیی

٢- مۆرفێمی وشەداڕێژ

بـ . : مۆرفێمی وشەداڕێژ

٣- مۆرفێمی وشەگۆڕ

بـ . : مۆرفێمی وشەگۆڕ

- مۆرفێمی ئافیکسی

= مۆرفێمی بەند ، گیرەك

بـ . : گیرەك

- مۆرفێمی بەند

= مۆرفێمی ئافیسکی ، گیرەك

بـ . : گیرەك

- مۆرفێمی پێوەندی

بـ . : ناوبەند

- مۆرفێمی ڕیشەیی   المورفيم الجذري   Root morpheme

= مۆرفێمی سەربەخۆ

بچووکترین بنکەی وشە ، کە مانای سەرەکیی وشە هەڵگریٚ ، لە زانستی زماندا بە مۆرفێمی ڕیشەیی ناسراوە . بەوێنە ((ڕەش)) لە وشەی ((ڕەشایی))دا بنکەیە و مۆرفێمی ڕیشەیییە ؛ لە وشەی ((چڵکن))دا ــ ((چڵك)) بچووکترین بنکەیە و مانای سەرەکیی وشەکەی هەڵگرتووە ؛ لە وشەی ((بەهێز))دا ــ ((هێز)) بنکەیە ؛ ((هات)) لە وشەی ((هاتن))دا ؛ ((چوو)) لە وشەی ((چوون))دا مۆرفێمی ڕیشەیین ... هتد .

هەروەها بەشی هەرە زۆری ئەم مۆرفێمانە بە شێوەی سەربەخۆش خۆیان دەنوێنن و واتا دەبەخشن . هەر لەبەر ئەوەشە هەندیٚ جار لە زانستی زماندا مۆرفێمی ڕیشەیی بە (مۆرفێمی سەربەخۆ) ناودەبریٚ .

بەوێنە ، وشەی ((شار)) مۆرفێمێکی سەربەخۆیە و مانای هەیە و خۆی بەتەنیا بەکاردێت ... هەر بەو چەشنەش سەدان وشەی دی ، وەك : مار ، باڵ ، ساڵ ، دار ، چاو ، ئاسن ، بڵند ، کەم ، زۆر ، جوان ، سەر ، سەوز ، پایز ، بزن ، گەرم ... هتد .

- مۆرفێمی سەربەخۆ

ب . : مۆرفێمی ڕیشەیی

- مۆرفێمی وشەدارێژ   المورفيم المكون للكلمة

Derivational morpheme

هەرچەندە ڕەگی وشە مانای سەرەکیی وشە هەڵدەگریٚ ، بەڵام هیچ زمانێك ئەو توانستەی نییە تەنیا بە ڕەگ و وشەی سادە مەبەست دەربڕیٚ .

ڕەگی وشە و وشەی سادە بە یاریدەی پێشگر و پاشگر دەتوانن سەدان وشە دروست بکەن و سەدان مانا و مەبەست دەربڕن . بەوێنە ، پاشگری (ێنە) کە دەچێتە سەر وشەی ((نیسك ، ماش ...)) ، دوو وشەی نوێ دادەڕێژێ : ((نیسکێنە ، ماشێنە ...)) . پاشگری (ین) کە بە وشەی سادەی (سەر ، نەرم ...))ەوە دەلکێ ، ئەو دەمە وشەی داڕێژراوی ((سەرین ، نەرمین ...)) سازدەبێ . پاشگری (ار) کە بە ڕەگی کرداری ((وتن ، کوشتن ...))ەوە دەنووسێ ، وشەی (وتار ، کوشتار...) پێکدێنێ ... پێشگری (ڕا) کە دەچێتە سەر کرداری سادەی ((هاتن ، بوون ...)) ، دەیانکاتە (ڕاهاتن ، ڕابوون ...)) کە کرداری داڕێژراون . پێشگری (بێ) کە بە ناوی سادەی ((هۆش ، هێز ...))ەوە دەلکێ ، دەیانکاتە ئاوەڵناوی داڕێژراوی (بێهۆش ، بێهێز ...)) . پێشگری (پێ) کە بە ڕەگی کرداری سادەی (ویستن ، خەفتن ...))ەوە دەنووسێ ، ناوی داڕێژراوی ((پێویست ، پێخەف ...))یان لێسازدەکا ... هتد .

بەم چەشنە ، ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەوری وشەڕۆنان دەبینن ، جۆرێکی تایبەتین لە مۆرفێم و لە زانستی زماندا بە (مۆرفێمی وشەداڕێژ) ناسراون .. ئەم جۆرە مۆرفێمە لەبەر ئەوەی بە شێوەی سەربەخۆ کارناکا و واتا نابەخشێ ، بۆیە بە (مۆرفێمی بەند) ، یاخود (مۆرفێمی ئافیکسی)یش ناودەبرێ .

گەلێك لە زانایانی زمان لەو ڕایەدان ، کە بەشی زۆری پێشگر و پاشگر لە زوودا وشەی سەربەخۆ بوون و بە تەنیا مانایان داوە و لە دواییدا بۆ دەربڕینی مانای نوێ لەگەڵ وشەی دیدا یەکیان گرتووە و وشەی لێکدراویان هێناوەتە کایەوە .. ئەنجامی وشە لێکدان بووەتە هۆی گۆڕینیان . دیارە بە تێپەڕبوونی کات و زۆر بەکارهێنان هەندێکیان لێسواوە و بەرە بەرە فۆرمی تازەیان وەرگرتووە .

بێگومان هەر زمانێك لە چەشنی بەكارهێنانی پێشگر و پاشگردا خاوەنی خاسیەتی تایبەتی خۆیەتی . بەوێنە ، زمانی وا هەیە ، وەك زمانی (تۆرانێكان ، ئوگۆرە - فینی) كە پێشگر بەكار ناهێنن و هەموو ڕێزمانیان بە هۆی پاشگرەوە دەردەبڕن . بەم جۆرە ، تێكڕای وشەكانی ئەو زمانانە لە ڕەگی وشەوە دەست پێدەكەن و لە كۆتاییەوە بەپێی پێویست زنجیرەیێك پاشگر دێت . زمانی دیكەش هەیە بە پێچەوانەوە پێشگر بەكاردەهێنن و پاشگر (لە هەندێ حاڵەتی بیژۆكدا نەبێ) بەكارناهێنن ، وەك (زمانی سواحیلی)ی كە لە خێزانی (بانتوو)ە - (ناوەڕاستی ئەفەریقا) .

زمانە هیند و ئەوروپاییەكان ، كە زمانی كوردییش یەكێكە لەو خێزانە ، هەردووك - واتە پێشگر و پاشگر - بەكاردەهێنن . بەوێنە ((بەربوونەوە)) لە پێشگری (بەر) و كرداری (بوون) و پاشگری (وە / ەوە) پێكهاتووە . وشەی ((بێهێز) لە پێشگری (بێ) و (هێز) كە ناوە پەیدابووە . ((ئاسنگەر)) لە وشەی (ئاسن) و پاشگری (گەر) دروست بووە ... هتد .

پێشگر و پاشگر لە زمانی كوردیدا ئەو دەورەش دەبینن ، كە وشەیێك لە بەشێكی ئاخاوتنەوە بكەنە بەشێكی دیكەی ئاخاوتن ، واتە ناو دەكەنە ئاوەڵناو ، یاخود بە پێچەوانەوە ئاوەڵناو دەكەنە ناو ... هتد . بەوێنە وشەی ((هێز)) ناوە و ((بەهێز)) كە ئاوەڵناوە بە یاریدەی پێشگری (بە) دروست بووە . وشەی ((زێڕ)) ناوە ، دەمێ پاشگری (ین)ی دەخرێتە سەر دەبێتە ئاوەڵناو - ((زێڕین)) . وشەی ((ورگ)) ناوە ، كاتێ پاشگری (ن - in)ی لەگەڵ بەكاردەهێنرێ - ((ورگن)) پەیدادەبێ كە ، ئاوەڵناوە . وشەی ((درێژ)) ئاوەڵناوە ، كە پاشگری (ی) پێوەدەلكێ دەبێتە ((درێژی)) كە ناوە . وشەی (ڕەش)) ئاوەڵناوە ، كە پاشگری (ایی) دەچێتە سەر دەبێتە ((ڕەشایی)) و ئاوەڵناوەكە دەگۆڕێ بۆ ناو . وشەی ((زەرد)) ئاوەڵناوە و بە یاریدەی پاشگری (ێنە) وشەی ((زەردێنە)) پێكدێ و ناو پەیدا دەبێ ... وشەی ((هۆش)) كە ناوە ، كاتێ پێشگری (بێ)ی پێوەدەلكێ دەبێتە

ئاوەڵناو ـ ((بێهۆش)) ، کەچی ئەگەر پاشگری (ی)یشی بخرێتە سەر ئەوە سەرلەنوێ دەبێتەوە ناو ـ ((بێهۆشی)) ... هتد .

بـ .: گیرەك

ـ مۆرفێمی وشەگۆڕ المورفيم المغير للكلمة

Inflexional morpheme

وشەکانی زمان لە نێو خۆیاندا پێوەندیی هەمیشەیی‌یان هەیە . ئەو وشانەی فرێز و ڕستە پێك‌دەهێنن پێوەندیی ئاشکرا و دیاری‌کراویان لەگەڵ یەکتردا هەیە . بۆ دەربڕینی هەر مەبەستێك ، وشەکان بەگوێرەی دەستووری ئەو زمانە دەچنە پاڵ یەك و فۆرمەی پێویستی خۆیان وەردەگرن و ڕستە پێك دەهێنن و مەبەستی دیاری‌کراو دەگەیەنن .

وەك :

* ئەو کوڕە ناوی سەردارە

سەردار کوڕی خاڵە شاسوارە

کوڕەکەی خاڵە شاسوار ناوی سەردارە

لە نێو کوڕانی خاڵە شاسواردا سەردار دیارە

سەردار کوڕێکی چاکە

... هتد .

* سەردار چوو بۆ قوتابخانە

سەردار دەچوو (ئەچوو) بۆ قوتابخانە

سەردار بچۆ بۆ قوتابخانە

... هتد .

بەو نموونانەی سەرەوەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ ، کە یەکێك لە هۆ کاریگەرەکانی ڕێکخستنی وشە ، مۆرفێمی وشەگۆڕە . مۆرفێمی وشەگۆڕ دەچێتە سەر وشە و حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانی پێك دێنێ . مۆرفێمی

وشەگۆڕ ، کە بریتییە لە نیشانە ، وەك پێشگر و پاشگر بەسەرەتا و کۆتایی وشەوە دەلکێن . لە بەشی یەکەمی ئەو نموونانەی سەرەوەدا ، نیشانەی (ە ، ی ، ەکە ، ی ، ان ـ ی ، ێك ، ی) بە کۆتایی وشەی ((کوڕ))ەوە لکاون و حالاَتی جیاوازی ڕێزمانی‌یان دەربڕیوە . لە وشەکانی بەشی دووەمیشدا (دە ، ئە ، بـ) ، کە لە سەرەتاوە هاتوون ، هەمان ئەرکیان بەجیّهێناوە .

بەم چەشنە بۆمان ڕوون بووەوە ، کە لە زمانی کوردیدا دو جۆر مۆرفیێمی وشەگۆڕ هەیە و پێیان دەوترێ (نیشانە) . ئەو نیشانانەی بە کۆتایی وشەوە دەلکێن بە (Inflexion) ناسراون . نیشانەی کۆتایی لە زوربەی زمانەکانی جیهاندا باوە . هەرچی جۆری دووەمی نیشانەیە ، کە بە سەرەتای وشەوە دەلکیّ و لە زمانی کوردیدا باوە . لە زانستی زماندا (Augment)ی پیّدەوترێ . ئەم جۆرەیان لە کەم زماندا بەدی دەکرێ . بەوێنە لە زمانی ئینگلیزی و ڕووسیدا نییە ، بەلاَم لە زمانی یۆنانیی کۆن و سانسکریتی‌دا دەبێتە نیشانەی کرداری ڕابوردووی سادە و دوور .

ئەم جۆرە مۆرفیێمە ـ واتە مۆرفیێمی وشەگۆڕ لەبەر ئەوەی بە شێوەی سەربەخۆ کارناکا و واتا نابەخشیّ لە زانستی زماندا بە (مۆرفیێمی بەند) یا خود (مۆرفیێمی ئافیکسی)یش ناودەبریّ .

بـ .: گیرەك

مێشك	الدماغ	Brain
میتافۆر	المجاز	Metaphor

= ئاوەڵواتا ، خوازە ، خواستن .

زۆر کەس لەو باوەڕەدان ، کە میتافۆر زادەی ئەندێشەی شاعیرە و زەخرەفەیێکی ڕەوانبێژییە و ، ئامرازێکە لە زمانی نائاسایی ، نەك ئاساییدا

پتر بەدی دەکرێ . هەروەها بە تێڕوانینی هەندێ ، میتافۆر تایبەتی‌یەکی زمانە و پێوەندی بە وشەوە هەیە ، نەك بەچالاکی و بیرکردنەوەوە . هەر لەبەر ئەمەشە ، بڕێك وا بیردەکەنەوە ، کە بەبێ میتافۆریش ژیان دەچێتە سەر . بە پێچەوانەی ئەم بۆچوونانەوە میتافۆر بە دیاردەیێکی زۆر بلاو ، نەك هەر لە زمانی ڕۆژانەدا ، بەڵکو لە چالاکی و بیرکردنەوەشدا خۆی دەنوێنێ .

سیستەمی یان پێڕەوی بیریی ئاسایی مرۆڤ ، کە شێوەی بیرکردنەوە و چالاکی دیاری دەخات ، لە بنەڕەتدا سروشتێکی میتافۆری هەیە .

ئەو مەفهوومانەی بەسەر بیردا زاڵن تەنیا پێوەندییان بە هۆشەوە نییە . جگە لە بیریش ، هەموو چالاکییەکی ڕۆژانەشمان ، تا وردەکارییەکانیشی دەبەن بەڕێوە . ئەو مفهوومانە ڕۆنان دەدەن بەو شتانەی پەی پێ‌دەبەین ، ئەگەر ڕاست بین لەوەدا ، کە پێڕەوی بیرمان میتافۆرییە لە سروشتدا ، ئەوا شێوەی بیرکردنەوە شێوەی پەی بە شت بردن هەموو چالاکیی ڕۆژانەمان بە زۆری بە میتافۆر دەکرێ .

دەبێ ئەوەش بەبیربهێنینەوە ، کە پێڕەوی بیریی شتێك نییە لێی بەئاگابین . زوربەی ئەو چالاکییانەی ڕۆژانە دەیکەین ، بە شێوەیێکی میکانیکی و خۆرسکی بەڕێوە دەڕوات . بۆ ئەوەی لەم شێوە میکانیکی و خۆڕسکییە بگەین ، دەبێ لە زمان وردبینەوە . لەبەر ئەوەی گەیاندنیش هەر بەندە بەو پێڕەوە بیرییەوە ، کە لە بیرکردنەوە و چالاکیی دیدا بە کاری دێنین ، زمان سەرچاوەیێکی بەڵگەیە بۆ بوون و چۆنیەتی ئەو پێڕەوە بیرییە .

هەر بە بەڵگەی زمانیدا دەردەکەوێ ، کە پێڕەوی بیریی ئاسایی لە سروشتدا میتافۆرییانەیە و ئەمەش سەرەتای ناسینەوەی ئەو میتافۆرانەیە ، کە ڕۆنانی بیرکردنەوە و کارکردن و پەی‌پێ‌بردن بە دەورووبەر دیاری دەکەن .

بـۆ پـتر ڕوونكردنـەوەی ئـەو بـیرەی ، كـە مەفهوومـەكان میتــافۆرین و سنوور بۆ ڕۆنان و شێوەی چالاكیی ڕۆژانە دەكێشن ، با لە چەمكی كـات بكۆڵینەوە و لەو میتافۆرە بیرییە بدوێین ، كە (كات پارەیە) .

ئەم میتافۆرە لە دەیان دەربڕینی ڕۆژانەی كوردیدا ڕەنگی داوەتـەوە ، كە ئەمانە هەندێكیانن :

(١ـ كاتم نییە بۆ تۆی تەرخان بكەم ؛ ٢ـ كاتت بەچی سەرف دەكەی ؟ ؛ ٣ـ كارەكە سەعاتێكی برد ؛ ٤ ـ كاتی نییە بۆ ئەو كارەی دانێ ؛ ٥ـ كاتمان لێبڕا ؛ ٦ـ كاتێ تەرخان بكە بۆ یاری ؛ ٧ـ كارەكە ئەو هەموو كاتە ناهێنێ ؛ ٨ـ كاتت چەند ماوە ؟ ؛ ٩ ـ كاتت چەند بەدەستەوەیە ؟ ؛ ١٠ ـ دەبێ كاتی بۆ قەرز بكەین ؛ ١١ ـ كاتەكەت بە فیڕۆدا ؛ ١٢ ـ كەڵكی لـە كاتەكـەی نـەدی ؛ ١٣ـ كاتمان زۆر لە كیس چوو ؛ ١٤ـ سوپاس بۆ ئەو كاتەی داتینێ ؛ ١٥ـ دوو سەعات لە كاتی خۆتم بدەرێ ...) .

ئەو ڕستانەی سەرەوە ، ئەوە ڕوون دەكەنەوە ، كە كۆمـەڵی كـوردی وەك هەموو كۆمەڵێكی پیشەسازیی دی (نەك هەموو كۆمەڵێك) ، كات ـ بە پارە ؛ بە سامان ؛ بەشتومەكێكی بەبەها دەبینێ ..

ئەو ڕستانە میتافۆرن ، چونكە شارەزایی ڕۆژانەی خۆمان لەگەڵ پارە و سامان و كەل‌وپەل بەكارهێناوە بۆ پەیبردن بە كات و ئەمە بەندە بە شارستانییەتی خۆمانەوە . مەرج نییە ، هەموو كۆمەڵـە كەسێك كـات بەم جۆرە ببینن ، شارستانێتی وەها هەیە ، كە بەم جۆرە بۆ كات ناچێت . بڕوانـە ، چـۆن لـە پـارە دەدوێـن ، هـەر واش لـە كـات دەدوێـن . پـارە سـەرف دەكـرێ ؛ دەدزرێ ؛ دەبـرێ ؛ تـەرخان دەكـرێ ؛ لـەكیس دەچـێ ؛ بەفیڕۆدەدرێ ؛ قەرز دەكرێ ؛ دەدرێ ... كاتیش بەهەمان شێوە .

میتافۆر دیاردەیەكی زمانیی بڵاوە . لە زۆر شێوەی گەیاندنی زمانیدا دەبینرێ : ئاخاوتنی ڕۆژانە ؛ گوتاری ڕۆژنامە ؛ گوتاری دینی ؛ باسكار ؛

نووسینی فەلسەفی و ڕۆمان و شیعر و ... بڕوانە ، ئەم نموونانەی خوارەوە :

(١ـ دارا ئاگری بن کایە ؛ ٢ـ پیاو گورگە ؛ ٣ـ قولاپی چاوەکان ؛ ٤ـ ڕۆژانی سەخت ؛ ٥ـ پەپوولەی ئارەزوو ؛ ٦ـ گوڵدانی بێدەنگی ؛ ٧ـ شیعرێکی سپی ؛ ٨ـ تەنها لە ئاشتیدا خەونەکان باڵ دەگرن ؛ ٩ـ بۆنی خیانەت و بۆنی کەلاکی تۆپیو یەك بۆنن ؛ ١٠ـ قافییە ئاسنینەکانی تۆ ...) .

میتافۆر چۆن لە نامیتافۆر جیادەکرێتەوە ؟ یەکێك لەو نیشانانەی ، کە لە زوربەی بۆچوونەکاندا ئاماژەی بۆ دەکرێ ، لەگەڵ جیاوزیشیاندا ، ئەوەیە کە میتافۆر ڕەگەزی نامۆیی و ڕامانی تێدایە . هێنل ، بۆ نموونە ، لەو باوەڕدایە ، کە لە ڕوانگەی گوێگر / خوێنەرەوە ((دیارترین تایبەتمەندیی میتافۆر جۆری ئەو (صدمە)یەیە ، کە دەیهێنێتە ئەنجام)) . هەروەها ڕانسەم ، وای بۆدەچێ میتافۆر تەنیا تەنی نامۆ ، واتە (نامۆیی) دەهێنێتە نێو باری گوتنەوە . دیسان بیردسلی ، باوەڕی وایە ، جیاوازیی نێوان دەربڕینی میتافۆری و نامیتافۆری لەو دژایەتییەدایە ، کە لە دەربڕینی میتافۆریدا هەستی پێدەکرێ . واینزیش ، میتافۆر بەو وشەیە دەزانێ ، کە هاتنی لە باری گوتندا شتێکی چاوەڕوان نەکراوە .

نائاگایی — **اللاشعور** — **Irresponisible**

ناڕاستەوخۆ

بـ.: تیان

ناساندن — **التعریف** — **Definition**

ناو — **الاسم** — **Noun**

ناو ئەو وشەیەیە کە ناوی گیاندارێك یان بێگیانێك یان بیرێك یان کارێك دیاری دەکات . وەك : ژن ، ئازاد ، ئەسپ ، کۆتر ، ماسی .. بەرد ، چیا ، گوڵ ، زەوی ، تریێ .. خەم ، بڕوا ، منداڵی ، جوانی ، تاریکایی ... درووومان ، کۆکە ، سووتەمەنی ، خۆراك ، کوتەك ...

- ناوی ئامێر — **اسم الألة** — **Instrument**

ئەو ناوانەن ، کە لە چاوگەوە وەردەگیرین و لەلایەن مرۆڤەوە وەکو ئامێرێك بۆ جێبەجێکردنی کار بەکاردەهێنرێن .

لە زمانی کوردیدا ناوی ئامێر لە ڕووی ڕۆنانەوە دوو جۆرە :

١- ناوی ئامێری داڕێژراو

٢ـ ناوی ئامێری لێکدراو

له هەردوو جۆرەکەشدا قەد بەشداری ناکا و تەنیا ڕەگ کاریگەرە .

* داڕێژراوە :

أ)پێشگر + ڕەك :

پیٚخەف ، پیٚنووس ـ ، پیٚخۆر ...

ب)ـ ڕەگ + پاشگر

کوتەك ، بڕەك ... کوتــك ، پێچــك ... پێچکــه ... بێژنــگ ... فرۆکــه ... ماڵه ...

* لێکدراو :

أ) ناو + ڕەگ :

بەفرماڵ ، دەستکێش ، قەڵەمبڕ ، ملپێچ ، چاپاڵێو ...

ب) ناو + ڕەگ + زیادی (ناوبەند ، پێشگر ...) :

دەستەسڕ ... پاژنەهەڵکێش ...

ج) ئاوەڵکردار + ڕەگ :

بەرماڵ ـ بەربەست ، دووربین ..

د) ئاوەڵکردار + ڕەگ + ه

لاگیرە ، بەرچنە ...

ـ ناوی بەرکار اسم المفعول Participle

ناوی بەرکار ناوێکی گشتییه له چاوگەوە وەردەگیرێ و کاراکەی تێدا بەدی ناکرێت و ڕووادوەکەی دەکەوێتە سەر و بە هۆی واتا و بەردەوامیی کردەوە کەوتووەکەی سەری ، بۆی بۆتە سیفەت و دۆخێکی هەمیشەیی . کەس و کاتیشی تێدا نییه .

له زمانی کوردیدا ناوی بەرکار له ڕووی ڕۆنانەوە دوو جۆرە :

١ـ ناوی بەرکاری داڕێژراو

٢ـ ناوی بەرکاری لێکدراو

ناوی بەرکاری داڕێژراو ئەگەرچی لە قەد و ڕەگی کردارەوە بە یاریدەی پاشگر سازدەکرێ ، بەڵام قەد لەو کارەدا زۆر چالاکترە :

ا) قەد + پاشگر :

مردوو ، پاراستوو ، بردوو ... سووتاو ، پۆشیو ، کێڵراو ، چاندراو ...

کوشتە ، کردە ، گرتە .

ناوی بەرکاری لێکدراو

ا) وشەیێکی واتادار + قەد + پاشگر :

خواگرتوو ، ئاوبردوو ...

ب) وشەی واتادار + ڕەگ :

بەرکوڵ ، بنکڕ ...

جـ ـ وشەی واتادار + ڕەگ + پاشگر :

مەلاخۆرە ، کوردکوژە ...

ـ ناوی بەرکاری داڕێژراو

بـ. ناوی بەرکار

ـ ناوی بەرکاری لێکدراو

بـ.: ناوی بەرکار

ـ ناوی بکەر

- ناوی بێلایەن   الاسم المحايد   Neuter noun

ناوی بێلایەن ئەو ناوەیە ، کە لە بنەڕەتدا جنسی نێر و مێی نییە ، وەك : ژوور ، نان ، دار ، ترێ ، هەنار ، خوێ ، سەر ، لووت ، چاو ، خوێن ، بەرد ، گەنم ، جۆ ...

ب.: جنسەکانی ناو

- ناوی تایبەتی   الاسم الخاص ، اسم عام

Proper noun

ناوی تایبەتی بەو ناوە دەوترێ ، کە بەسەر گیاندارێك یان بێگیانێکی دیاریکراودا دابڕابێ .

چۆن لە گشت زمانێکدا ، هەروەها لە زمانی کوردییشدا بەشێکی زۆری ناوی تایبەتی ، ناوی مرۆڤە ، وەك : نەسرین ، شیرین ، پەروین ، گولاڵە ، پرشنگ ، چنار ، هاژە ، شنە ، هێرۆ ... شێرکۆ ، هیوا ، ئامانج ، شێرزاد ، خەبات ، دلێر ، سەردار ...

هەروەها ناوی تایبەتی دەلوێ چیا و ڕوبار و شار و دێ و وڵات و میللەت و ... هتد بێت ، وەك : (بێستوون ، سیروان ، تانجەرۆ، هەولێر ، باراو ، کورد ...) ، کە ناوی شتی ناسراو و دیاریکراو نیشان دەدەن .

- ناوی جێگا   اسم المكان   Locative

ناوی جێگا ئەو ناوانەن ، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و شوێنی ڕوودانی کردار لە ئیش و کارێکی تایبەتیدا دیاری دەکەن و تایبەتن بە کارێکی دیاریکراوەوە ، نەك بۆ زۆر شت .

بۆ نموونە (ڕوانگە) : شوێنی ڕوودانی سەیرکردن و ڕوانینی تایبەتییە تەنها بۆ ئەو ئیشە ، بەڵام ئەو ناوی جێگایانەی لە ناوەوە پێك دەهێنرێن ،

بەپێچەوانەی ئەوانەی لە کردارەوەن بۆ شوێنی گشتین و ئیش و کاری جۆربەجۆر و جیاواز لەیەکتری تیادا دەکرێت .

- بۆ ڕۆنانی ناوی جێگا لە ڕەگەوە تەنیا پاشگری (ـ گە / ـ گا ، ـ ەن) بەشداری دەکەن :

لەوەڕگە / لەوەڕگا ، فرۆشگە / فرۆشگا .. سووتەن ، ڕێژەن ...

هەرچی قەدە دەوری سستە و تەنیا لە چەند وشەیێکی کەمدا دەبینرێ .

پاشگری (ـ گە /ـ گا) و (ـ مان)یش پاشگری ئاشکرا و دیاری ئەو پێکهاتنەن :

خوێندنگە ... نیشتمان ...

ـ ناوی چاوگ   اسم المصدر   Action noun

ناوی چاوگ ئەو ناوانەن ، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و واتای تەواوی چاوگەکانیان هەڵدەگرن ، بەلاّم وەك چاوگ ڕوودان و کردنیان تێدا نییە و بەهۆی واتایانەوە دەزانرێ ناون و بوونی سەربەخۆیان نییە و لە شتیدیدا هەن . لەم ڕووەوە لە ناوی واتا نێزیك دەبنەوە .

- بۆ پەیدابوونی ئەو ناوی چاوگانەی قەد لە ڕۆنانیاندا هاریکاری دەکا ، تەنیا ڕێگەی پێوەلکانی پاشگر هەیە . وەك :

کوشتار ، وتار ... وتە ، کوشتە ... کردەوە ، پاشماوە ... خواردەمەنی ، سووتەمەنی ...

ئەو ناوی چاوگانەی ڕەگ دەبێتە بنەمایان لە دوو ڕێگەوە دروست دەبێ :

١ـ ڕەگ بێ هیچ زیادیێك :

ئێشان > ئێش

خەوتن > خەو

...

پرسین > پرس

چێژتن > چێژ

٢ـ بە یاریدەی پاشگر :

لەرزە ، کۆکە ، فرە ... بێژە ، کێشە ، پرسە ... توانست ، زانست .

- ناوی داڕێژراو الاسم المشتق Derivational noun

ب. : وشەی داڕێژراو

ناوی داڕێژراو لە زمانی کوردیدا بە زۆری بەیارمەتیی پاشگر پێك دێ .بۆ ڕۆنانی ناوی داڕێژراو نزیکەی ٧٠ـ٨٠ پاشگر و ٥ـ٦ پێشگر هەن ، کە دەچنە سەر (ناو یا ئاوەڵناو یا کردار یا ئاوەڵکردار)ی سادە و دەیکەنە ناوی داڕێژراو :

أ. ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ناوی سادە و دەیانکەنە ناوی داڕێژراو :

١ـ (ـ گەر) : ئاسنگەر ، مزگەر ... ٢ـ(ـ دار) : گیاندار ، دوکاندار ...

٣ـ (ـ ساز) : دانساز ، چەخماخساز ... ٤ . (ـ بەند) : ناڵبەند ، کەمەربەند ...

٥ـ (ـ وان / ـ ەوان) : گاوان ، باخەوان ... ٦ـ(ـ کەر) : نانکەر ، سواڵکەر ...

... و گەلێکی دی .

ب ـ ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و دەیکەنە ناوی داڕێژراو :

اـ (ـ ی) : درێژی ، جوانی ٢ـ (ـ ایی) : قووڵایی ، پانایی ...

٣ـ (ـ ێنە) : زەردێنە ، سپێنە ... ٤ـ (ـ ە) : خراپە ، ڕاستە ...

٥ـ (ـ ەمەنی) : ساردەمەنی ، مزرەمەنی ... ٦ـ (ـ کە) : پیسکە ، ڕەشکە ...

... هتد .

جـ ـ ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ڕەگ و قەدی کردار و ناوی چاوگ و ناوی داڕێژراوی لێ دروست دەکەن :

اـ (ـ ار) : وتار ، کوشتار ٢.(ـ ەر) : نووسەر ، دانەر ...

٣ـ (ـ مان) : درووماں ، نیشتمان ...   ٤ ـ (ـ ۆکە) : فرۆکە ...

٥ـ(ـ اك) : خۆراك ...   ٦ـ (ـ گە) : لەوەڕگە ، بڕگە

.. هتد

جگە لەوە چەند پێشگرێکیش هەن ، کە بە ڕەگی کردار یان ناوەوە دەلکێن و ناوی داڕێژراو ڕۆدەنێن :

١ـ(پێ ـ): پێویست ، پێخەف ...

٢ـ(ڕا ـ) : ڕایەخ ...

٣ـ(بەر ـ) : بەرچنە ، بەرکوت ...

٤ـ (هاو ـ) : هاوڕێ ، هاوولآت ...

ـ ناوی دوولایەن   الاسم المشترك   Common noun

= ناوی هاوبەش

ناوی دوولایەن ئەو ناوەیە کە بۆ نێر و مێ بەکاردێت . وەك :

کۆتر ، مراوی ، کەو ، ڕیشۆڵە ، هەڵۆ ، گیسك ، بەرخ ، دوژمن ، هاوڕێ ، دۆست ، شاگرد ، بەرگدروو ، مامۆستا ، قوتابی ، هەڤاڵ ... هتد .

بەشێك لە ناوی دوولایەن لە ڕێگەی بەکارهێنانی وشەیەکەوە لەگەڵیدا ، دەتوانرێ بەلایەکدا بخرێت و جنسی بۆ دیار بکرێت . وەك :

ناوی دوولایەن	بۆ نێر	بۆ مێ
کەر	نێرەکەر	ماکەر
کەو	نێرەکەو	ماکەو
ورچ	نێرەورچ	دەڵەورچ /دێڵەورچ
بەرخ	بەرخەنێر (بەرخی نێر)	بەرخە مێ (بەرخی مێ)
گیسك	گیسکەنێر (گیسکی نێر)	گیسکە مێ (کیسکی مێ)

... هتد .

بەم جۆرە وشەکانی (نێر ، گوڵ ...) یاریدەی دیاریکردنی جنسی نێر دەدەن و ، وشەکانی (ما / مێ ، دەڵ / دێڵ ...) هاریکاری پێکهێنانی جنسی مێ دەدەن .

ب.: جنسەکانی ناو

- ناوی سادە — الاسم البسيط — Simple noun

ب.: وشەی سادە

ژن ، کچ ، دار ، شار ، دێ ، ڕۆژ ، شەو ، خۆر ، شاخ ، مەڕ ، بزن ، چاو ، برۆ ، دەم ... هتد .

- ناوی کارا — اسم الفاعل — Participle

= ناوی بکەر

ناوی کارا بەو وشانە دەوترێن ، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و واتای ڕووداوێك لەلایەن ئیشکەرەوە دەگەیەنن و توانست و تایبەتێکەیان سیفەتێکی بەردەوام و هەمیشەییان پێدەبەخشێت .

لە زمانی کوردیدا ناوی کارا لە ڕووی ڕۆنانەوە دوو جۆرە :

١- ناوی کارای داڕێژراو

٢- ناوی کارای لێکدراو

ناوی کارای داڕێژراو لە ڕووی چەشنی چاوگەکەیەوە دوو جۆرە :

ا) ناوی کارای داڕێژراو لە چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە (انتقالي)وە .

ب) ناوی کارای داڕێژراو لە چاوگی تێپەڕەوە .

<u>ناوی کارای داڕێژراو</u> - ئەو ناوەیە لە چاوگی سادە و داڕێژراوی تێنەپەڕ و تێپەڕەوە بە یاریدەی پێشگر و پاشگرەوە وەردەگیرێت . وەك :

١- پێشگر + ڕەگی کردار :

بوێر ، بکوژ ، بڕ ... نەمر ، نەبەز ، نەترس ، نەزان ...

٢ـ ڕەگی کردار + پاشگر :

خوێنەر ، نووسەر ، چێنەر ... زانا ، توانا ، بینا ... کڕیار ، فرۆشیار ، زانیار ... پارێزگار ... گەڕۆك ... ترسنۆك ... نووسەك ... گەزندە ... دیدە ...

٣ـ قەدی کردار + پاشگر :

خەوتوو ، کەوتوو ... داماو ، گەڕاو ... بووە ، مردە ... خوێندەوار ... کردگار ...

... هتد .

ناوی کارای لێکدراو ـ ئەم جۆرانە بریتین لە وشەیێکی واتادار و ڕەگ یان قەدی چاوگی تێپەڕ (بە تێپەڕکراویشەوە) و تێنەپەڕ . ئەگەرچی ئەم ڕەگانە واتاکانیان ڕوون نین ، بەڵام بنەمای پاراستنی واتای چاوگ و کردارەکانن و دەبنە هۆی مانەوەی واتاکانیان و دەورێکی چاك و چالاك دەبینن لە کێشەی وشەسازیدا .

جۆری پێکهاتنی :

١ـ وشەیێکی وتادار + ڕەگی کردار :

سەرتاش ، پیاوکوژ ، ماسیگر ، کاکێش ، زورناژەن ...

٢ـ وشەیێکی واتادار + قەدی کردار + پاشگری (ـ و ، ـ وو) :

ماڵ شێواو ، کۆست کەوتوو .

ـ ناوی کارای داڕێژراو

ب.: ناوی کارا

ـ ناوی کارای لێکدراو

ب.: ناوی کارا

ـ ناوی کۆمەڵ الاسم الجمعي Collective noun

ناوی کۆمەڵ ئەو ناوەیە کە لە ڕواڵەتدا تاك و لە ناوەڕۆکدا کۆ نیشان دەدات ، وەك : گەل ، میللەت ، هۆز ، کۆمەڵ ، پۆل ، لەشکر ، چین ، دەستە و ... گەلێکی دی .

ئەو جۆرە وشانە لە ڕواڵەتدا تاکن ، بەڵام لە ناوەڕۆکدا کۆن ـ واتە کە وترا (گەل ، میللەت ...) ، ئەوە تێکڕا ئەو کەسانە و ئەو شتانە مەبەستن ، کە لە واتای (گەل) و (میللەت)دا هەن .

ـ ناوی گشتی الاسم العام Common noun

ناوی گشتی بەو ناوە دەوترێ ،کە بەسەر ئەو هەموو گیاندار و بێگیان و بیر و کارانەدا دابڕاوە ، کە خاوەنی یەك ڕەگەز و یەك جنسن . وەك : ناوی کەسان (دایك ، کچ ، ژن ، باوك ، کوڕ ، مامۆستا ...) ؛ ناوی گیاندار و باڵندە (شێر ، ئەسپ ، کۆتر ، کەو ...) ؛ ناوی شت (دار ، بەرد ، خانوو ، ڕوبار ، چیا ...) ؛ ناوی بیر و مەفهووم و کار (بڕوا ، هێز ، شەرم ، جوانی ، پاکی ، منداڵی ، خۆراك ، دروومان ...) ... هتد .

بەنموونە وشەکانی (دایك) و (کچ) دوو ناوی گشتین ، چونکە بە گشت دایکێ دەوترێ (دایك) و بە گشت کچێ دوترێ (کچ) ... وشەی (ئەسپ) ناوێکی گشتییە ، چونکە بە هەموو ئەسپێك دەوترێ (ئەسپ) ... وشەکانی (خاك) و (ڕێ) و(پێ) هەموو ناوی گشتین ، چونکە بە هەموو خاکێك دەوترێ (خاك) و بە هەموو ڕێیەك دەوترێ (ڕێ) و بە هەموو پێیەك دەوترێ (پێ) ... وشەکانی (شین) و (ماتەم) و (خەم) و (پیاوەتی) ، کە مانای تەجرید دەدەن ، سەرپاکیان ناوی گشتین .

لە واقیعدا دەبینین (خانوو) جۆری ئێجگار زۆرە : خانووی بەرد ، خانووی خشت ، خانووی قوڕ ... خانووی یەك نهۆم ، خانووی فرە نهۆم ... ڕەنگی جیاواز و شێوە و فۆرمی جۆراوجۆر ... کەچی بە هەموویان دەتوانین بڵێین ((خانوو)) . ئێمە دەتوانین دوو (خانوو)ی سەرتاپا وەك یەك بێنینە بەرچاو ، بەڵام بە هیچ جۆرێك دوو ((مرۆڤ))ی وەك یەك نابینین ، هەر مرۆڤێك جیاوزای‌یەکی لەگەڵ مرۆڤانی‌تردا هەیە ، کەچی وشەی ((مرۆڤ)) بۆ هەموو ((مرۆڤێك)) بەکاردەهێنرێ . ئەمەش تەجریدی واتای وشەیە ـ واتە واتای گشتیی وشەیە .

لە زمانی کوردیدا ناوی گشتی دەتوانێ ببێتە ناوی تایبەتی ـ واتە وای لێ بێ کە مەبەست ناوی کەسێك بگەیەنێ ، بە وێنە وشەی (ڕووبار ، تاڤگە ، هەڵۆ ، قومری ، شەپۆل ، شەماڵ ، شنە ، هاژە ، ئاهەنگ ...)) کە لە بنەڕەتدا ناوی گشتین ، ئێستا وەك ناوی تایبەتیش دەبینرێن ، ئەویش ئەوەیە کە بوونەتە ناوی کچ و کوڕ و مەبەستی ناوی کەسێك دەگەیەنن .

بە پێچەوانەشەوە ، ناوی تایبەتی دەتوانێ ببێ بە ناوی گشتی ، ئەگەر وای لێ بێ کە مەبەست کۆمەڵێ کەس یاخود کۆمەڵی شتی هاوڕەگەز و هاوخاسیەت بگەیەنێ . ئەمیش پتر واتای مەجاز و ئیدیۆم وەردەگرێ . بە وێنە ((بەکر مەرگەوەڕ) ناوی قارەمانێکی داستانی ((مەم و زین))ە و ناوێکی تایبەتی‌یە ، بەڵام ماناکەی وای لێ‌هاتووە کە هەموو کەسێکی فیتنە و پیاو خراپ بگرێتەوە و بەو جۆرە وەك ناوێکی گشتی کاردەکات .

ـ ناوی لێکدراو   الاسم المرکب   Compound noun

بـ.: وشەی لێکدراو

لە زمانی کوردیدا بۆ ڕۆنانی ناوی لێکدراو پازدە حاڵەت هەیە :

١ ـ دوو ناوی سادە . وەك :

شاهەنگ ؛ ماستاو ؛ گوڵاو ؛ گاسن ...

٢ـ دوو ناوی سادە بە یاریدەی یەکێك لەم ناوبەندانە :

أ ـ (ە) وەك :

بەردەنوێژ ؛ مانگەشەو ؛ گوڵەگەنم ؛ چەرمەگا .

ب ـ (و) . وەك :

هێلکەورۆن ؛ لەرزوتا ...

جـ ـ (بە) . وەك :

کولێرەبەڕۆن ؛ سەربەگێچەڵ ...

٤ ـ ناوێکی سادە و ئاوەڵناوێك بە یارمەتیی ناوبەندی (ە) . وەك :

مێرگەسوور ؛ کێلەسپی ...

٤ ـ ئاوەڵناو + ناو . وەك :

ڕەشماڵ ؛ زەرداو ...

٥ ـ ناوێکی سادە و ڕەگی کردار . وەك :

دارتاش ؛ ڕۆژهەلآت ؛ لێفەدروو ؛ مووکێش ...

٦ـ ئاوەڵکردارێك و ناوێکی سادە . وەك :

بەرماڵ ؛ ژێرپیاڵە ؛ ژێرکراس ؛ بنباخەڵ ...

٧ـ ئاوەڵناوێك و ناوێکی سادە ، بە یارمەتیی یەکێك لەم ناوبەندانە :

أ ـ (ە) . وەك :

ڕەشەبا ؛ سەوزەگیا ؛ تەڕەپیاز ...

ب ـ (و) . وەك :

گەندوگو ...

...هتد .

ـ ناوی مادی الأسم المادي Material noun

ناوی مادی ناوی ئەو شتانە دەگرێتەوە ، کە بەر یەکێك یاخود پتر لە پێنج هەستی مرۆڤ بکەوێ . وەك : کەو ، دار ، گوڵ ، ئاسمان ، زەوی ، گەنم ،

پەنیر ، شەونم ، گیا ، ئاسۆ ، دەنگ ، كۆكە ، با ، شنە ، هەور ، تریشقە ، گۆشت ، خوێن .

ـ ناوی مەعنەوی   الأسم المعنوي   Abstract noun

= ناوی واتا

ناوی مەعنەوی ناوی شتێكە ، كە بوونی سەربەخۆی نییە ، بەڵكو لە شتی بەر هەست ، یا لە بیر و خەیاڵدا پەیدا دەبێ . وەك : هۆش ، بڕوا ، خەم ، شەرم ، هێز ، جوانی ، پیاوەتی ، شادی ...

لە زمای كوردیدا دەتوانرێ دوو جۆر ناوی مەعنەوی دەست نیشان بكرێ :

١ـ ناوی مەعنەویی بنجی :

ناوی مەعنەویی بنجی ئەو ناوانە دەگرێتەوە ، كە هەر لە بنچینەدا بۆ واتا دانراون ، وەك : خەم ، بڕوا ، شەرم ، هێز ، هۆش ...

٢ ـ ناوی مەعنەویی ڕۆنراو :

ناوی مەعنەویی ڕۆنراو ئەو ناوانە دەگرێتەوە كە لە وشەیەكی مادی یان مەعنەوییەوە وەرگیراون و بەیاریدەی پاشگر سازبوون .

ناوی مەعنەوی ڕۆنراویش بە زۆری لە ناو و ئاوەڵناوەوە وەردەگیرێ :

أ ـ ناو +پاشگری (ی ، ەتی / ێتی ، ایەتی ، ێنی) .

منداڵ + ی = منداڵی

پیاو + ەتی = پیاوەتی

دز + ێتی = دزێتی

دۆست + ایەتی = دۆستایەتی

كچ + ێنی = كچێنی

ب ـ ئاوەڵناو + پاشگری (ی ، ەتی / ێتی ، ایەتی ، ایی) .

جوان + ی = جوانی

گەورە +ەتی = گەورەیەتی

بەرز +ێتی = بەرزێتی

بڵند + ایەتی + بڵندایەتی

قووڵ + ایی = قووڵایی

- ناوی مەعنەویی بنجی

بـ.: ناوە مەعنەوی

- ناوی مەعنەویی ڕۆنراو

بـ.: ناوی مەعنەوی

- ناوی مێ   الأسم المؤنث   **Feminine gender**

ناوی مێ ئەو ناوەیە ، کە لە بنەڕەتدا هەر بۆ جنسی مێ دانرابێت .

لە زمانی کوردیدا ناوی جنسی مێ لەو پۆلە وشانەی خوارەوە پێك دێ :

١) ناوی کەسانی مێینە . وەك :

ژن ، کچ ، خوشك ، بووك ، پوور ، دایك ، خەسوو ، باوەژن ، نەنك ، خاڵۆژن ، ئامۆژن ، براژن ، هێوەرژن ...

٢) ناوی تایبەتیی کچان . وەك :

نەسرین ، شیرین ، نازدار ، پرشنگ ، گوڵاڵە ، پەروین ، گوڵزار ، شاناز ، هێرۆ ، چرا ، جوان ...

٣) ناوی گیانلەبەری مێ . وەك :

مریشك ، ماین ...

٤) ناوی هەندێ پیشەی ژنانە . وەك :

نانکەر ، جلشۆر ، کارەکەر ، مامان ، دایەن ، بەربووك ...

... و هەندێکیتر .

بـ.: جنسەکانی ناو

- ناوی نێر   الأسم المذكر   Masculine gender

ناوی نێر ئەو ناوەیە کە لە بنەڕەتدا هەر بۆ جنسی نێر دانرابێت .

لە زمانی کوردیدا ناوی جنسی نێر لەو پۆلە وشانەی خوارەوە پێك دێ :

١ ـ ناوی کەسانی نێرینە . وەك :

پیاو ، باوك ، کوڕ ، برا ، خاڵ ، مام ، زاوا ، باپیر ، مێرد ، زڕباب (زڕباوك) ، خەزوور ...

٢ ـ ناوی تایبەتیی کوڕان . وەك :

شێرکۆ ، نەژاد ، بەختیار ، هێمن ، وریا ، هیوا ، گۆران ، سەردار ، سمکۆ ، نەوزاد ، ئازاد ...

٣ـ ناوی گیانلەبەری نێر . وەك :

ئەسپ ، کەڵەشێر ، بەران ، کەڵ ...

٤ ـ ناوی هەندێ پیشەی پیاوانە . وەك :

نانەوا ، خزمەتکار ، نۆکەر ، سەپان ، شوان ... و هەندێکی دی .

بـ.: جنسەکانی ناو

- ناوی واتا   الأسم المعنوي   Abstract noun

بـ.: ناوی مەعنەوی

- ناوی هاوبەش

بـ . ناوی دوولایەن

ناوەڕاستی زمان   وسط اللسان   Sentrolor tongue

ناوەکی   الداخلي   Inside , Interior

ناوبەند **Interfixus**

= ئینتەرفیکس ، مۆرفێمی پێوەندی

ناوبەند ئەو مۆرفێمە یاریدەدەرانەن کە مانای خودی خۆیان نییە ، بەڵام لە لێکدانی وشەدا هاریکاری دەکەن . ئەم جۆرە مۆرفێمانە کە دەکرێ پێیان بوترێ ـ مۆرفێمی پێوەندی ، لە وشەی لێکدراودا بەدی دەکرێن . لە زمانی کوردیدا چەند ناوبەندێك هەیە ، وەك :

١ ـ (ە) :

بەردەنوێژ ، مزرەسێو ، بووکەشووشە ، گوڵەباخ ...

٢ ـ (و) :

لەرزوتا ، هێلکەوڕۆن ...

٣ ـ (ەو) :

بانەوبان ، شارەوشار ، دارەودار ...

٤ ـ (او) :

ڕەنگاوڕەنگ ، دەماودەم ، چەماوچەم ...

٥ ـ (ان) :

بەرانبەر ، سەرانسەر ...

٦ ـ (بە) :

چاوبەکل ، گوڵبەدەم ، جێبەجێ ...

ناوپنچك **الحجاب الحاجز** **Diaphragm**

ناوگر **الداخِلة ، الواسطة** **Infix**

ئەو جۆرە ئافیکسانەن کە لە ناوەندی ڕەگی وشەدا دادەنرێن . بە وێنە لە زمانی تاگالیدا ، کە لە خێزانی زمانە هیند و ئەوروپاییەکانە ، ناوگری (um) لە وشەی ((sulat)) ـ ((نامە))دا نییە ، بەڵام کاتێ لەو وشەیەوە ،

وشەی ((s - um – ulat)) ـ ((نووسین)) دادەڕێژرێ ، ئەوسا ناوگری (um) دەچێتە ناوەندی ڕەگەکەیەوە .

لە زمانی کوردیشدا :

((بواردن)) ـ لە (بوردن)ەوە هاتووە . دەنگی (ا) لە نێوان (و ، ر)دا پەیدابووە و کردارەکەی کردووە بە تێپەڕ .

((شەبەق)) ـ بە واتای (شەق بردنێکی گەورە) . وا پێدەچێ لە وشەی (شەق) وەرگیرابێ .

((برێشگە)) ـ لە (برژان)ەوە هاتووە . دیارە دەنگێکی (ێ) لە لاوە هاتووە بۆ ناوئاخنی وشەکە .

... هتد .

هەر یەك لەو نموونانە دەنگێك یا زیاتری لە لاوە بۆ هاتووە ، وەك : (ا) لە وشەی ((بواردن))دا ؛ (بە) لە وشەی ((شەبەق))دا ؛ (ێ) لە وشەی ((برێشکە))دا ... و دەوری ناوگر دەبینن .

نەبزوێن

بـ.: کۆنسۆنانت

نەرمەئاسمانە	الحنك الرخو	Soft palatal

بـ.: مەلاشوو

نەرمەمەلاشوو	الحنك اللين	Soft palate
نەرێ	النفي ، المنفي	Negative

= نەفی

شێوازی نەرێ ڕوونەدان و نەبوونی شتێك ، یان نەبوونی بارێك باس

دەكات :

ئازاد سێو ناخوات .

هەنارەكە ترش نییە .

... هتد .

ه . ، بـ .: ڕستەی نەرێ .

نەسازاو	المتناقض	Contradictory
نەسازی	التناقض	Contradiction

نەگونجانی دەنگ

نەگونجانی دەنگ بە نەهاتنی دەنگێك لە هەندێ شوێنی وشەدا ، یاخود ڕێك نەكەوتنی دوو دەنگ لەگەڵ یەكدی ، یاخود سستیی بوونی دەنگێك لە زارێكدا دەوترێ .

ئەوەتە لە زمانی كوردیدا لە سەرەتای وشەدا (ر)ی لاواز نایەت و هەمیشە بە /ڕ/ی قەڵەو دەست پێدەكات . بە پێچەوانەشەوە /ڵ/ی قەڵەو لە سەرەتادا نایەت و هەردەم لاوازە ـ واتە /ر/ ، /ڵ/ بە هیچ جۆرێك ناگونجێ لە سەرەتای وشەدا بەكاربهێنرێن .

یاخود دوو دەنگی /ل/ ، /ڵ/ هەڵناگرن بخرێنە پێش دەنگی /ڕ/ەوە . بەپێچەوانەشەوە كورد /ر/ لە پێش /ڵ/ەوە ناهێنێ (جگە لە چەند وشەیێكی كەم نەبێت) .

لە دیالێكتی كرمانجیی ژووروودا /ڵ/ی قەڵەو نییە ، لەگەڵ ئەوەدا ، كە لە كرمانجیی خواروودا یەكجار زۆرە ...

لە كرمانجیی خواروودا دەنگی /ڤ/ زۆر كەمە و بەپێچەوانەوە لە كرمانجیی ژووروودا یەكجار زۆرە .

...هتد .

نزيك كەوتنەوە   توحيد ، عملية التكامل   Intergration *

نزيك كەوتنەوە ئەو پرۆتسێسە مێژوویی‌یەیە ، کە یەك‌گرتن و یەك‌بوونی زمانان و دیالێکت جێ‌بەجێ‌دەکا . نزیك کەوتنەوە ژمارەی زمان کەم دەکاتەوە . حاڵەتی تایبەتی نزیك کەوتنەوە بریتیی‌یە لە پێوەندیی زمانان ، کە دەبێتە هۆی لە یەك وەرگرتنی وشە و پێکهاتنی وشەی هاوبەش لە نێوانیاناندا (بە شێوەیێکی بنەڕەتی لە بواری زاراوەدا) .

هەروەها بڕ . : ترازان

نووسین   الكتابة   Writing

لە بەراوردکردنی ئاخاوتنەوە لەگەڵ نووسین ، ئەوە دەردەکەوێ کە ئاخاوتن زۆر لە نووسین کۆنترە . تەمەنی ئاخاوتن لە (٤٠٠ ـ ٥٠٠) هەزار ساڵ کەمتر نییە ، بەڵام تەمەنی نووسین هەر هەشت نۆ هەزار ساڵێك دەبێ .

نووسین هۆیەکە بۆ لە یەکتر گەیشتن و تەواوکەری ئاخاوتنە . پێویستی ئادەمیزاد بۆ لە یەکتر گەیشتن لە دوورەوە و لە کاتی جیاوازادا بووە بەهۆی پەیدابوونی نووسین . دیارە قسە ئەگەر بەهۆی نیشانەی تایبەتی‌یەوە لەسەر شتێك نەنووسرێ ، ئەوە نە کەسێکی دوور دەتوانێ لێی ئاگادار ببێ و نە بۆ دەمێکی دواتریش دەمێنێتەوە .

پەیدابوون و بوونی نووسین وەك وەسیلەیەکی تایبەتی بۆ لە یەکتر گەیشتن ، دەورێکی دیاری بووە و هەیەتی . نووسین یارمەتی ئادەمیزادی داوە لە کورتکردنەوەی دووری و کاتدا ، تەجروبەی ئادەمیزادی

---

* لە (intergrare)ی لاتینی‌یەوە کەوتووەتەوە و مانای (یەك‌خستن ، بەیەك‌کردنەوە) دەدات .

پاراستووه و دەپارێزێ و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی هێشتۆتەوە و دەهێڵێتەوە و لە گەلێکەوە بۆ گەلێکی تری گەیاندووە و دەگەیەنێ . بە هۆی نووسینەوە هەر مرۆڤێك دەتوانێ کەڵك لە تەجروبەی مرۆڤایەتی وەربگرێ و گەشەی پێ بدا .

هەرچی دیاردەیەکی گەورەی سیاسی یان ئەدەبی یان زانستی هەیە ، کە لە ناوچەیەکدا لەدایك بووە ، بە هۆی نووسینەوە گەیشتووەتە هەموو جیهان .

دەنگی ئادەمیزاد بە بێئامرازی تایبەتی وەك : تەلەفوون و ڕادیۆ و ... هتد تەنیا لە سنوورێکی تەسکدا دەمێنێتەوە و لە چوارچێوەی گوێلێبووندا کاردەکات .

ئەوەی پێوەندی بە مانەوەشییەوە هەیە لە ڕووی کاتەوە ، دەمێکە قسەی نەستەقی وا وتراوە کە نووسینی بەگرنگتر لە ئاخاوتن داناوە . بۆ نموونە ڕووسەکان دەڵێن : ((وشە چۆلەکە نییە ، کەچی دەشفڕێ و ناگیرێ)) بەلاّم ((ئەوەی بە قەڵەم نووسراوە ، بە تەوریش نابڕرێتەوە)) . ئەمەش نزیکی لەگەڵ ئەو قسە نەستەقە لاتینییەدا هەیە ، کە دەڵێ : ((Verba volant – scripta manent)) واتە ((وشە دەفڕێ ، نووسین دەمێنێتەوە)) .

ڕاست وایە پەیدابوونی نووسین بگەڕێنینەوە بۆ ئەو سەردەمانەی کە قسەکەران پێویستیان بەوە بووە ، زەحمەتیی گەیاندنی دەنگی خۆیان بە هۆزێك یان نەوەیەکی دی ئاسان بکەن . بۆیە لە ڕووی ئەرکەوە جۆری هەرە دێرینی نووسین ، نامە و نووسراوی سەرکێلی گۆڕ بووە ، بەلاّم ئەم جۆرە نووسینەش هەر وەك زمانی ئاخاوتن زوو بەسەرچوو . بەدوا ئەمەدا نووسراوی هەڵکەنراوی سەر بەرد و دیواری ئەشکەوت و تاقی سەرکەوتن ... هتد هاتە کایەوە . لەگەڵ پێشکەوتنی کۆمەڵی ئادەمیزاددا نووسینیش پێش کەوت و ئەرکی پاشان وردە وردە فراوانتر بوو و جۆری

نوێی لێپەیدا بوو . ئەو نووسینانەی ئەمڕۆ دەیانبینین لە ئەنجامی هەوڵ و تەقەلای دوور و درێژ و بەردەوامیی شەن و کەو کردنی ئەوەی زووتر لەو بارەیەوە کراوە ، هاتۆتە بەرهەم .

نووسین کە کەرەستەیەکی تەواوکەری زمانی ئاخاوتن و لەیەکتر گەیشتنە ، لە شێوە و جۆری هەمەچەشنی خۆیدا لە سەردەمی جیاوازدا بە چەشنی جیاواز پێوەندی لەگەڵ زمانی گفتوگۆدا بووە .

لەگەڵ یەکنەبوونی بیر و ڕای هەندێ زاناشدا ، بەر لە هەر شت پێویستە گومانی پەیدابوونی نووسین لە پێش زمانەوە بڕەوێنینەوە . ئەگەر مرۆڤ زمانی نەبێ ، نووسینیشی نابێت . نووسین لە هەموو پلەکانی پێشکەوتنی ئادەمیزاددا تەواوکەری ئاخاوتنە ـ واتە دووەم وەسیلەی لەیەکتر گەیشتنە . دەربڕینی زمان بە هۆی ئەلفوبێوە هی دەورێکی زۆر درەنگی پێشکەوتنی نووسینە .. وا دیارە لە سەرەتادا پەیام پەیدا بووە . لەم بارەیەوە هیرادۆتی مێژوونووسی یۆنانی (سەدەی ٥ی پ . ز) نووسیوێتی ، کە وا کاتێ ئەسقووفەکان لەگەڵ فارسەکاندا شەڕیان دەکرد پەیامێکیان بۆ ڕەوانە کردن کە لەم گیاندارانە : (بۆق ، مشك ، مەل) و پێنج تیر پێکهاتبوو ، کە واتای ((ئەگەر ئێوەی فارس وەك بۆق لە زەلکاودا قونەقون بکەن و وەك مشك لە کوندا خۆتان بشارنەوە و وەك مەل بفڕن ، ئەوە وەك گەلای دار بە تیرەکانمان دەتان‌خەین)) . ئەم نموونەیە نیشانەیەکی ڕەمزی‌یە ، کە هەر شتێك تێیدا ڕاستەوخۆ ڕەمزێك نیشان دەدا ، وەك (مەل ـ فڕین ... هتد) . مانای گشتیی ئەو پەیامە لەلایەن ڕەبەنەکانی دارای پادشای فارسەوە لێك‌درایەوە .

لەتەك ئەو نیشانە ڕەمزی‌یە ، هەروەها نیشانەی مەرجیش هەیە ، ئەویش ئەوەیە کە شتەکان هیچ دەرنابڕن ، بەلام وەك نیشانەی مەرجی بەکاردەهێنرێن . بەوێنە پەیامێکی بە (کیپو) بەناوبانگی ناوچەی پیرۆ (لە خوارووی ئەمەریکا) کە بریتییە لە : دارێك پەتی هەمەڕەنگی پێدا هەڵواسراوە و گرێی جۆربەجۆریان لێ دراوە ؛ یاخود پەیامێکی خێڵی

ئیرۆکیزی ، کە بە (وامپۆم) ناسراوە بریتییە لە : پشتێنێك و گوێچکە ماسیی هەمەرەنگی گەورە و بچووکی پێوە کراوە .

ئەم جۆرە پەیامانە بە زۆری هەواڵی بەڵا و وێرانییان دەگەیاند ... لەبارەی واتای گرێی پەتەکان و دانانی گوێ ماسییەکانەوە ، بێگومان پێویستە زووتر ئەوە بزانرێ کە کێ نامەی وا دەنووسێ و کێ وەری دەگرێ . جا رەبەنەکان ئاگاداری ئەوە بوون و بۆیە بە ئاسانی لە مەبەست تێدەگەیشتن .

بەم جۆرە بە واتایەکی فراوان ، دەتوانرێ هەموو شێوەیەکی لە یەکتر گەیشتنی مرۆڤ بە یاریدەی نیشانەی بینراوەوە دەرببڕرێ ـ واتە بە هەر نیشانەیەك کە چاو ببینێ ... ناوەرۆکی ئەم دیاری کردنە تەنیا نووسین و چاپ ناگرێتەوە ، بەڵکو هەموو نیشانەیەکی تری وەك : نیشانەی هاتوچۆ و نیشانەی سەر قوتوی شیر و گۆشت ... یش دەگرێتەوە .

زانست سێ جۆری سەرەکیی نووسینی لێ ئاشکرایە ، کە بەپێی پلەی مێژوو بەدوا یەکدا هاتوون :

١ـ نووسینی وێنەیی الكتابة التصويرية Pictograpohy

٢ـ نووسینی بیر (ئیدیۆگرافی) Ideography

٣ـ نووسینی هیرۆگلیف Hieroglyphoi

ـ نووسینی بیر الایدوگرافي (الكتابة الرامزة للفكرة)
Ideography

لەگەڵ پێشکەوتنی ئادەمیزاد و گەشەکردنی بیر و هەستیدا ، پێویستی وا هاتە ئاوەوە کە ئیتر نووسینی وێنەیی نەتوانێ ئەو ئەرکە بەجێبێنێ و ئەو دەمە نووسینی ئیدیۆگرافی (Ideography) ـ واتە (نووسینی بیر) هاتە مەیدان .

ئیدیۆگرافی ـ Ideography لە دوو وشەی (idea ــ بیر) و (grapho ـ دەنووسم)ی یۆنانی‌یەوە سازبووە .

لەم جۆرە نووسینانەدا نیشانەکان واتای ڕاستەوخۆی دیاردەکان نادەن ، بەڵکو ئەو بیرە ڕادەگەیەنن کە لە مێشکی ئادەمیزاددا پەیدا دەبێ .

پەیدابوونی نووسینی ئیدیۆگرافی پێوەندی بە پێویستی دەربڕینی ئەو شتانەوە هەیە کە نەدەتوانرا لە ڕێگەی وێنەوە نیشان بدرێن . بەوێنە ، بۆ گەیاندنی واتای (بینین) ، وێنەی ئەو ئەندامەی لەش (واتە ـ چاو) دەکرا کە شت بە هۆیەوە دەبینرێ . بەم جۆرە لە هەنگاوی یەکەمی ئیدیۆگرافی‌دا هەمان ڕێگەی پیکتۆگرافی ـ واتە ڕێگەی وێنە ـ دەگیرا ، بەڵام لە گەیاندنی واتادا جیاوازی هەبوو : لە نووسینی پیکتۆگرافی‌دا وێنەی چاو واتای ((چاو))ی دەگەیاند ، کەچی لە ئیدیۆگرافی‌دا مانای ((بینین))ی دەدا ـ واتە لە ئیدیۆگرافی‌دا وێنە واتای ئەرك یاخود ئەنجامی بەکارهێنانی ئەو شتەی مەبەست بوو . هەر بەم شێوەیە دەکرێ واتای ((دۆستایەتی)) بە هۆی وێنەکردنی دوو دەستەوە دەربڕڕێ ، یاخود دەشێ مانای ((دوژمنایەتی)) بە وێنەی دوو چەك بگەیەنرێ کە لە شێوەی خاچێکدا لێك‌درابن ... هتد .

لەم بارانەدا وێنە لە شێوەی مەجازدا مانا دەگەیەنێ . ئەم واتا مەجازی‌یانەی وێنە زۆر لە ئیستیعارەی هەندێ وشە دەچن . بۆ نموونە (زمان ــ لسان) ؛ (زمان ــ لغة) ... هتد . لەم قۆناغەی پێشکەوتنی نووسیندا ، یەك وێنە وەك چۆن واتای ڕاستەوخۆ دەگەیەنێ ، هەروەها مانای مەجازیش نیشان دەدا ، جا بۆیە خوێندنەوەی ئەو جۆرە نووسینانە ئاسان نییە . پێویستی خێرایی نووسین و پێویستی دەربڕینی تێکستی ئاڵۆز چ لە ڕووی ناوەرۆك و چ لە ڕووی ڕوخسارەوە بوونە هۆی ئەوەی ڕێگەی دەربڕینی مەبەست بەهۆی وێنەوە بگۆڕێت بە نیشانەی مەرجی ـ هیرۆگلیف (Hieroglyph) .

ـ نووسینی فۆنەتیکی   الكتابة الصوتية

Phonological writing

نووسنی هەرە لە بار و گونجاو نووسینی فۆنەتیکی‌یە ، چونکە ئەمە قالبێکی وای داوە بە نووسین ، کە نەك تەنیا لە ڕووی پێکهاتنی ڕێزمانی‌یەوە ئاوێنەی زمان بێ ، بەڵکو لە ڕووی قەوارەی فۆنەتیکیشەوە وشەی تێدا ببینرێ .

کاتی خۆی میسری‌یەکان و بابلی‌یەکان هەوڵی ئەوەیان دا نووسین بخەنە سەر ڕێی فۆنەتیکی . بابلی‌یەکان وشە ناسادەکانیان کەرت دەکرد و بەم پێیە لەو دەمەدا هیرۆگلیف وای لێ‌هات کە بە بڕگە (المقطع ـ Syllable) مانا بدات . بەم جۆرە هەنگاوی یەکەمی پێشکەوتنی نووسینی فۆنەتیکی نرا .

باشترین نموونەی شێوەی نووسینی بڕگەیی ، نووسینی هیندیی کۆنە ، کە تێیدا هەر نیگارێك ، وەك دەستوور نیشانەی کۆنسۆنانت لەگەڵ بزوێنی (ا)ی دەدا ، واتە بڕگەی (دا ، ڕا ، شا ، زا ... هتد) ؛ بۆ ئەوەی بزوێنێکی تر بخوێندرێتەوە نیگارەکە دەگۆڕرا ؛ ئەگەر بویسترایە تەنیا کۆنسۆنانتەکە بخوێندرێتەوە ، ئەوە نیشانەی (قەدەغە))ی لەگەڵ دادەنرا ؛ بۆ کۆبوونەوەی چەند کۆنسۆنانتێکیش لە بڕگەیەکدا نیشانەی ((پێکەوەبەستن) بەکاردەهێنرا .

نووسینی بڕگەیی کە نیشانەکانی هێندەی بڕگەکانن ، ژمارەیان ئێجگار زۆر نییە و بۆیە ئەم شێوە نووسینە تا ڕادەیەك ئاسانە .

هەنگاوێکی تر لە پێکشەوتنی نووسینی فۆنەتیکی‌دا لە نووسینی کۆنی جوولەکە و فینیقی‌یەکاندا نرا ، کە وا کۆنسۆنانتەکانی ڕەگی وشەیان تێدا بە پیت دەردەبڕرا و ئەو بزوێنانەش کە فۆرمی ڕێزمانی بەجێ‌دێنن بە نیشانەی تایبەتی جیا دەکرانەوە (لە عیبریدا بە ((شوا)) و لە عەرەبیدا بە ((حەرەکات)) دەردەبڕران) . ئەم جۆرە نووسینانەش لە زانستی زماندا بە

نووسنیی ((کۆنسۆنانتی)) ناسراون .

دوا هەنگاوی نووسینی فۆنەتیکی لەلایەن یۆنانەکانەوە نرا ، ئەویش ئەوەبوو ڕێبازی بەکارهێنانی ئەلفوبێ‌یان لە فینیقی‌یەکان وەرگرت . بەلاّم ئەمان پیتیان هەر بۆ دەنگە کۆنسۆنانتەکان دانەنا ، بەڵکو بۆ بزوێنەکانیشیان سازکرد ، چونکە وەك ئاشکرایە ، لە زمانی یۆنانیدا ، لە پێکهاتنی ڕەگ و ئافیکسدا تەنیا کۆنسۆنانت بەشداری ناکات ، بەڵکو بزوێنیش هەیە . یۆنانەکان هاتن بۆ بەشێك لە دەنگی بزوێنەکانی زمانەکەیان وێنەی ئەو دەنگە کۆنسۆنانتە فینیقی‌یانەیان دانا ، کە لە یۆنانیدا نین .

بەم چەشنە ئەلفوبێی یۆنانی بەو دەستکاری کردنەوە ، یەکەم ئەلفوبێ‌یە کە لەسەر بناغەی وێنەی دەنگ سازکرابێ و لە دواییشدا بووە بە بناغەی دانانی ئەلفوبێی لاتینی و سلاڤی و گەلێکی تر . پێویستە پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین ، کە وەنەبێ پیتەکانی ئەم جۆرە ئەلفوبێ‌یانە بە شێوەیەکی ساکار هەر وێنەی دەنگ بن ، بەڵکو بە شێوەیەکی سەرەکی وێنەی فۆنێمن .

هەرچەندە نووسینی سەرەکی و باوی ئەمڕۆ نووسینی فۆنەتیکی‌یە ، کە لەسەر بناغەی وێنەی دەنگەکان سازبووە ، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ شێوازی دی تێکەڵ بووە . بەوێنە لە نووسینی ڕووسیدا لەگەڵ بەکارهێنانی پیت وەك نیشانەی فۆنێم ، هەروەها بەکارهێنانی پیت وەك نیشانەی بڕگەش لە ئاواندایە .

باشترین ئەلفوبێ کە لەسەر بناغەی فۆنەتیك دانرابێ ، ئەوەیە کە ژمارەی پیتەکانی هێندەی ژمارەی فۆنێمەکانی ئەو زمانە بێ .

لەبەر ئەوەی نووسین بە دەورێکی مێژوویی درێژدا تێ‌پەڕیوە و گەلێك پاشماوەی کۆنی تێدا ماوە ، ئەلفوبێی کامڵ نییە . ئەلفوبێی هەرە ناسراو و پتر بەکارهێنراو و لەبار ئەلفوبێی لاتینی‌یە . هەرچەندە ئەم ئەلفوبێ‌یە لەگەڵ فۆنەتیکی زمانی لاتینیدا باش دەگونجا ، بەلاّم پڕ بە پڕی زمانە

ئەوروپاییەکانی دی نەبوو ، چونکە ئەو (٢٤) پیتەی بۆ زمانی لاتینی دانرابوون بەشی ئەو زمانە ئەوروپاییە نوێیانەی نەدەکرد کە پێویستیان بە (٣٦ ـ ٤٠) پیت بوو . بە پێنج پیتی بزوێنی (a , e , o , u , I) و دواتریش (٧) نەدەکرا ئەو هەموو بزوێنانەی لە زمانی فەرەنسی و ئینگلیزی و زمانە ئەوروپاییەکانی دیدا هەن دەربڕڕێن . یاخود ژمارەیەك دەنگی کۆنسۆنانتی ئەوتۆ لە هەندێ زمانی ئەوروپاییدا هەن کە لە لاتینیدا نەبوون و پێویستیان بە نیشانە بوو ... جا بۆ پڕکردنەوەی ئەو ناتەواوییانە ـ واتە لە دانانی پیت بۆ ئەو دەنگانەی لە لاتینیدا نەبوون ـ هەوڵی هەمەجۆر درا ، وەك : دانانی چوکڵە لە سەر یان لە ژێر ؛ گەیاندنەوەیەکی هەردوو سەری پیتێك ؛ لێکدانی دوو پیت ... هتد .

ـ نووسینی وێنەیی الكتابة التصويرية Pictography

یەکەم جۆری نووسین لە مێژووی ئادەمیزاددا ، نووسینی وێنەیی (Pictography ـ الكتابة التصويرية)یە . نموونەی نووسینی پیکتۆگرافی چ لە لایەن زانایانی ئاسەوار و چ لە لایەن ئەتنۆگرافەکانەوە دۆزراوەتەوە .

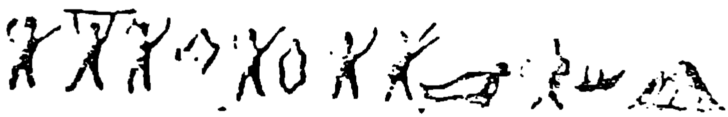
پیکتۆگرافی ــ Pictography لە دوو وشەی (Pictus ــ جوان ، قەشەنگ)ی لاتینی و (grapho ـ دەنووسم)ی یۆنانی پێکهاتووە . بەم جۆرە وشەی پیکتۆگرافی بە مانای ـ جوان نووسین ـ دێت .

لە نووسینی وێنەییدا وێنەی مرۆڤ ، بەلەم ، گیانلەبەر ... بە خەت کێشراوە . بێگومان چ ئەوانەی بە مێژووی هونەر و چ ئەوانەی بە ئەتنۆگرافیاوە خەریکن ، لێکۆڵینەوەی ئەو جۆرە وێنانەیان بەلاوە گرنگە ، چونکە هونەر و نووسین لەم ڕووەوە بەیەکەوە بەستراون ، بەڵام لە ڕووی ئەرکی نووسینەوە ، مەسەلەی هونەری گرنگ نییە .

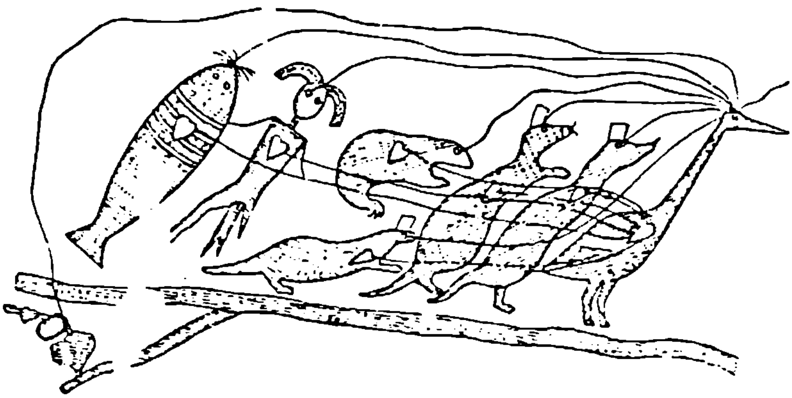
وێنەی ژمارە (١) کە ((یادداشت))ی ڕاوکەرێکی ئەسکیموێیە و وێنەی ژمارە (٢) کە ((داواکاری))ی هیندییەکانە ، دوو نموونەی جوانی نووسینی

وێنـەیین . یەکـەمیان خوێندنـەوەی ئاسـانترە ، چونکـە ناوەڕۆکەکـەی بـاش دیارە ((مرۆڤێك چوو بۆ ڕاو ، پێسـتی دڕندەیـەکی دەسـت کـەوت ، دواتـر پێستێکی تریش ، ڕاوی فیلی ئاویی کرد ، لەگـەڵ ڕاوکـەرێکی دیدا سواری بەلـەم بوون ، شـەو مایـەوە)) . لێرەدا ڕیـزی هێڵەکانی وێنەکە واتای ڕیـزی هێڵەکانی ڕووداوەکە نیشان دەدەن .

وێنـەی دووەم داواکـاریی خێڵـە هیندییەکانـە لـە سـەرۆکەکەیان ، کـە دەیانـەوێ ڕێگـەیان بـدات بچـن لـە ناوچـەی دەریاچـە جێنشـین ببن . ئـەم پیکتۆگرافیـیـە خوێندنـەوەی گرانـترە ، چونکـە جگـە لـە باسـی گیـاندار ، هـەروەها مەبەسـتی واتـای داخوازیـی خێڵـە هیندییـەکان باسـەکە فراوانـتر دەکات .

وێنەی ژمارە (١)

وێنەی ژمارە (٢)

بۆ تـەواو ڕوونکردنـەوەی ئـەم جۆرە نووسینە با بۆنموونە دوو هاوڕێی ئەم سەردەمەش بێنینە پێش چاومان ، کـە ویستوویانە نامـەی وێنـەیی بۆ یـەك بنووسن . یەکێکیان وێنـەی مانگ لە تاریکاییدا دەکا و ئنجا ڕۆژ لـە کەلـەوە ،

بەدوا ئەمەشدا وێنەی ئەسپێك لەسەر ئاوی سەرچنار .. دووەمیان ـ وێنەی ڕۆژ دەکا لە کەلەوە ئنجا مانگ لە تاریکاییدا ، بەداو ئەمەدا وێنەی پیاوێك لەسەر مێزێك و بوتڵێ لەبەردەمیدا . وابزانم نووسراوی یەکەم دەڵێ : ((سبەینێ بەیانی بە سواری ئەسپ دەچم بۆ سەرچنار)) . دووەمیشیان دەڵێ : ((ئەمڕۆ ئێوارە دەخۆمەوە)) .

لە بەراوردکردنی ئەو نموونانەوە ، دیارە کە لە نووسینی وێنەییدا هەموو ئەوەی لە بەرچاوە واتای ڕاستەوخۆ دەگەیەنێ ، بەلاّم هەرچی واتای گشتییەتی بەگران لێك دەدەرێتەوە .

نووسینی وێنەیی پێوەندی بەئەلفوبێوە نییە ـ واتە بریتی نییە لە کۆکردنەوەی نیشانەی دیاریکراو و هەروەها بەفێرکردنی خوێندنەوەشەوە بەند نییە ، چونکە مەبەست ، گەیاندنی واتای پێویستییەکە ... بێ پێوەندێتی نووسینی وێنەیی بە زمانێکی دیاری کراوەوە ، بووەتە هۆی ئەوەی بتوانێ ببێ بە وەسیلەیەکی لەبار بۆ لە یەکتر گەیشتنی هۆزی خاوەن زمانی جیاواز .

هەرچەندە ئێستا نووسینی وێنەیی وەك چەشنێکی سەرەکی نووسین لە کاردا نەماوە ، بەلاّم لە هەندێ بواردا بە کاردێنرێ ، بەوێنە : لە جامخانە و پڕۆپاگندە و .. دا .

نووکی زمان

ب.: سەری زمان

نیاندارتال

ب.: مەیموونی سەرەتایی

١ـ نیشانه　　　العلامة　　　Marker , Articles

نیشانه ئەو مۆرفێمەیە ، کە بە سەرەتا و کۆتایی وشەوە دەلکێ و مانای جودا جودای ڕێزمانی دەردەبڕێ .

بـ.: مۆرفێمی وشەگۆڕ

ـ نیشانه پراگماتیکییەکان　　　العلامات التداولیة

ئەو وشانەن ، یان ئەو بەشانەی ئاخاوتنن ، کە لە هەندێك باردا ، بە هۆی دەوروبەرەوە ، کات و شوێن و کەسانی وتن دیاریدەکەن . بۆ نموونە :

ئەو دوێنێ هات

لەو ڕستەیەدا ، ئەگەر گوێگر لە بەشداربووانی بۆنەی ئەو وتنە نەبێت ، یان لە شوێن و بۆنە و کەسانی بەشداربووی گوتنەکە و دەمی گوتنەکە بەئاگا نەبێت ، ئەوە نازانێت (ئەو) کێیە .

هەر لەو ڕستەیەشدا ، وشەی (دوێنێ) ، بەبێ ئاگاداربوون لە ڕۆژی وتراوەکە ، ئاماژە بۆ کاتی مەبەست ناکات . واتە تەنیا کاتێك دەزانرێت (دوێنێ) کەی بووە ، کە بزانرێت ڕۆژی (وتن)ەکە ، کەی بووە ، بە واتایێکی دی ، ئەگەر گوێگر زانیاریی لەبارەی ڕۆژی وتنی ڕستەکەوە نەبێت ، ناتوانێت ڕۆژی (ڕۆیشتن)ەکەی (ئەو) بزانێت .

بەو پێیە وشەکانی (ئەو) و (دوێنێ) ، کە یەکەمیان لە ڕێزماندا جێناوە و دووەمیان ئاوەڵکرداری کاتە ، دەبنە نیشانەی پراگماتیکی ، چونکە سیمانتیك و ڕێزمان لە توانستیاندا نەبوو ، مەبەستی تەواوی ڕستەکە بەدەستەوە بدەن ـ واتە نە واتای کەرەستەکان و نە پێوەندیی نێوانیان لە ڕستەکەدا نەیانتوانی ، نە (ئەو) کە کارای ڕستەکەیە و نە (دوێنێ) ، کە ئاوەڵکرداری کاتی ڕستەکەیە و دەبوو مەفهوومی کاتی وتنەکە بەدەستەوە بدات ، دیاری بکەن .

هەر بۆیە دەڵێن بەبێ ئاگادار بوون لە چوارچێوەی ئەو وتنە ، واتە لە کاتی وتن و بۆنەکەی و شوێنی وتنەکە و هاوبەشەکانی وتنەکە ، ئەو کەرەستانە واتای تەواو ناگەیەنن . ئەمەش هۆی ئەوەیە ، کە ئەو کەرەستانە وەك نیشانەی پراگماتیکی بەکارهێنراون . (کریستیڤا) ڕای وایە ، کە : ((دەق بریتییە لە بەرهەمهێنان و وەك ئامێرێکیش دیاریدەکرێت ، کە هەر لە ڕێی زمانەوە ، پێڕەوی زمان دادەڕێژێتەوە ، بە هۆی بەستنەوەیەوە بە وتراوە گەیاندییەکانەوە . ئامانجیشی هەوڵدانی ڕاستەخۆیە لە نێوان زۆر جۆر لە گۆکراوەکانی پێشترییەوە ، یان ئەوانەی کە لە گەڵیدا هاوکاتن)) . واتە وتنەکە دابڕاو نابێت لە وتراوی پێش خۆی ، هەر بۆیە ئەو وشانەش ، کە لە ڕستەکەی سەرەوەدا پێکەوە ئەو مەفهوومەیان بەدەستەوەدا ، لە دەوروبەرێکی دیدا جۆرێکی تر دەبێت ، بەپێی هەلومەرجی ئەو دەمە . بۆ نموونە ، هەر ئەو ڕستەیەی پێشوو ، کە (ئەو دوێنێ ڕۆیشت) بوو ، دەشێ لە دەوروبەرێکدا وترابێت ، کە مەفهوومی هەوڵدانی هەبووبێت بە گوێگر . جا ئەگەر چوارچێوەیەك بهێننە بەرچاو و لەوێدا قسەکەر و گوێگر ، یان ڕاستتر بڵێین بەشداربووانی بۆنەکە ، قسە لە نێرراوێك بکەن ، کە بۆ ئەنجامدانی کارێك ، لە شارێکی ترەوە داواکرابێت و ئەو کاتەی کە بۆی دیاریکرابووبێت ، بۆ چونەکەی ، نێرراوەکە چەند ڕۆژێك دواکەوتبێت . ئا لەو دەمەدا ئەگەر ئەمان مەبەستیان بووبێت ، کە نێرراوەکە زووتر بڕوات و ئەو خۆی دواخستبێت . لەوێدا دەربڕینی ئەم ڕستەیە ، مەفهوومی گلەیی و گازندە و ناڕەزایی لەخۆ دەگرێت ، نەك هەوڵدان ، بەتایبەت ئەگەر بەشداربووەکانی وتن ، لە تەواوی هەلومەرجەکان بەئاگابن . واتە دەشێ خودی ئەو ڕستەیە چەندین مەفهوومی جیاواز بەپێی دەوروبەری وتنەکە لەخۆبگرێت . ئەمەش بێگومان جۆرێك لە چالاکی بە زمان دەبەخشێت . نەك هەر ئەوەش ، بەڵکو کاری دەستپێوەگرتن و

ئابووریکردنیشه له زماندا ، وەك ئەوەی كە بە كەرەستەی كەم ، مەفهوومی زۆر دەربپرێت .

نیشانە پراگماتییەكانیش بەپێی واتا ، بریتین لە :

١ـ نیشانە كەسییەكان .

٢ـ نیشانەكانی شوێن .

٣ـ نیشانەكانی كات .

٤ـ نیشانە كۆمەڵایەتییەكان .

ـ نیشانەی ئیزافە علامات الأضافة Izafet marker

نیشانەی ئیزافە بەو نیشانەیە دەوترێ ، كە دیارخەر و دیارخراو بە یەكەوە دەبەستێت و پێوەندیی وەسفی و خاوەنێتیی و چۆنیەتیی نێوانیان نیشان دەدات .

لە دیالێكتی كرمانجیی خواروودا (ی ، ە ...) و لە كرمانجیی ژووروودا (ا ، ە ، یٚ ، ی ، ێد / ێت ، ێن ...) نیشانەی ئیزافەن .

نیشانەی (ی) :

هەندی (بەڵگە وادەگەیەنن ئەم نیشانەیە لە جیٚناوی هەیی (الضمیر الملكی relative pronoun) هی (ئی)یەوە كەوتبێتەوە :

هەرچەندە وشەی هی (ئی) لە تێكستی كۆن و نوێی كوردیدا ، بە شێوەیەكی سەرەكی وەك جیٚناوی هەیی بەرچاو دەكەویٚ ، بەلاٚم لە هەندیٚ حاڵەتدا دەبینریٚ كە دیارخەر و دیارخراوی پێكەوە بەستووە ـ واتە دەوری ئیزافەی بینیوە .

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (ئی) جیٚناوی هەیی بووە و هەروەها كاری ئیزافەشی بەجیٚهێناوە ـ واتە یاریدەی دانەپاڵ یەكتری دیارخەر و دیارخراوی داوە .

جیٚناوی هەیی ، کە لە ئاوێستدا (یە / یا) ، (یەت / هیەت) بووە ، لە هەمان کاتدا وەك نیشانەی پێکەوە بەستنی دیارخەر و دیارخراو خۆی نواندووە .

ئەم نیشانەیە کە لەوانی دیکە چالاکتر و پتر لە کاردایە ، بە دیارخراوەوە دەلکێ :

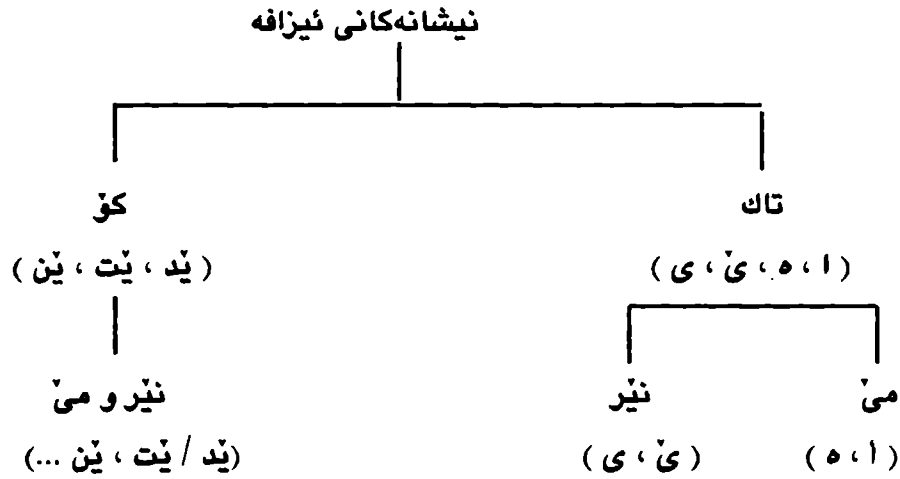
نیشانەی (ە) :

هەرچەندە (ە)ش هەر نیشانەی ئیزافەیە ، بەڵام لە بەکارهێنان و گەیاندنی واتادا هەندێك جیاوازیی لەگەڵ نیشانەی (ی)دا هەیە .

ئەم نیشانەیە کە لە (ی) کەمتر لەکاردایە ، هەروەها بە دیارخراوەوە دەلکێ .

بە هۆی ئەو دوو نیشانە سەرەکییە و هەندێ نیشانە و تایبەتێتیی دییەوە ، لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا ئیزافە سازدەبێ . لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا نیشانەی (ا ، ە ، ی ، یێ ، ێد / ێت ، ێن) و هەندێکی دی ئیزافە پێك دێنن .

ئەوەی نیشانەی ئیزافە لە دوو دیالێکتی سەرکیی کوردیدا لە یەك جیا بکاتەوە مەسەلەی ژمارە و جنسە . لە دیالێکتی خواروودا وەك بینیمان نیشانەی ئیزافە بە ژمارە و جنسەوە بەند نییە . هەموو نیشانە ناوبراوەکان لە حاڵەتی تاك و کۆ و نێر و مێی دیارخراودا جیا نابنەوە . هەرچی دیالێکتی ژووروە نیشانەکانی ئیزافە بەپێی ژمارە و جنس خۆیان دەنوێنن تیایدا : نیشانەی (ا ، ە) بە دیارخراوی ژمارەی تاکی جنسی مێوە دەلکێن . نیشانەی (یێ ، ی) ئیزافەی دیارخراوی ژمارەی تاکی جنسی نێر سازدەکەن . هەرچی (ێد / ێت ، ێن ...)یشە بەدیارخراوی کۆی نێر و مێوە دەنووسێن . وەك لەو خشتەیەی خوارەوەدا دەبینرێ .

هـ . ، بـ.: ئیزافە

ـ نیشانەی پرسیار   علامة الاستفهام

Question – marks , Sign of intrragation

نیشانەی پرسیار هەر وەك خاڵ ، لە یەك کاتدا دوو ئەرك بەجێدێنێ . ئەم نیشانەیە ، کە لە کۆتایی ڕستەدا بەکاردێنرێ ، سنوور لە نێوان ڕستەیەك و ڕستەیەکی دیدا دادەنێ و کۆتایی ڕێزمانی دیاری دەکا ـ ئەمە ئەرکی سینتاکسییەتی . جگە لەوە خاسیەتی هەواڵگەیاندنێکی تایبەتی نیشان دەدا ـ ئەمەش ئەکری واتاییەتی .

نیشانەی پرسیار (؟) ، بۆ پرسیار بەکاردێ ... ڕستەیەك لە کۆتاییەکەیدا نیشانەی پرسیار دانرابێ ، بە ئاوازێکی تایبەتی پرسیار دەردەبڕرێ . بەوێنە :

ـ زاڵم ئەمر دەکات خاچۆ گیان ، من ئەمر بەسەر تۆدا ناکەم ، بەڵام دوێنێ خانۆ ڕایسپاردم کە بێمە کن جەنابت لێت بپرسم چەندت ئاسن پێویستە بۆ کار تا بنێرین بۆت بکڕین ؟

(دمدم ، ل٣٧ ـ ٣٨)

نیشانەی پرسیار هەروەها دەلویٚ لە ناوەندی ڕستەدا بەکاربهیٚنریٚ . بەتایبەتی لە باریٚکدا دابەش‌کردنی واتای پرسیار مەبەست بیٚ . بەویٚنە :

کام ڕەشی ئەگا بە ڕەشیی چاوی ؟

برژانگی ؟ بڕۆی ؟ ئەگریجەی خاوی ؟

(گۆران ، ل١٠)

لە پالٚ یەك دانانی دوو نیشانەی پرسیار (؟)و سەرسامی (!) بۆ کۆکردنەوەی چەند واتایەك دەگونجیٚ ، بە واتایەکی‌تر ، کاتیٚ ئەو پرسیارەی دەکریٚ جیٚی خۆشی یان ناخۆشی یان سەرسامی .. بیٚت . بەویٚنە :

دوکانداران کە دیتیان گوتیان : ((دەك بەخیٚر نەییٚت ، ئاخۆ دیسان چ بلٚیٚ ؟!)).

(دمدم ، ل٢٩)

واتای نیشانەی پرسیار هیٚندە دیار و ڕوون و ئاشکرایە ، کە دەشیٚ بە یاریدەی ئەو نیشانەیە ، تەنانەت بە بیٚ وشەش مەبەست دەرببڕریٚ . بەویٚنە :

- ؟

- سبەینیٚ

- نیشانەی سەرسامی علامة التعجب Exclamation marks

نیشانەی سەرسامی ، هەروەك خالٚ ، لە یەك کاتدا دوو ئەرك بەجیٚدیٚنیٚ . ئەم نیشانەیە ، کە لە کۆتایی ڕستەدا بەکاردیٚنریٚ ، سنوور لە نیٚوان ڕستەیەك و ڕستەیەکی دیدا دادەنیٚ و کۆتایی ڕیٚزمانی دیاری دەکا - ئەمە ئەرکی سینتاکسی‌یەتی . جگە لەوە خاسیەتی هەوالٚ گەیاندنیٚکی تایبەتی نیشان‌دەدا - ئەمەش ئەرکی واتایی‌یەتی .

نیشانەی (!) بۆ خۆشی و شادی ، خەم و خەفەت ، سەرسوڕمان و سەرسام بوون ، بڕوا و گومان ، سکاڵا و دوعا ، هەڕەشە و تووڕەبوون ... بەکاردێ . ڕستەیەك لە کۆتاییەکەیدا نیشانەی سەرسامی دانرابێ ، بە ئاوازێکی تایبەتی سەرسامی دەردەبڕدرێ . بەوێنە :

قژکاڵی ، لێو ئاڵی ، پرشنگی نیگا کاڵ ،
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختی ئاڵ !

(گۆران ، ل٤٥)

مەلی ناو فەزای ناموتەناهیم !
دڵی لاوم ڕۆ !

(گۆران ، ل٢٥)

(مەترۆ)ت ئەڵێی نوێنگەی نیگارە ،
(مەیدانی سوور) جێی هەزاران هەزارە !

(گۆران ، ل٣٠٢)

نیشانەی سەرسامی ، هەروەها دەلوێ لە ناوەندی ڕستەدا بەکاربهێنرێ ، بەتایبەتی لە بارێکدا دابەش‌کردنی واتای سەرسامی مەبەست بێ . بەوێنە :

کەڕووی لێنیشت گەردی شیعرم ،
هەی جوانەمەرگ خۆم ! هەی بمرم !

(گۆران ، ل٣٩)

لە پاڵ یەك دانانی دوو نیشانەی (؟!) بۆ کۆکردنەوەی چەند واتایەك دەگونجێ ، کاتێ ئەو پرسیارەی دەکرێ جێی خۆشی یان ناخۆشی یان سەرسامی ... بێت . بەوێنە :

لە چاپەمەنیدا ، هەروەها دانانی دەستەیەك نیشانەی سەرسامی بەرچاو دەکەوێ . بەوێنە :

هەمزە چاوەش بۆ خۆی لە دوورەوە وەستابوو ، بە دەنگێکی نێرانە بانگی ڕاهێشت :

ـ ئامادە بن !!

(دمدم ، ل٧٠)

ـ ئەی قولی خان کوا ؟

ـ لە شەڕدا کوژرا !!

(دمدم ، ل٢٣٩)

ـ نیشانەی ناسیاوی علامة التعریف Definite articles

نیشانەی ناسیاوی ئەو نیشانەیەیە ، کە بە دوای ناوەوە یا ئاوەڵناوەوە دەلکێنرێ ، بۆ ئەوەی بکرێ بە ناسیاو .

لە زمانی کوردیدا (ەکە)و (ە) نیشانەی ناسیاوین .

نیشانەی (ەکە) :

نیشانەی (ەکە) هەرچەندە بەدوای ناو و ئاوەڵناوەوە دەلکێنرێ ، بەڵام لەگەڵ ناودا چالاکترە ، بەتایبەتی لەگەڵ ناوی گشتیدا . هەرچی لەگەڵ ناوی تایبەتیشدایە ناتوانێ خۆی بنوێنێ .

نیشانەی ناسیاوی (ەکە) کاتێك دەچێتە سەر وشە ، دەتوانێ مانا و مەبەستی شتێك ئاشکرا بکا کە لە پێشدا ناوی هاتبێ ، وەك ((ئازاد شیری دایە دەستم ، منیش بە شیرەکە کەوتمە ناویان ...)) . یاخود دەتوانێ ناسراوی بەدیاربخا ، بەوێنە کە دەوترێ ((پیاو هات)) ، ئەوە نازانرێ کێیە یا کێن ، چونکە نەناسێنراوە ، هەموو پیاوێك دەگرێتەوە ، بەڵام ئەگەر بوترێ ((پیاوەکە هات)) ، ئەوە بەدیار دەکەوێ و ناسراوە کێیە .. یاخود لە فرێزی ((کچی جوان))دا ، ئاشکرا نییە کێیە یان کێن ، لەبەر ئەوەی نەناسێنراوە ، هەموو کچێکی جوان دەگرێتەوە ، بەڵام کە وترا (کچە

جوانەکە)) ، ئەودەمە دەردەکەوێ و ناسراوە کێیە . واتە ئەو کچەیە کە مەبەستمانە و قسەی لێ دەکەین .

نیشانەی (ە) :

(ە)ش هەروەك (ەکە) نیشانەی ناسیاوی‌یە ، بەڵام لە واتا و بەکارهێناندا جیاوازی‌یان هەیە .

ـ نیشانەی نەناسیاوی علامة التنكير Indefinte articles

نیشانەی نەناسیاوی ئەو نیشانەیەیە کە بەدوای ناو یا ئاوەڵناوەوە دەلکێنرێ بۆ ئەوەی بکرێ بە نەناسیاو .

تایبەتێتیی نیشانەی نەناسیاویی زمانی کوردی لەوەدایە ، کە جگە لە نەناسرواى (مجهولية) ، هەروەها تاکایەتی (افرادية)یش نیشان دەدا .

لە ناوچەی سلێمانی و موکریان ... دا (ێك) و (ێ) نیشانەی نەناسیاوین . هەرچێ (ێ)یە ، گومانی لێناکرێ ، کە کورتکراوە و ئاسان بووی (ێك)ە .

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و گەلێك ناوچەی سۆراندا (ەك) نیشانەی نەناسیاوییە .

لە هەندێ بەشە دیالێکتی کرمانجیی ژوورووودا (ن ـ in) و شێوەکانی دیکەی (ن ـ n ، نە ـ ine ، نە ـ ne) هەر بۆ نیشاندانی نەناسراوی بەکاردێن .

هەرچی نیشانەی نەناسیاوی (ێك / ێ ، ەك)ە لە ژمارەی (یەك)ەوە پەیدابووە . نیشانەی نەناسیاویی (ن ـ in) و شێوەکانی دیکەی لە جێناوی چەندێتی (هند ـ هەندێك)ەوە کەوتوونەتەوە .

٢ـ نیشانه   السمة   Trait

زاراوەی نیشانه دەشێ بەپێی ئەو چەند خاڵانە بەسەر زماندا دادەبڕێ ، لێك بدرێتەوە :

١ـ نیشانه دەبێ مادی بێ ـ واتە وەك هەموو شتێك بە ئاسانی هەست و دەركی پێبكرێ .

٢ـ نیشانه واتای نی‌یە ، بەڵام ئاراستەی واتا كراوە و هەبوونی لەبەر بەجێهێنانی ئەو ئەركەیە . بۆیە نیشانە ــ دووەم ئەندامی سیستەمی ئیشارەتە .

٣ـ ناوەرۆكی نیشانە لەگەڵ خاسییەتە مادی‌یەكاندا یەك ناگرنەوە ، ئەوسا وەك ناوەرۆكی شت لە خاسیەتە مادی‌یەكانی دوور دەكەوێتە .

٤ـ ناوەرۆكی نیشانە بە خاسیەتە جیاكەرەوەكانیدا دەردەكەوێ ، كە بە ڕێگەی شی‌كردنەوەدا جیادەكرێتەوە و لە جیانەكراوەكاندا جیادەكرێتەوە .

٥ـ نیشانە و ناوەرۆكی بەجێگە و دەوری ئەو نیشانەیە لە سیستەمی شی‌كردنەوەی بە دوایەكدا هاتنی نیشانەدا دیاری دەكرێ .

ئەمە دەشێ بەو جۆرە نموونانە ڕوون بكرێتەوە . ئەگەر (پەڵە) و (پێت) ، كە سروشتی مادییان وەك یەكە و هەردووكیان بەر توانای ئەندامەمەكانی هەست دەكەون ، بەراورد بكرێن ئەوە ئاشكرا دەبێ ، كە بۆ خاسیەتەكانی (پەڵە) هەموو خاسیەتە مادی‌یەكانی : بارست ، شێوە ، ڕەنگ ، پلەی كاڵی و تۆخی ... وەك یەك گرنگن . بەڵام بۆ پیت تەنها ئەوە گرنگە ، كە ئەم پیتە لە پیتێكی تر جیابكرێتەوە : پیتی (ا) دەشێ گەورە بێ‌یان بچووك ، كاڵ بێ یان تۆخ ، ڕەنگی هەمەچەشن بێ ... بەڵام هەر (ا)یە ، كەچی لە گۆڕینی ئەو خاسیەتانەدا (پەڵە) جیا دەبێتەوە . (پەڵە) هیچ ناگەیەنێ ، بەڵام پیت دەیگەیەنێ ، ئەگەرچی واتای خۆی نی‌یە . (ا) لەبەر ئەوەی بوونی هەیە . كەوا لە (ۆ ، ی ... هتد) جیابكرێتەوە ، تاكو (مار) لەگەڵ (مۆر ، میر ...) تێكەڵ نەكرێن ... هتد . پیت دەشێ شێوەی ماددی بگۆڕێ ، بە وێنە : جـ ،

جـ ، جـ ، ج ، ج ... جـ ؛ ج ، ج ، ... بەلاَم ئەمە بە نیسبەت (پەڵە)وە ، کە شێوەی بگۆڕێ دەبێ بە پەڵەی جیاواز . لێرەدا مەسەلە ئەوەیە ، کەوا نیشانە بریتی‌یە لە ئەندامی دیاری‌کراوی سیستەمی نیشانە .

توانستی نیشانە ، کە بەجێ‌هێنانی ئەرکی جیاکردنەوەیە ، لەسەر ئەوە دامەزراوە کە نیشانە لە سنووری ئەو سیستەمی نیشانەیەدا (ئەلفوبێ ، پێکهاتنی دەنگیی زمان) خۆی جیادەبێتەوە یان بە تێکڕایی یان بە یاریدەی تایبەتێتی‌یەك . ئەمەش دیسان ئاسانترە لەسەر پیت نیشان بدرێ . بە وێنە (ۆ) و (ن) بە تێکڕایی لە یەك جیاوازن و هیچ شتێکی گشتی لە نێوانیاندا نی‌یە . بە پێچەوانە (س) و (ش) هەموو شتێکیان وەك یەکە ، جگە لە تایبەتێتی‌یەك کە ((سێ خاڵ))ە لەسەر (ش) .

ئەگەر نیشانەیێك بگوێزرێتەوە بۆ سیستەمێکی تر ئەوە دەبێ جێگە و ئەرکی لە سیستەمدا بگۆڕدرێ . بە وێنە (p) لە ئەلفوبێی ڕووسیدا ــ نیشانەی فۆنێمی (ڕ)ە ، بەلاَم لە لاتینیی دا (p) نیشانەی فۆنێمی (پ)ە . وەك ((شت)) یەکن ، بەلاَم وەك نیشانە جیاوازن .

لە نێو زانایاندا لە بارەی نیشانەوە لە زماندا ڕاییێکی یەکگرتوو نی‌یە و زۆریان ئەو تێگەیشتنە بە جۆری جیاواز لێکدەدەنەوە .

ف . ف فۆرتۆناتۆڤ زاراوەی (نیشانە))ی بەلاوە پەسەندبووە و زۆری بەکارهێناوە و نوسوێتی : ((زمان بریتی‌یە لە هەمەکی نیشانە ، بە شێوەیێکی سەرەکی بۆ بیر و دەربڕینی بیر لە ئاخاوتندا . جگە لەوەش ، لە زماندا هەروەها نیشانە بۆ دەربڕینی هەستیش هەیە)) . فۆرتۆناتۆڤ هەروەها نیشانەی بۆ دەربڕینی پێوەندییش تەماشا کردووە : ((... دەنگەکانی وشە بریتین لە نیشانەی بیر ، بەتایبەتی نیشانە وەك ئەوەی بۆ بیر دێن (واتە ـ نیشانەی شتەکانی بیر) ، وەك ئەوەی بیر دەیهێنێت (واتە ـ نیشانەکانی ئەو پێوەندییانە کەوا لە بیردا دەکرێنەوە لە نێوان بەشەکانی بیردا یان لە نێوان تێکڕای بیردا) . دواتر فۆرتۆناتۆڤ

تەماشای کاری هاوبەشیی نیشانەی هەمەچەشنەی لە زماندا کردووە ، کەوا لەگەڵ لێکۆڵینەوەکانی دەربارەی فۆرمی وشە و تێگەیشتنی واتای هاوسەنگی نیشان دەدا . فۆرتۆناتۆڤ باسی ئەو جۆرە خزمایەتی‌یەی لایەنی دەنگیی زمان دەکات ، کەوا هەستی پێ‌دەکرێ (لەو نیشانانەی زماندا کە خراونەتە ڕوو) وەك واتاگۆڕیی ئەو نیشانانە کە لەگەڵیان یەك دەگرن و چونکە وەك دروستکەرانی ئەم نیشانانەی لە نیشانەی تر خۆیان بریتین لە جۆری نیشانەی ناسراو لە زماندا ، بەتایبەتی نیشانە لەگەڵ واتای شێوەیی و واتای ناشێوەیی نیشانەکانی زمان لە پێوەندی‌یاندا لەگەڵ واتای ماددی یاخود واقیعی ناوەدەبرێن) .

نیمچەبزوێن   نصف الطليق ، شبه الصائت

Semi – vowel

نیمچە بزوێن بە دەنگێك دەوترێ لە حاڵەتێکدا بزوێن بێ و ، لە حاڵەتێکی دیکەدا کۆنسۆنانت .

لە زمانی کوردیدا دوو نیمچەبزوێن هەیە :

١ ـ و ـ w

٢ـ ی ـ y

نیمچەکۆسپەك   الانفجاري الاحتكاكي   Affricate

نیهاد   المبتدأ ، المسند اليه   Subject

= سەرکار

نیهاد ئەو بەشەیە لە ڕستەدا ، کە کارێك دەکات ، یاخود کارێکی دەدرێتە پاڵ ، یان سیفەتێ .

واتا

بـ : مانا

- واتای پێچەکی

بـ : مانای مەجازی

واتاسازی

بـ : واتاناسی

واتاناسی **علم معاني الالفاظ** **Semasiology**

= واتاسازی

زاروەی (Semasiology) لە زمانی یۆنانییەوە وەرگیراوە و لە (Sēmasia - واتا ، مانا) و (Logy - زانست ، لێکۆڵینەوە) پێکهاتووە .

بەم جۆرە (واتاناسی - Semasiology) بەشێکی سەرەکییە لە زانستی وشە و لە گشت ئەو مەسەلە و کێشانە دەکۆڵێتەوە ، کە پێوەندییان بە مانای وشەوە هەیە .

وەستان **توقف** **Pause**

بـ.: ئاواز

وەسفی **الوصفي** **Descriptive**

وتە

بـ. : گوتە

وتن

بـ.: ئاخاوتن

وزە **الطاقة** **Energy**

ـ وزەی هۆشەکی **الطاقة العقلية** **Mental energy**

وشە **الكلمة** **Word**

هەرچەندە وشە دانەیێکی زمانی یەکجار دێرین و بلأو و ئاشنایە ، بەلأم تا ئێستا پێناسەیێکی ورد و قووڵ و تەواوی نەخراوەتە ڕوو . زانایێکی وەك مالینۆڤسکی ، وشە بە دانەیێکی خەیاڵی دادەنێ و باوەڕی بەوە نییە ، کە بوونێکی لە زماندا هەبێ . لە شێوازی ئاخاوتنیشدا وشە بە دوای یەکدیدا دێن و هیچ شتێکی نێوانیان سنووری وشەمان بۆ دیاری ناکات .

یەکێك لە پێناسە بلأوەکانی وشە ، ئەوەیە کە وشە بریتییە لە چەند مۆرفێمێك ، کە جێگۆڕکێ ناکەن . کەڵکی ئەم پێناسەیە لەوەدایە ، کە

جیاوازییێکی گرنگ لە نێوان ڕستە و وشەدا دەخاتە ڕوو . بۆ نموونە وشەیێکی وەك (بوێرانە) لە چەند مۆرفیمی (بـ + وێر + انە) پێکهاتووە ، کە بە جۆرێك بە دوای یەکدیدا ڕیزبوون ، هەر گۆڕانێك لەم ڕیزبوونەدا بکەین ، دانەکە دەشێوێنین . بەپێچەوانەی ئەمەوە ، پاش و پێش‌خستنی کەرەستەی ڕستە شتێکی ئاساییە و ڕستە تێك‌نادات . بۆ نموونە ، ئەم ڕستانەی خوارەوە یەك واتایان هەیە :

* ئەو چوو بۆ بازاڕ

* ئەو بۆ بازاڕ چوو

لە لاییێکی دیشەوە کەرەستەی وشە توندتر بەیەکەوە گرێدراون و وەك کەرەستەی ڕستە ناترازێن .

بە ڕای هەندێ زمانەوانیش ، وشە بچووکترین دانەی زمانە ، کە توانستی جیابوونەوەی تێدا بێ . ئەم توانستە لە نووسینی زۆر زماندا ڕەنگی داوەتە و ، ئەویش بەوەدا بۆشاییێکی بچووك لە نێوان سنووری دوو وشەدا بەجێ دەهێڵرێ .

- وشەی بەرەڵلا   الكلمة المطلقة   Free word

بەو جۆرە وشانە دەوترێ ، کە لەگەڵ ژمارەیێکی زۆری وشەدا پێوەندییان هەبێ . بەوێنە ، وشەی ((مێز)) لە ڕووی ئەندازەوە دەتوانرێ بوترێ (بچووك ، گەورە ...) ؛ لە ڕووی شێوەوە (خڕ ، درێژ ، کورت ، پان ، چوارگۆشە ...) ؛ لە ڕووی ڕەنگەوە (سپی ، سوور ...) ؛ لە ڕووی پێویستییەوە (نان خواردن ، نووسین ...) ؛ لە ڕووی ئەوەی لە چی ماددەیێك دروستکراوە (ئاسن ، دار ...) ؛ لە ڕووی بەکارهێنان و چۆنێتییەوە (باش ، جوان ...) ... هتد .

- وشەی تەواو   الكلمة التامة

Aurosemantic word

ب.: وشەكانی ئاخاوتن

- وشەی داڕێژراو   الكلمة المشتقة

Dervational word

وشەی داڕێژراو - ئەو وشە ناسادەیەیە ، كە لە مۆرفێمێكی ڕیشەیی و مۆرفێی وشەداڕێژ پێكهاتبێ ، ئەوجا مۆرفێمە وشەداڕێژەكە پێشگر یا پاشگر ، یا هەردوو (پێشگر و پاشگر) پێكەوە بن . وەك :

١- پێشگر + مۆرفێمێكی ڕیشەیی

پێ + ویست (ویستن) = پێویست

ڕا + یەخ (خستن) = ڕایەخ

بێ + هۆش = بێهۆش

بە + هێز = بەهێز

هاو + ڕێ = هاوڕێ

دا + بەزین = دابەزین

هەڵ +ماڵین = هەڵماڵین

ڕۆ + كردن = ڕۆكردن

... هتد .

٢- مۆرفێمێكی ڕیشەیی + پاشگر

ئاسن + گەر = ئاسنگەر

پیاو + ەتی = پیاوەتی

گوڵ + دان = گوڵدان

كورد + ستان + = كوردستان

دۆ + ینە = دۆینە

زێڕ + ین = زێڕین

پێش + ەوا + = پێشەوا

زان (زانین) + ا = زانا

... هتد .

٣ـ پێشگر + مۆرفێمێکی ڕیشەیی + پاشگر

نە + خۆش + ی = نەخۆشی

بەر + دان + ەوە = بەردانەوە

وەر + گەڕان + اندن = وەرگەڕاندن

بێ + هێز + ی = بێهێزی

پێ + ویست (ویستن) + ی = پێویستی

نە + مر (مردن) + ی = نەمری

هاو + ڕێ + ەتی = هاوڕێیەتی

... هتد .

وشەی داڕێژراو بە گوێرەی بەشەکانی ئاخاوتن دەتوانرێ دابەش بکری بەسەر ئەم جۆرانەدا :

١ـ ناوی داڕێژراو (بـ.: ناوی داڕێژراو)

٢ـ ئاوەڵناوی داڕێژراو (بـ. : ئاوەڵناوی داڕێژراو)

٣ـ کرداری داڕێژراو بـ.: (بـ. : کرداری داڕێژراو)

٤ـ ئاوەڵکرداری داڕێژراو (بـ.: ئاوەڵکرداری داڕێژراو)

ـ وشەی دژواتا الاضداد Antonym

وشەی دژواتا بەو وشانە دەوترێ ، کە لە مانادا بەرانبەر یەکتر دژ وەستاون . وەك :

گەورە ـ بچووك

زۆر ـ کەم

بەرز ـ نزم

چاك ـ خراپ

دوور ـ نزيك

ڕووناك ـ تاريك

... هتد .

ـ وشەی زڕەڕێژ کلمة مقتبسة بالقياس

Calque , Translation Loan – Word

لە وشەكانی هەر زمانێكدا وشەی زڕەڕێژ بەرچاو دەكەون ، كە لە ڕێگای داتاشین و ماناوە وەرگیراون .

وا ڕێ دەكەوێ وشەیێكی بێگانە لە ڕووی وشەسازییەوە لە چەند بەش پێكهاتبێ و چوون دروست بوبێ و مانا و واتای چی بێ ، لە وەرگرتن و وەرگێڕاندا بۆ سەر زمانێكی دی ، پێكهاتن و دروست بوون و مانا و واتای ڕەچاو كراوە . لە ڕووی دروست‌بوونی وشەسازییەوە لە زمانە بێگانەكەدا چۆن بووە ، لە زمانەكەی دی‌یشدا هەر بەو جۆرە داتاشراوە. هەروەها لە ڕووی لێكسیكۆلۆژیشەوە مانای چی بووە ، هەر بەو شێوەیە مانای بەخشیوە . بەوێنە وشەی (pronoun)ی ئینگلیزی ، كە لە (pro ـ جێ ؛ لە جێی ؛ لە باتی ...) و (noun ـ ناو) پێكهاتووە بە (جێناو) ، كە لە (جێ) و (ناو) پەیدا بووە ، ڕۆنراوە . هەروەها وشەی (شرق شناس ؛ خاوەرشناس)ی فارسی ، كە لە (شرق ؛ خاوەر) ـ (ڕۆژهەلات) و (شناس) ـ (ناس) پێكهاتووە و كراوە بە (ڕۆژهەلاتناس) .

بەم جۆرە دەبینین ، ئەو زڕەڕێژانە كە لە زمانی بێگانەوە وەرگیراون و وەرگێڕراون ، لە كەرەستەی كوردی ڕۆنراون ، بەلام شێوەی پێكهاتنیان تیشك‌دانەوەی ، یاخود كۆپیی وشەی بێگانەن .

ـ وشەی سادە **الكلمة البسيطة** **Simple word**

وشەی سادە بەو وشانە دەوترێن ، کە لە تاکە مۆرفیمێکی ڕیشەیی پێکهاتبن . وەك :

کوڕ ، کچ ، شێر ، مار ، خاك ، زەوی ، ترێ ، شووتی ... من ، تۆ ، ئەو ... شۆخ ، بەرز ، نزم ... ڕاست ، چەپ ... یەك ، دوو ...

ـ وشەی فرەواتا **من جوامع الكلم ، الكلمات ذات المعاني الكثيرة**
Polysemantic

ئەو وشانەی مانایان زۆرە بە وشەی فرەواتا ناسراون . جا ئەو مانایانەش لە یەك نێزیکن ، وەك :

جۆش سەندن :

١ـ هاتنە کوڵی شتی شل لەسەر ئاگر ؛

٢ـ بریتی‌یە لە تاوسەندنی جیهان لە هاویندا ؛

٣ـ گەرم‌بوونی یەکێك لە کارێکدا .

ـ وشەی کار

بـ.: گوزارە

ـ وشەی کردار

بـ.: گوزارە

ـ وشەی گیراو **الكلمة المقيدة** **Liuked word**

بەو جۆرە وشانە دەوترێ ، کە توانستی ئەوەیان نییە لەگەڵ ژمارەیێکی زۆر وشەدا یەك بگرن و لەبەر ئەوە شێوەی بەکارهێنانیان لە قالبێکی تەسکدا

ماوەتەوە . بەوێنە ، وشەی ((کەڕ ، کۆتەرە ...)) لە زمانی کوردیدا ئەو توانست و بەربلاوی و سەربەخۆییەیان نییە ، کە لەگەڵ ژمارەیێك پۆلی جیاوازی وشەدا ڕێك بکەون و بەکاربهێنرێن .

- وشەی لێکدراو   الكلمة المركبة   Compound word

وشەی لێکدراو - ئەو وشە ناسادەیەیە ، کەوا بەلای کەمەوە دوو مۆرفێمی ڕیشەیی تێدابێ .

وشەی لێکدراو دەتوانرێ بە گوێرەی بەشەکانی ئاخاوتن دابەش بکرێ بەسەر ئەم جۆرانەدا :

١- ناوی لێکدراو (بـ.: ناوی لێکدراو)

٢- ئاوەڵناوی لێکدراو (بـ.: ئاوەڵناوی لێکدراو)

٣- کرداری لێکدراو (بـ.: کرداری لێکدراو)

٤- ئاوەڵکرداری لێکدراو (بـ.: ئاوەڵکرداری لێکدراو)

وشەی مردە   الكلمة الميتة   Obsolete

ئەو وشانەی لە کاردەکەون و پەکیان دەکەوێ و کۆن دەبن و بەرەو سوان دەڕۆن بە وشەی مردە ناسراون .

لەکار کەوتن و نەمانی وشە کارێکی گرانە و یەکسەر ڕوونادات ، بەڵکو لەسەرخۆ دەبێت . دوای ئەوەی لە ڕێگای هۆی تایبەتییەوە بەکارهێنانی هەندێ وشە کەم دەبێتەوە و لە بەشی چالاکەوە دەچنە بەشی سستەوە ، ئەوجا وردەوردە کەمتر بەکاردەهێنرێن و لە کۆتاییشدا یەکجاری لەسەر زار دەکەون و زمان بەجێ دەهێڵن .

لە نێوان وشەی مردەدا جیاوزی هەیە . هەندێك لەو وشانە بە جۆرێك لە کارکەوتوون و هێندە لە مێژە لەسەر زمان نەماون ، کە بەرەی ئەم سەردەمە

نەیان بیستووە و تەنیا لە ڕێگای توێژینەوەوە ئاشکرا دەبن . ئەم چەشنە وشانەش بریتین لە :

١ـ ئەو وشانەی بە تەواوی لە زمان چوونەتە دەرەوە و بە هیچ جۆرێک بەدی ناکرێن و تەنانەت لە پێکهێنانی وشەی لێکدراویشدا ئەسەریان نییە .

٢ـ ئەو وشانەی بەشێك لە ڕێژەکانیان لە زماندا نەماون . بە وێنە لە زمانی کوردیدا وشەی ((پەروەردە)) ـ وەك ناوی بەرکار ماوە ، بەڵام ڕێژەکانی دی نەماون . کەچی ئەگەر تەماشای زمانی فارسی بکەین ، دەبینین کە ڕێژەکانی تری ئەم وشەیە ، وەك : (پروورێدەن ؛ میپروراند ؛ پرووش ...) ماون .

- وشەی ناتەواو الكلمة الناقصة Syntactic word

بـ.: بەشەکانی ئاخاوتن

- وشەی ناسادە الكلمة غير البسيطة Simplex word

وشەی ناسادە بەو وشانە دەوترێن ، کە لە ڕۆنانیاندا لە مۆرفیمێك پتر بەشدارییان کردبێ ، بە واتایەکی دی ئەو وشانە دەگرنەوە ، کە بەسەر مۆرفیمدا دابەش دەبن . وشەی ناسادەش لە دوو جۆر پێك دێ :

١ـ وشەی داڕێژراو . وەك :

کارگە ، زستانی ، تێچوون ، بەهێز ، ڵسەندنەوە ، هەڵگرتنەوە ...

بـ.: وشەی داڕێژراو .

٢ـ وشەی لێکدراو . وەك :

بەردەنوێژ ، گوڵەگەنم ، دڵشاد ، ڕەش پۆش ...

بـ.: وشەی لێکدراو

ـ وشەی نوێباو   الكلمات المولدة   Neologism

وشەی نوێباو ـ ئەو وشانەن ، کە وا بۆ مانایێکی ناسراوای دانەیێك لە زمان بەکاردەهێنرێن و تازە هاتوونەتە زمانەوە و هێشتا نەچوونەتە ڕیزی وشەی چالاکی ئەو زمانەوە .

ئەو جۆرە وشانە ، تا ئەو دەمەی بە تەواوی ڕەگ دانەکوتن و جێگیر نەبن و بڵاونەبنەوە و نەچنە ڕیزی وشەی چالاکەوە ، هەر بە نوێباوی دەمێننەوە و ڕەنگی تازەییان تێدا دەبینرێ . بەوێنە وشەی ((ڕێزمان)) ـ هەرچەندە ماوەی (٤٠) ساڵێك دەبێت لە زمانی کوردیدا پەیدابوو ، بەلاّم لەبەر ئەوەی بەتەواوی بڵاوبووەتەوە و جێگیر بووە و ڕەگی داکوتاوە و ڕەنگ و بۆی نوێباوی پێوە نەماوە ، هاتووەتە ڕیزی وشەی چالاکی کوردییەوە .

هەروەها ((نووسەر)) ، ((خوێنەر)) ، ((گۆڤار)) ، ((چیرۆك)) ... و گەلێکی دی ، لەگەڵ ئەوەدا ، کە لە مێژ نییە لە زمانی کودیدا هاتوونەتە ناوانەوە ، بەلاّم چونکە تێکڕای خەڵکەکە وەریان گرتوون ، لەبەر ئەوە لە نوێباوی دەرچوون و لە ڕیزی وشەی چالاکی کوردیدا وەستاون .

بەم جۆرە ، وەنەبێ هەموو وشەیێکی نوێ ـ واتە هەر وشەیێك ، کە تازە لە زماندا پەیدابووبێ ـ دەبێ نوێباو بێ . وشەی نوێ بە نوێباو دەژمێرێت تا ئەو کاتەی ڕەنگ و بۆی تازەیی پێوە بێ و بەتەواوی جێگیر نەبووبێ و نەکەوتبێتە سەر زاری بەشی زۆری هەڵگری ئەو زمانە . بەوێنە ، ئەو زاراوانەی لەم ساڵانەی دواییدا لە زمانی کوردیدا پەیدابوون ، بەشێکیان بەتەواوی چەسپاون ، بەلاّم بەشێکی دییان هێشتا بە باشی جیگیرنەبوون و بەتەواوی بڵاونەبوونەتەوە . ئەمیش ئەگەرچی هۆی ئەوە بێ ، ئەو وشانە زاراوەی ئەو زانستانە بن ، کە تەنیا بۆ پسپۆڕی ئەو بوار و مەیدانە بێت و پێوەندی بە تێکڕای خەڵکەکەوە نەبێ ؛ یاخود هۆی ئەوە بێ شێوازی دانان و دارشتنیان لەبار و گونجاو نەبێ و نەچنە دڵی خەڵککەوە ... ئەم دوو

هۆیە بن ، یاخود هۆی بەجێی دیکە ، باری کارەکە ناگۆڕن و گرنگ ئەوەیە ، بە هەرجۆرێك بێ ، ئەو وشانە هێشتا بەتەوای جێی خۆیان لە زمانی کوردیدا نەکردووەتەوە و بۆن و بەرامەی نوێباوییان لێدێت .

هەرچی وشەی نوێباوە پەیدا دەبێ لە ئەنجامی :

١ـ هاتنەکایەی شت و مانا و دیاردەی نوێ .

٢ـ سەرهەڵدانی ناوی نوێ بۆ ئەو مانایانەی ناویان هەبووە .

بێگومان پەیدابوونی وشەی نوێ لە ڕێگای یەکەمەوە ، بۆ زمان کارێکی پێویستە ، چونکە ناکرێت ئەو شت و مانا و دیاردە نوێیانە بێ ناو بمێننەوە ، لەبەر ئەوەی میللەت و زمان پێویستیان بە بەکارهێنانیان هەیە .

پەیدابوونی وشەی نوێ لە ڕێگای دووەمەوە ، هەرچەندە وەك ڕێگای یەکەم پێویست و گرنگ نییە ، بەڵام هۆیەکی گرنگە لە پێشخستن و گەشەپێدانی زماندا . پەیدابوونی وشەی نوێ بۆ ئەو مانایانەی ناویان هەبووە لە ئەنجامی هەستکردنی خاوەنی ئەو زمانەوەیە بۆ هێنانە کایەی وشەی نوێ . •

ـ وشەی هاوبێژ المشترك اللفظي Homonym

= وشەی هاودەنگ

چۆن لە گشت زمانێکدا ، هەروەها لە زمانی کوردیدا وشە هەن ، کە بە وتن و خوێندنەوە و نووسین وەك یەکن ، بەڵام مانایان جیاوازە . وەك :

ئازار ـ ئێشی ئەندام .

ئازار ـ مانگی مارت .

باو ـ دەستوور : فیسار شت بووە بە باو .

باو ـ باوك

باو ـ زیادەی شتێك بەسەر شتێکی دیدا .

بیٚگومان ئەو چەند وشەیەی لە سەرەوە ناومان بردن لەو وشانە نین ، کە مانایان زۆرە ، بەڵکو ئەو وشانەن کە تەنها لە وتن و خوێندنەوە و نووسیندا وەك یەکن ، ئەگینا لە واتا و پەیداوبونیاندا جیاوازن ، وەك : (((ئـازار)) ـ ئێشی ئەندام) ، کە وشەیێکی کوردییە ، زۆر دوورە لە (((ئازار)) ـ مانگی مارت) ، کە وشەیێکی کوردی نییە و لە پەیدابوون و دروستبووندا سەرچاوەیێکی دی هەیە . یاخود ((باو)) دەبینین سێ وشەن ، کە مانایان جیاوازە و لەیەك دوورن . هەرچەندە هەرسێکیان لە ڕەسەندا کوردین ، بەڵام پەیدابوون و دروستبوونیان لە ڕێگای جیاوازەوە هاتووە . جا ئـەم جۆرە وشانە ، کە لە لێکسیکۆلۆژیدا وشەی هاوبێژ (Homonym)یان پێ دەڵێن ، پێویستە لەگەڵ وشەی فرەواتا (polysemantic)دا جیابکرێنەوە و تێکەڵ نەکرێن .

- وشەی هاوەدەنگ

= وشەی هاوبێژ

- وشەی هاوواتا　　　　　المرادف　　　　　Synonym

بەو وشانە دەڵێن ، کە یەك مانا دەبەخشن ، یاخود مانایان لێك نێزیکە ، بەڵام لە وتن و خوێندنەوە و نووسیندا جیاوازن . وەك :

لێڕ ـ دارستان ـ جەنگەڵ

ئاوارە ـ پەڕیوە ـ دەربەدەر

کەلاك ـ تەرم ـ جەندەك ـ کەلەش

تووش ـ دژوار ـ سەخت ـ ناخۆش

... هتد .

ـ وشەی یەكواتا **الكلمات ذات المعنى الواحد**

Monsemous word

ئەو وشانەی تەنیا یەك مانایان هەیە لە لێكسیكۆلۆژیدا پێیان دەڵێن وشەی یەكواتا . بەوێنە وشەكانی (شەو ، ئاشەوان ، دراوسێ ، ئەژنۆ ... هتد) لە یەك مانا زیاتریان نییە .

وشەڕۆنان **بناء الكلمة** **Word – formation**

وشەڕۆنان لە زانستی زماندا بەو بەشە دەڵێن ، كە لە چۆنیەتی پێكهاتن و یاسای دروستبوونی وشەكانی ئەمڕۆی زمان دەكۆڵێتەوە .

هەر وەك كەرەستەی لێكسیكۆلۆژی بریتییە لە وشە ، هەروها وشەڕۆنانیش هەر لە وشە دەدوێ ، بەڵام لێرەدا لە ڕووی واتا و ماناوە لێی ناكۆڵێتەوە ، بەڵكو كاری پێویست و گرنگ نیشاندانی چۆنیەتیی پێكهاتن و دروست بوونی وشە و دیاریكردنی پارچەكانێتی . بۆ نموونە ، ئەگەر لەباری وشەڕۆنانەوە تەماشای وشەی ((كوردستان)) بكەین ، دەبینین لە وشەی ((كورد)) و پاشگری (ستان) پێكهاتووە . بەم جۆرە لە وشەی ((كوردستان))دا دوو پارچەی واتادار هەیە ، كە هەر پارچەیەكیان دەكرێ لەگەڵ پارچەی تردا بەكاربهێنرێ . بۆ نموونە ((كوردایەتی ؛ كوردپەروەر ...)) ؛ ((گۆڕستان ، ئەرمەنستان ..)) . لێرەدا جگە لە نیشاندانی شێوەی دروست بوونی وشە ، پێویستە مانای ئەو پارچە جودا جواد واتادار (مۆرفێم)انەش ، كە وشەكە پێك دەهێنن ، دەست نیشان بكرێت : ((كورد)) ناوی میللەتێكە ؛ (ستان) لە زمانی كوردیدا پاشگرێكە شوێن و جێگە نیشان دەدات ... بەم شێوەیە ، كە پاشگری (ستان) دەچێتە سەر وشەی ((كورد)) ، وشەی ((كوردستان)) پەیدا دەبێ و مانای (مەڵبەندی كوردان) بە دەستەوە دەدات .

وشەسازی | علم الصرف | Morphology

= مۆرفۆلۆژی

زاراوەی (مۆرفۆلۆژی) ، کە لە زمانی یۆنانییەوە وەرگیراوە لە (morphe ـ شێوە ، فۆرم) و (Logos ـ زانست ، لێکۆڵینەوە) پێکهاتووە . بەم جۆرە مۆرفۆلۆژی بریتییە لە لێکۆڵینەوە لەبارەی وشەوە ، لە ڕووی پێکهاتن و گۆڕانەوە .

بەشەکانی ئاخاوتن باسی هەرە سەرەکیی وشەسازین . لە لێکدانەوەی کێشەی بەشەکانی ئاخاوتنەوە باسی ڕێزمانی هەموو زمانێك دەست پێدەکات .

بـ.: بەشەکانی ئاخاوتن

وێکچواندن | المماثلة | Assimilation

وێکچواندن لە ئەنجامی کار لە یەکدی کردنی کشانەوە و هەڵمەتی دەنگە دراوسێکاندا ، کە قورسایی‌یان لەسەر یەکدی هەیە ، پەیدا دەبێ . وشەی (assimilatio)ی لاتینی خۆی دەتوانێ ببێتە نموونەی وێکچواندن . ئەم وشەیە لە : (assimulo) ـ (وێکیان دەچووێنم ، یەکیان دەخەم)ەوە دروست‌کراوە . ئەم کردارە لە پێشگری (as < ad) و کرداری (Simulo) پێکهاتووە . ئەگەر لەگەڵ (assimilis) ـ (لێچوو)دا بەراوردی بکەین ، دەبینین لە دروست بوونیدا پێشگر (ad ـ) : (ad ـ similis) هەیە . کۆنسۆنانتی (d)ی پێشگر بە تەئسیری هەڵمەتی دەنگی (s) ئاوازەدارێتی و کۆسپەکی لە دەست دەدا ... وێکچواندن بریتی‌یە لە کارتی‌کردنی دەنگەکانی دراوسێ لە کۆمەکی وتندا ، پتریش لە هەر شت کۆنسۆنانت لە ڕووی ئاوازەداری و کپی ، نەرمی و توندی‌یەوە دەکەوێتە ژێر باری کارتی‌کردنەوە ... وێکچواندنی هەمەکی (الکلی) و وێکچواندنی هەندەکی (الجزئی) هەیە ...

- ویکچواندنی پێچەوانە   المماثلة الرجعية (العكسية)
Regressive assimilation

- ویکچواندنی تەواو
ب : ویکچواندنی هەمەکی .

- ویکچواندنی ڕاستەوخۆ   المماثلة التقدمية
Progressive assimilation

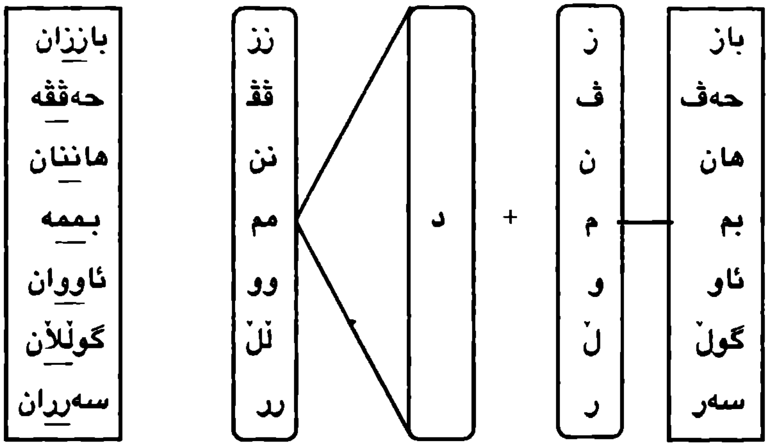
- ویکچواندنی ناتەواو
ب : ویکچواندنی هەندەکی

- ویکچواندنی هەمەکی   التماثل الكامل   Equalization
= ویکچواندنی تەواو

ویکچواندنی هەمەکی بەو حاڵەتە دەوترێ ، کە هەردوو دەنگەکە بە تەواوی وەك یەکیان لێبێت . بۆ نموونە (کردتان) بە (کرتتان) تەلفوز دەکرێ - واتە (د) بە کارتێکردنی (ت)ی دوایەوە ، دەبێ بە (ت) . لێرەدا لە سەرێکەوە دەنگی (د) لە ئاوازەداری‌یەوە دەبێ بە کپ و لە سەرێکی دی‌یەوە وەك (ت)ی دواوەی لێدێ .

ئەم حاڵەتە لە شێوەی سلێمانیدا زۆر دەبیسترێ و گەلێ دەنگ دەگرێتە خۆ ، کە لە نێوانیاندا فۆنێمی (د) یەکجار بەرچاوە . بەوێنە:

أ- لە وشەیێکی ناسادەدا گەر مۆرفێمی یەکەم کۆتایی بە دەنگی (ز ، م ، ڤ ، ن ، ڵ ، و ، ر ...) هاتبێ و یەکەم دەنگی مۆرفێمی دووەمی (د) بێ ، ئەوە ئەو (د)ە ، وەك ئەو دەنگانەی مۆرفێمی یەکەمی لێدێ .

ب ـ دەنگی (د) نەك هەر كە دەكەوێتە دوای ئەو دەنگانەی ناومان بردن ، بەر یاسای گونجاندنی هەمەكی دەكەوێ ، بەڵكو لە پاش یان لە پێش دەنگی (ت)شەوە دێت ، دیسان تووشی هەمان گۆڕان دەبێت .

یەكەم ـ كاتێ لە پاش دەنگی (ت)ەوە دێت .

واتە . ت د > دد . وەك :

ماتدان > ماددان

خەتدار > خەددار

دووەم ـ دەمێ دەكەوێتە پێش دەنگی (ت)ەوە :

واتە ـ دت > تت

كردتان > كردتتان

بردتان > برتتان

ـ وێكچواندنی هەندەكی الماثلة الجزئية Partial assimiation

= وێكچواندنی ناتەواو

وێكچواندنی هەندەكی بەو حاڵەتە دەوترێ ، كە لەیەك ڕووەوە گۆڕان بەسەر دەنگدا بێ . بەوێنە لە وشەی (گەستی)دا (ز) تەنیا لە باری كپ بوونەوە كەوتووەتە ژێر كارتێكردنی (ت)ەوە و بووە بە (س) ، نەك بە (ت) .

چەند نموونەیێکی وێکچواندنی هەندەکیی زمانی کوردی :

١ـ گۆڕینی دەنگێکی ئاوازەدار بە کپ .

أ ـ ز > س

گەلێ جار دەنگی (ز) ، کە ئاوازەدارە لەبەردەم هەندێ دەنگی کپ . بەتایبەت (ت ، ك)دا وەك (س) دەوترێ ، کە ئەمە دەنگە هاوەڵە کپەکەیەتی . وەك :

پارێز > پاراستن ، پاراستی

گەزین > گەستن ، گەستی

ناز + ك > ناسك

ب ـ ژ > ش

دەنگی (ژ)ی ئاوازەداریش ، دەمێ لە پێش (ت)ی کپەوە دێت ، بە (ش)ی کپی بەرانبەری دەردەبڕرێت . وەك :

کوژران > کوشتن ، کوشتی

ڕۆژ + تان > ڕۆشتان

جـ ـ ب > پ

بەتایبەت ، کە دەکەوێتە پێش (چ ، ك)ەوە

بچۆ > پچۆ

چ بکەم > چ پکەم

٢ـ گۆڕینی دەنگێکی کپ بە ئاوازەدار .

أ ـ س > ز

دەست + گا > دەزگا

مس + گەر > مزگەر

ب ـ ش > ژ

هەشت + دە > هەژدە

پشت +دەر > پژدەر

ـ وێکچواندنی هەندەکی پێچەوانە

= بەرەو دواوە

وێکچواندنی هەندەکی پیچەوانە ئەوەیە قورسایی هەڵمەت لە کۆنسۆنانتی دواوە دەکەوێتە سەر هەڵمەتی کۆنسۆنانتی پێشەوەی . وەك :

هەشت + دە > هەژدە

پشت + دەر > پژدەر

ـ وێکچواندنی هەندەکی ڕاستەوخۆ

= بەرەو پێشەوە

وێکچواندنی هەندەکی ڕاستەوخۆ ئەوەیە قورسایی هەڵمەت لە کۆنسۆنانتی پێشەوە بۆ کشانەوەی ئەو کۆنسۆنانتەی بە دوایدا دێ ڕوودەدات . بەوێنە لە زمانی ئینگلیزیدا نیشانەی (s)ی بەدوا دەنگی ئاوازەداردا ، وەك (z) دەوترێ

readz < reads, Hands < Handz

ـ هـ ـ

هاوبێژ	مشترك اللفظي	Homonym
هاوپێوەندی	الارتباط	Correlation
هاودەنگی	الترابط	Correspondence
هاورپێژه	متبادل العلاقة	Correlative
هاونشینی		Syntagmatic

بـ.: رێزمانی بناغەگر

•

هاوتایی	التعادل	Synonymic , Synonymous
هاوواتایی	المرادف	Synonym

Rise , Paising | **الرفع** | **هەڵبڕین**

هـەڵبڕین ـ بـە ڕادەی بـەرز و نزمیـی زمـان لـە دروسـتبوونـی دەنگێکـی دیـاریکراودا دەوتـرێ . سـێ ڕادەی هـەڵبڕین جیاکراوەتـەوە : سـەروو ؛ ناوەڕاست ؛ خواروو . بـە بزوێنـی ڕادەی هـەڵبڕینی سـەروو دەوتـرێ تـەنگ ؛ ڕادەی دەربڕینی مامناوەند ـ ناوەڕاست ؛ ڕادەی هەڵبڕینی خواروو ـ فراوان . بە باری لێو بزوێن دابەش دەبێ بەسەر لێوەکی و نالێوەکیدا .

ـ هەڵبڕینی خواروو — **Low rise**

ـ هەڵبڕینی سەروو — **High rise**

ـ هەڵبڕینی ناوەڕاست — **Midle rise**

Sublimation | **الاعلاء** | **هەڵکشان**

On – glide , Attack | **الانزلاقي البدئي** | **هەڵمەت**

هەڵمـەتی وتـن پێکـهاتووە لـەوەی ئەندامـەکانی ئاخـاوتن لــە دۆخــی هێوەریـیەوە ، یـان پێـش وتنـی دەنگـەوە دێنـە بـاری پێویسـتی دەربڕینـی دەنـگ . بەوێنـە هەڵمـەتی وتنـی دەنگـی (ت) لـەوەدا ڕەنـگ دەداتـەوە ، کـە دەنگـەژێکان دەبزوێـن و خاودەبنـەوە ؛ پـەردەی ئاسمانـەی دەم هـەڵدەبڕێ و بە کۆتایی پشتی گـەرووەوە دەنووسـێ ؛ سـەری زمـانیش بۆ لای ددانـەکانی سەرەوە دەچێ .

هەڵێنجان	الأستنباط	Deduction
هەمەکی	الكلي	General , Universal
هەندەکی	الجزئي	Partial
هەندەکیەتی	الجزئية	
هەناسەدان	التنفس	Breathing
هەناسەدانەوە	الزفير	Expiration
هەناسەکێشان	الشهيق	Inspiration , inhalation

هەناسەبەربوون انطلاق النفس (عند انتاج الصوت الانفجارى)

Aspiration

بە لێخشاندنی هەوا لە دەنگەژێکان ، کە درزی ڕێڕەوی پێ تەسک دەبێتەوە دەوترێ (aspiration) .

هۆش	الذهن ، العقل	Mind
هۆشەکی	الذهني ، العقلي	Mental

هۆگری الانتماء Belongingness

هێرز الهرتز Hertz , Hz

هێرز (Hz) : به دانەی لەرەی دەنگ دەوترێ. یەك لەرە لە چرکەیەکدا . (هێرز)یش ناوی ئەو پسپۆرە ئەڵەمانی‌یەی فیزیایە ، کە ئەو تیۆری‌یەی ئەنجام داوە .

دەنگەکانی ئاخاوتن لە سروشتی فیزیاوی‌یاندا بریتیین لە لەراندنەوە و بزواندنی هەوای دەوروبەر لەلایەن ڕشتەی ئاخاوتنەوە . بەڵام دەنگەکانی ئاخاوتن بە ڕشتەی بیستنەوە ، چونکە بە هۆیەوە ئەوە وەردەگیرێ ، کە ڕشتەی ئاخاوتن دەیهێنێتە بەرهەم . گوێی ئادەمیزاد توانستی ئەوەی هەیە لەرەی دەنگ لە سنووری ١٦ تا ٢٠٠٠٠ هێرزدا وەربگرێ . دەنگەژێکان لە چرکەیەکدا دەتوانن نزیکەی ٤٠ تا ١٧٠٠ لەرینەوە ئەنجام بدەن . لە تاقی‌کردنەوەی کێشی دەنگی مرۆدا ، ئەوەش دەرکەوتووە : لە٨٠ هێرزەوە (نزمترین ئاوازی دەنگی گڕ) تا ١٣٠٠ (بەرزترین ئاوزای دەنگی ناسك) دەڕوات ؛ لە ئاخاوتندا کێشی دەنگی مام‌ناوەندی لای پیاو ٨٥ ـ ٢٠٠ هێرزە و لای ژنیش ١٦٠ ـ ٣٢٠ هێرز . کەواتە مرۆ سەرجەمی توانستی دەنگیی خۆی بەکارنەهێناوە و تەنانەت ئەو دەنگانەش ، کە دەتوانێ بیانهێنێتە بەرهەم و وەریشیان گرێ بەتەواوی بەجێی نەگەیاندوون .

هێز النبرة Stress

هێز به دەرخستنی دەنگێك ، یان بڕگەیێك ، یان وشەیێك دەوترێ ، کە لە ڕێگەی تین‌دان بە گرژبوونی ماسوولکە و تەوژمی لووزەوی هەواوە ، یان گۆڕینی ڕادەی بەرزیی دەنگەوە ئەنجام دەدرێ . بەپێی بابەتِ دەرخستنی هێز دەشێ بڕگەیی ، وشەیی ، ڕستەیی بێت . بەپێی خاسیەتی بیستن و

وتنیش هێزی یەك ئاواز . (Monotonic srtess) و هێزی فرەئاواز ـ (polytonic srtess) جیادەکرێنەوە .

هێز بە شێوەیێکی پتەو بەندە بە وشەوە و بریتی‌یە لە خاسیەتی هێزی وشە بە دەرخستنی یەکێك لە بڕگەکان و دەستەلاّتی بەسەر گشت ئەوانی دی بێ‌هێزدا دەوترێ . بڕگەی هێزدار دەتوانێ بە تین و درێژی و چونیەتی بزوێن لە بڕگەی بێ‌هێز جیابێتەوە . لە وشەی فرەبڕگەییدا ، بەتایبەتی لە دوو بنەمایی‌دا ، لەتەك هێزی سەرەکی‌دا ، هێزی ناسەرەکیش پەیدا دەبێ ، کە دەشێ هێزی دووەمی پێ بوترێ . لە وشەی ناسادەی زمانی ڕووسیدا ، هێز دەکەوێتە سەر دووەم یان دوا بنەما ، بەلاّم لە زمانی ئەلّەمانیدا بە پێچەوانەوە دەکەوێتە سەر یەکەم بنەما .

بەپێی شوێنی هێز لە وشەدا دەشێ هێزی هەمیشەیی (بەند) و هێزی بەرەلّلاّ جیابکرێتەوە . هێزی هەمیشەیی بۆ گشت وشەکانی زمان جێ‌گیرە . بەوێنە لە زمانی چیکی و لیتوانی و هەنگاری‌دا لەسەر یەکەم بڕگە دەپارێزرێ . لە زمانی فەرەنسی و زوربەی زمانە تۆرانی‌یەکاندا دوا بڕگە وەری دەگرێ . لە زمانی پۆلۆنیدا هەمیشە دەکەوێتە سەر بڕگەی پێش کۆتایی .

لە باری هێزی بەرەلّلاّدا هەندێ وشەی چەسپیو هێزی جێگیریان هەیە ، بەلاّم بەگشتی هێز جێ‌گۆڕکێ دەکات و بزێو خۆی دەنوێنێ و هەر لەبەر ئەوەشە بەهێزی بەرەلّلاّ ناودەبرێ . ئەم جۆرە هێزە هەندێ جار بە شێوەی فۆنێم دەوری گۆڕینی واتا و فۆرمی وشە دەبینێ .

زمانی ڕووسی خاوەنی هێزی بەرەلّلاّیە . هێز لەم زمانەدا دەشێ بکەوێتە سەر بڕگەی یەکەم ، یان دووەم ، یان سێ‌یەم ، یان کۆتایی ، یان پێش کۆتایی ... ئەو وشە چەسپیوانەش کە لە مێژەوە هێزی جێگیریان لەسەر جێگیربووە ، گەلێ جار تەنانەت لە گۆڕینیشیاندا هێز لە شوێنی خۆی نابزوێ .

لـه زمـانی ڕووسـیدا لەتـەك هـێزی جێگـیردا ، وشـەش هەیـە لــەباری وشەڕۆنان ، یان گەردان ، یان گۆڕاندا هێز دەبزوێ و شوێنی خۆی دەگۆڕێ .

هێز لە زمانی کوردیدا بـە زۆری دەکەوێتـە سـەر دوابڕگـەی وشـە ... لـە هەندێ حاڵەتدا وا ڕوودەدات ، هێز لە یەك وشەدا شوێنی لـە بڕگەیەکەوە بۆ بڕگەیێکی دیکە دەگوێزرێتەوە بێ‌ئەوەی کار بکاتە سەر مانای وشەکە . بەڵام هەندێ جاریش لە گواستنەوەی هێزدا مانای جیاواز پەیدادەبێ .

بەوێنە وشـەی ((سـەوزە)) ئەگـەر هێز لەسـەر دوا دەنگـی دابـنرێ ، ئـەوە ماناکەی ((هەموو جۆرە شینایێك دەگرێتـەوە کە ڕوابی)) . خۆ ئەگـەر هـێز بخرێتە سەر دەنگی دووەمی ، ئەوسا بە مانای ((ڕەنگی سەوز)) دێت . وەك بووترێ ((ئەو مەرەکەبە سەوزە ..)) . وشـەی ((تەختە)) ئەگەر هێز لەسـەر دوادەنگی دابنرێ ، ئەوە ماناکـەی (لـوح)ی عـەرەبی دەگرێتـەوە . خۆ ئەگـەر هێز بخرێتە سـەر دەنگـی دووەمـی ، ئەوسا بـەمانای (انـه مسـتو او عـدل)ی عەرەبی دێت . بێ‌گومان هەردوو وشەی ((سەوزە)) و ((تەختە)) لـە حاڵـەتی دووەمدا هـەر بە ڕواڵـەت وشـەن ، دەنـا هـەردوویان ڕستەی تـەواون . بەمــەدا دەبێ ئەوە لەبیر نەکەین کە لە زمـانی کوردیـدا دەوری واتـاگۆڕیی هـێز لەگـەڵ هـەندێ زمـاندا دوور دەکەوێتــەوە . ئـەو دوور کەوتنەوەیـەش ، ئەوەیـە کـە گواستنەوەی هێز لە بڕگەیەکـەوە بۆ بڕگـەیێکی دی بە زۆری وشـەکە دەکاتـە ڕستە و هەمان وشە نامێنێت .

بەم جۆرە دەبینین ، کە لێرەدا گواستنـەوەی هێز دەبێتـە هـۆی پـەیدابوونی مانای جیاواز . بەڵام واش ڕوودەدات ، کە گواستنەوەی هێز کار ناکاتە سـەر گۆڕینـی مانـا . بەنموونـە ، وشـەی ((پـەردە)) ــ هەرچـەند لـە ڕەسـەندا هـێز بەسەر دوادەنگەوەیە . بەڵام ئەگەر لەسەر بزوێنی یەکـەمین دابـنرێ مانا هـەر نـاگۆڕێ . لـە وشـەی ((دارا))دا هـێز لەسـەر بزوێنـی یەکـەم یـاخود دووەم دابنرێ مانای وشەکە ناگۆڕێت ... هتد .

هەر زمانێکی سەر ڕووی ئەم زەمینە بگرین ، دەبینین کە خاوەنی چەندین تایبەتێتی ئەوتۆیە ، کە لە زمانەکانی دیکەی جودادەکاتەوە ، یاخود ڕوی وای هەیە نزیکی دەخاتەوە . خۆ ئەگەر لە زمانی کوردیدا لە هێز وردببینەوە و لەگەڵ چەند زمانێکدا بەراوردی بکەین ، ئەوە هەندێ ڕاستیمان بۆ ئاشکرا دەبێ . بەوێنە هێز لە زمانی کوردیدا وەك گەلێ زمانی دیکەی سەر ڕووی ئەم زەمینە ، دەخرێتە سەر بزوێن ، دەکرێ لە برگەیەکەوە بۆ برگەیێکی دی بگوێزرێتەوە ؛ دەتوانێ دەوری واتاگۆڕی ببینێ ... هەر بەو چەشنە لە زمانی فارسی و ئینگلیزی و ڕووسی و ئیتالیایی ... دا کار دەکات .

<u>هێزی ڕستەیی</u> یان <u>ژیربێژی</u> بە ناوەڕۆك لە هێزی برگەیی و وشەیی جیادەبێتەوە . هێزی ڕستەیی ئەرکی دەنگسازی و واتایی ــ ڕستەیی بەجێدێنێ و وشە لە وتە و ڕستەدا بەیەکەوە دەبەستێ . هێزی ژیربێژی (واتایی) لە دابەش کردنی چالاکانەی ڕستەدا ، وشە و گوتە دەردەخا . هێزی ڕستەیی بە ئاوازەوە بەندە و دەبێتە بەشێکی .

گەلێك جار ، وا ڕێدەکەوێ کە هێزی ڕستە ، یەك ڕستە بە چەند مانایێکی جیاواز دەردەبڕێ (لەگەڵ ئەوەشدا ، کە بەگوێرەی دەنگەکان و هێزی وشە وەك یەکن و جیاوازییان لە نێواندا نییە) . بەوێنە لە ڕستەی پرسی ـ ((مامم هات ؟))دا ، ئەگەر هێزی ڕستە بەسەر وشەی ((مام)ەوە بێت ، ئەوە پرسیاری کەسێك نیشان دەدا . بەڵام ئەگەر هێزی ڕستە لەسەر وشەی ((هات)) دابنرێ ، ئەو کاتە هەواڵی ڕووداوێك یاخود کارێك دەپرسێ .

ـ هێزی بەند   النبر المقيد

Bound stress , Restricted stress

- هێزی بەرەڵلا   النبر الحر

Free stress Movable stress

- هێزی چەسپیو

ب . : هێزی هەمیشەیی

- هێزی دووەم   النبر الثانوي   Secondary stress

= هێزی ناسەرەکی

- هێزی ڕستە   النبر الجملة   Phrasal stress

- هێزی سەرەکی   النبر الرئيسي   Primary stress

- هێزی فرەئاواز   نبرة متعددة النغمات   Polytonic stress

هێزی فرەئاواز خاسیەتی گۆڕینی بەرزیی ئاواز و سازی مۆسیقیە .
هێزی فرەئاواز لە زمانی یۆنانیی کۆن و هیندیی کۆندا هەبووە و لە زمانی سێرب و کەروات ، لاتینی ، چینی ، ڤێتنامی ، ژاپۆنی و ژمارەیێکی دی زۆری زمانەکانی ئاسیا و ئەفەریقاشدا هەیە . بۆ نموونە لە زمانی چینیدا بەشێکی زۆری وشەی یەکبنجی بە بزووتنەوەی ئاوازی برگەیی جیادەبنەوە . وەك :

ما - بە ئاوازی ڕێك ، واتای (دایك) دەگەیەنێ

ما - ئاوازی هەڵکشاو - (ناوی ڕووەکێکە)

ما - بە ئاوازی داکشاو - (سەرزەنشت)

ما - بە ئاوازی داکشاو - هەڵکشاو - (ئەسپ)

- هێزی ناسەرەکی

بـ . : هێزی دووەم

- هێزی وشە نبرة الكلمة Word stress

- هێزی هەمیشەیی النبر الثابت Fixed stress (or accent)

- هێزی یەکئاواز نبرة ذات النغمة الواحدة Monotonic stress

هێزی یەکئاواز لەگەڵ ئەوەی خاوەنی خاسیەتی یەکێتی بەرزییە ، خاوەنی گۆڕین و تین و درێژیی دەنگیشە . هێزی یەکئاواز وەك شتێکی عادەتی لە هەموو زمانێکدا توانستی شێوەگۆڕیی دانەی بنەڕەتیی ئاوازی زۆر نییە . هێزی یەکئاواز دەلوێ تیندار ، یان چەندێتی بێ . زەبری لووزەوی هەوا بڕگە لە هێزی تینداردا جیادەکاتەوە . درێژیش هێزی چەندێتی دیاری دەکا . گەلێ جار خاسیەتی تینداری و چەندێتی لەگەڵ یەکدی ڕێ دەکەون . بەوێنە لە زمانی ڕووسیدا بڕگەی هێزدار جیاوازی لەگەڵ بڕگەی بێهێزدا تەنیا لە تاووتیندا نییە ، بەڵکو لە درێژیشدایە . لەم ڕووەوە سەرنجڕاکیش ئەوەیە ، هەڵگرانی ئەو زمانانەی بزوێنی درێژ و دیفتۆنگیان هەیە ، وا هەست بە هێزی ڕووسی دەکەن ، کە درێژی بێ . بەوێنە یاکووتەکان هێزی ڕووسییان بە درێژی بزۆین وەرگرتووە و بزوێنی هێزداریان بە بزوێنی درێژ یان بە دیفتۆنگ گۆڕیوە : لامپە : لامپە (چرا ، گڵۆپ) .

ـ هیرۆگلیف — الهیروغلیف — Hieroglyphoi

هیرۆگلیف لە وشەی (Hieroglyphoi)ی یۆنانییەوە وەرگیراوە ، کە بە واتای (نووسینە پیرۆزەکان) دێت . دەقی تەواویشی (نەقشی ڕەبەنەکان)ە . بۆیەش بە (نەقشی ڕەبەنەکان) ناونراوە ، چونکە ڕەبەنەکان :

١ ـ نەیان دەنووسی ، بەڵکو لەسەر ئێسقان و شتی دی نەقشیان دەکرد ؛

٢ ـ ئەوان نهێنییەکانی نووسینی هیرۆگلیفیان دەزانی .

پێشکەوتنی تەکنیکی نووسین ـ واتە دۆزینەوەی کەرەستەی لەبارتری لەسەر نووسین و ئامرازی نووسین ـ بووە هۆی ئەوەی لەبریتی بەرد و پارچەدار و توێکڵەدار ، ئامرازی تایبەتی بەکاربهێنرێ . لە میسر لە قامیش تەبەقی گەورەی لوولکراویان هێنایە بەرهەم ؛ لە وڵاتانی تر پێستی هەمەچەشنەیان خۆش دەکرد ؛ سەرئەنجامیش لە چین ، کاغەز دروست کرا . لە بریتی ئامرازی نەقش و نەقاری ، ئامرازی نووسین پەیدا بوو و توانرا بە مەرەکەبی چینی و بە فڵچە زۆر خێراتر نیگاری نیشانەکان بکێشرێن .

نووسینی هیرۆگلیفی لەوەدا لەبارە کە نیشانەکانی دەتوانن بە ڕوخساریش و ناوەڕۆکیش نیشان بپێکن . ئاشکرایە بۆ ئەوەی شت بنووسرێ و بخوێنرێتەوە ، پێویست بە کۆمەڵێك نیشانەی دیاریکراو هەیە و ئەمە دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی مەسەلەی ئەلفوبێ . بەڵام نیشانەکانی هیرۆگلیفی ناتوانن بە باشی ئەم ئەرکە بەجێبێنن ، چونکە هێندە زۆرن لەبیرنەکردنیان زەحمەتە .

هەرچەندە نیشانەکانی نووسینی هیرۆگلیف وشە لە ڕووی فۆنەتیك و ڕێزمانەوە سازناکەن ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە هەموو جۆرە نووسینێکی هیرۆگلیفیدا ، ڕیشەی نیشانەی دەنگ هەیە ، جا بۆیە لە لێکدانەوەی نووسینی ئەو دەمەدا مەینەتێکی نوێ پەیدا دەبێ ، چونکە هەر ئەو نیگارە ئیدیۆگرافییە لە هەمان کاتدا دیاردەیەکی فۆنەتیکیش (بڕگە ؛ دەنگ) نیشان دەدات .

Permanent , Permanently	القطعي	یەکجارەکی
Equality , Uniformity	التساوي	یەکسانی
Directly	المباشر	یەکسەر

پاشکۆی یەکەم

عەرەبی ـ کوردی ـ ئینگلیزی

الابجدية

انظر : الالفباء

الابدال ١٥٨	دەنگەگۆڕکی	Replacement
١ـ الاتجاه ٦٩	بەریان	Direction
ـ اتجاه النمو ٦٩	بەریانی فراژۆبوون	Developmental direction
٢ـ اتجاه ، مسار ٢٠٠	ڕێڕەو	Tendency
الاتيمولوجيا (علم اصل الكلمة وتاريخها) ٦٧	ئێتیمۆلۆژی	Etymology
الاثبات ، المثبت ٥٨	ئەرێ	Affirmative
احادي النغمة ١٦	ئاوازی یەکئاواز	Momotonic
الاحتمال ٢٦٠	شیمانە	Probability
الاداة ١٢	ئامراز	Particles
اداة التعجب ١٣	ئامرازی سەرسوڕمان	Interjection particles

ـ اداة التمني والدعاء ١٢ ئامرازی ئاوات‌خواستن Subjunctive particles

ـ اداة التنبية ١٤ ئامرازی وریاکردنه‌وه Hortatory particles

ـ اداة العطف ، ادوات الوصل / الربط ١٣ ئامرازی پێوه‌ندی
Conjunction particles

ـ اداة النداء ١٢ ئامرازی بانگهێشتن Vocative particles

ـ ادوات الربط
انظر : اداة العطف

ـ ادوات الوصل
انظر : اداة العطف

ادغام حرف علة ، الصائت المركب ١٦٥ دیفتۆنگ ، بزوێنی دوولانه
Diphthong

الارداة ١٥٥ خواز Volition

الاردای ١٥٥ خوازه‌کی Voluntary

١ـ الارتباط ١٠٧ پێوه‌ندی ، په‌یوه‌ندی Communication

٢ـ الارتباط ٤٠٩ هاوپێوه‌ندی Correlation

ارتفاع
انظر : علو

Stem	بنەما	١ـ اساس ٧٧
Verbal stem	بنەمای کردار	ـ اساس الفعل ٧٧
		٢ـ اساس انظر : البنية التحتية
Deduction	هەڵێنجان	الاستنباط ٤١١
Front of tongue , Tip of the tongue	سەری زمان	اسل اللسان ، مقدمة اللسان ٢٥٧
Style	شێواز	الاسلوب ٢٥٩
Lingual	زووانەکی	الاسلي ٢٤٤
Noun	ناو	الاسم ٣٥١
Instrument	ناوی ئامێر	ـ اسم الالة ٣٥١
Simple noun	ناوی سادە	ـ الاسم البسيط ٣٥٨
Collective noun	ناوی کۆمەڵ	ـ الاسم الجمعي ٣٦٠
Proper noun	ناوی تایبەتی	ـ الاسم الخاص ، اسم علم ٣٥٤
Common noun	ناوی گشتی	ـ الاسم العام ٣٦٠

- اسم علم

انظر : الاسم الخاص

- اسم الفاعل ٣٥٨	ناوی کارا ، ناوی بکەر	Participle
- الاسم المادي ٣٦٢	ناوی مادی	Material noun
- الاسم المحايد ٣٥٤	ناوی بێلایەن	Neuter noun
- الاسم المذكر ٣٦٥	ناوی نێر	Masculine gender
- الاسم المركب ٣٦١	ناوی لێکدراو	Compound noun
- الاسم المشترك ٣٥٧	ناوی دوولایەن	Common noun
- الاسم المشتق ٣٥٦	ناوی داڕێژراو	Derivational noun
- اسم المصدر ٣٥٥	ناوی چاوگ	Action noun
- الاسم المعنوي ٣٦٣	ناوی مەعنەوی ، ناوی واتا	Abstract noun
- الاسم المعنوي ٣٦٥	ناوی واتا	Abstract noun
- اسم المفعول ٣٥٢	ناوی بەرکار	Participle
- اسم المكان ٣٥٤	ناوی جێگا	Locative

ـ الاسم المؤنث ٣٦٤	ناوی مێ	Feminine gender
ـ الاسنان ١٦٠	ددان	Teeth
ـ الاسنان السفلى ١٦٠	ددانی ژێرین	Lower teeth
ـ الاسنان العليا ١٦٠	ددانی بانین	Upper teeth
الاشتقاق ١٥٦	دارِشتن	Derivation
الاصوات المدغمة الصاعدة ١٦٧	دیفتۆنگی هەڵکشاو	Rising diphthong
الاصوات المدغمة المنسحبة (المنبسطة) ١٦٧	دیفتۆنگی داکشاو	Outgoing diphthong
الاصوات المدغمة المنبسطة انظر : الاصوات المدغمة المنسحبة		
الاصوات المكتومة ٢٨٦	فیشکەیی	Hushing sound
الأضافة ٦٧	ئیزافه	Izafet , Postpositional attributive group
الاضداد ١٦١	دژواتا	Antonym
الاضداد ٣٩٥	وشەی دژواتا	Antonym

Velarization	دەم‌نووقاندن	الاطباق ١٥٧
		الاعتقاد
		انظر : العقيدة
Additive numeral	ژمارەی پێکەوەبەستراو	الاعداد المترابطة ٢٥١
Organs of respiration (breahing)	ئەندامەکانی ئاخاوتن	اعضاء التنفس ٦٥
Organs of speech	ئەندامەکانی ئاخاوتن	اعضاء النطق ٦٤
Sublimation	هەڵکشان	الاعلاء
Assumptions	گریمانە	الافتراضات ٣٢٨
Verb to - be	کرداری بوون	افعال الکینونة ٣٠١
Horizontol	ئاسۆیی	الافقي ١١
Coupling	جووت‌هاتن	الاقتران ١٢٥
Parts of speech	بەشەکانی ئاخاوتن	اقسام الکلام ٧٠
Alphabet	ئەلفوبێ	الألفباء ، الأبجدية ٦٠
Daktylos	ئەلفوبێی دەستی	الالفبائية الیدویة ٦٠

الألفون ، نمط الفونيم (عضو الوحدة الصوتية) ٥٩ ئەلەفۆن ، شێوەی فۆنێم
Allophone

الالوموروف (عضو الوحدة الصرفية) ٦١ ئەلۆمۆرف Allomorph

الآلية ١٤ ئامێرایەتی Mechanism

الامر ٢٦٠ فەرمان Imperative

الامكانية
انظر : القدرة

الاملاء ٢١٨ ڕێنووس Orthography

الانتماء ٤١٢ هۆگری Belongingness

انثروبولوجيا (علم المجتمعات البشرية) ٦٣ ئەنترۆپۆلۆژی
Anthropology

الانحراف
انظر : تغير

الانزلاق البدئي ٤١٠ هەلمەت On – glide , Attack

الانسان (بوصفه نوعاً بيولوجيا) ٣٤١ مرۆڤی هۆشیار
Homo sapiens

Off – glide , Withdrawal كشانەوە الانسحاب ، التراجع ٣١٠

Enclitic , Syneclitic بەرگر الانطوائي ، يطوق ، يحبس ٦٩

Reflex تەكدانەوە الانعكاس ١١٠

Nose لووت الانف ٢٣٤

Affricate نیمچەكۆسپەك الانفجاري الاحتكاكي ٣٩٠

Vocal gords دەنگەژێ الاوتار الصوتية ١٥٨

Vibrant لەرزۆك الاهتزازي ٣٣٣

Ideography نووسینی بیر الایدوگرافي (الكتابة الرامزة للفكرة) ٣٧٢

Breath group , Rhythm تریە الایقاع ١١٢

- ب -

البحث

انظر : التحليل

Stylistics رەوانبێژی البلاغة ١٧٢

بناء الكلمة ٤٠٣ وشەڕۆنان Word - formation

البنية ، التركيب ١٩٩ ڕۆنان Structure

ـ البنية التحتية ، اساس ٢٥٦ ژێرخان Basis

ـ البنية الخارجية / الظاهرية ١٩٩ ڕۆنانی دەرەوە
External structure

ـ البنية الداخلية / العميقة ١٩٩ ڕۆنانی ناوەوە
Internal (inner) structure

ـ البنية الظاهرية
انظر : البنية الخارجية

ـ البنية العميقة
انظر : البنية الداخلية

ـ البنية الفوقية ٢٥٦ سەرخان Superstructure

ـ ت ـ

التبادل الوظيفي ٥٨ ئەرکگۆڕی Function change

تباين ٣٣٠ گۆڕین Dissimilation

التجويف الانفي
انظر : الخيشوم

التجويف الفمي ٧٨ بۆشایی دەم Oral cavity

التحليل ٣٢٤ لێکدانەوە Analysis

التحليل ، البحث ٣٣٥ لێکۆڵینەوە Analysis

ـ التحليل المنطقي ٣٢٤ لێکدانەوەی ژیربێژەکی Logical analysis

التدوير للشفة (لفظ مصحوب باستدارة الشفتين) ٣٣٧ لێوخڕکردن Labialization

الترابط ٤٠٩ هاودەنگی Correspondence

التراجع
انظر : الأنسحاب

التركيب ٣٢٤ لێکدان Composition , Compounding

التساوي ٤١٩ یەکسانی Equality , Uniformity

التصحيف ١١٣ تێچوونی دەنگ Metaplasm , Misspelling

تصريف ٣٢٧ گەردانکردن Cojugation , Inflection

Diminutive	بچووك كردنەوە	التصغير ٧٢
Classification	پۆل كردن	التصنيف ١٠٣
Think , Conaider	بۆچوون	التصور ٧٨
Accordance , Conformity	پێكهەڵبوون	التطابق ١٠٦
		التطور انظر : النمو
Synonymic , Synonymous	هاوتايى	التعادل ٤٠٩
		تعدد المعاني انظر : كثير المعاني
Definition	ناساندن	التعريف ٣٥١
Variation	شێوەگۆڕى	تغير ، الانحراف ٢٥٩
Peation	ئاوێتەبوون	التفاعل ٥٥
Optimist	گەش بينايەتى	التفائل ٣٢٧
Differentiation	ترازان	التفكك ١١٢
Imitation	چاولێكەرى	التقليد ١٥١

Integration	ڕەخسین	التكامل ١٦٩
Adaptation	سازان	التكيف ٢٥٦
Pronunciation	تەلەفوزكردن ، دەربڕین ، گۆكردن	التلفظ ١١١
Equalization	وێكچواندنی هەمەكی ، وێكچواندنی تەواو	التماثل الكامل ٤٠٥
Possessive	خاوەنێتی	التملك ، الملكي ١٥٥
Contradiction	نەسازی	التناقض ٣٦٨
Breathing	هەناسەدان	التنفس ٤١١
Alternation , Gradation	جێگرتنەوە	تناوب ١٢٦
Variation	خۆگۆڕ	تنوع ١٥٦
Adjustment	گونجان	التوافق ٣٢٩
Intergration	نزیك كەوتنەوە	توحید ، عملية التكامل ٣٦٩
Adjust	گونجاندن	التوفيق ٣٣٠
Pause	وەستان	توقف ١٥

Pause	وەستان	توقف ٣٩٢
Jet , Spurt , Spirt , Stream	لووزەو	التيار ٣٢٣

ـ ث ـ

Dualism	دوولاگرایەتی	الثنوية ١٦٤

ـ ج ـ

Collector , Gather	کۆکەرەوە	الجامع ٣١٣
Lateral	لاوەکی	جانبي ٣٢١
Root	ڕەگ	جذر ١٧٠
Roots of verb	ڕەگی کردار	ـ جذر الفعل ١٧٠
Timber	زەنگ	الجرس ١٥

Timber	زەنگ	الجرس ٢٢٢
		جزء انظر : قطعة
Partial	هەندەکی	الجزئي ٤١١
Figure , Body	تەن	الجسم ١١١
Skull , Cranium	کاسەی سەر ، کەللەسەر	الجمجمة ٢٩٨
Plural	کۆ	الجمع ٣١٠
Sentence	ڕستە	الجملة ١٧٣
Indicative sentence	ڕستەی هەواڵگەیاندن	ـ الجملة الاخبارية ١٩٢
Interrogative sentence	ڕستەی پرسکردن	ـ الجملة الاستفهامية ١٧٨
Imperative sentence	ڕستەی فەرماندان	ـ الجملة الامرية ١٨٨
Simple sentence	ڕستەی سادە	ـ الجملة البسيطة ١٨١
Subordinate clause	ڕستەی شوێنکەوتوو	ـ الجملة التابعة ١٨٥
Subordinate emepgent	ڕستەی شوێنکەوتووی پێچەوانە	ـ الجملة التابعة الاضطرارية ١٨٦

- الجملة الرئيسية ١٨٣	رستەی سەرەکی	Matrix sentence
- الجملة المثبتة ١٧٧	رستەی ئەریٚ	Positive sentence
- الجملة المركبة ١٩٠	رستەی لیٚکدراو	Compound sentence
- الجملة المعقدة ١٧٦	رستەی ئاویٚتە	Composite sentence
- الجملة المنفية ١٩٢	رستەی نەریٚ	Negative sentence
الجنس ١١٦	جنس ، توخم	Gender
- الجنس الطبيعي ١٢٣	جنسی سروشتی	Natural gender
- الجنس النحوي ١٢٠	جنسی ڕیٚزمانی	Grammatical gender
الجوهر		
انظر : اللب		
الجهاز ١٩٧	ڕشتە	Organ
- الجهاز التنفسي ١٩٩	ڕشتەی هەناسە	Organ of windpipe
- جهاز الصوت ١٩٨	ڕشتەی دەنگ	Vocal apparatus
- الجهاز النطق ١٩٧	ڕشتەی ئاخاوتن	Organ of speech

Edg of tungue	لێواری زمان	حافة اللسان ٢٣٦
Case	دۆخ	الحالة ١٦١
		حالة التمني انظر : الطلب
Aphasia	دەنگبڕان	الحبسة ١٦٠
Diaphragm	ناوپنچك	الحجاب الحاجز ٢٦٦
Action	ڕوودان	حدث ١٩٩
Intuition	بەهرە	الحدس ٧٢
Intuitional	بەهرەكی	الحدسي ٧٢
Letter	پیت	الحرف ١٠٧
Preposition	پێشبەند	حرف الجر ١٠٤
Vowel	بزوێن	حرف العلة ، الصوت الصائت ٧٥

الحركة ٧٧	بزوێنی کورت	Short vowel
الحروف الصحيحة ، الصوت الصامت ٣١٩	کۆنسۆنانت	Consonants
الحلق ، الحنجرة ٦٦	ئەوک	Throat
الحنجرة انظر : الحلق		
الحنك ، سقف الفم ١١	ئاسمانە	Palate
الحنك ٣٣٩	مەلآشوو	Palate
ـ الحنك الرخو ٣٦٧	نەرمەئاسمانە	Soft palatal
ـ الحنك الصلب ١٦٩	ڕەقەمەلآشوو	Hard palate
ـ الحنك الصلب ٣٣٩	ڕەقەمەلآشوو	Hard palate
ـ الحنك اللين ٣٣٩	نەرمەمەلآشوو	Soft palate
ـ الحنك اللين ٣٦٧	نەرمەمەلآشوو	Soft palate
الحنكي ٣٣٩	مەلآشوویی	Palatal
الحواجز ، العوائق ٣٢٣	لەمپەر	Barriers

- ح -

الخارجي ١٥٦	دەرەکی	Outsider , Stranger
الخاصة ، الخصوصي ١٠٨	تایبەتی	Special
الخبر ، المسند ٣٢٨	گوزارە	Predicate
الخصوصي انظر : الخاصة		
خليط ٥٤	ئاوێتە	Mixed
الخيشوم (التجويف الانفي) ٧٩	بۆشایی لووت ، کونەلووت	Nasal cavity

- د -

الداخلة ، الواسطة ٣٦٦	ناوگر	Infix
الداخلي ٣٦٥	ناوەکی	Inside , Interior
دراسة الملامح ٢٦٠	شێوەناسی	Physiognony

Degree	پله	درجة ٨٦
Superlative degree	پلەی باڵا	ـ الدرجة التفضيلية ٩٣
Positive degree	پلەی چەسپیو	ـ الدرجة الثابتة ١٠٢
Degrees of adjective	پلەکانی ئاوەڵناو	ـ درجات الصفة ٨٦
Comparative degree	پلەی بەراورد	ـ الدرجة المقارنة ٩٩
Evidence	بەڵگە	دليل ٧٢
Brain	مێشك	الدماغ ٣٤٧
Cycle	خول	دورة ١٥٦

ـ ذ ـ

Subjective	خۆیەکی	الذاتي ١٥٦
Memory	بیر	الذاكرة ٧٩
Pitch	لەرە	ذبذبة ٣٢١

Noisy	گڤۆك	ذو جلبة ٣٢٨
Noisy consonant	كۆنسۆنانتی گڤۆك	ذو جلبة ٣٢٤
Mind	هۆش	الذهن ، العقل ٤١١
Mental	هۆشەکی	الذهني ، العقلي ٤١١

- ر -

The lung	سی	الرئة ٢٥٧
Conective , Relation	پێبەست	الرابطة ١٠٣
Oscillograph	لەرەنووس	راسم الذبذبات ٣٢٣
Resonator	لەرەساز	الران (مسبب الرنين) ٣٢٣
Reaction formation	بەرتەك	رد فعل ٦٨
Reaction	دژەکردار	رد الفعل ١٦١
Desire	ئارەزوو	الرغبة ١١

Rise , Paising	هەلبڕین	الرفع ٤١٠
Symbol	پێوار	الرمز ١٠٦
Symbolism	پێوارەتی	الرمزية (مذهب) ١٠٧
Resonance	لەرینەوە	رنين ٣٣٢

- ز -

Expiration	هەناسەدانەوە	الزفير ٤١١
Tense	كات	الزمن ٢٨٩

- زمن الحال وزمن الاستقبال ٢٩٦ كاتی رانەبوردوو
Present and future tense

- س -

Prefix	پێشكر	السابقة ١٠٦
Quickness	خێرایی	السرعة ١٥

السرعة ١٥٦	خێرایی	Quickness
سقف الفم انظر : الحنك		
سلسلة ٢٤٤	زنجیره	Chain
سمة انظر : صفة		
سمة انظر : خلق		
السمة ٣٨٨	نیشانه	Trait
سمعي ٨٠	بیستن	Acoustic
سمك القد ٣٢٠	کۆنسۆنانتی پۆپەیی	Cocominal consonant
السنخي ١٠٣	پووکی	Alveolar
سير انظر : عملية		

الشاذ ٨٠	بيژۆك ، ڕيزپەڕ	Irregular
شبه الصائت انظر : نصف الطليق		
شخصي انظر : فردي		
الشدة ١١٥	تين	Strenghth , Force
الشرطة ١٠٩	تەقەڵ (ـ)	Hyphen
الشرطي ٣٣٩	مەرجايەتی	Conditionalty
الشعبة ٧٨	بۆريچە	Bronchial tubes
الشعور ، الوعي ١٢	ئاگا	Consciousness
الشفة ٣٣٥	لێو	Lip
ـ الشفة السفلى ٣٣٦	لێوی خوارەوە	Lowerlip
ـ الشفة العليا ٣٣٦	لێوی سەرەوە	Upperlip

الشفتاني ٣٣٥	لێوه ـ لێوەکی (هەردوو لێو)	Bilabial
الشفوي ٣٣٥	لێوەکی	Labial
الشفوي ٢٢١	زارەکی	Oral
الشفوي سني ٣٣٥	لێوه ـ ددانەکی	Labiodental
الشك ، الظن ٣٢٩	گومان	Doubt
الشكل ٢٥٩	شێوه	Form
شكل ، قالب ٢٧٣	فۆرم ، قاڵب	Form
الشمولية ٣٢٨	گشتییاییەتی	Universalim
الشهيق ٤١١	هەناسەکێشان	Inspiration , Inhalation

- ص -

الصائت الامامي ٧٦	بزوێنەکانی ڕیزی پێشەوه	Fornt vowel , Slender vowel
الصائت الخلفي ٧٦	بزوێنەکانی ڕیزی پشتەوه	Broad vowel

الصائت الخلفي ٧٦ بزوێنەکانی ڕیزی پشتەوە
Broad vowel , Deep vowel

الصائت الطويل
انظر : المد

الصائت العالي ٧٦ بزوێنەکانی سەروو High vowel

الصائت المتوسط ٧٦ بزوێنەکانی ڕیزی ناوەڕاست Abnormal vowel

الصائت المتوسط ٧٧ بزوێنەکانی ناوەڕاست Intermediate

الصائت المركب
انظر : ادغام حرف علة

الصائت المنخفض ٧٥ بزوێنەکانی خواروو Low vowel

الصامت الاحتكاكي ٣٢١ کۆنسۆنانتی خشۆک Fricative consonant

الصامت الانفجاري ٣٢١ کۆنسۆنانتی تەقەمۆک Plosive consonant

الصامت الانفجاري الاحتكاكي ٣٢٦ کۆنسۆنانتی نیمچەکۆسپەک
Affricate consonant

الصامت الاهتزازي ، الصامت المتذبذب ٣٢٤ کۆنسۆنانتی لەرزۆک
Vibrant consonant

الصامت بين الاسناني ٣٢٦ كۆنسۆنانتی نێوددانی
Interdental consonant

الصامت الحلقي ٣١٩ كۆنسۆنانتی ئەوكی **Glottal consonant**

الصامت الحنجري ٣٢٤ كۆنسۆنانتی گەروویی **Throat consonant**

الصامت الرنان ٣٢٢ كۆنسۆنانتی زرینگۆك **Resonant consonant**

الصامت الصفيري ٣٢٣ كۆنسۆنانتی فیكەیی
Whistling (siblant) consonant

الصامت الشفوي ٣٢٥ كۆنسۆنانتی لێوەكی **Labial consonant**

الصامت الشفوي / الشفتاني ٣٢٥ كۆنسۆنانتی لێوی / لێوەكی
Bilabial consonant

الصامت الشفوي سني ٣٢٥ كۆنسۆنانتی لێوە ـ ددانەكی
Labia – Dental consonant

الصامت الظهري ، الصامت القصي ٣٢٠ كۆنسۆنانتی پشتەكی
Dorsal consonant

الصامت القصي
انظر : الصامت الظهري

الصامت القمي ٣٢٥ كۆنسۆنانتی لوتكەیی **Aprical consonant**

الصامت اللساني ٣٢٣ كۆنسۆنانتی زوانەکی Lingual consonant

الصامت اللهوي ٣٢٢ كۆنسۆنانتی زمانەچكۆڵەیی Uvular consonant

الصامت المتذبذب

انظر : الصامت الاهتزازي

الصامت المعوق ٣٢٤ كۆنسۆنانتی كۆسپەك Obstruent consonant

الصامت المكتوم ٣٢٣ كۆنسۆنانتی فیشكەیی Hushing consonant

صامت مؤخرة اللسان ٣٢٠ كۆنسۆنانتی پشتەوەی زمان
Dorsum consonant

الصامت الوسطي ٣٢١ كۆنسۆنانتی ڕیزی ناوەڕاستی زمان
Medial consonant

الصبر ١١ ئارام Petention

صريح ١١ ئاشكرا Indicative

١ـ صفة ، سمة ، خلق ١١ ئاكار Feature

٢ـ الصفة ، النعت ، مضاف اليه ١٦٥ دیارخەر
Attributive (adherent) adjunct , Attribute

٣ـ الصفة ٢٤ ئاوەڵناو Adjective

Simple adjective	ئاوەڵناوی سادە	ـ الصفة البسيطة ٤٥
Derivational adjective	ئاوەڵناوی داڕێژراو	ـ الصفة المشتقة ٤٤
Qualitative adjective	ئاوەڵناوی چۆنێتی	ـ الصفة الكيفية ٣٩
Indefintite adjective	ئاوەڵناوی نادیار	ـ الصفة المبهمة ٤٧
Compound adjective	ئاوەڵناوی لێکدراو	ـ الصفة المركبة ٤٦
Relative adjective	ئاوەڵناوی نیسبی	ـ الصفة النسبية ٥٢
Whisting (sibilant)	فیکەیی	الصفيري ٢٨٦
Class	پۆل	صنف ١٠٢
Palatal consonant	کۆنسۆنانتی ئاسمانە	الصوامت الحنكية ٣١٩

،

الصوامت الخافت

انظر : الصوامت المتنفسة

Voiced consonant	کۆنسۆنانتی ئاوازەدار	الصوامت الصائتة ٣١٩
Breathed consonant	کۆنسۆنانتی کپ	الصوامت المتنفسة ، الصوامت الخافت ٣٢٣

الصوامت المزدوجة الثنائية ٣٢١ كۆنسۆنانتی دووتویٚ
Double consonant

الصوامت المسهلة (غير صارمة) ٣٢٦ كۆنسۆنانتی نەرم
Lax consonant

الصوامت الصارمة ٣٢١ كۆنسۆنانتی ڕەق Hard consonant

الصوامت غير صارمة
انظر : الصوامت المسهلة

الصوت ، الصوت اللغوي ١٥٧ دەنگ Phone

ـ الصوت الصائت
انظر : حرف العلة

ـ الصوت الصامت
انظر : الحروف الصحيحة

ـ الصوت اللغوي
انظر : الصوت

ـ الصوت الكمي ١٥٨ دەنگی چەندەکی Laut quantitaten

ـ الصوت الكيفي ١٥٨ دەنگی چۆنەکی Lautqualitaten

الصيغة ٢١٤ — ریژه — Aspect (mood) , Derived from

ـ الصيغة الاخبارية ٢١٧ — ریژەی ئیخباری — Indicative mood

ـ الصيغة الانشائية ٢١٧ — ریژەی ئینشائی — Subjuctive mood , Thought - mood

ـ صيغة التمني
انظر : صيغة الطلب

ـ صيغة الطلب ، صيغة التمني ٢١٧ — ریژەی داخوازی — Imperative mood

ـ ض ـ

الضرورة ١٠٧ — پێویستی — Necessity

الضغط ١١١ — تەوژم ، فشار — Pressure

الضمير ١٢٨ — جێناو — Pronoun

ـ ضمير الاستفهام ١٣٢ — جێناوی پرسیار — Interrogative pronoun

ـ ضمير الاشارة ١٤٣ — جێناوی نیشانه — Demonstrative pronoun

- ضمير التوكيد ١٢٧ جێناوی دیار **Emphatic pronoun**

- ضمير الشخصي المتصل ١٣٩ جێناوی کەسیی لکاو **Enclitic pronoun**

- ضمير الشخصي المنفصل ١٢٧ جێناوی کەسیی جودا **Personal pronoun**

- الضمير العاكس ١٤٥ جێناوی هەیی **Relative pronoun**

- ضمير الكمي ١٣٦ جێناوی چەندێتی **Quantitative pronoun**

- الضمير المتبادل ١٤٥ جێناوی هاوبەشی **Peciprocal pronoun**

- ضمير مستتر ١٤٣ جێناوی نادیار **Indefinite (hidden) pronoun**

- ضمير الملكية ١٣٦ جێناوی خۆیی **Possessive pronoun**

- ضمير النفي ١٤٣ جێناوی نەفی **Negative pronoun**

- ضمير الوصل ١٤٢ جێناوی لێکدەر **Conjunctive pronoun**

ـ ط ـ

الطاقة ٣٩٢ وزە **Energy**

Mental energy	وزەی هۆشەکی	- الطاقة العقلية ٢٩٢٠
Method	ڕێباز	الطريقة ٢٠٠
Subjunctive	داخوازی	الطلب / حالة التمني ١٥٦
Phase	دیو	طور ١٦٨
Length	درێژی	الطول ١٦١
Spectrum	شەبەنگ	طيف ٢٥٩
Sound spectr	شەبەنگی دەنگ	طيف الصوت ٢٥٩

- ظ -

Possession	دیاردە	ظاهرة ١٦٥
Adverb	ئاوەڵکردار	الظرف ١٧
Noun adverb	ئاوەڵکرداری ناوی	- الظرف الاسمي ٣٢

- الظرف البسيط ٢٧ ئاوەڵکرداری سادە Simple adverb

- الظرف التكراري ٢٦ ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە
Recursiveness adverb

- الظرف التوكيدي ١٩ ئاوەڵکرداری تەئکیدی Affirmative adverb

- ظرف الزمان ٣٠ ئاوەڵکرداری کات Adverb of time

- ظرف السببي والمقصود ٣٤ ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست
Adverb of circumstance

- الظرف شبه الجملة ٢٤ ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی Cyntactic adverb

- الظرف الشكلي او كيفية التحقق ٢٨
ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون Adverb of manner

- الظرف الضميري ٢٠ ئاوەڵکرداری جێناوی Pronominal adverb

- الظرف العددي ٢٦ ئاوەڵکرداری ژمارەیی
Numeral (number) adverb

- الظرف الفعلي ٣١ ئاوەڵکرداری کرداری Deverbative adverb

- ظرف الكمية ٢٠ ئاوەڵکرداری چەندێتی Qualitative adverb

- ظرف الكيفية ٢٢ ئاوەڵکرداری چۆنێتی Quantitative adverb

ـ الظروف المركبة ٣٢	ئاوەڵکرداری لێکدراو	Compound adverb
ـ ظرف المكان ٢٧	ئاوەڵکرداری شوێن	Adverb of place
ـ الظرف النفي ٣٣	ئاوەڵکرداری نەفی	Negative adverb
ـ الظرف الوصفي ١٩	ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی	Adverb adjective
ـ الظروف المشتقة ٢٣	ئاوەڵکرداری دارێژراو	Derivational adverb

الظن

انظر : الشك

ظهور الصوت ٨٢	پەیدابوونی دەنگ	Appearance the sound

ـ ع ـ

العارض ٢٠٠	ڕووکەش	Sham
عارف بلغات متعددة ٢٣٦	زمانزان	Polyglot , Multilingual
عالم اللغة ، لغوي ٢٣٦	زمانناس ، زمانەوان	Linguist

Universality	گشتی	العام ٣٢٨
Phrase	فرێز	العبارة (العقدة) ٢٦٣
Noun phrase	فرێزی ناوی	ـ العبارة الاسمية ٢٦٨
Adverbial phrase	فرێزی ئاوەڵکرداری	ـ العبارة الظرفية ٢٦٦
Verb phrase	فرێزی کرداری ، فرێزی کاری	ـ العبارة الفعلية ٢٦٧
Adjective phrase	فرێزی ئاوەڵناوی	ـ العبارة الوصفية ٢٦٧
		ـ العبارة الاصلاحية انظر : الكناية
Numeral	ژمارە	العدد ٢٤٥
Radical number	ژمارەی بنجی	ـ العدد الاصلي ٢٤٧
Simple numeral	ژمارەی سادە	ـ العدد البسيط ٢٥٢
Ordinal number (numeral)	ژمارەی پلەیی	ـ العدد الرتبوي ٢٤٨
Fraction numeral	ژمارەی کەرتی	ـ العدد الكسري ٢٥٢
Compound numeral	ژمارەی لێکدراو	ـ العدد المركب ٢٥٥

ـ العدد المشتق ٢٥٢	ژمارەی داڕێژراو	Derivtional numeral
العضلة ٣٢٧	ماسوولکە	Muscle
العضو ٦٣	ئەندام	Organ
ـ عضو الوحدة الصرفية انظر : الالومورف		
ـ عضو الوحدة الصوتية انظر : الألفون		
العقدة انظر : العبارة		
العقل انظر : الذهن		
العقلي انظر : الذهني		
العوائق انظر : الحواجز		
العقيدة ، الاعتقاد ٧٥	بڕوا	Belief
العكس ١٠٣	پێچەوانە	Invers , Contray

الدلالة اللسانية

الثاني : الدلالة العمودية

علم اصل الكلمة وتاريخها
انظر : الاتيمولوجيا

- علم الاصوات ٢٧٢ فۆنەتیك ، دەنگسازی Phonetics

- علم الاصوات الاكوستي ٢٨٠ فۆنەتیکی فیزیکی Acoustic phonetics

- علم الاصوات التجريبي ٢٧٣ فۆنەتیکی ئەزموونگەری
Experimental phonetics

- علم الاصوات السمعي ٢٧٤ فۆنەتیکی بیستن Auditory phonetics

- علم الاصوات النطقي ٢٧٦ فۆنەتیکی درکاندن Articulatoy phonetics

- علم الانسان ٣٤١ مرۆناسی Anthropology

- علم البلاغة ٢٥٩ شێوازناسی Styleistics

- علم التداول ٨٤ پراگماتیك Pragmatics

- علم تصنيف المعاجم
انظر : علم وضع القواميس

- علم الصرف ٤٠٤ وشەسازی Morphology

- علم الكتابة ٢٢١ زانستی نووسین Paleography

- علم النحو ١٩٥ رستەسازی Syntax

- علم نظم الصوت ٢٨٢ فۆنۆلۆژی ، دەنگسازی Phonology

- علم وضع القواميس ، علم تصنيف المعاجم ٢٦٢ فەرھەنگنوسی
Lexicography

- علو ، ارتفاع ٧٧ بلندی ، بەرزی Hight

العملي ٢٩٨ کارەکی Practical

عملية ، سير ١٧٢ ڕەوت Process

- عملية التكامل
انظر : توحيد

- العملية الصوتية ٨٥ پرۆتسێسی فۆنەتیکی Phonetical process

العمودي ٥٩ ئەستوونی Vertical

العموم ٣٢٨ گشت Universal

- غ -

الغضروف ٣١٠ کرکراگە Cartilage , Gristle

Indirect	تیان ، ناڕاستەوخۆ	غير مباشر ١١٣

ـ ف ـ

Comma	کۆما (،)	الفارزة ٣١٣
Subject	کارا ، بکەر	الفاعل ٢٩٨
Individual	تاکایەتی	فردي ، شخصي ١٠٨
Section	لك	الفرع ٣٢٣
Physiology	فیزیۆلۆژی	الفسيولوجي ٢٨٥
Verb	کردار	الفعل ٣٠١
Intransitive	کرداری تێنەپەڕ	ـ الفعل اللازم ٣٠٢
Passive	کرداری کارا بزر	ـ الفعل المبني للمجهول ٣٠٤
Active	کرداری کارا دیار	ـ الفعل المبني للمعلوم ٣٠٧
Transitive verb	کرداری تێپەڕ	ـ الفعل المتعدي ٣٠٢

Compound verb	کرداری لێکدراو	ـ الفعل المركب ٣٠٧
Auxiliary	کرداری یاریدەدەر	ـ الفعل المساعد ٣٠٩
Derivational verb	کرداری داڕێژراو	ـ الفعل المشتق ٣٠٣
Philology	فیلۆلۆژی	فقه اللغة ٢٨٦
Jaw , Maxilla	شەویلە	الفك ٢٥٩
Mouth	دەم ، زار	الفم ١٥٧
Phoneme	فۆنێم	الفونيم ، الوحدة الصوتية ٢٨٣

ـ ق ـ

قالب

انظر : شكل

Vocabulary , Dictionary	فەرهەنگ	قاموس ، معجم ٢٦١
Ability	توانست	القدرة ، الامكانية ١١٢

Windpipe	**بۆریی هەوا**	**القصبة الهوائية ٧٨**
Segment	**پارچە ، کەرت**	**قطعة ، جزء ٨٠**
Supersegment	**پارچەبەدەرایەتی**	**قطعة جزئية صوتية ، تقطيعة ٨٠**
Permanent , Permanently	**یەکجارەکی**	**القطعي ٤١٩**
Problem	**کێشە**	**القضية ٣٢٧**
Thorax	**قەفەزی سنگ**	**قفص الصدر ٢٨٨**
Reversal of place	**جێگۆرکێی دەنگ**	**قلب المكان ١٢٦**
Apical	**لوتکەیی**	**القمي ٣٣٣**
Grammar	**رێزمان**	**قواعد ٢٠٠**
Brackets	**دووکەوانە ( )**	**القوسان ١٦٣**
Measur	**پێوانە**	**القياس ١٠٧**

Simplex word	وشەی ناسادە	ـ الكلمة غير البسيطة ٣٩٩
Compound word	وشەی لێکدراو	ـ الكلمة المركبة ٣٩٨
Dervational word	وشەی داڕێژراو	ـ الكلمة المشتقة ٣٩٤
Free word	وشەی بەرەڵلا	ـ الكلمة المطلقة ٣٩٣
Calque , Translation Loan - word	وشەی زرەڕێژ	ـ كلمة مقتبسة بالقياس ٣٩٦
Liuked word	وشەی گیراو	ـ الكلمة المقيدة ٣٩٧
Neologism	وشەی نوێباو	ـ الكلمات المولدة ٤٠٠
Obsolete`	وشەی مردە	ـ الكلمة الميته ٣٩٨
Syntactic word	وشەی ناتەواو	ـ الكلمة الناقصة ٧٢ ، ٣٩٩
General , Universal	هەمەکی	الكلي ٤١١
Quantitative	چەندەکی	الكمي ١٥١
Phraseology	فرێزیۆلۆژی	الكناية ، العبارات الاصلاحية ٢٦٩
Phraseological collocation	فرێزیۆلۆژیی تێکئالاو	ـ الكناية المعقدة ٢٧١

ـ الكناية الملتحمة ٢٧٠	فريزيۆلۆژیی تێکچڕژاو	Phraseological concretion
ـ الكناية الموحدة ٢٧١	فريزيۆلۆژیی یەکگرتوو	Phraseological unity
الكيفي ١٥١	چۆنەکی	Qualitative

ـ ل ـ

اللاشعور ٣٥١	نائاگایی	Irresponisible
اللاحقة ٨١	پاشگر	Suffix
اللاصقة ٣٢٠	گیرەك	Affix , Bound morpheme
اللب ، الجوهر ٣١٠	کرۆك	Kernel , Essence , Substnace
اللثة ١٠٣	پووك	Alveolar ridge
اللثة حنكي ١٠٣	پووکەمەلآشوویی	Palatal alveolar
اللحن ٥٥	ئاهەنگ	Melody
اللسان ٢٢٢	زمان ، زبان	Tongue

- لغة الوسيط ٢٣٠ زمانی پێناو

Mediator (madiating , intermediate , intermediary) language

- لغوي

انظر : عالم اللغة

اللفظ الصحيح ١٦٨	ڕاستوتن	Orthoepy
اللفظة المجانسة ١٦	ئاوازی هاودەنگ	Homophonus
لفظة مؤخرة ٨١	پاشبەند ، پۆستپۆزیشن	Postposition
لهاة ٨٢	پەردەی ئاسمانە	Uvula
اللهاة ٢٢٢	زمانەچکۆلە ، زمانۆکە	Uvula
اللهوي ٢٤٤	زووانەچکۆلەیی	Uvular
لهجة ١٦٥	دیالێکت ، شێوەزار	Dialect

- م -

المادي ٣٣٨	مایەکی	Material

Materialism	مایەکیەتی	المادیة ۳۳۹
Past tense	کاتی ڕابوردوو	الماضي ۲۹۲
Past perfect	کرداری ڕابوردووی دوور	ـ الماضي البعيد ۲۹٤
present perfect	کاتی ڕابوردووی تەواو	ـ الماضي التام ۲۹۳
Simple past	کاتی ڕابوردووی نزیك	ـ الماضي القريب ۲۹٥
Past continuos	کاتی ڕابوردووی بەردەوام	ـ الماضي المستمر ۲۹۲
Substance	چییەتی	الماهية ۱٥۱
Direct	ڕاستەوخۆ	المباشر ۱٦۸
Directly	یەکسەر	المباشر ٤۱۹
Subject	نیهاد ، سەرکار	المبتدأ ، المسند اليه ۳۹۰
Correlative	هاوڕێژە	متبادل العلاقة ٤۰۹
Active	بزۆز	المتحرك ۷۷
Polytonic	ئاوازی فرەئاواز	متعدد النغمات ۱٦
Contradictory	نەسازاو	المتناقض ۳٦۸

المثبت

انظر : الاثبات

المجاز ٣٤٧	میتافۆر	Metaphor
المجهور ١٦	ئاوازەدار	Voiced
المحور ١١١	تەوەرە	Axis
المخرج ١٥٧	دەروو	Place of articulation
المد ، الصائت الطويل ٧٧	بزوێنی درێژ	Long vowel
المذهب ١٦٨	ڕاڕەو	System
المرادف ٤٠٩	هاوواتایی	Synonym
المرادف ٤٠٢	وشەی هاوواتا	Synonym
المرحلة ٢٨٨	قۆناغ	Phase
مرسمة الطيف ٢٥٩	شەبەنگنووس	Sectrograph

مسار

انظر : اتجاه

مسبب الرنين		
انظر : الران		
المستقبل ٢٩٢	كاتى ئاينده	Future tense
مستوى ١١	ئاست	Level
المسند		
انظر : الخبر		
المسند اليه		
انظر : المبتدا		
المتكلم ١١	ئاخێوەر	Speaker
مشترك اللفظي ٤٠٩	هاوبێژ	Homonym
المشترك اللفظي ٤٠١	وشەی هاوبێژ	Homonym
المصدر ١٤٦	چاوگ	Infinitive
مصطلح ٢٢١	زاراوه	Term
المضارع ٢٩٢	كاتى ئێستا	Present tense
المضاف		
انظر : الموصوف		

مضاف اليه

انظر : النعت

المطابقة ٢١٨ — ڕێککەوتن — Agreement

المطلق ١٧٢ — ڕەها — Absolute

معجم

انظر : قاموس

المعنى ٣٣٧ — مانا — Meaning

- المعنى الاشتقاقي ٣٣٨ — ماناى داڕێژه — Derivational meaning

- المعنى المجازي ، المعنى غير المباشر ٣٣٧ — ماناى تيان
Transferred meaning , Indirect meaning

- المعنى الحقيقي ، المعنى المباشر ٣٣٨ — ماناى ڕاستەوخۆ
Direct (proper) meaning

- المعنى غير المباشر

انظر : المعنى المجازى

- المعنى المباشر

انظر : المعنى الحقيقي

- المعنى النسبي ٣٣٨ — ماناى نيسبى — Relational meaning

Obstrunents	كۆسپەك	المعوق ٣١٣
Norm	كێش	المعيار ٣٢٧
Criterion	ئەندازە	المعيار ، المقياس ٦٣
Normative	كێشەكی	المعياري ٣٢٧
Singular	تاك	المفرد ١٠٨
Object	بەركار	المفعول ٦٩
Indirect object	بەركاری ناڕاستەوخۆ	ـ المفعول غير المباشر ٦٩
Direct object	بەركاری ڕاستەوخۆ	ـ المفعول المباشر ٦٩
		مقدمة اللسان
		انظر : اسل اللسان
Syllable	بڕگە	المقطع ٧٣
Closed syllable	بڕگەی داخراو	ـ المقطع الساكن ٧٤
Unstressed syllable	بڕگەی بێهێز	ـ المقطع غير منبور ٧٤
Open syllable	بڕگەی كراوە	ـ المقطع المتحرك ٧٥

ـ المقطع المنبور ٧٥ — برگەی هێزدار — Stressed syllable

المقولة ٣٢٨ — گوتە — Phrase

مقياس ١٠٧ — پێوەر — Measurer , Criterion

المقياس

انظر : المعيار

الملكي

انظر : التملك

المماثلة ٤٠٤ — وێکچواندن — Assimilation

ـ المماثلة التقدمية ٤٠٥ — وێکچواندنی ڕاستەوخۆ — Progressive assimilation

ـ المماثلة الجزئية ٣٢٩ — گونجاندن — Accommoldation

ـ المماثلة الجزئية ٤٠٦ — وێکچواندنی هەندەکی — Partial assimilation

ـ المماثلة الرجعية (العكسية) ٤٠٥ — وێکچواندنی پێچەوانە — Regressive assimilation

ـ المماثلة العكسية

انظر : المماثلة الرجعية

من جوامع الكلم ، الكلمات ذات المعاني الكثيرة ٣٩٧	وشەی فرەواتا	Polysemantic
المنطق ٢٥٦	ژیربیژی	Iogic
منطقة ٢٢٠	ریز	Zone

المنعوت

انظر : الموصوف

المنفي

انظر : النفي

المنهج ٦٩	بەرنامە	Method
موجة ٢٥٩	شەپۆل	Wave
موجه صوتية ٢٥٩	شەپۆلی دەنگ	Sound wave
المورفيم ٣٤١	مۆرفێم	Morpheme
ـ المورفيم الجذري ٣٤٣	مۆرفێمی ریشەیی	Root morpheme
ـ المورفيم المغير للكلمة ٣٤٦	مۆرفێمی وشەگۆر	Inflexional morpheme
ـ المرفيم المكون للكلمة ٣٤٣	مۆرفێمی وشەدارێژ	Derivational morpheme

الموصوف ، المنعوت ، المضاف ١٦٥ ديارخراو

Dependent member , Deretminatum

Objective	بابەتەکی	الموضوعي ٦٨
Dorsum	بنی زمانی	مؤخرة اللسان ٧٨
Lexicographer	فەرهەنگنووس	مؤلف معاجم (قواميس) ٢٦٢
Voiceless	کپ	المهموس ٣٠٠
Proclitic	دواگر	ميل ، نزعة ١٦١

- ن -

Stress	هێز	النبرة ١٥ ، ٤١٢
Monotonic stress	هێزی یەکئاواز	- نبرة ذات النغمة الواحدة ٤١٧
Polytonic stress	هێزی فرەئاواز	- نبرة متعددة النغمات ٤١٦
Fixed stress (or accent)	هێزی هەمیشەیی	- النبر الثابت ٤١٧
Secondary stress	هێزی دووەم ، هێزی ناسەرەکی	- النبر الثانوي ٤١٦

Phrasal stress	هێزی ڕسته	ـ النبر الجملة ٤١٦
Free stress , Movable stress	هێزی بەرەڵلا	ـ النبر الحر ٤١٦
Primary stress	هێزی سەرەکی	ـ النبر الرئيسي ٤١٦
Word stress	هێزی وشه	ـ نبر الكلمة ٤١٧
Bound stress , Restricted stress	هێزی بەند	ـ النبر المقيد ٤١٥
Impulse	پل	نبض ٨٦
Result	ئەنجام	النتيجة ٦٣
Structural grammar	ڕێزمانی بناغەگر	ـ النحو البنيوي ٢٠٣
Transformational grammar	ڕێزمانی گواستنەوە	ـ النحو التحويلي ٢١٠
Traditional grammar	ڕێزمانی چاولێکەری	ـ النحو التقليدي ٢٠٦
Generative grammar	ڕێزمانی بەرهەمهێنان	ـ النحو التوليدي ٢٠١

نزعة

انظر : ميل

Semi - vowel	نیمچەبزوێن	نصف الطليق ، شبه الصائت ٣٩٠

Systeme	سیستەم	النظام ٢٥٧
Algorithmic language	زمانی پێرۆی ژمارەی دەدە	ـ نظام العد العشري ٢٣٠
Systeme of a language	سیستەمی زمان	ـ نظام اللغة ٢٥٨
Theoretical	دیمانەکی	النظري ١٦٨
Theory	دیمانە	النظرية ١٦٧

النعت

انظر : الصفة

Overtone	ئاوازی سەروو	النغمة التوافقية ١٦
Intonation	ئاواز	نغمة الكلام ١٤
Negative	نەرێ	النفي ، المنفي ٣٦٧
Period , Full stop	خاڵ	النقطة (.) ١٥١
Colon	دووخاڵ (:)	النقتطتان (:) ١٦٢

نمط الفونيم

انظر : الألفون

Dependent (conditimned) , Allophone	شێوەی فۆنێمی پەیوەند	نمط الفونيم الشرطي ٢٦٠
Development progress	فراژۆ	النمو ، التطور ٢٦٢

-و-

		الواسطة انظر : الداخلة
Unit	دانه	وحدة ١٥٦
		الوحدة الصوتية انظر : الفونيم
Sentrolor tongue	ناوەڕاستی زمان	وسط اللسان ٣٦٥
Descriptive	وەسفی	الوصفي ٣٩٢
Stigma	داغ	الوصمة ١٥٦
Function	ئەرك	الوظيفة ٥٥

الوظيفة القواعدية ٥٨	ئەركی ڕێزمانی	Grammar function
وظائف اللغة ٥٥	ئەركەكانی زمان	Functions of language

الوعي

انظر : الشعور

ـ هـ ـ

الهرتز ٤١٢	هێرز	Hertz , Hz
الهيروغليف ٤١٨	هیرۆگلیف	Hieroglyphoi

ـ ي ـ

يحبس

انظر : الانطوائي

يطوق

انظر : الانطوائي

پاشکۆی دووەم

ئینگلیزی ـ عەرەبی ـ کوردی

- A -

Ability 112	القدرة ، الامكانية	توانست
Abnormal vowel 76	الصائت المتوسط	بزوێنەکانی ریزی ناوەڕاست
Absolute 176	المطلق	ڕەها
Abstract noun 363	الاسم المعنوي	ناوی مەعنەوی
Abstract noun 365	الاسم المعنوي	ناوی واتا
Accommodation 329	المماثلة الجزئية	گونجاندن
Accordancee , Conformity 106	التطابق	پێکەڵبوون
Acoustic 80	سمعي	بیستن
Acoustic phonetics 280	علم الاصوات الاكوستي	فۆنەتیکی فیزیکی
Action 199	حدث	ڕوودان
Action noun 355	اسم المصدر	ناوی چاوگ

Active 77	المتحرك	بزۆز
Active 307	الفعل المبني للمعلوم	کرداری کارا دیار
Adaptation 256	التكيف	سازان
Additive numeral 251	الاعداد المترابطة	ژمارەی پێکەوەبەستراو
Adjective 34	الصفة	ئاوەڵناو
Adjective phrase 267	العبارة الوصفية	فرێزی ئاوەڵناوی
Adjust 330	التوفيق	گونجاندن
Adjustment 329	التوافق	گونجان
Adverb 17	الظرف	ئاوەڵکردار
Adverb adjective 19	الظرف الوصفي	ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی
Adverb of manner 28	الظرف الشكلي او كيفية التحقق	ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون
Adverb of place 27	ظرف المكان	ئاوەڵکرداری شوێن

Adverb of time 30 ظرف الزمان ئاوەڵکرداری کات

Adverbial phrase 266 العبارة الظرفية فرێزی ئاوەڵکرداری

Adverb of circumstance 34

ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست ظرف السببي والمقصود

Adversative sentence 192 ڕستەی لێکدراوی پێچەوانە

Affirmative 58 الاثبات ، المثبت ئەریْ

Affirmative adverb 19 الظرف التوكيدي ئاوەڵکرداری تەئکیدی

Affix , Bound morpheme 330 اللاصقة گیرەك

Affricate 390 الانفجاري الاحتكاكي نیمچەکۆسپەك

Affricate consonant 326

کۆنسۆنانتی نیمچەکۆسپەك الصامت الانفجاري الاحتكاكي

Agreement 218 المطابقة ڕێککەوتن

Algorithmic language 230

زمانی پێرۆی ژمارەی دەدە نظام العد العشري

Allomorph 61 الالومورف (عضو الوحدة الصرفية) ئەلۆمۆرف

Allophone 59

ئەلەفۆن الالفون ، نمط الفونيم (الوحدة الصوتية)

Alphabet 60	الالفباء ، الابجدية	ئەلفوبێ
Alternation , Gradation 126	تناوب	جێگرتنەوە
Alveolar 103	السنخي	پووکی
Alveolar ridge 103	اللثة	پووک
Analysis 334	التحليل	لێکدانەوە
Analysis 335	التحليل ، البحث	لێکۆڵینەوە
Anthropology 341	علم الانسان	مرۆناسی
Anthropology 63	انثروبولوجيا (علم المجتمعات البشرية)	ئەنترۆپۆلۆژی
Antonym 161	الاضداد	دژواتا
Antonym 395	الأضداد	وشەی دژواتا
Apical 333	القممي	لوتکەیی
Aphasia 160	الحبسة	دەنگبڕان
Appearance the sound 82	ظهور الصوت	پەیدابوونی دەنگ

Apical consonant 325 الصامت القممي كۆنسۆنانتی لوتكەیی

Articles See MARKER

Articulatoy phonetics 279 علم الاصوات النطقي فۆنەتیكی دركاندن

Artifical language 231 اللغة الاصطناعية زمانی دەستكرد

Aspect (Mood) , Derived form 214 الصيغة ڕێژە

Aspiration 411
هەناسەبەربوون انطلاق النفس (عند انتاج لصوت الانفجاري)

Assimilation 404 المماثلة وێكچواندن

Assumptions 328 الافتراضات گریمانە

Attack See ON – GLIDE

Attribute See ATTRIBUTIVE

Attributive (adherent) adjunct , Attribute 165
دیارخەر الصفة ، النعت ، مضاف اليه

Attributive clause 186
ڕستەی شوێنكەوتووی دیارخەری الجملة التابعة الوصفية

Auditory phonetics 274 علم الاصوات السمعي فۆنەتیكی بیستن

Autosemantic word 394 — الكلمة التامة — وشەی تەواو

Australis pithekos 54 — ئاوسترالۆپیتیك

Autosemantic word 71 — الكلمة التامة — وشەی تەواو

Auxiliary 309 — الفعل المساعد — کرداری یاریدەدەر

Axis 111 — المحور — تەوەرە

- B -

Barriers 333 — الحواجز ، العوائق — لەمپەر

Basis 256 — البنية التحتية ، اساس — ژێرخان

Belief 75 — العقيدة ، الاعتقاد — بڕوا

Belongness 412 — الانتماء — هۆگری

Bilabial 335 — الشفتاني — لێوە ـ لێوەکی (هەردوو لێو)

Bilabial consonant 325 — الصامت الشفوي / الشفتاني — کۆنسۆنانتی لێوە ـ لێوەکی

Body See FIGURE

Bound morpheme See AFFIX

Bound stress , Restricted stress 415 النبر المقيد هێزی بەند

Brackets 163 القوسان دووکەوانە ( )

Brain 347 الدماغ مێشك

Breath group , Rhythm 112 الايقاع تریە

Breathed consnant 323
الصوامت المتنفسة ، الصوامت الخافتة کۆنسۆنانتی کپ

Breathing 411 التنفس هەناسەدان

Broad vowel , Deep vowel 76
الصائت الخلفي بزوێنەکانی ریزی پشتەوە

Bronchial tubes 78 الشعبة بۆریچە

- C -

Calqe , Translation Loan – Word 396
كلمة مقتبسة بالقياس وشەی زرەرێژ

Case 161	الحالة	دۆخ
Cartilage , Gristle 310	الغضروف	کڕکڕاگە
Causal clause 188	الجملة التابعة السببية	ڕستەی شوێنکەوتووی هۆ
Chain 244	سلسلة	زنجیرە
Class 103	صف	پۆل
Classification 103	التصنيف	پۆلکردن
Clause of purpos 187	الجملة التابعة الفرضية	ڕستەی شوێنکەوتووی نیاز
Clause of result 185	الجملة التابعة للنتيجة	ڕستەی شوێنکەوتووی ئەنجام
Closed syllable 74	المقطع الساكن	بڕگەی داخراو
Cocominal 320	سمك القد	کۆنسۆنانتی پۆپەیی
Cojugation , Inflection 327	تصريف	گەردانکردن
Collective noun 360	الاسم الجمعي	ناوی کۆمەڵ
Collector , Gather 313	الجامع	کۆکەرەوە

Colon 162	النقطتان	دووخاڵ (:)
Comma 313	الفارزة	کۆما (،)
Common noun 357	الاسم المشترك	ناوی دوولایەن
Common noun 360	الاسم العام	ناوی گشتی
Communication 107	الارتباط	پێوەندی
Comparative degree 99	الدرجة المقارنة	پلەی بەراورد
Comparative linguistics 240	علم اللغة المقارن	زمانناسیی بەراوردی
Composite sentence 172	الجملة المعقدة	ڕستەی ئاوێتە
Composition , Compounding 334	التركيب	لێکدان
Compound adjective 46	الصفة المركبة	ئاوەڵناوی لێکدراو
Compound adverb 32	الظروف المركبة	ئاوەڵکرداری لێکدراو
Compound noun 361	الاسم المركب	ناوی لێکدراو
Compound numeral 255	العدد المركب	ژمارەی لێکدراو
Compound sentence 190	الجملة المركبة	ڕستەی لێکدراو

Compound verb 307 الفعل المركب كرداری لێكدراو

Compound word 398 الكلمة المركبة وشەی لێكدراو

Compouding See COMPOSITION

Conaider See THINK

Conditimned allophone See DEPENDENT ALLOPHONE

Conditional clause 187
الجملة التابعة الشرطية رستەی شوێنكەوتووی مەرج

Conditionalty 339 الشرطي مەرجايەتی

Conjunction particles 13 ادوات الربط ئامرازی پێوەندی

Conjunctive pronoun 142 ضمير الوصل جێناوی لێكدەر

Conjuctive sentence 192 رستەی لێكدراوی پێوەست

Confix 327 كۆنفيكس

Conformity See ACCORDANCEE

Connective , Relation 103 الرابطة پێبەست

Consciousness 12 الشعور ، الوعي ئاگا

Consonantism 326 — كۆنسۆنانتیزم

Consonant 319 — الحروف الصحيحه ، الصوت الصامت — كۆنسۆنانت

Contradiction 368 — التناقض — نەسازی

Contradictory 368 — المتناقض — نەسازاو

Contray See INVERS

Correlation 409 — الارتباط — هاوپێوەندی

Correlative 409 — متبادل العلاقة — هاورێژە

Correspondence 409 — الترابط — هاودەنگی

Coupling 125 — الاقتران — جووتهاتن

Cranium See SKULL

Criterion 63 — المعيار ، المقياس — ئەندازە

Criterion See MEASURER

Cycle 156 — دورة — خول

Cyntactic adverb 24 — الظرف شبه الجملة — ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی

Daktylos 60	الالفبائية اليدوية	ئەلفوبێی دەستی
Deduction 411	الاستنباط	هەڵێنجان
Degree 86	درجة	پلە
Degrees of adjective 86	درجات الصفة	پلەکانی ئاوەڵناو
Definite articles 386	علامة التعريف	نیشانەی ناسیاوی
Definition 351	التعريف	ناساندن
Demonstrative pronoun 143	ضمير الاشارة	جێناوی نیشانە
Dependent (conditimned) allophone 260	نمط الفونيم الشرطي	شێوەی فۆنیمی پێوەند
Dependent member , Deretminatum 165	الموصوف ، المنعوت ، المضاف	دیارخراو
Deretminatum See DEPENDENT MEMBER		
Derivation 156	الاشتقاق	داڕشتن
Derivational adjective 44	الصفة المشتقة	ئاوەڵناوی داڕێژراو

Derivational adverb 23 الظروف المشتقة ئاوەڵکرداری داڕێژراو

Derivational morpheme 343
المورفيم المكون للكلمة مۆرفێمی وشەداڕێژ

Derivational meaning 338 المعنى الاشتقاقي مانای داڕێژراو

Derivational noun 350 الاسم المشتق ناوی داڕێژراو

Derivational numeral 252 العدد المشتق ژمارەی داڕێژراو

Derivational verb 303 الفعل المشتق کرداری داڕێژراو

Derivational word 394 الكلمة المشتقة وشەی داڕێژراو

Derived form See ASPECTV (MOOD)

Descriptive 392 الوصفي وەسفی

Desire 11 الرغبة ئارەزوو

Development progress 262 النمو ، التطور فراژۆ

Developmental direction 69 اتجاه النمو بەریانی فراژۆبوون

Deverbative adverb 31 الظرف الفعلي ئاوەڵکرداری کرداری

Diachronic linguistic 244
علم اللغة الدايكروني زمانناسیی نێوزەمانی

Dialect 165	لهجة	دیالێکت
Diaphragm 366	الحجاب الحاجز	ناوپنجك
Dictionary See VOCABULARY		
Differentiation 122	التفكك	ترازان
Diminutive 72	التصغير	بچووككردنەوە
Diphthong 165	ادغام حرفي علة ، الصائت المركب	دیفتۆنگ
Diphthongoid 167		دیفتۆنگۆید
Direct 168	المباشر	ڕاستەوخۆ
Direct (proper) meaning 338	المعنى الحقيقي ، المعنى المباشر	مانای ڕاستەوخۆ
Direct object 69	المفعول المباشر	بەرکاری ڕاستەوخۆ
Direction 69	الاتجاه	بەریان
Directly 419	المباشر	یەکسەر
Dissimilation 330	تباين	گۆڕین
Disjunctive sentence 192		ڕستەی لێکدراوی جیاکەر

Dorsal consonant 320
کۆنسۆنانتی پشتەکی الصامت الظهري ، الصامت القصي (من اقصى اللسان)

Dorsum 78 مؤخرة اللسان بنی زمان

Dorsum consonant 320
کۆنسۆنانتی پشتەوەی زمان صامت مؤخرة اللسان

Dots , Dots , Dots 317 علامة الحذف کۆمەڵە خاڵ (......)

Double consonant 321
کۆنسۆنانتی دووتوێ الصوامت المزدوجة الثنائية

Doubt 329 الشك ، الظن گومان

Dualism 164 الثنوية دوولاگرایەتی

- E -

Edg of Tongue 336 حافة اللسان لێواری زمان

Emphatic pronoun 137 ضمير التوكيد جێناوی دیار

Enclitic , Synecltic 69 الانطوائي ، يطوق ، يحبس بەرگر

Enclitic pronoun 139
جێناوی کەسیی لکاو ضمير الشخصي المتصل

Energy 392 الطاقة وزە

Equality , Uniformity 419 التساوي یەکسانی

Equalization 405 التماثل الكامل وێکچواندنی هەمەکی

Esperanto language 226 لغة الاسپرانتو زمانی ئەسپێرانتۆ

Essene See KERNEL

Etymology 67 الاتيمولوجيا (علم أصل الكلمة وتاريخها) ئێتیمۆلۆژی

Evidence 72 دليل بەڵگە

Exclamatory sentence 183 جملة التعجب ڕستەی سەرسوڕمان

Exclamation marks 384 علامه التعجب نیشانەی سەرسامی

Experimental phonetics 273
فۆنەتیکی ئەزموونگەری علم الاصوات التجريبی

Expiration 411 الزفير هەناسەدانەوە

External linguistics 242 علم اللغة الخارجي زمانناسیی دەرەکی

External structure 199	البنية الخارجية / الظاهرية	ڕۆنانی دەرەوە

- F -

Feature 11	صفة ، سمة ، خلق	ئاكار
Feminine gender 364	الاسم المؤنث	ناوی مێ
Figure , Body 111	الجسم	تەن
Fixed stress (or accent) 417	النبر الثابت	هێزی هەمیشەیی
Force See STREGHTH		
Form 259	الشكل	شێوە
Form 273	شكل ، قالب	فۆرم
Formal language 234	لغة شكلية	زمانی هونەری
Fraction numeral 252	العدد الكسري	ژمارەی كەرتی
Free stress , Movable stress 416	النبر الحر	هێزی بەرەڵا

Free word 392 الكلمة المطلقة وشەی بەرەڵلا

Fricative consonant 321 الصامت الاحتكاكي كۆنسۆنانتی خشۆك

Front of Tongue , Tip of the Tongue 257
اسل اللسان ، مقدمة اللسان سەری زمان

Front vowel , Slender vowel 76
الصائت الامامي بزوێنەكانی ڕیزی پێشەوە

Full stop See PERIOD

Function 55 الوظيفة ئەرك

Functions of language 55 وظائف اللغة ئەركەكانی زمان

Future tense 292 المستقبل كاتی ئاینده

- G -

Gather See COLLECTOR

Gender 116 الجنس جنس

General , Universal 411 الكلي هەمەكی

General linguistics	علم اللغة العام	زمانناسیی گشتی
Generative grammar 201	النحو التوليدي	ڕێزمانی بەرهەمهێنان
Glottal consnant 319	الصامت الحلقي	کۆنسۆنانتی ئەوکی
Gradation See ALTERNATION		
Grammar 200	قواعد	ڕێزمان
Grammar function 58	الوظيفة القواعدية	ئەرکی ڕێزمانی
Grammatical gender 120	الجنس النحوي	جنسی ڕێزمانی
Gristle See CARTILAGE		

- H -

Hard consonant 321	الصوامت الصارمة	کۆنسۆنانتی ڕەق
Hard palate 169 , 339	الحنك الصلب	ڕەقەمەلاشوو
Hertz 412	الهرتز	هێرز
Hidden pronoun See INDEFININTE PRONOUN		

Hieroglyphoi 418	الهيروغليف	هيرۆگليف
Hieroglyphoi 372		نووسينى هيرۆگليف
High rise 410		هەڵبڕينى سەروو
High vowel 76	الصائت العالي	بزوێنەكانى سەروو
Hight 77	علو ، ارتفاع	بڵندى
Historical linguistics 243	علم اللغة التأريخي	زمانناسيى مێژوويى
Homo sapiens 341	الانسان (بوصفه نوعا بيولوجيا)	مرۆڤى هۆشيار
Homonym 409	مشترك لفظي	هاوبێژ
Homonym 401	المشترك اللفظي	وشەى هاوبێژ
Homophonus 16	اللفظة المتجانسة	ئاوازى هاودەنگ
Horizontol 11	الافقي	ئاسۆيى
Hortatory particles 14	اداة التنبيه	ئامرازى ورياكردنەوە
Hushing sound 286	الاصوات المكتومة	دەنگى فيشكەيى

Hushing consonant 323 الصامت المكتوم كۆنسۆنانتی فیشکەیی

Hyphen 109 الشرطة تەقەڵ (-)

- I -

Ideography 372 الايدوگراف (الكتابة الرامزة للفكرة) نووسینی بیر

Imitation 151 التقليد چاولێکەری

Imperative 260 الامر فەرمان

Imperative mood 217 صيغة الطلب ، صيغة التمني ڕێژەی داخوازی

Imperative sentence 188 الجملة الامرية ڕستەی فەرماندان

Impulse 86 نبض پل

Indefintite adjective 47 الصفة المبهمة ئاوەڵناوی نادیار

Indefinite (Hidden) pronoun 143 ضمير مستتر جێناوی نادیار

Indefinte articles 387 علامة التنكير نیشانەی نەناسیاوی

Indicative 11	**صريح**	**ئاشكرا**
Indicative mood 217	**الصيغة الاخبارية**	**ڕێژەی ئیخباری**
Indicative sentence 193	**الجملة الاخبارية**	**ڕستەی هەواڵگەیاندن**
Indirect 113	**غير مباشر**	**تیان**
Indirect meaning See TRANSFEREED MEANING		
Indirect object 69	**المفعول غير المباشر**	**بەرکاری ناڕاستەوخۆ**
Individual 108	**فردي ، شخصي**	**تاکایەتی**
Infinitive 146	**المصدر**	**چاوگ**
Infix 366	**الداخلة ، الواسطة**	**ناوگر**
Inflection See COJUGTION		
Inflexional morpheme 346	**المورفيم المغير للكلمة**	**مۆرفێمی وشەگۆڕ**
Inhalation See INSPIRATION		
Inner structure See INTERNAL STRUCTURE		
Inside , Interior 365	**الداخلي**	**ناوەکی**

Insipration , Inhalation 411	الشهيق	هەناسەکێشان
Instrument 351	اسم الالة	ناوی ئامێر
Integration 169	التكامل	ڕەخسین
Intemal linguistics 244	علم اللغة الداخلي	زمانناسیی ناوەکی
Interdental consonant 326	الصامت بين الاسناني	کۆنسۆنانتی نێوددانی
Intergration 369	توحيد ، عملية التكامل	نزیککەوتنەوە
Interfixus 366		ناوبەند
Interjection particles 13	اداة التعجب	ئامرازی سەرسوڕمان
Interior See INSIDE		
Intermediate 77	الصائت المتوسط	بزوێنەکانی ناوەڕاست
Intermediate Ianguage See MEDIATOR LANGUAGE		
Internal (inner) structure 199	البنية الداخلية العميقة	ڕۆنانی ناوەوە
Interrogative pronoun 132	ضمير الاستفهام	جێناوی پرسیار

Interrogative sentence 178 الجملة الاستفهامية ڕستەی پرسکردن

Intonation 14 نغمة الكلام ئاواز

Intransitive verb 302 الفعل اللازم کرداری تێنەپەڕ

Interlanguage 234
زمانی لەیەکترگەیشتنی نەتەوەیی لغة الاتصال الدولي

Intuition 72 الحدس بەهرە

Intuitional 72 الحدسي بەهرەکی

Invers , Contray 103 العكس پێچەوانە

Inverted commas , Quotation marks 299
کەوانەی دووتایی (( )) علامة التنصيص

Iranian languages 223 اللغات الايرانية زمانە ئێرانییەکان

Irregular 86 الشاذ بیژۆك

Irresponisible 351 اللاشعور نائاگایی

Izafet , Postpositional attributive group 67 الاضافة ئیزافە

Izafet marker 381 علامات الاضافة نیشانەی ئیزافە

- J -

Jaw , Maxilla 259	الفك	شەویلە
Jet , Spurt , Spirt , Stream 333	التيار	لووزەو

- K -

Kernel , Essence , Substance 310	اللب ، الجوهر	کرۆك
Knowledge , Science 221	العلم	زانست

- L -

Labia – Dental consonant 325	الصامت الشفوي ، سني	کۆنسۆنانتی لێوە - ددانەکی
Labial 335	الشفوي	لێوەکی

Labial consonant 325	الصامت الشفوي	كۆنسۆنانتی لێوەکی
Labiodental 335	الشفوي سني	لێوە ـ ددانەکی
Language 223	اللغة	زمان
Lateral 331	جانبي	لاوەکی
Lautqualitaten 158	الصوت الكيفي	دەنگی چۆنەکی
Lautquantitaten 158	الصوت الكمي	دەنگی چەندەکی
Lax consonant 326	الصوامت المسهلة (غير صارمة)	کۆنسۆنانتی نەرم
Length 161	الطول	درێژی
Letter 107	الحرف	پیت
Level 11	مستوى	ئاست
Lexicographer 262	مؤلف معاجم (قواميس)	فەرهەنگنووس
Lexicography 262	علم القواميس ، علم تصنيف المعاجم	فەرهەنگنووسی
Lexicology 334	علم المفردات القاموسية	لێکسیکۆلۆژی

Lingual 344	الاسلي	زووانەکی
Lingual consonant 323	الصامت اللساني	کۆنسۆنانتی زوانەکی
Linguist 236	عالم اللغة ، لغوي	زمانناس
Linguistics 236	علم اللغة	زمانناسی
Lip 335	الشفة	لێو
Littrary language 224	اللغة الادبية	زمانی ئەدەبی
Liuked word 397	الكلمة المقيدة	وشەی گیراو
Locative 354	اسم مكان	ناوی جێگا
Logic 256	المنطق	ژیربێژی
Logical analysis 334	التحليل المنطقي	لێکدانەوەی ژیربێژەکی
Long vowel 77	المد ، الصائت الطويل	بزوێنی درێژ
Low rise 410		هەڵبڕینی خواروو
Low vowel 75	الصائت المنخفض	بزوێنەکانی خواروو
Lower teeth 160	الاسنان السفلي	ددانی ژێرین

Lower lip 336	**الشفة السفلى**	**لێوی خوارەوە**

- M -

Madiating language See MEDIATOR LANGUAGE

Marker , Articles 379	**العلامة**	**نیشانە**
Masculine gender 365	**الاسم المذكر**	**ناوی نێر**
Material 338	**المادي**	**مایەکی**
Material noun 362	**الاسم المادي**	**ناوی مادی**
Materialism 339	**المادية**	**مایەکیەتی**
Matrix sentence 183	**الجملة الرئيسية**	**ڕستەی سەرەکی**

Maxilla See JAW

Meaning 337	**المعنى**	**مانا**

Measur 107	القياس	پێوانه
Measurer , Criterion 107	مقياس	پێوەر
Mechanism 14	الآلية	ئامێرايەتی
Medial consonant 321	الصامت الوسطي	كۆنسۆنانتی ڕیزی ناوەڕاستی زمان
Mediator (madiating , Intermediate , Intermediary) language 230	لغة الوسيط	زمانی پێناو
Melody 55	اللحن	ئاهەنگ
Memory 79	الذاكرة	بیر
Mental 411	الذهني ، العقلي	هۆشەكی
Mental energy 392	الطاقة العقلية	وزەی هۆشەكی
Metaphor 347	المجاز	میتافۆر
Metaplasm , Misspelling 113	التصحيف	تێچوونی دەنگ
Methqd 200	الطريقة	ڕێباز

Method 69	المنهج	بەرنامە
Midle rise 410		هەڵبڕینی ناوەڕاست
Mind 411	الذهن ، العقل	هۆش
Misspelling See METAPLASM		
Mixed 54	خليط	ئاوێتە
Momotonic 16	احادي النغمة	ئاوازی یەکئاواز
Monotonic stress 417	نبرة ذات النغمة الواحدة	هێزی یەکئاواز
Monosemous word 403	الكلمة ذات المعنى الواحد	وشەی یەکواتا
Mood See ASPECT		
Morpheme 341	المورفيم	مۆرفێم
Morphology 404	علم الصرف	وشەسازی
Mouth 157	الفم	دەم
Movable stress See FREE STRESS		
Multingual See POLYGLOT		

Muscle 337	العضلة	ماسوولكه

- N -

Nasal cavity 79	الخيشوم (التجويف الأنفي)	بۆشايى لووت
National language 234	اللغة القومية	زمانى نەتەوەيى
Natural gender 123	الجنس الطبيعي	جنسى سروشتى
Natural language 232	اللغة الطبيعية	زمانى سروشتى
Necessity 107	الضرورة	پێويستى
Negative 367	النفي ، المنفي	نەرێ
Negative adverb 33	الظرف النفي	ئاوەڵكردارى نەفى
Negative pronoun 143	ضمير النفي	جێناوى نەفى
Negative sentence 192	الجملة المنفية	ڕستەى نەرێ

Neologism 400	الكلمة المولدة	وشەی نوێباو
Neuter noun 345	الاسم المحايد	ناوی بێلایەن
Noisy 328	ذو جلبة	گڤۆك
Noisy consonant 324	ذو جلبة	کۆنسۆنانتی گڤۆك
Norm 327	المعيار	کێش
Normative 327	المعياري	کێشەکی
Nose 334	الانف	لووت
Noun 351	الاسم	ناو
Noun adverb 32	الظرف الاسمي	ئاوەڵکرداری ناوی
Noun phrase 268	العبارة الاسمية	فرێزی ناوی

Number adverb See NUMERAL ADVERB

Numeral 245	العددي	ژمارەیی
Numeral (number) adverb 26	الظرف العددي	ئاوەڵکرداری ژمارەیی

- O -

Obgect 69	**المفعول**	**بەرکار**
Obgect clause 186	**الجملة التابعة للمفعول**	**ڕستەی شوێنکەوتووی بەرکاری**
Obgective 68	**الموضوعي**	**بابەتەکی**
Obsolete 398	**الكلمة الميتة**	**وشەی مردە**
Obstruent consonant 323	**الصامت المعوق**	**کۆنسۆنانتی کۆسپەك**
Obstruents 313	**المعوق**	**کۆسپەك**
Off – glide , Withdrawal 310	**الانسحاب ، التراجع**	**کشانەوە**
On – glide , Attack 410	**الانزلاقي البدئي**	**هەڵمەت**
Open syllable 75	**المقطع المتحرك**	**بڕگەی کراوە**
Optimist 327	**التفائل**	**گەشبینایەتی**
Oral 221	**الشفوي**	**زارەکی**
Oral cavity 78	**التجويف الفمي**	**بۆشایی دەم**

Ordinal number (numeral) 248	العدد الرتبوي	ژمارەی پلەیی
Organ 63	العضو	ئەندام
Organ 197	الجهاز	ڕشتە
Organs of respiration (breahing) 65	اعضاء التنفس	ئەندامەکانی هەناسە
Organs of speech 64	اعضاء النطق	ئەندامەکانی ئاخاوتن
Organs of speech 197	الجهاز النطق	ڕشتەی ئاخاوتن
Organ of windpipe 199	الجهاز التنفسي	ڕشتەی هەناسە
Orthoepy 168	اللفظ الصحيح	ڕاستوتن
Orthography 218	الاملاء	ڕێنووس
Oscillograph 333	راسم الذبذبات	لەرەنووس
Outgoing diphthong 167	الاصوات المدغمة المنسحبة (المنبسطة)	دیفتۆنگی داکشاو
Outsider , Stranger 156	الخارجي	دەرەکی
Overtone 16	النغمة التوافقية	ئاوازی سەروو

Paising See RISE

Palatal 339	الحنكي	مەلأشوویی
Palatal consonant 319	الصوامت الحنكية	كۆنسۆنانتی ئاسمانە
Palatal alviolar 103	اللثة حنكي	پووكە مەلأشوویی
Palate 11	الحنك ، سقف الفم	ئاسمانە
Palate 339	الحنك	مەلأشوو
Paleography 221	علم الكتابة	زانستی نووسین
Matrix sentence 183	الجملة الرئيسية	ڕستەی سەرەكی
Paradigmatic 146	العلاقة العمودية ، العلاقة الراسية	جێنشێنی
Partial 411	الجزئي	هەندەكی
Partial assimilation 406	المماثلة الجزئية	وێكچواندنی هەندەكی
Participle 352	اسم المفعول	ناوی بەركار

Participle 358	اسم الفاعل	ناوی کارا
Particles 12	الاداة	ئامراز
Parts of speech 70	اقسام الكلام	بەشەکانی ئاخاوتن
Passive 304	الفعل المبني للمجهول	کرداری کارا بزر
Past continuous 292	الماضي المستمر	کاتی ڕابوردووی بەردەوام
Past perfect 294	الماضي البعيد	کرداری ڕابوردووی دوور
Past tense 292	الماضي	کاتی ڕابوردوو
Pause 15 , 304	توقف	وەستان
Peation 55	التفاعل	ئاوێتەبوون
Peciprocal pronoun 145	الضمير المتبادل	جێناوی هاوبەش
Period , Full stop 151	النقطة	خاڵ
Permanent , Prmanently 419	القطعي	یەکجارەکی
Personal pronoun 137	ضمير الشخصي المنفصل	جێناوی کەسیی جودا

Petention 11	الصبر	ئارام
Phase 168	طور	دیو
Phase 288	المرحلة	قۆناغ
Philology 286	فقه اللغة	فیلۆلۆژی
Phone 157	الصوت ، الصوت اللغوي	دەنگ
Phoneme 283	الفونيم ، الوحدة الصوتية	فۆنێم
Phonetical process 85	العملية الصوتية	پرۆتسێسی فۆنەتیکی
Phonetics 273	علم الاصوات	فۆنەتیك
Phonological writing 374	الكتابة الصوتية	نووسینی فۆنەتیکی
Phonology 282	علم نظم الصوت	فۆنۆلۆژی
Phrasal stress 416	نبر الجملة	هێزی ڕستە
Phrase 328	المقولة	گوتە
Phrase 263	العبارة (العقدة)	فرێز
Phraseological collocation 271	الكناية المعقدة	فرێزیۆلۆژی تێکئالأو

Phraseological concretion 270	الكناية الملتحمة	فرێزیۆلۆژی تێکچڕژاو
Phraseological unity 271	الكناية الموحدة	فرێزیۆلۆژی یەکگرتوو
Phraseology 269	الكناية ، العبارة الاصلاحية	فرێزیۆلۆژی
Physiognony 260	دراسة الملامح	شێوەناسی
Physiology 285	الفسيولوجي	فیزیۆلۆژی
Pictography 372	الكتابة التصويرية	نووسینی وێنەیی
Pitch 331	الذبذبة	لەرە
Pithecanthrope 339		مەردوومی جاوە (پیتی کانترۆب)
Place of articulation 157	المخرج	دەروو
Plosive consonant 321	الصامت الانفجاري	کۆنسۆنانتی تەوژمۆک
Plural 310	الجمع	کۆ
Polyglot , Multilingual 236	عارف بلغات متعدده	زمانزان
Polysemantic 262	كثير المعاني ، تعدد المعاني	فرەواتا

Polysemantic 397	من جوامع الكلم ، الكلمات ذات المعاني الكثيرة	وشەی فرەواتا
Polytonic 16	متعدد النغمات	ئاوازی فرەواتا
Polytonic stress 416	نبرة متعددة النغمات	هێزی فرەئاواز
Positive degree 102	الدرجة الثابتة	پلەی چەسپیو
Positive sentence 177	الجملة المثبتة	ڕستەی ئەرێ
Possession 165	ظاهرة	دیاردە
Possessive 155	التملك ، الملكي	خاوەنێتی
Possessive pronoun 136	ضمير الملكية	جێناوی خۆیی
Postposition 81	لفظة مؤخرة	پاشبەند
Postpositional attributive grop See IZAFET		
Practical 298	العملي	کارەکی
Practical linguistics 243	علم اللغة العملي	زمانناسیی کارەکی
Pragmatics 84	علم التداول	پراگماتیك

Predicate 328 الخبر ، المسند گوزاره

Predicate clause 187
رستەی شوێنکەوتووی گوزارەیی الجملة التابعة للخبر

Prefix 106 السابقة پێشگر

Preposition 104 حرف الجر پێشبەند

Present and future tense 296
کاتی رانەبردوو زمن الحال وزمن الاستقبال

Present perfect 293 الماضي التام کاتی رابردووی تەواو

Present tense 292 المضارع کاتی ئێستا

Pressure 111 الضغط تەوژم

Primary language 231 لغة الام زمانی دایك

Primary stress 416 النبر الرئيسي هێزی سەرەکی

Prmanently See PERMANENT

Probability 166 الاحتمال شیمانه

Problem 327 القضية کێشه

Process 172	عملية ، سير	ڕەوت
Proclitic 161	مبل ، نزعة	دواگر
Proconsul 339		مەیموونی سەرەتایی (شەمبازی)
Progressive assimilation 405	المماثلة التقدمية	وێکچواندنی ڕاستەوخۆ
Pronominal adverb 20	الظرف الضميري	ئاوەڵکرداری جێناوی
Pronoun 128	الضمير	جێناو
Pronunciation 111	التلفظ	تەلەفوزکردن
Proper noun 354	الاسم الخاص ، اسم عام	ناوی تایبەتی
Punction 152	علامات الترقيم	خاڵبەندی

- Q .

Qualitative 151	الكيفي	چۆنەکی
Qualitative adjective 39	الصفة الكيفية	ئاوەڵناوی چۆنێتی

Qualitative adverb 22 ظرف الكمية ئاوەڵکرداری چۆنێتی

Quantitative 151 الكمي چەندەکی

Quantitative adverb 20 ظرف الكمية ئاوەڵکرداری چەندێتی

Quantitative pronoun 136 ضمير الكمي جێناوی چەندێتی

Question – marks , Sign of Intrragation 383
علامة الاستفهام نیشانەی پرسیار

Quickness 15 , 156 السرعة خێرایی

Quotation marks See INVERTED COMMAS

- R -

Radical number 247 العدد الاصلي ژمارەی بنجی

Reaction 161 رد الفعل دژەکردار

Reaction formation 68 رد الفعل بەرتەك

Recursiveness adverb 26
الظرف التكراري ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە

Reflex 110 الانعكاس تەکدانەوە

Regressive assimilation
المماثلة الرجعية (العكسية) وێکچواندنی پێچەوانە

Relational meaning 338 المعنى النسبي مانای نیسبی

Relatiog See CONNECTIVE

Relative adjective 52 الصفة النسبية ئاوەڵناوی نیسبی

Relative pronoun 145 الضمير العاكس جێناوی هەیی

Replacement 158 الابدال دەنگەگۆڕکێ

Resonance 333 رنين لەرینەوە

Resonant consonant 322 الصامت الرنان کۆنسۆنانتی زرینگۆك

Resonator 333 الران (مسبب الرنين) لەرەساز

Restricted stress See BOUND STRESS

Result 63 النتيجة ئەنجام

Reversal of place 126	قلب المكان	جێگۆڕکێی دەنگ
Rhythm See BREATH GROUP		
Rise , Paising 410	الرفع	هەڵبڕین
Rising diphthong 167	الاصوات المدغمة الصاعدة	دیفتۆنگی هەڵکشاو
Root 170	جذر	ڕەگ
Root morpheme 343	المورفيم الجذري	مۆرفێمی ڕیشەیی
Roots of verb 170	جذر الفعل	ڕەگی کردار
Schwa 75	الكسرة المختلسة	بزرۆکە
Science See KNOWLEDGE		
Secondary stress 416	النبر الثانوي	هێزی دووەم
Section 333	الفرع	لك
Sectrograph 259	مرسمة الطيف	شەبەنگنووس
Segment 80	قطعة ، جزء	پارچە
Sentence 173	الجملة	ڕستە

Semasiology 391	علم معاني الالفاظ	واتاناسی
Semi – vowel 390	نصف الطليق ، شبه الصائت	نیمچەبزوێن
Sentrolor tongue 365	وسط اللسان	ناوەڕاستی زمان
Sham 200	العارض	ڕووکەش
Short vowels 77	الحركة	بزوێنی کورت
Siblant consonant See WHISLING CONSONANT		
Signal of intrragation See QUESTION – MARKS		
Simple adjective 45	الصفة البسيطة	ئاوەڵناوی سادە
Simple adverb 27	الظرف البسيط	ئاوەڵکرداری سادە
Simple noun 358	الاسم البسيط	ناوی سادە
Simple numera 252	العدد البسيط	ژمارەی سادە
Simple past 295	الماضي القريب	کاتی ڕابوردووی نزیك
Simple sentence 181	الجملة البسيطة	ڕستەی سادە
Simple word 397	الكلمة البسيطة	وشەی سادە

Simplex word 399	الكلمة غير البسيطة	وشەی ناسادە
Sinanthropos 258		سینانترۆپ
Singular 108	المفرد	تاك
Skull , Cranium 298	الجمجمة	کاسەی سەر

Slender vowel See FRONT VOWEL

Soft palata 367	الحنك الرخو	نەرمەئاسمانە
Soft palate 367	الحنك اللين	نەرمەمەلاشوو
Soft palate 339	الحنك اللين	نەرمەمەلاشوو
Sound specter 259	طيف الصوت	شەبەنگی دەنگ
Sound wave 259	موجة صوتية	شەپۆلی دەنگ
Speaker 11	المتكلم	ئاخێوەر
Special 108	الخاصة ، الخصوصي	تایبەتی
Spectrum 259	طيف	شەبەنگ
Speech 9	الكلام	ئاخاوتن

Spirt See JET		
Spurt See JTJ		
Stem 77	اساس	بنەما
Stigma 156	الوصمة	داغ
Stranger See OUTSIDER		
Stream See JET		
Strenghth , Force 115	الشدة	تین
Stress 15 , 415	النبرة	هێز
Structural grammar 203	النحو البنيوي	ڕێزمانی بناخەگر
Structure 199	البنية ، التركيب	ڕۆنان
Style 259	الاسلوب	شێواز
Stylistics 172	البلاغة	ڕەوانبێژی
Styleistice 259	علم البلاغة	شێوازناسی
Stressed syllable 75	المقطع المنبور	برگەی هێزدار

Subject 298 الفاعل كارا

Subject 390 المبتدا ، المسند اليه نيهاد

Subject clause 188
ڕستەی شوێنکەوتووی نیهادی الجملة التابعة للمبتدا

Subjective 156 الذاتي خۆیەکی

Subjunctive 156 الطلب ، حالة التمني داخوازی

Subjunctive mood , Thought – mood 217
ڕێژەی ئینشائی الصيغة الانشائية

Subjunctive particles 12
ئامرازی ئاوات خواستن اداة التمني والدعاء

Sublimation 410 الاعلاء هەڵکشان

Subordinate clause 195 الجملة التابعة ڕستەی شوێنکەوتوو

Subordinate emepgent 186
ڕستەی شوێنکەوتووی پێچەوانە الجملة التابعة الاضطرارية

Subordinate of time 187
ڕستەی شوێنکەوتووی کات الجملة التابعة للوقت

Substance 151 الماهية چییەتی

Substance See KERNEL

Suffix 81 اللاحقة پاشگر

Superlative degree 93 الدرجة التفضيلية پلەی باڵا

Supersegment 80 قطعة جزئية صوتية ، تقطيعة پارچەبەدەرایەتی

Superstructure 256 البنية الفوقية سەرخان

Syllable 73 المقطع برگە

Symbol 106 الرمز پێوار

Symbolism 107 الرمزية (مذهب) پێوارەتی

Synchronic linguistice 244
علم اللغة السنكروني زمانناسیی هاوزەمانی

Syneclitic See ENCLITIC

Synonym 402 المرادف وشەی هاوواتا

Synonym 409 المرادف هاوواتایی

Synonymic , Synonymous 409 التعادل هاوتایی

Synonymous See Synonymic

Syntactic word 399	الكلمة الناقصة	وشەی ناتەواو
Syntactic word 72	الكلمة الناقصة	وشەی ناتەواو
Syntagmatic 409		هاونشینی
Syntax 195	علم النحو	ڕستەسازی
System 168	المذهب	ڕاڕەو
Systeme 257	النظام	سیستەم
Systeme of a language 258	نظام اللغة	سیستەمی زمان

- T -

Teeth 160	الاسنان	ددان
Tence 28	الزمن	کات
Tendency 200	اتجاه ، مسار	ڕێڕەو

Term 221	مصطلح	زاراوه
Timber 15	الجرس	زەنگ
Tip of the Tongue See FRONT OF TONGUE		
The lung 257	الرئة	سی
Theoretical 168	النظري	دیمانەکی
Theory 167	النظرية	دیمانە
Think , Conaider 78	التصور	بۆچوون
Thorax 288	قفص الصدر	قەفەزی سنگ
Thought – mood See SUBJUNCTINE MOOD		
Throat 66	الحلق ، الحنجرة	ئەوك
Throat consnant 324	الصامت الحنجري	کۆنسۆنانتی گەرووبی
Tougue 222	اللسان	زمان
Traditional grammar 206	النحو التقليدي	رێزمانی چاولێکەری
Trait 388	السمة	نیشانە

Transferred meaning , Indirect meaning 337
ماناى تيان المعنى المجازي ، المعنى غير المباشر

Transformational grammar 210
رێزمانى گواستنەوە النحو التحويلي

Transitive verb 302 الفعل المتعدي كردارى تێپەڕ

Translation Loan – word See CALQUE

- U -

Uniformity See EQUALITY

Unit 156 وحدة دانه

Universal 328 العموم گشت

Universal See GENERAL

Universal language See WELTSRACHE

Universalism 328 الشمولية گشتىيابەتى

Universality 328	العام	گشتی
Unstressed syllable 74	المقطع غير منبور	برگەی بێهێز
Upper teeth 160	الاسنان العليا	ددانی بانین
Upperlip 336	الشفة العليا	لێوی سەرەوە
Uvula 82	لهاة	پەردەی ئاسمانە
Uvula 222	اللهاة	زمانەچکۆلە
Uvular 244	اللهوي	زووانەچکۆلەیی
Uvular consonant 322	الصامت اللهوي	کۆنسۆنانتی زووانەچکۆلەیی

- V -

Variation 259	تغير ، الانحراف	شێوەگۆڕی
Verb 301	الفعل	کردار
Verb phrase 261	العبارة الفعلية	فرێزی کرداری

Verb to – be 301	افعال الكينونة	کرداری بوون
Verbal stem 77	اساس الفعل	بنەمای کردار
Velarization 157	الاطباق	دەمنووقاندن
Vertical 59	العمودي	ئەستوونی
Vibrant 333	الاهتزازى	لەرزۆك
Vibrant consnant 324	الصامت الاهتزازي	کۆنسۆنانتی لەرزۆك
Vocabulary , Dictionary 261	قاموس ، معجم	فەرهەنگ
Vocal apparatus 198	جهاز الصوت	ڕشتەی دەنگ
Vocal gords 158	الاوتار الصوتية	دەنگەژێ
Vocative particles 12	اداة النداء	ئامرازی بانگهێشتن
Voiced 16	المجهور	ئاوازەدار
Voiced consonant 319	الصوامت الصائتة	کۆنسۆنانتی ئاوازەدار
Voiceless 300	المهموس	کپ
Volapuk 232	لغة الفولاپوك	زمانی ڤۆلاپوك

Volition 155	الارادة	خواز
Voluntary 155	الارادي	خوازەکی
Voriation 156	تنوع	خۆگۆڕ
Vowel 75	حرف العلة ، الصوت الصائت	بزوێن

- W -

Wave 259	موجة	شەپۆل
Weltsprache , World language , Universal language 230	اللغة العالمية	زمانی جیهانی
Whisting (sibilant) 286	الصفيري	فیکەیی
Whistling (siblant) consonant 323	الصامت الصفيري	کۆنسۆنانتی فیکەیی
Wind pipe 78	القصبة الهوائية	بۆریی هەوا

Withdrawal See OFF - GILDE

د. عبدالرحمن الحاج معروف

نتاجاتي اللغوية

((كتابة و ترجمة))

المجلد الثاني

(الكتب والكراريس)

السليمانية - ٢٠٠٤